ընդարձակ

օրացոյց

1938

059
Ա- 23

Donated
to the

St. Nerses Shnorhali Library
of
The Armenian Prelacy

by

MR. AND MRS. KARL SOGHOIAN
of

DETROIT, MICHIGAN

ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Ս. Փ. ԱԶԳ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ

ԸՆԴԱՐՁԱԿ
ՏԱՐԵԳԻՐՔ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ ԺԴ. ՏԱՐԻ

1938

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱԳԹԱՐԵԱՆ
ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ
1938

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHNORHALI LIBRARY

31 JAN 2013
13297

ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԿՆԻՔԸ ԶԿՐՈՂ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԸ ԱՆՎԱՒԵՐ ԵՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ
3875-2011
Կ-23
05 AUG 2

Ա. ՄԱՍ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ-ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ԵՒ

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

ՔԱՄԱԼ ԱԹԱԹԻՒՐՔ

Նախագահ Թուրքիոյ Հանրապետութեան

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹՈՒՐՔԻՈՅ
ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՏԱՐԻՆ

Վերջացող տարուան ընթացքին Հանրապետական Թուրքիա խկապէս հսկայ քայլեր առաւ ճարտարարուեստի մէջ։ Կառավարութիւնը առաջին օրէն ուզեց որ Թուրքիան ճարտարարուեստի երկիր մը դառնէ։ Այս մասին ամէն կարելի միջոց ձեռք առաւ և 1934ին պատրաստեց իրեն ուղղեցիծը, Ճարտարարուեստի Ա. Հնգամեայ Ծրագիրը։

ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԻ Ա. ՀՆԳԱՄԵԱՆ

Երբ նախորդ տարին (1937) մտանք, շինուած էին ու գործել սկսած էին Հնգամեայ Ծրագրին մէջ նշանակուած հետեւեալ վեց գործարանները.—

1.— Գայսերիի բամբակեղէնի գործարանը
2.— Փաշա-պաղչէի ապակեղէնի »
3.— Զօնկուլտաքի ածխի-քօքի »
4.— Իզմիթի թուղթի »
5.— Քէչիպուրնուի ծծումբի »
6.— Սպարթայի վարդի իւղի »

Իսկ վերջացող տարուան ընթացքին աւարտեցաւ շինութիւնը հետեւեալ երեք գործարաններուն.

1.— Նազիլլիի տպածոյի գործարանը
2.— Պուրսայի Մերինոսի »
3.— Կեմլիքի արուեստական մետաքսի գործարանը։

Ներածուած ապրանքներուն մէջ առաջին գծին վրայ կը գտնուէին բամբակեղէն հիւսուածոները իրենց զանազան տեսակներովը։ Կառավարութիւնը նկատի առնելով այս պա-

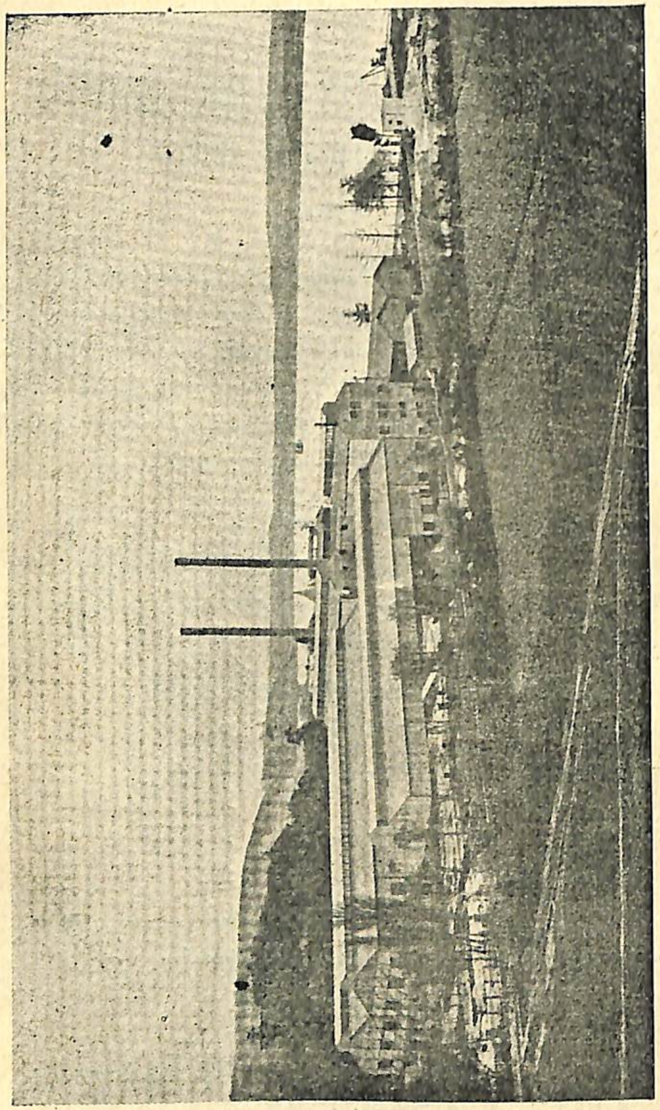

Փաշապահչէի Ապակեղէնի Գործարանը

բաղան, ճարտարարուեստի Ա. հնգամեայ ծրագրին մէջ բամբակեղէն հիւսուածոներու տուաւ լայն բաժին մը, որ վերջացող տարին լրացաւ Նազիլլիի տպածոյի գործարանին կառուցումովը։

ԲԱՄԲԱԿԵՂԷՆ ՀԻՒՍՈՒԱԾՈՑԻ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԸ

Նազիլլիի գործարանը Թուրքիոյ մէջ կառուցուած բամբակեղէնի գործարաններուն չորրորդն է։ Մասնաւորաբար պիտի պատրաստէ մինչև տասը գոյնով տպածոներ և ճերմկցած նուրբ կտաւներ։

Նազիլլիի գործարանին մեքենաները Խորհրդային Ռուսիոյ մէջ պատրաստուած են. ունի 29,500 իլ և 768 տեզգեահ։ Տարին պիտի սպառէ նախանիւթ՝ 2 միլիոն քիլօ բամբակ, պիտի պատրաստէ 1,800,000 քիլօ ծանրութեամբ 20 միլիոն մեդր տպածոյ, կտաւ ևայլն. ուր պիտի աշխատին երկու խումբով փոխնիփոխ 2.400 գործաւոր։

Նազիլլիի գործարանէն զատ, բամբակեղէն հիւսուածոյի ուրիշ երեք գործարաններ ալ կառուցուած են ու կը գործեն մեր երկրին մէջ.—Պաքըրքէօյի, Գայսէրիի, Էրէյլիի գործարանները։

Այս չորս գործարանները ունին

	Իլ	Տեզգեահ	Աշխատող գործաւոր
Պաքըրքէօյ	10,000	280	860
Գայսէրի	33,000	1080	4,500
Էրէյլի	16,200	300	1,500
Նազիլլի	29.500	768	2,400
	88,700	2428	9,260

Բամբակեղէն հիւսուածոյի այս չորս գործարանները կը սպառեն և կը պատրաստեն.—

	Բամբակ	Մանած.	Կտաւ. ելն.
Պաքըրքէօյ	1,100,000	3,500	962,000
Գայսէրի	5,500,000	14,000	5,000,000
Էրէյլի	1,400,000	600,000	600,000
Նազիլլի	2,000,000	....	1,800,000
Քիլօ	10,000,000	617,500	8,362,000

ԹՈՒՐՔԻԱ ԻՆՔՆԱԲԱՒ ԲԱՄԲԱԿԵՂԷՆ ՀԻՒՍՈՒԱԾՈՑԻ ՄԱՍԻՆ

Այս չորս գործարաններուն արտադրութիւններովը, բամբակեղէն հիւսուածոյի և մանածի մասին Թուրքիա կ'ըլլայ ինքնաբաւ. պէտք չունի օտար երկիրներէ բամբակեղէն գնելու: Տակաւին Մալաթիոյ մէջ ալ կը շինուի բամբակեղէնի գործարան մը, որ պիտի ունենայ 10,000 իլ և 430 տեզգեահ, պիտի աշխատցնէ 750 գործաւոր, պիտի սպառէ 1,400,000 քիլօ բամբակ և պիտի պատրաստէ 650,000 քիլօ մանած և 792,000 քիլօ կտաւ:

Այս տարի կ'աւարտի Մալաթիոյ գործարանին շինութիւնը և կը սկսի գործել: Եւ բամբակեղէն հիւսուածոյի այս հինգ գործարանները, (տակաւին խօսքը չենք ըներ Երգրումի մէջ շինութիւնը ծրագրուած գործարանին) տարին պիտի սպառեն նախանիւթ՝ 11,400,000 քիլօ բամբակ, պիտի պատրաստեն 1,268,000 քիլօ մանած և 8,854,000 քիլօ հիւսուածոյ և կտաւ:

Այս խոշոր թուանշանները մեզի կը մղեն սա հարցումը ընելու թէ այս հինգ գործարանները ո՞ւր պիտի սպառեն իրենց պատրաստած ա՛յսքան հիւսուածոն և ո՞ւրկէ պիտի գտնեն ասոնց նախանիւթ բամբակը:

Արդ, Թուրքիոյ բնակչութիւնը 18 միլիոն հոգի, այն է՝ աւելի քան 3 միլիոն ընտանիք, որով մէկ տարուան ընթացքին հինգ գործարաններուն պատրաստած հիւսուածոներ իւրաքանչիւր ընտանիքի կ'իյնայ տարին 3 քիլօյէն պակաս հիւսուածոյ: Եւ աւելորդ է ըսել թէ մեր երկրին մէջ ամէն ընտանիք ունի այսքան բամբակեղէն հիւսուածոյի պէտք և գնելու կարողութիւն:

Գալով հինգ գործարաններուն նախանիւթ հայթայթելու գործին՝ վերջացող տարուան բամբակի մեր արտադրութիւնն էր 250,200 հակ, այն է 6 $^1/_4$ միլիոն քիլօ բամբակ, բայց Կառավարութիւնը պատրաստած է ծրագիր մը բամբակին թէ՛ արտադրութիւնը և թէ՛ արտածութիւնը աւելցնելու մօտ.:

Ջուքուրօվայի բամբակ մշակելու գօտին ոռոգելու և տեղւոյն գործաւորներուն վիճակը բարւոքելու համար պիտի ծախսուի 11 միլիոն լիրա: Այս աշխատութեանց արդիւնքը այն պիտի ըլլայ որ պիտի կրնանք տարին մէկ մի-

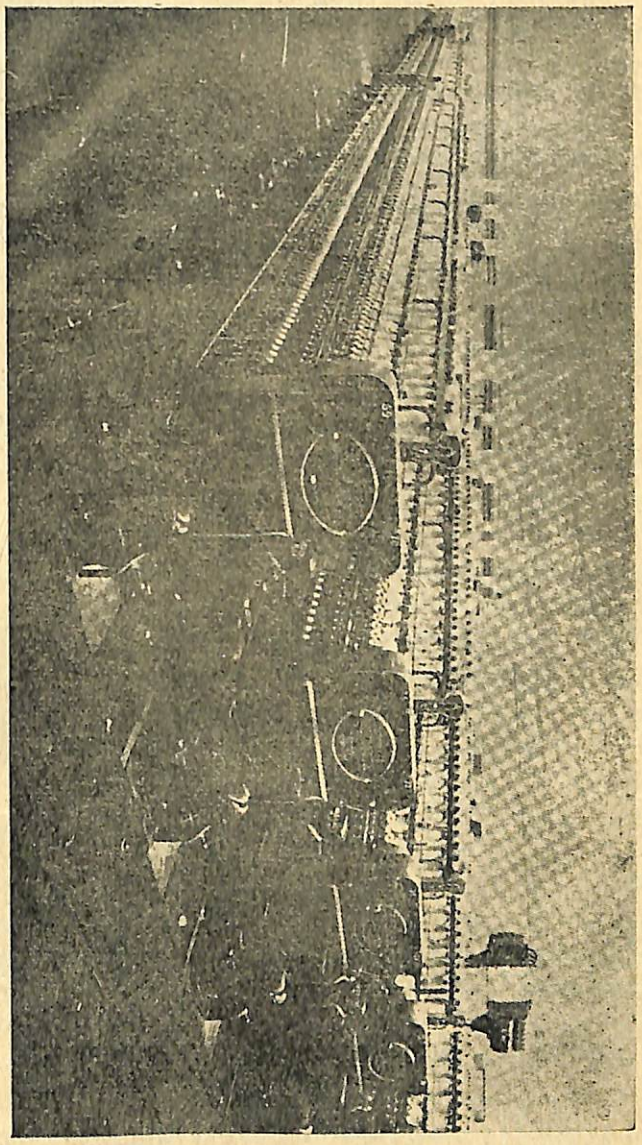

Հիւսուածեղէնի Մանարանը

լիոն հակ բամբակ արտադրել, որուն մէկ մասը պիտի սպառի երկրին մէջ և մնացած մասը պիտի արտածուի օտար երկիր։

Ջանքեր կ'ըլլան լաւագոյն տեսակէ բամբակ հասցնելու համար երկրին զանազան կողմերը։ Մասնագէտ պաշտօնեաներ կը ղրկուին բամբակ մշակուած տեղերը, որպէսզի ասոնք գիւղացիներու հետ աշխատին և նոր մեքենաներու գործածութիւնը անոնց սորվեցնեն։

ՊՈՒՐՍԱՅԻ ՄԵՐԻՆՈՍԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ

Ս. Հնգամեայ Ծրագիրը բամբակեղէն հիւսուածոյէն զատ իր մէջ ունի բրդեղէն և քթանէ հիւսուածներու ճարտարարուեստը։ Վերջացող տարին Պուրսայի մէջ կառուցուած Մերինոսի գործարանը Ս. Հնգամեային մէջ ծրագրուած բուրդի գործը գլուխ պիտի հանէ։

Մինչև հիմա բրդեղէն հիւսուածներ, կերպասներ կը պատրաստէին՝ Ֆէսհանէի, Հէրէքէի, Գայսէրիի, Պիւնեէնի գործարանները։ Ասոնց գործածած նախանիւթը՝ բարակ բուրդ թելը (քամկարն) օտար երկիրներէ կը գնուէր։ Պուրսայի Մերինոսի գործարանը հիմնուեցաւ վերը յիշուած բրդեղէն պատրաստող գործարաններուն նախանիւթ բուրդ թելերը պատրաստելու համար։

Մերինոսի այս գործարանը պատճառ եղաւ որ Մերինոս կոչուած բուրդը ունեցող ոչխար պահուի Պուրսայի մէջ։ Երկու տարի է որ կանոնաւոր կերպով կը պահուին Մերինոս ոչխարներ. այս փորձը մեծապէս յաջողեցաւ, այնպէս որ երկրին մէջ պէտք եղած բուրդի նուրբ թելերուն հարիւրին 80ը պիտի կրնանք տեղական մերինոսներուն առած բուրդէն պատրաստել։

Պրուսայի Մերինոսի գործարանը, որ ներկայ տարուան մէջ պիտի սկսի բանիլ, ունի 16,340 իլ, պիտի սպառէ նախանիւթ 3 միլիոն քիլօ բուրդ և պիտի հանէ 1 միլիոն քիլօ սանտրուած բուրդ թել։

ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՄԵՏԱՔՍՆ ՈՒ ՍԷԼԻՒԼՕԶԸ

Վերջացող տարուան ընթացքին աւարտեցաւ շինութիւնը Կէմլէյիկի արուեստական մետաքսի գործարանին։

Այս գործարանը ունի երեք ճիւղ.—Սէլիւլօզ, Թուղթ և խաւաքարտ, արուեստական մետաքս։

Թուղթի գործարանը հիմնուած է Իզմիթի մէջ։ Նախորդ տարի սկսաւ բանիլ։ Պատրաստեց քանի մը տեսակ թուղթեր, մասամբ գոհացուց առևտրական հրապարակին թուղթի պէտքը։ Թուղթի երկրորդ գործարան մըն ալ սկըսած է շինուիլ դարձեալ Իզմիթի մէջ։

Սէլիւլօզի գործարանը հիմնուեցաւ 1936ին Իզմիթի մէջ։ Այս գործարանին արտադրած սէլիւլօզը պիտի բաւէ երկրին բոլոր պէտքերուն։ Անցողաբար ըսենք որ սէլիւլօզի գործարանը կապ ունի արուեստական մետաքսի գործարանին հետ։

Արուեստական մետաքսի գործարանը հիմնուեցաւ Կէմլէյիկի մէջ, պիտի կրնայ պատրաստել օրը հազար քիլօ արուեստական մետաքս, ինչ որ կը բաւէ երկրին պէտքին։ Այսպէս, Թուրքիա ունի հիւսուածոյի տասնըմէկ մեծ գործարաններ և որոշուած պայմանաժամէն երկու տարի առաջ կը լրանայ 1934ին գործադրութեան դրուած Ս. Հնգամեային հիւսուածոյի բաժինը։

Այս մասին, ինչպէս վերը ըսինք, մեր երկիրը կատարելապէս ինքնաբաւ, կարօտ չէ օտար երկիրներու արտադրութիւններուն։ Պետական գործարաններէն զատ կան անհատական ձեռնարկներ և եթէ ասոնց ունեցած գործիքները, սպառած նախանիւթը և արտադրած հիւսուածոն աւելցնենք պետական գործարաններուն ունեցածին վրայ, համագումար կ'ունենանք 212,784 իլ, 4457 «տէսթկեահ», կ'աշխատին 20,146 գործաւոր, կը սպառեն 24,124,002 քիլօ բամբակ և կ'արտադրեն 7,889,000 քիլօ մանած և 13,087,000 քիլօ կտաւ և հիւսուածոյ։

ԾԱՆՐ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԸ

ԳԱՐԱՊՈՒՔԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐԸ

Ս. Հնգամեայ Ծրագրին մէջ նշանակուած է «Ծանրճարտարարուեստ»ը, որուն ձեռնարկուեցաւ վերջացող տարին, հիմը դնելով երկաթի և պողպատի գործարաններուն Գասթէմունիի Գարապիւք աւանին մէջ։

Կառավարութիւնը, աւելի քան տասը տարի առաջ, խորհած էր երկաթի գործարան մը հիմնել Թուրքիոյ մէջ։ 1925ին Իսթանպուլ հրաւիրուած էր Աւստրիոյ հանքաբանական վարժարանին Բրօֆէսէօր Տօքթ. Կրանին։ Հետե-

ւանք մը չունեցան սակայն աւստրիացի մասնագէտին հետ եղած խորհրդակցութիւնները։ Անցեալ տարի միայն եղաւ այս խիստ կարեւոր գործին ձեռնարկը։ Գործարաններուն շինութիւնը ստանձեց անգլիական Պրասէր հաստատութիւնը և հարկ եղած դրամական օժանդակութիւնը յանձն առաւ ընել Անգլիոյ «Էքսփորթ Քրէտիթ Կուարանթի» պետական պաշտօնատունը։ Պայմանագրութիւնը կնքուեցաւ Պրասէր հաստատութեան և Սիւմէր պանքային միջեւ։

Մեծահանդէս հիմնարկէք մը եղաւ Գարապիւքի գործարաններուն և հիմը դրաւ վարչապետը։ Այս ձեռնարկին կարեւորութեանը վրայ ամփոփ գաղափար մը կուտան մեզի հիմնարկութեան օրը պաշտօնական և պատասխանատու անձնաւորութեանց կողմէ եղած յայտարարութիւնները։

Վարչապետը ըսաւ.—

«Արդիական և յառաջադէմ ազգ մը չի կրնար առանց ճարտարարուեստի ըլլալ։ Ճարտարարուեստը ժամանակակից քաղաքակրթութեան յենակէտն է։ Եթէ հանրապետական կառավարութիւնը չըլլար, եթէ Հալք կուսակցութեան պետականացումի քաղաքականութիւնը չըլլար, ճարտարարուեստը հիմ չպիտի բռնէր մեր երկրին մէջ։ Այսօր 22 միլիոն լիրա արժող հաստատութիւն մը կը հիմնենք։ Մինչեւ հիմա մեր հիմնած գործարաններուն իւրաքանչիւրը 4—5 միլիոն լիրա արժած են։ Ո՞վ պիտի գանէր այս դրամագլուխը երկրին մէջ, եթէ կառավարութիւնը ճարտարարուեստի գործը իր ձեռքը առած չըլլար։ Գարապիւքի գործարանները երկաթի ու պողպատի բոլոր պէտքերը պիտի ապահովեն և ասով երկրին պաշտպանութիւնը աւելի ամուր հիմերու վրայ դրած պիտի ըլլանք։»

Կարեւոր են Մր. Պրասէրի խօսած ճառին հետեւեալ հատուածը.—

«Այս ձեռնարկը կարօտ է ամբողջ ազգին ուժի բոլոր աղբիւրներուն։ Հարկ պիտի ըլլայ բազմաթիւ գործաւոր փնտռել, և այս գործաւորներուն հանգիստը մինչեւ որ չապահովենք, չենք կրնար անոնցմէ մեծագոյն չափով օգտուիլ։ Ծովու և ցամաքի ճամբով հեռաւոր տեղերէ նախանիւթ պիտի բերենք։ Ասոնք երկաթուղիով և նոյնիսկ օդանաւով պիտի փոխադրենք։ Գործարանները բանեցնելու համար վարպետ գործաւորներ պիտի պատրաստենք»։

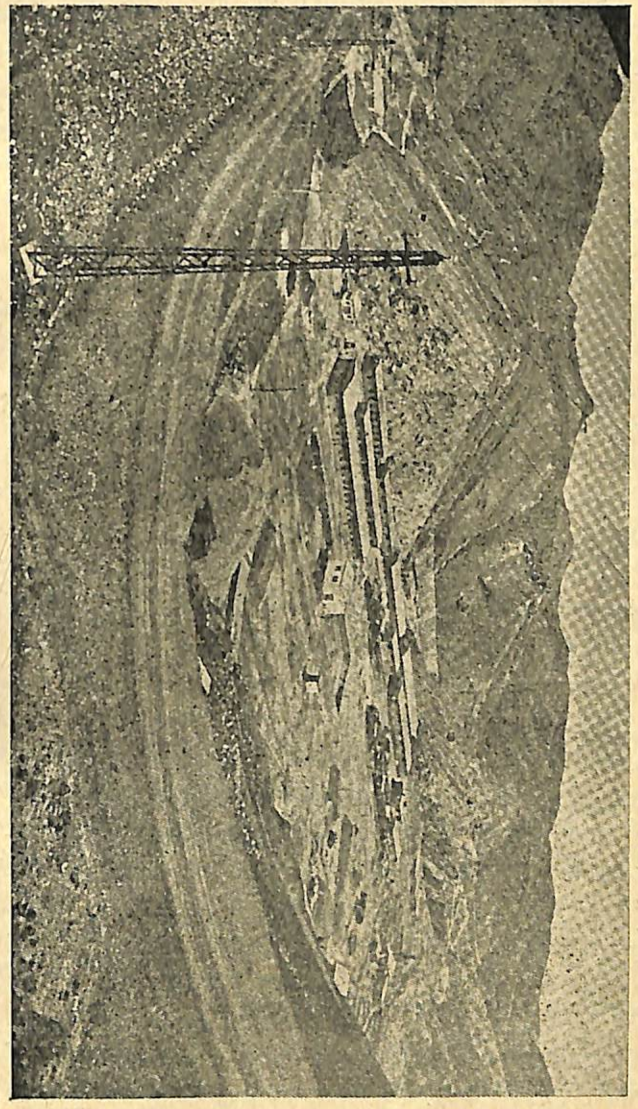

Էրկանիի Պղնձահանքերը

Մր. Պրասէր իր ճառին մէջ թուեց այն գործերը որոնց բացուելուն առիթ պիտի ըլլան Գարապիւքի երկաթի գործարանները եւ ըսաւ. «Այս մօրմէն շատ մը զաւակներ պիտի ծնին»։

Պրասէր Հաստատութեան Տնօրէն Մր. Մաքէնզի յայտարարեց.—«Գարապիւքի գործարանները պիտի ըլլան Եւրոպայի եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն արդիական գործարաններուն թիփով, պիտի կրնան տարին 300 միլիոն թօնօ երկաթ ու պողպատ պատրաստել, երկրին երկաթեղէնի զանազան պիտոյքները հոգալ։ Կառուցուելիք գործարանները պիտի չինեն երկաթ ձողեր, խողովակներ, ամէն հաստութեամբ տախտակներ, բութրէլ եւ ինչ որ կարեւոր է, պիտի չինեն հողագործութեան, ճարտարարուեստի եւ չոգենաւերու համար մեքենաներ։ Այս գործարաններուն մէջ կրնան աշխատիլ մինչեւ 2000 գործաւոր։ Անմիջապէս քան երիտասարդ պիտի ղրկենք Անգլիա, պողպատի մեր գործարանին մէջ գործին վարպետը ըլլալու համար։»

Եօթը մեծ շէնքեր կը բաղկանան Գարապիւքի գործարանները.—Երկաթի, պողպատի, քօքի բարձր հնոցներ, 20,000 քիլօվաթ ուժով ելեկտրականութեան կեդրոն մը, մեծ «աթըլիէ» մը, նորոգութեանց եւ պիտանի նիւթերու գործարան մը։ Այս գործարաններուն շինութեան համար պիտի ծախսուի 22 միլիոն լիրա։

Գարապիւքի գործարաններուն մէջ պիտի աշխատին օրը հազարէ աւելի գործաւոր։ Գործարաններուն գործածելիք հանածոները՝ օրական 236 վակօն, այն է չոգեկառքի տասը կառախումբ, պիտի փոխադրեն Գարապիւք։ Այս գործարաններուն նախանիւթ երկաթը առ այժմ չոգենաւերով պիտի գայ դուրսէն, չոգենաւերը պիտի հանդիպին Ֆիլոսի կամ Էրէյլիի նաւահանգիստները եւ անոնց բերած նախանիւթերը երկաթուղիով պիտի ղրկուին Գարապիւք։

ՏԻՎՐԻԿԻ ԵՐԿԱԹԻ ՀԱՆՔԵՐԸ

Գարապիւքի գործարաններուն նախանիւթը պիտի ապահովուի երկրին մէջ գտնուած երկաթի հանքերէն. Կառավարութիւնը հանքերու հետազօտութեան կաճառ մը (Institut) մը հիմնած է։ Այս կաճառը մինչեւ հիմա հարիւր տասնհինգ հետազօտութիւններ ըրած եւ երկաթի հանքի

3845-2011

հետքեր գտած է Սվազի եւ Մալաթիոյ նահանգներուն, Տիվրիկի, Հասան Չէլէպիի, Պինկէօլի, Զակայի մէջ։

Տիվրիկի երկաթի հանքերու մասին կատարուած քննութիւնները սա արդիւնքը տուած են.—

Երկաթի հանքը կը տեսնուի լերան մը կատարը կոնաձեւ՝ 400 մեթր երկայնութեան, 200 մեթր լայնութեան եւ 100 մեթր բարձրութեան վրայ։ Հողը կը պարունակէ հարիւրին 60—65 համեմատութեամբ երկաթ որ հաւասար արժէք ունի Շուէտի Քիրունավարի, Խորհրդային Ռուսիոյ Մակնիթօկօրքի եւ Ուրալի Միգնաթիսքայի հանքերուն երկաթին։

Մեր երկրաբաններուն հաշուով Տիվրիկի հանքերը ունին տասը միլիոն թօնօ երկաթ։ Այս հանքերուն առաւելութիւնը հոն է որ երկաթուղիի գիծէն երկու քիլօմէթր հեռու են, եւ օդային պարաններու վրայ կարելի է հանածոները փոխադրել կայարան։

ՀԱՆՔԱԾՈՒԽԻ ԿԵԴՐՈՆՆԵՐԸ

Գարապիւքի գործարաններուն երկրորդ անհրաժեշտ նախանիւթը կրնանք նկատել հանքածուխը։

Թուրքիա հարուստ է հանքածուխով։ Երկրաբանները մէկուկէս միլիառ թօնօ հանքածուխ հաշուած են Էրէյլի-Զօնկուլտաքի հանքերուն մէջ։ Եւ այս հանքերուն առաւելութիւնը հոն է որ բոլոր աշխարհի մէջ երեք ածխահանքեր կան որ ծովուն մօտ են եւ Էրէյլի-Զօնկուլտաքի հանքերը այս հանքերէն մէկն են։ Հանքերու Հետազօտութեան Կաճառը Թուրքիոյ մէջ 12 տեղ ածուխի եւ 51 տեղ փայտաքարի (լինեիթ) հանքերու հետքեր գտած է։

Հանրապետական կառավարութիւնը երբ ձեռք դրաւ երկրին ածխահանքերուն, անոնք կ'արտադրէին 400,000 թօնօ։ Այս քանակը տակաւ բարձրանալով հասաւ 2,200,000 թօնօյի, որուն գրեթէ կէսը տեղական պէտքերուն գործածեց եւ միւս կէսը արտածեց։ Անցեալ տարի Թուրքիոյ հանքածուխին գլխաւոր յաճախորդներն էին.—

Իտալիա՝ 224,000 թօնօ, Պրազիլիա՝ 121,500 թօնօ, Յունաստան՝ 61,320 թօնօ՝ Ֆրանսա՝ 34,000 թօնօ, Ռումանիա՝ 15,500 թօնօ։

Բ. ՀՆԳԱՄԵԱՆ

Ճարտարարուեստի Ա. Հնգամեայ յատակագիծէն դուրս կան պետական եւ անհատական ձեռնարկներ՝ շաքարի, ապակիի, քաուչուքի, վարդի իւղի եւ ուրիշ նիւթերու գործարաններ, որոնք կանոնաւոր կերպով կը բանին։ Կառավարութիւնը Ա. Հնգամեայի յաջողութենէն քաջալերուած պատրաստած է Բ. Հնգամեայ ծրագիր մը մասնաւորաբար հանքային, քիմիական, մեքենաշինութեան եւ ելեկտրական ճարտարարուեստներուն համար, եւ ասոնց ելմտական գործերով զբաղելու համար հիմնեց Էթի-Պանքը։

Կառավարութիւնը իրեն կէտ նպատակի ըրած է ճարտարարուեստի մէջ Թուրքիան հասցնել եւրոպական մակարդակին եւ իր ունեցած ծրագիրներուն գործադրութիւնը յանձնած է Սիւմէր-Պանքին։

ՍԻՒՄԷՐ ՊԱՆՔԻՆ ԴԵՐԸ

Թէ ճարտարարուեստի Բ. Հնգամեան ալ պիտի կրնայ յաջողութեամբ աւարտիլ, այս մասին կրնայ մեզի հաստատ գրաւական մը ըլլալ Սիւմէր Պանքին կանոնաւոր գործունէութիւնը։

Սիւմէր Պանքան Թուրքիոյ ճարտարարուեստին մէկ բանալին է։ Դրամական այս հաստատութիւնը կազմուեցաւ պետութեան ճարտարարուեստի ձեռնարկները տնտեսելու նպատակով։

Առաջին անգամ Սիւմէր պանքին յատկացուեցաւ 20 միլիոն լիրա դրամագլուխ։ Յետոյ այս դրամագլուխը բարձրացաւ 65ուկէս միլիոն լիրայի, անոր մէջ ձուլուեցան պետութեան՝ վարկի եւ ճարտարարուեստի վերաբերեալ գործերուն համար յատկացուած դրամագլուխները։ Յետոյ Սիւմէր Պանքին պաշտօն յանձնուեցաւ պետութեան բոլոր ճարտարարուեստի ձեռնարկներու ուսումնասիրութիւնը ընել եւ նախագիծերը պատրաստել։ Այս ձեռնարկները հիմնել ու վարել. ճարտարարուեստի շահաւէտ գործերուն մասնակցիլ եւ անոնց վարկը ապահովել։ Այս պաշտօնները յանձնուեցան Սիւմէր Պանքին որ յաջողութեամբ վարեց ճարտարարուեստի պետական Ա. Հնգամեան, որուն առաջին երեք տարին լրացուցինք վերջացող 1937 տարուան ընթացքին։

Հոս չմոռնանք յիշել Իշ Պանքասըն, որ կարեւոր դեր մը ունի երկրին ճարտարարուեստի գործերուն մէջ, ասոնց մէկ մասին վարչութիւնը ամբողջովին կամ մասնակի կերպով յանձնուած ըլլալով այս դրամական հաստատութեան։

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐԸ

Թուրքիոյ ճարտարարուեստը պետականացած է որոշ չափով եւ որոշ պատճառներով։ Բայց պետութիւնը ամէն ջանք ըրած է անհատական ձեռնարկները քաջալերելու համար։ Վերջացող տարին ծրագիր մը պատրաստեց որ երկու դասակարգի կը բաժնէ երկրին մէջ գործող ճարտարարուեստի ձեռնարկները։

Առաջին աստիճանի հաստատութիւնները.—

Ա. 10 cv. ուժով շարժող մեքենայ ունին եւ տարին 3000 ժամ կ'աշխատցնեն իրենց գործաւորները։

Բ. Ելեկտրականութեամբ շարժող մեքենայ չունին, բայց տարին 6000 ժամ կ'աշխատցնեն իրենց գործաւորները.

Գ. Հանքային այն ձեռնարկները որոնք նուազագոյն 500,000 ոսկի դրամագլուխով հիմնուած են, ունին ելեկտրականութեամբ շարժող մեքենաներ։

Երկրորդ աստիճանի հաստատութիւններ.—

Ա. Ելեկտրականութեամբ շարժող մեքենայ չունին, բայց օրը տասը գործաւոր կ'աշխատցնեն։

Բ. Ելեկտրականութեամբ շարժող մեքենայ ունին. եւ տարին 750 ժամէ աւելի կ'աշխատցնեն իրենց գործաւորները։

Գ. Ձեռքի կամ ոտնաթկեանի վրայ կը գործեն։

Դ. Թրիքօթաժի, ժանեակի եւ չուանի գործարանները։

Ճարտարարուեստի հաստատութեանց այս երկու աստիճանները ալ զերծ են.—

Ա. Շահատուրքէ, կալուածատուրքէ, գործատեղիին համար։

Բ. Բաժնեթուղթի դրոշմաթուղթ չպիտի վճարեն այս ձեռնարկները հիմնելու համար կազմուած անանուն ընկերութիւնները։

Գ. Հարիւրին 50 եւ 30 զեղչ՝ անոնց սպառած մենաշնորհ եղած նիւթերէն, ալքոլէն, աղէն, վառելանիւթէն։

Դ. Ճարտարարուեստի ձեռնարկ մը ընել ուզողին ձրի հող պիտի տրուի, պայմանով որ անոնք երաշխաւորութիւն տան թէ իրենց հաստատութիւնը պիտի պահեն եւ գործեն նուազագոյն 15 տարի։

ԱՐՏԱՇԷՍ ԳԱԼՓԱՔՃԵԱՆ

ԻՐԱՒԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻՆ ԲԱՐԵՆՊԱՏԱԿ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
"ՎԱԳՖ"ՆԵՐԸ ԵՒ "ՄԻՒԹԷՎԷԼԼԻ"ՆԵՐԸ (*)

«Վագֆ»ներու օրէնքէն (**) և կանոնագրէն (***) զատ, հրատարակուեցաւ նաև հրահանգ մը, (7/4/1937) նպատակ ունենալով որոշելու ո՛չ խօսք «վագֆ»երու «միւրթէզիքլի»-ներու նշանակման (թայինի) ձեւերը։

Օրէնքին և կանոնագրին կանխատեսած այս հրահանգը, երկար ատեն է ի վեր կ'սպասուէր. որովհետեւ, նոր «միւթէվէլլի»ներու ընտրութիւնները առկախ կը մնային, և ամէն մէկ համայնքին (ճեմաաթ) աւանդութիւններուն (թէամիւլ) համաձայն, ընտրութեան ձեւերը հրահանգով մը պիտի հաղորդուէին։

Թուրքիոյ Հանրապետական Կառավարութիւնը 1932 թուականին «Միւթէվէլլի»ներու հարցը պետական մասնագէտ յանձնաժողովներուն յանձնեց և այս յանձնաժողովներուն պատրաստած տեղեկագիրը ներկայացուց Ազգ. Մեծ Ժողովին, որ ներկայացուած տեղեկագիրը նոյնութեամբ(****) ընդունեց և օրէնքի կարգ անցուց (*****) ընտրեալ մարմիններու տեսակէտը։

(*) «Վագֆ» եւ «Միւթէվէլլի» իսլամ իրաւագիտութեան եւ «աստուածպետական» (շէրի'ի) այնպիսի ոճեր են, որոնց տարբեր լեզուներու թարգմանութիւնները կը կորսնցնեն ինքնայատուկ օրինական իմաստը։

(**) Հրատարակուած է 13 Յնս. 1935ին եւ գործադրութեան դրուած է 13 Դեկտ. 1935. թիւն է 2762։

(***) Հրատարակուած է, Օգոստոս 1936 թուականին։

(****) Թուրքերէն լեզուէն արաբերէն բառերը վտարելու նախանձախնդրութեամբ, Ազգ. Ժողովը թեթեւ սրբագրութիւն մը ըրած է «միւնթէխապ» բառին տեղ «սէչիլմիշ» գործածելով։

(*****) Տես 2762 թիւ «վագֆ»ներու օրէնքին առաջին եւ 18րդ յօդուածներուն վերջին հատուածները։

Անշո՛ւշտ, «միւթէվէլլի» և «սէչիլմիշ հէյէթլէր» բառերուն օրինական տրամադրութիւններն ալ տարբեր են։

2762 թիւ «վագֆներու օրէնքը» միւրթէզիքլի բառը կը գործածէ այն մասնաւոր (միւլհագ) «վագֆ»ներուն, որոնց «միւթէվէլլի»ութիւնը որդւոց որդի կը փոխանցուի (*)։ Իսկ սէչիլմիշ հէյէթլէր ըսուած է համայնքի մը (ճեմաաթ) և կամ կարգ մը արհեստաւորներու յատկացուած «վագֆ»ներուն։ Եթէ օրէնքին 40րդ և կանոնագրին 38րդ յօդուածներուն մէջ, այս տեսակ համայնքի վերաբերեալ մատակարար մարմիններուն, փոխանակ սէչիլմիշ հէյէթլէր» ըսելու միւրթէզիքլէր բառը գործածուած է, ասիկա օրէնքին որոշ ու վճռական իմաստը փոխելու հաւանականութիւնը չունի. ընդհակառակը միւրթէզիքլի են յոգնակի գրուելէն ալ կը հասկցուի որ, սէչիլմիշ հէյէթլէրի տեղ իբրև հոմանիշ գրուած է։

Յիշեալ բացատրութիւնները ցոյց կուտան թէ, Հայ համայնքն ալ իր դարաւոր սովորութիւններուն, աւանդութիւններուն հետեւելով, համայնքային բարեգործական հաստատութիւնները ընտրեալ մարմիններու միջոցաւ պիտի մատակարարէ. և ասիկա 2762 թիւ օրէնքին կատարելապէս համաձայն է։

Մինչդեռ հրահանգը, աւանդաբար կիրարկուած մատակարարութեան միջոցները օրէնքին անհամապատասխան կը գտնէ և ընտրութեան դրութիւնը բացարձակապէս ջնջելով, միւրթէզիքլիները նշանակովի պիտի ըլլան, կ'ըսէ։ Այս տեսակէտը արդարացնելու համար այս կանոնագրին 39րդ յօդուածին կ'ակնարկէ։

Նոյնութեամբ թարգմանենք 39րդ յօդուածը։

Միւրթէզիքլիները որոշելու (թեվճիհ) համար փնտռուելիք աւանդութիւնը, օրէնքին և կանոնագրին տրամադրութիւններուն հակառակ ըլլալու չէ։

Միւրթէզիքլիութիւնը ընկերովի և կամ բաժնետիրութեամբ չի կրնար ըլլալ։

39րդ յօդուածին վերոգրեալ առաջին հատուածը արգիլած է այնպիսի անձերու միւրթէզիքլիութիւնը, որոնք սնանկ են, դատապարտուած և կամ յոռի անցեալ ունեցած։ Եւ ահա կը շեշտէ թէ այս պարագային օրէնքին

(*) 2762 թիւ օրէնք առաջին յօդուած 2րդ A հատուած։

հակառակ եղած աւանդութիւնները ի զօրու չեն կրնար ըլլալ, նոյնիսկ աւանդութիւնը եթէ թոյլատու գտնուի այդպիսիներուն ընտրութեան, օրէնքին հակառակ ըլլալուն, այդ տեսակ աւանդութիւնները ընդունելի չեն.

Սխալ մեկնաբանութեամբ հրահանգը ակնարկելով 39րդ յօդուածին 2րդ հատուածին, այսպէս կ'եզրակացնէ, նկատելով որ միւթեվէլլիութիւնը ընկերովի և բաժնետիրութեամբ չըլլար, հետեւաբար կը նշանակէ թէ միակ անձի մը վրայ պիտի կեդրոնանայ. և ասիկա, 2762 թիւ օրէնքին 4րդ յօդուածին հատուածովն ալ ճշդուած է) Այս խորհրդածութիւններով ընտրեալ մարմիններու գրութիւնը, աւանդութիւնները ջնջուած կը նկատէ...։

«Վագֆ»ներու տնօրէնութիւնները հետեւելով ցոյց տրուած վերոյիշեալ ուղղութեան, ազդարարած են պաշտօնապէս թաղային և մատակարար մարմիններուն և զեկուցագրեր փակցուած են հանրային վայրեր ըսելով թէ, մինչև տասնհինգ օր փափաքողները գրաւոր դիմելու են «վագֆ»ներու տնօրէնութեան միւթեվէլլի կարգելու համար իրենց ուզած «վագֆ»ներուն։ Դիմողները պէտք է լրացուցած ըլլան հրահանգին մէջ մատնանշուած պայմանները, որոնց մասին անհրաժեշտ քննութիւնները կատարուելէն վերջը պիտի գրուի կեդրոն՝ վաւերացուելու համար։

Որո՞նք են այդ պայմանները։

Նախ միւթեվէլլի ըլլալու համար անհրաժեշտ է ոչ իսլամ և միանգամայն միեւնոյն «վագֆ»ին տէր եղող համայնքէն անձ մը ըլլալ։ Իսլամ մը ո՛չ իսլամ «վագֆ»ին, և կամ ո՛չ իսլամ հրեայ մը Քրիստոնեայ համայնքներու «վագֆ»ներուն միւթեվէլլի չի կրնար ըլլալ։

Յետոյ «վագֆ»ի մը միւթեվէլլի նշանակելու համար այդ «վագֆ»ին առաջուան մատակարար մարմիններուն պայմանաժամը (*) լրացած ըլլալու է։ Հետեւաբար, այն թաղխորհուրդները, հոգաբարձութիւնները, խնամատարութիւն-

(*) Թաղային մատակարար մարմիններուն պայմանաժամը, Հայ Համայնքին կազմակերպութեան վերաբերեալ կանոնագրին 56րդ յօդուածին համաձայն 4 տարի է։

«Վագֆներու տնօրէնութիւնը Քաղաքական ժողովոյ 2 տարուան շրջանին հետ շփոթելով կը պնդէ թէ ընդհանուր «միւթեվէլլիներուն օրինաւոր պայմանաժամն ալ 2 տարի է։ Հոս ալ սխալած է «վագֆ»ներու տնօրէնութիւնը եւ այդ թիւրիմացութիւնը գրաւոր ներկայացուած է կեդրոնի Ընդ. Հ. Տնօրէնութեան

ները, վերջապէս ընդհանուր մատակարար մարմինները որոնք տակաւին իրենց պայմանաժամը լրացուցած չեն, հրահանգին տրամադրութիւններէն զերծ մնալով առաջուան պէս իրենց հանրօգուտ գործունէութիւնը պիտի շարունակեն, միշտ «վագֆ»ներու պաշտօնատարներու հակակշռին ենթարկուելով։

Նոյնպէս, հրահանգին տրամադրութիւնները չեն գործադրուիր՝ «վագֆ»նամէներով նշանակուած Միւթեվէլլիներու մասին։ Օրինակ, Պատրիարք Սրբազանը, որ միւթեվէլլի նշանակուած է կտակարարին (վագըֆ) ազատ և վճռական կամքովը, վաւերացուած է դատական վճռագրով, ենթակայ չէ հրահանգով ճշդուած ձեւակերպութիւններուն։

Միւթեվէլլին կարգուելու համար 1. Թրքահպատակ ըլլալու է։ 2. Առնուազն նախնական վարժարանը աւարտած պէտք է ըլլայ։ 3. Ապահովութեան տնօրէնութեան մօտ վարքը բարքը վստահելի ճանչցուելու է։ 4. Բարոյականը խաթարուած ըլլալու չէ, առնուազն վեց ամսուան բանտարկութեան դատապարտուած ըլլալու չէ։ 5.Ամէն կերպով վստահելի և բարոյականի տէր անձնաւորութիւն մը ըլլալու է։ 6. Մատակարարութիւնը անձնապէս կատարելու արգելք հանդիսացող մտաւոր և մարմնական ախտերէ զերծ ըլլալու է։

Այս պայմանները ստուգուելէն վերջը, միւթեվէլլիութեան թեկնածուն մասնաւոր յանձնաժողովոյ ներկայութեան, «վագֆ»ներու օրէնքէն և կանոնագրէն, հաշուետուութեան վերաբերեալ հրահանգին տրամադրութիւններէն «վագֆ»ներու տոմարակալութենէն, առնուազն տասը հարցումներով կը քննուի (կանոնագիր յօդ. 41)։

Հրահանգին մէջ չեշտուած է միակ միւթեվէլլիի վրայ կեդրոնացուած, աւանդութիւններուն և սովորական ընտրութիւններու դրութիւններուն ջնջուած և կամ լուռ անցած մասերը օրէնքին բացայայտ տրամադրութիւններուն հակառակ տեսնուելուն. այս առթիւ անհրաժեշտ լուսաբանութիւնները քաղելու համար, մասնաւոր պատուիրակութիւն մը ղրկուեցաւ կեդրոն։

Պատուիրակները պաշտօնապէս յայտարարեցին թէ այդ առթիւ ձեռնհաս ամենաբարձր մարմիններու հետ կարծիքի փոխանակութիւններ ունեցած են, հրահանգը արդէն գործադրութեան դրուած ըլլալուն, պարտաւորուեր են դատ

ձեւին տակ Պետական Խորհուրդ դիմելու, և հրահանգին՝ օրէնքին հակառակ մասերուն ջնջումը՝ պահանջելու։ Իրենց այս դիմումը համապատասխան կը գտնեն Պետական Խորհրդոյ օրէնքին բարեփոխուած յօդուածներուն։

Մինչև Պետական Խորհրդոյ վերջնական որոշումը, ենթադրելով թէ հրահանգին տրամադրութիւնները ճշդութեամբ պիտի գործադրուին, հետեւինք գործնական ցուցմունքներուն։

Միւթէվէլլիութեան օրինական գլխաւոր պայմանները ճանանչեցինք։ Հիմա հարեւանցի ուսումնասիրենք, քննինք մարմնոյն տասը հարցումները։

Ի՞նչ կրնան ըլլալ այդ հաւանական հարցումները։

1. Ինչ է «վագֆ»ը։

4/10/1926էն առաջուան թուականներուն կայացած տեսակ մը յատկացումները (fondations) վագֆ են։

Վագֆներու օրինաւոր տրամադրութիւնները «յատկացում»էն տարբեր ըլլալով, ներկայ Թուրք Քաղաքային օրէնքէն անջատ և մասնաւորաբար հինէն կայացած վագըֆներու յատուկ 2762 թիւ օրէնքը հրատարակուեցաւ։

Այս օրէնքը իր տեսակին մէջ, առաջինն է որ Թուրքիոյ համայնքներուն (ճէմաաթ) վագֆները օրինականացնելու բնոյթը կ'ունենայ։ 16/2/1328 (1912) թուականին հրատարակուած «արձանագրութիւններուն փոխանցման» (թահրիր գայդ) վերաբերեալ օրէնքը, աստուածպաշտական (շէրի) տուեալներով թրծուած այդ շրջանին, իրմէ ակնկալուած հիմնական արդիւնքը չտուաւ։ Կասկած չկայ թէ յատկացեալ ձեւերու տակ վագֆներու հասութաբեր հաստատուն եկամուտները, բարեգործական հաստատութիւններու յարատեւումը կ'ապահովեն։

Ահա այս պատճառներով, 2762 թիւ օրէնքէն զատ 2/5042 թիւ որոշմնագրով 1/8/1936ին գործադրութեան դրուած վագֆներու կանոնագիրն ալ աւելի լայն առումով որոշապէս ճշդած է վագֆներուն և անոնց հասութաբեր կալուածներուն տեսակները և արձանագրութեան ու մատակարարութեան ձեւերը, որոնք, Թուրքիոյ ընդհանուր օրէնքներուն մէջ մինչև հիմա երբեք չեն նախատեսուած, և կամ մեկնաբանութեան կարօտ մթութեան մէջ թաղուած մնացած էին։

2. Որո՞նք են օրէնքով ճշդուած համայնքային վագֆները։

Յայտնի է որ վագֆներու օրէնքը գլխաւորաբար երկուքի բաժնած է վագֆները։ Առաջինը՝ պետական (մազպութ), երկրորդը՝ մասնաւոր (մուլհագ)։ Համայնքի վագըֆները այս երկրորդ կարգին մէջ դասուած են։ Հաստատ եկամուտ ունեցող վագֆ կալուածներէն զատ, գլխաւոր վագըֆները երեք մասի բաժնուած են։

1. Բարեպաշտական (տինի) վայրերը. զոր օրինակ, եկեղեցիները, մատուռները, վանքերը ինքնին վագֆ նկատուած են։ Ասոնք, անշո՛ւշտ հրովարտակի պէս հիմնարկութեան կամ հիմնական նորոգութեան փաստաթուղթեր ունին. եթէ չունին և կամ կորսուած են, հինէն ի վեր աղօթատեղի ըլլալնին ո՛ և է ձեւով հաստատուելու պարագային, վագֆ պիտի նկատուին ինքնին։ Այս տեսակ բարեպաշտական հաստատութիւններուն համար հին աստուածպաշտական դրութիւնը «մէսճիտ» (մզկիթ)ներու մասին որոշ տրամադրութիւններ ունեցած է. և այս տեսակ խղճմ աղօթավայրերը բացառաբար ազատ ձգուած են օրինական ձեւակերպութիւններէ և անոնց դատաստանի արձանագրութեան (թէսճիլ) ճանչցուած են իբրև վագֆ (de facto)։ Այդ թըուականներուն տարբեր յարանուանութիւնները, ո՛չ իսլամները, չունէին այդ առանձնաշնորհեալ թոյլտուութիւնը, մինչդեռ ներկայ օրէնքովը ջնջուած է այդ խտրականութիւնը։

Աղօթավայրերը ժամանակին դատարանի վճռով կայացած ըլլան կամ ո՛չ, իրենց գոյութեամբը «վագֆ»ի հիմնական տարրերուն (ֆուքարայա) պիտի արձանագրուին և թափուները պատկանած համայնքին անունաւ պիտի տըրուին։ Արձանագրութեան գործողութիւններն ալ 13/12/1935 էն հաշուելով հինգ տարուան մէջ պիտի կատարուին։

2) Բարեգործական հաստատութիւններ (խայրի), զոր օրինակ՝ Հիւանդանոցները, Գերեզմանատուները, Հոգեճաշի խոհանոցները, Աղբատները խնամելու յատկացուած վայրերը նոյնպէս վագֆ նկատուած են։ Քաղաքային օրէնքէն առաջ աստուածպաշտական դրութեամբ միմիայն գերեզմանատուները, արձանագրութիւն ալ եթէ չունենան, վագֆ ճանչցուած են։ Վագֆներու կանոնագիրը — որ օրէնքի կարգ անցած է — «Բարեգործական» բառին առումովը, աւելի լայն իմաստով վագֆ համարած է այդ ձեւ հաստատութիւնները։

3) Նմանապէս, Համայնքին պատկանող հաւաքավայրերը (իճթիմաի), օրինակ Վարժարանները, Որբանոցները, Թաղ. Խորհրդարանները, Մատենադարանները, Արհեստանոցները, Աշխատանոցները նոյն ձեւով վագֆ նկատուած են։

Վերոյիշեալ վագֆներուն օրինաւոր տրամադրութիւնները բոլորովին տարբեր են համայնքին հասութաբեր կալուածներէն (ակարաթը մեվքուֆէ) և այդ վագֆները եթէ մինչեւ 12/12/1940 արձանագրուին պաշտօնապէս, պիտի կրնան օգտուիլ Պետական հաստատութիւններուն վայելած առաւելութիւններէն (օրէնք թիւ 2762, յօդ. 9)։

Այս առթիւ յիշենք մէկ երկու օրինակներ։

Ելմտական Գործավարութիւնը 31-3-1937 թուակիր և $\frac{38/2142}{8290}$ թիւ շրջաբերականը ղրկած է պատկանեալ պաշտօնատուններուն, 6 11-1935 թուակիր և $\frac{68/25472}{100}$ թիւ պաշտօնագրին հետեւելով հասկցուած է որ, Թրքահպատակ Յոյն, Հայ, Հրեայ փոքրամասնութիւններուն պատկանող վարժարաններն ալ կալուածական տուրքի ենթարկուելով գրաւմամբ (հաճզէն) գանձուելու ձեռնարկուած է։ Կրթական Գործավարութեան հետ թղթակցելէ վերջը հասկցուած է թէ Թուրքիոյ ընդհանուր կրթական սկզբունքներուն չծառայող օտար կրօնաւոր և կրօնաւորուհիներուն և կամ միութիւններուն կողմէ հաստատուած և մատակարարուած օտարփոքրամասնութեանց և Թուրք մասնաւոր վարժարաններն են, որոնք ենթակայ են կալուածական տուրքին Այսինքն Թուրք փոքրամասնութիւններուն պատկանող Համայնքային վարժարանները, Թուրքիոյ Ընդհանուր Կրթական օգտին կը ծառայեն։ Այս տեսակէտը Կրթական Գործավարութեան կողմէ ընդունուած է, յիշեալ կազմակերպութիւններուն վերաբերող վարժարանները 1837 թիւ օրէնքին 3րդ յօդուածին 5րդ հատուածովը կալուածատուրքէ զերծ կացուցուած են։ Յիշեալ շրջաբերականով Հայ ճեմայեթին պատկանող վարժարաններն ալ կալուածական տուրքէ զերծ կացուցուած են։

Նոյնպէս մաֆրուզեան (թանզիմաթ) և ղուավխորութեան (թեվլիյեթ) տուրք ալ չպիտի պահանջուի վարժարաններէն. այս մասին ալ Պետական Խորհուրդը վճռապէս որոշած է Պէշիքթաշի Մաքրուհեան վարժարանի առթիւ և ըսած է.

[666 թիւ Պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակուած Ելմտական Գործավարութեան պաշտօնագրով ճշդուած է թէ (վարժարանին շէնքը կառավարութենէ արտօնուած և վարձակալութեան ենթակայ չէ և 14/6/1326 թուակիր կալուածատուրքի օրէնքին 4րդ յօդուածով նշանակուած բացառութիւններուն մէջն է։ Յիշեալ վարժարանին, սկզբունքով բարեգործական չըլլալը և աշակերտներէն մասամբ կամ ամբողջութեամբ վարձք առնուիլը ո՛ և է նշանակութիւն չունի։(*)

Ահա այս տեսակ օրինաւոր թոյլտուութիւնները և բացառիկ հանգամանքը հետզհետէ զգալի պիտի ըլլան 2762 թիւ օրէնքին 9րդ յօդուածին բացորոշ տրամադրութիւններովը։

Միւթէվէլլիութեան թեկնածուները պարտաւոր են գիտնալ և համառօտակի բացատրութիւններ տալ իրենց կողմէ մատակարարուելիք վագֆներուն բարեգործական նպատակներու և պայմաններու մասին։ Նպատակն ալ գրեթէ ընդհանուր առմամբ բացորոշ է։ 1) Եթէ վագֆը մասնաւոր վճռագրով (վագֆնամէ) հաստատուած է, այդ վճռագրով նշանակուած կտակարարին կամքը և որոշած պայմանները նոյնութեամբ պիտի գործադրուին։ 2) Այդ տեսակ վճռագրի չգոյութեան պարագային, Համայնքային վագֆներու կտակագիրներուն տուեալները ի զօրու պիտի ըլլան։ 3) Գրաւոր յատկացում չեղած պարագային, աւանդական սովորութիւնները (թէամմիւլ) նկատի պիտի առնուին։

Սովորաբար, վագֆին հասոյթներուն եկամուտներէն օրինաւոր ծախքերը, պաշտօնէից վարձքերը, վարժարանի յատկացումները զեղչուելէն վերջը, մնացորդը՝ անոք և անօգնական Հայ տղայոց դաստիարակութեան, աղքատախնամին, անկարներուն, կարօտ հիւանդներուն դարմանման պէս բարեգործական նպատակներուն կը յատկացուի։

3 — Ի՞նչ են միւթէվէլլիներուն պարտականութիւնները։

4 — Պատասխանատուութիւնները։ Բողոքարկութեան ձեւերը։

5 — Հաշուետուութեան պայմանները։

(*) Պետական Խորհրդոյ Դատական Առաջին ճիւղ, 4/4/1932 եւ $\frac{31/1427}{995}$ թիւ վճռագրին պատճէնն ալ Բերայի 2րդ Նոտարութենէն 8/3/1937 եւ 1550 համարով առնուած է։

6 — Վագֆները փոխանորդաբար կրնա՞ն մատակարարուիլ։

7 — Վագֆները ի՞նչպէս պիտի արձանագրուին և ի՞նչ պայմանաժամով։

8 — Բսան տարուան վարձակալութեան տուրքերը (իճարէ) ի՞նչպէս պիտի վճարուին։

9 — Վագֆներու գանձատոմարին (զապտ տէֆթէրի) պատրաստութեան ձեւերը։

Օրէնքով և կանոնագրով ճշդուած պարտականութիւնները, Միւթէվէլլիները անձամբ կատարելու պարտաւոր են։

Եթէ վագֆին հասութաբեր կալուածները և բարեգործական հաստատութիւնները տարբեր վայրեր գտնուին և ասոնց անձնապէս մատակարարումը անկարելի կամ չափազանց ծախքերու կարօտ ըլլայ, և կամ միւթէվէլլիի հիւանդութեան պարագային, վագֆները մասամբ կամ ամբողջութեամբ կրնան փոխանորդներու միջոցաւ մատակարարուիլ։

Եթէ միւթէվէլլին անբուժելի հիւանդութենէ վարակուած և կամ բանտարկութեան դատապարտուի վագֆին փոխանորդ չկրնար կարգուիլ։ Այս վագֆները աւանդաբար կը մատակարարուին և եկամուտները նպատակին կը յատկացուին (կան. յօդ. 42—46)։

Վագֆները փոխանորդաբար մատակարարելու մասին օրէնքը չափազանց խիստ է։

Միւթէվէլլիները իրենց վագֆները կատարեալ շրջահայեցութեամբ և հեռատեսութեամբ մատակարարելու են, 1. Բարեգործական հաստատութիւնները յարատեւօրէն պիտի քննեն, ի պահանջել հարկին որոշ պայմաններով նորոգութիւնները պիտի կատարեն։ 2. Պաշտօնական պայմանագրութիւններով փափաքողներուն ուղղակի կրնան վարձու տալ և վարձքերը գանձել (*)։ 3. Վագֆին պարտական գտնուողներուն և վագֆի գոյքերուն ոտնձգութիւն ընողներուն դէմ առանց ժամանակ կորսնցնելու օրինական դիմումները կատարելու են։ 4. Վագֆին հետ առնչութիւն

(*) Երեք տարիէն աւելի եթէ պիտի վարձուին, «միւթէվէլլիները պարտաւոր են 24/5/934 թուակիր եւ 2709 թիւ պաշտօնաթերթին մէջ հրատարակուած եւ վագֆ կալուածներուն ու հողերուն վարձուելու ձեւին վերաբերեալ կանոնագրին տրամադրութիւնները նկատի առնել։

ունեցող անձերուն (*) որոշեալ վարձքերը ատենին կը վճարեն։ 5. Եկեւմուտքի ամբողջ դրամները հրահանգին համաձայն և օրը օրին պաշտօնական տոմարին մէջ կ'արձանագրեն և փաստաթուղթերը ուշադրութեամբ կը պահեն։ 6. Վագֆ պայմանները եթէ անգործադրելի ըլլան, եկամուտներուն յատկացումները ճշդելու համար կը դիմեն ու կը հետապնդեն։ 7. Գտնուած վայրերուն մէջ վագֆներու վարչական մարմիններու հետ յաճախ շփման մէջ գտնուելով, ստանալիք հրահանգներուն համաձայն կը շարժին, վագըֆներուն մատակարարութեան մէջ կամայական գործերէ պէտք է զգուշանան։ 8. Ամէն տարի մինչեւ ապրիլ ամսոյ վերջը պարտաւոր են յառաջիկայ տարուայ նախատեսեալ պիւտճէն ներկայացնել իրենց պատկանած վագֆներու տնօրէնութեան. Նոյնպէս մինչեւ Նոյեմբերի վերջը ամեն տարի իրականացած հաշիւներն ալ պիտի տան։ 9. 13 Դեկտ. 1935 էն սկսեալ հինգ տարուան միջոցին վագֆները պաշտօնապէս վագֆներու գլխաւոր տոմարներուն արձանագրել տալու պարտաւոր են։ 10. Վագֆ կալուածները եթէ ուրիշ վագֆի մը վարձակալութեան տուրքով (իճարէ) կապուած են, միւթէվէլլիները պարտաւոր են մինչեւ հինգ տարուան մասնավճարներով, քսան տարուան տուրքերը հատուցանել և միանգամ ընդմիշտ վարձակալութեան տուրքէն ձերբազատուիլ։

Խնդրոյն կարեւորութեանը համար վերջի երկու հարցերուն մասին կ'արժէ քիչ մը աւելի բացատրութիւն տալ։

Վագֆներուն արձանագրութիւնները

Նախ գլխաւորաբար երկու մասերու բաժնելու է վագըֆները և ասոնց հասութաբեր կալուածները և հողերը։

1. Բարեպաշտական և բարեգործական հաստատութիւնները կամ արձանագրուած են աստուածպետական վճռագրով (վագֆիյէ), հրովարտակով և կամ արձանագրուած չըլլալով մինչեւ այսօր շարունակած են իրենց գոյութիւնը առանց պաշտօնական սեփականաթուղթի։ Ասոնց համար 2762 թիւ օրէնքին 7րդ յօդուածը (արձանագրուած ըլլան կամ ո՛չ, բարոյական հանգամանքնին չեն կորսնցներ և 5 տարուան

(*) Նախատեսեալ հաշուեկշռով ճշդուած անձերուն, քահանայից, դպրաց, աշխատաւորաց, ուսուցչաց, կ'ակնարկէ։

միջոցին պէտք է արձանագրութիւնները կատարել) ըսած է։

Այս տեսակ վագֆները արձանագրելու համար, նախ ասոնց վայրերը, գտնուած թաղերուն, փողոցներուն անունները, թիւերը և վագֆին անունները, կառուցման թուականները մասնաւոր ցանկերու վրայ նշանակելէ վերջը, խնդրագրով մը ներկայացնելու է փութով վագֆներու Տնօրէնութեան. անշո՛ւշտ, կցելով փաստաթուղթերուն, պաշտօնական գրութիւններուն օրինակներն ալ, և բնագրերը պահելով վագֆի ամրակուռ արկղերուն մէջ։

2) Վագֆներու հասութաբեր կալուածները արձանագրելէ առաջ նախ մանրակրկիտ քննելու է կալուածին, հողին ներկայ վիճակը։

Ա. — 16 Փետրուար 1328 (1912) թուակիր «Բարոյական անձերու» վերաբերեալ օրէնքին համաձայն եթէ դիմում կատարուած և Եկեղեցիներու բարոյական անուններուն փոխանցման գործողութիւնները կատարուած են, ասոնց սեփականաթուղթերուն միայն թուականը և թիւը նշանակուելով կը տրուին։

Բ. — Եթէ դիմումը կատարուած և փոխանցումը լրացած չէ, ասոնց ալ դիմումին թուականը և թափուի առժամապէս՝ այդ թուականներուն՝ արձանագրութեան թիւերը նշանակելը բաւական է. նկատելով որ, 2762 թիւ օրէնքին 44րդ յօդուածը այս մասին վճռական տրամադրութիւն ունենալով հանդերձ, Վճռաբեկ Ատեանին Առաջին Իրաւական ճիւղին 9 Յունուար 1937 թուական 2052, 57/2 թիւ վճռագրով ալ որոշում մը յանգած է և այդ որոշմամբ (բարոյական անձերուն անդոյ անուններու նշանակուած և իրականութեան մէջ իրենց սեփականութեանը տակ գտնուած գոյքերուն փոխանցման գործողութեան համար (թաահիր գայս) օրինական պայմանաժամին դիմումին բաւարար է։ Գործողութիւններուն լրացումը պայման չէ) ըսուած է։ Որով բարոյական անձերու սեփականութիւնը ճանչցուելու համար փոխանցման սեփականաթուղթը ձեռքերնին ունենալու պէտք չկայ։ 16/2/1328 թուակիր օրէնքով նշանակուած պայմանաժամին մէջ կատարուած դիմումը բաւական է)։

Թէպէտեւ այս որոշումը, Փոխանակութեան Խառն Յանձնաժողովին թիւ 10 որոշման յենելով Յոյներուն յատուկ

բարեգործական հաստատութեան ի նպաստ տրուած է, սակայն, նկատելով որ, Վճռաբեկ Ատեանը սկզբունքով փոխանցման գործողութեան պարզ դիմումը բաւական համարած է սեփականատիրութեան համար, և այս սկզբունքը պետական օրէնսդրութեան (législation) կարգը համարուած է, և ասիկա 2762 թիւ օրէնքին 44րդ յօդուածով համայնքներու ընդհանուր գոյքերուն մասին մատնանշուած է, հետեւաբար Հայ համայնքին ալ այդ օրինական տրամադրութիւններէն օգտուելուն ո՛ և է օրինաւոր արգելիչ պատճառ չկայ։

Գ. — Եթէ վագֆ անշարժ գոյքերը փոխանցելու (թաահիր գայս) դիմում չէ եղած, և եթէ յատկացումն ալ 4/10/1926 Քաղաքային օրէնքին գործադրութեան թուականէն առաջ կայացած է, միշտ 2762 թիւ օրէնքին 44րդ յօդուածին տրամադրութիւններուն հետեւելով, 15 տարի շարունակ վագֆ ըլլալով գործածուած ըլլալը ապացուցանող փաստաթուղթերը, տուրքերու ստացագրերը, վարձակալութեան պայմանագրութիւնները, կտակագրերուն թուրքերէն օրինակները, փոխանուան (մուսթէար Prête-nom) վաւերաթուղթերը, կցելով խնդրագրին՝ ներկայացնելու է պատկանեալ պաշտօնատան։

Դ. Քաղաքային օրէնքին գործադրութեան թուականէն վերջի յատկացումները, նոյն օրէնքին տրամադրութիւններուն պատշաճեցնելու է. նկատելով որ, վագֆներու 2762 թիւ օրէնքը, միայն 4/10/1926էն առաջ կայացած վագֆներուն համար ի զօրու է։

Ամէն մատակարար մարմին կարեւորութեամբ և լրջութեամբ պատրաստ է հետեւելու օրէնքին վճռական տրամադրութիւններուն, և ամփոփելով իրենց մատակարարած վագֆներուն ցանկերը փութով և խնդրագրով միասին ներկայացնելու են վագֆներու Տնօրէնութեան, մինչեւ 12/12/1940 լրացնելու համար արձանագրութեան ձեւակերպութիւնները և փրկելու իրենց վագֆները ամէն տեսակ հաւանական ոտնձգութիւններէ։

Վարձակալութեան տուրքերուն *(իճարէ, մուգաթաա)* հաշուե-յարդարը

Վագֆներու հիմնական տոմարին արձանագրութեան

չափ կարեւոր հարց մըն ալ՝ «վարձակալութեան տուրքե-րուն» հաշուեյարդարի ձեւակերպութիւններն են:

«Վարձակալութեան տուրքերը» կալուածատուրքի համար գնահատուած արժէքին վրայ կ՚որոշուի։ Հետեւաբար, եթէ մատակարար մարմինները անցեալ ելմտական տարեշրջանէն առաջ հաշուեյարդարի համար գիմած ըլլային, կալուածներուն հինէն եղած գնահատութեան վրայ պիտի որոշուէին, ինչ ո՛ր այժմու գնահատեալ գիներուն հետ մեծ տարբերութիւն ունի։

Համայնքի եւ բարոյական անձերու պատկանող կալուածները եւ հողերը 16/2/1328 (1912) թուակիր օրէնքին համաձայն փոխանակ «իճարէ»ի, «մուգաթաա» կը վճարեն եւ այս վերջինը «իճարէ»ի համեմատութենէն հինգ անգամ աւելի է։

«Վարձակալութեան տուրքերու» հաշուեյարդարը՝ քսան տարուան տուրքը միանուագ կամ հինգ մասնավճարով պիտի կարգադրուի։ Մինչեւ տասը տարի — 12/12/1945 — եթէ այս կարգադրութիւնը չկատարուի, Վագըֆներու Վարչութիւնը ինքնաբերաբար քսան տարուան տուրքը միանուագ պիտի գանձէ՝ կալուածը կամ հողը ծախելով։ Եթէ ծախուած գումարը չբաւէ, վագըֆին միւս կալուածներէն պիտի գանձուին։

Ասկէ կը հետեւցուի որ, տասը տարի չարունակ եւ կանոնաւորաբար տարուէ տարի վճարուելիք «մուգաթաա»յի տուրքերը, քսան տարուան տուրքերու (թավիզ) հաշուեյարդարին հետ չպիտի հաշուակցուին. այսինքն, տասը տարի տուրքերը յումպէտս պիտի վճարուին, ի վերջոյ դարձեալ քսան տարուան թավիզը միանուագ տալու պարտաւորութեամբ։

Հետեւաբար, այժմէն թավիզի կարգադրութեամբ միանգամ ընդ միշտ փրկուած կ՚ըլլան նաեւ մուգաթաայի տուրքերէն։

Հայ համայնքին բարեգործական հաստատութիւններուն, բարենպատակ ծառայութիւններուն յատկացուած եւ վագըֆնամէններով հաստատուած այնպիսի վագըֆներ կան, որոնց իճարէները ենթականերէն կը գանձուին նոյն վագըֆներու հաշւոյն ուղղակի վագըֆներու վարչութեան կողմէ. եւ

նպատակին յատկացուելու համար կը վճարուին միւթէվէլլիին, Ս. Պատրիարքին։

Այս կարգէն են.—1. Ազգ. Հիւանդանոցի, 2. Սկիւտար Ս. Կարապետի, 3. Ս. Խաչ (Սկիւտարի) (Յակոբ Բաթրիգ անուն), 4. Գում գաբու Մայր Եկեղեցի (Քահանայից ընտանիք, Երէցկիններ եւ Տիրացուներ), 5. Օրթագիւղ Ս. Աստուածածին, 6. Կալաթա Ծըրճիս, 7. Պէյօղլու Իւչ Խորան (Ս. Երրորդութիւն), 8. Սամաթիա Սուլու Մանասթըր եւ տիրացուներ, 9. Գալաթ Ս. Հրեշտակապետ, 10. Տիվրիկ (Մարեամ անա), Կեսարիա Էֆքէրէ գիւղի աղբիւրին եւ Ս. Կարապետ վանքին յատկացուած, 13. Պէյ օղլու աղջկանց վարժարանի վագըֆը, 14. Պէյօղլու եւ Ղալաթիոյ Հայ եկեղեցիներու երէցկիններու յատուկ վագըֆը, 15. Երուսաղէմ Մար Եագուպ Հայ եկեղեցւոյ վագըֆները։

Ասոնց իճարէներէն գանձուելիք դրամները, նոյն եկեղեցիներու, վարժարաններու կալուածներու եւ հողերու մուգաթաաները — եթէ կան — կրնան հաշուակցիլ եւ նոյն իսկ միանուագ վճարուած ըլլալու պարագայով կրնան % 5 օրինաւոր զեղչէն ալ պահանջել։

Թէ «վագըֆ»ներու արձանագրութեան եւ թէ թավիզի հաշուեյարդարութեան վերոյիշեալ բացատրուած ձեւերը՝ գործնականին մէջ երբէք դժուար չեն։ Պարզ խնդրագրով մը ցանկերու ներկայացումը բաւական է. պաշտօնական ձեւակերպութիւնները անշո՛ւշտ իրաւասու վագըֆներու պաշտօնեան պիտի լրացնէ։ Էական հարցը, օրէնքին վերոգրեալ տրամադրութիւններու ճշգրիտ գործադրութիւնն է։

Այս բացատրութիւններով վերլուծելու աշխատեցանք «քննութեան» հաւանական հարցումները, որոնց պատասխանները համառօտիւ բացատրուած են։

10. Վագըֆներու պաշտօնեաներուն հսկակշռելու պարտականութիւնը ի՞նչ է։

Ի՞նչ է հաշուեկշռի իրաւունքը։

—Օրէնքը եւ կանոնագիրը կարեւոր իրաւասութիւններ եւ պարտականութիւններ մասնանշած են վագըֆներու պաշտօնեաներուն։ Այսպէս, վագըֆներու ընդհանուր տնօրէնութիւնը իրաւասու է պետական վագըֆները մատակարարելու, ներկայացնելու. վագըֆ գոյքերը եւ հնագիտական ճարտարապետական գործերը կը խնամէ, կը պահէ, կը նորոգէ.

վագֆ հաստատութիւններուն՝ նպատակներուն համաձայն՝ յարատեւումը կ'ապահովէ. վագֆ դրամները կ'արդիւնաւորէ. միւթէվէլլիները կը կարգէ, ի հարկին պաշտօնանկ կ'ընէ. օրէնքին և կանոնագրին նշանակուած պարտականութիւնները կը կատարէ։ Ասոնցմէ զատ, համայնքի վագֆներուն եկեւմուտքը կը հսկէ. այս վագֆներուն միւթէվէլլիութեան կամ վագֆին յատկացման և կամ սեփականութեան դատերը միւթէվէլլիներու հետ միասին կը հետապնդէ։

Ցիշեալ հարցերը ուսումնասիրեցինք «քննութեան հարցումներու» ձեւին տակ. այն մասնաւոր նկատումով թէ, անոնք որ կոչուած են հանրային օգտին ծառայելու, բարենպատակ հաստատութիւնները մատակարարելու, իրենց առօրեայ գործնական քայլերուն մէջ յարատեւօրէն ենթակայ պիտի ըլլան նման քննական հարցերու։

Հետեւաբար, խնդրոյն կենսական հանգամանքը նկատի առնելով, այս տարի եւս զբաղելու հարկադրուեցանք միեւնոյն նիւթով, պարզապէս՝ Հայ համայնքին բարեգործական ու բարենպատակ հաստատութիւնները հաւանական ոտնձգութիւններէ կարելի չափով պաշտպանելու բուռն նախանձախնդրութեամբ. այլապէս, փոքրիկ զանցառութիւնը աննշմարելի թերութիւնը, պիտի ստեղծէ անել ու դժնդակ կացութիւն մը, թերեւս բոլորովին կորսնցնելու ալ սպառնալիքով (օր. յօդ. 36)։ Ցիշեալ կացութեան տեղի չտալու և սերունդէ սերունդ փոխանցուած նուիրականութիւնները տեւականապէս կանգուն պահելու նպատակաւ, մատակարար մարմինները ընդհանուր առումով, տառացիօրէն և ճշգրտօրէն, օրէնքին և կանոնագրին որոշ ու վճռական տրամադրութիւնները գործադրելու են այն կատարեալ հաւատքով և վստահութեամբ թէ, իրենց շինարար գործունէութիւնը պիտի արժեցնեն, լաւագոյն կերպով կատարելով իրենց մարդկային ու ազգային պարտականութիւնները։

ԼՈՒԹՖԻԿ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

15 Սեպտեմբեր 1937
ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ

ՀԱԼՔԷՎԻՆԵՐԸ

ԲԱՑՈՒՄԸ

Ժողովրդական Կուսակցութեան 1931ի Երրորդ Համաժողովը որոշեց Ժողովրդական Տուներու բացումը։ Այս որոշումը գործադրուեցաւ 1932 Փետր. 19ին։ Միեւնոյն օրուան մէջ երկրին զանազան կարեւոր կեդրոններուն մէջ 14 Հալքէվիներ բացուեցան մասնաւոր հանդիսութիւններով։

Այս հաստատութեան նպատակը բացատրուեցաւ պաշտօնական ճառերով ու որոշ ծրագրի մը համաձայն գործի ձեռնարկուեցաւ։

Այս կազմակերպուած ձեռնարկին ղեկավարութիւնը ստանձնեց Հալք Կուսակցութիւնը և գործադրութիւնը յանձնեց գիտակից, հայրենասէր և կարող անձերու, որոնց շնորհիւ Հալքէվիներուն գործունէութիւնը շատ կարճ միջոցի մը մէջ գլեց անցաւ բոլոր նախատեսութիւններն ու ակընկալութիւնները։ Բոլոր քաղաքներու և կարեւոր գիւղերու մէջ Հալքէվիի բացումը այլեւս պահանջ մը, անհրաժեշտութիւն մը դարձաւ։ Խանդավառ մրցում մը սկսաւ. այնպէս որ չորս տարին չանցած՝ Հալքէվիներու թիւը 140ի բարձրացաւ։

ՆՊԱՏԱԿԸ

Համաժողովրդական և հաւաքական դաստիարակութիւն մը տալ։ Մշակոյթը ազգայնացնել, Բոլոր ջանքերն ու կամքերը կեդրոնացնել, արդիւնքը ընդհանրացնել։ Բոլոր տարրերը իրարահասկացողութեան բերել. փոխադարձ գործակցութիւն և կապ հաստատել, կազմակերպել իտէալի մը շուրջ. ահա նպատակը.

Հալքէվիներու ռահվիրաներէն Տր. Րէշիտ Կալիպ այսպէս կը բանաձեւէ նպատակը. «Աշխատանքի այն մարզը, որուն դուռները կը բանանք, շատ ընդարձակ է, մեր նպա-

տակն է ամենակարճ միջոցի մը մէջ իրագործել մեր ազգային ձգտումները. առանց ժամանակ կորսնցնելու միացեալ մտաւորական ուժերով արագաքայլ առաջանալ՝ ժողովրդ. Տուները ժողովրդական Կուսակցութեան սկզբունքները տարածելու և գործադրելու կը ծառայեն»։

ԱՐԴԻՒՆՔԸ

Հալքէվինները մէկ տարուան ընթացքին իրենց գրադարաններուն մէջ հաւաքեցին 97,000 հատոր գիրքի։ Երեք տարուան ընթացքին անոնց թիւը բարձրացաւ 140ի։ Անդամներու թիւը հասաւ 550,000ի։ 2,1000,000 անձեր զանազան հաւաքոյթներու մասնակցեցան և օգտուեցան։ Մէկ տարուան ընթացքին սարքեցան 1537 բանախօսութիւն, 402 նուագահանդէս, 511 թատերական ներկայացում։

Հալքէվիններուն անդամ կրնան արձանագրուիլ բոլոր հայրենակիցները, յանձնախումբերուն կրնան անդամակցիլ միայն Հալք կուսակցութեան անդամները։

Հալքէվինները ունին հետեւեալ ինը բաժանումները.—

1. Լեզուական, պատմական, գրական, 2. Գեղարուեստական, 3, Թատերական, 4. Մարզական, 5. Ընկերային փոխադարձ օգնութիւն, 6, Ժողովրդային դասախօսութիւն(*), 7. Գրադարաններ, 8, Գիւղացիութեան բարձրացում, 9. Թանգարան եւ ցուցահանդէս։

Ամէն հայրենակից իր ընդունակութեան, կարողութեան և բաղձանքին համաձայն այս բաժանումներէն մէկուն մէջ կը զետեղուի, ուր կ'աշխատի արդիւնաւորել արժէքը։

50 անդամ ունեցող մասնաճիւղ մը՝ 3 հոգինոց, 50է աւելի անդամ ունեցողները՝ 5 հոգինոց մասնախումբ մը կ'ընտրեն։

Ամէն Հալքէվի անպայման 9 ճիւղեր ունենալու ստիպուած չէ. Հալքէվիններու մատակարարական հաշիւները կը ճշդուին և կը հակակշռուին կուսակցութեան քննիչներուն կողմէ։

1. Լեզուական, Պատմական, Գրական.

Այս ճիւղին նպատակն է Թրք. հին երկերէն զատել ժողովրդական բառերն ու բացատրութիւնները, ժողովուրդի

(*) Թրք. վարժարաններու եւ թանգարաններու մասին դիմել 1937ի Ա. Հ. Տարեցոյցին։

ներկայիս գործածած բառերէն ընտրել լաւագոյնները և գործածութեան դնել զանոնք։

Զանազան գաւառներէ հաւաքուած Թրք. բառերու թիւը 40,000ի կը հասնի։

Մշակոյթով ետ մնացած կարգ մը գաւառներու մէջ կը կազմակերպուին գիշերային դասընթացքներ։ Գրական բանախօսութիւններ, սալոններ. երբեմն կը հանուին հին հեղինակներ, ժողովրդական բանաստեղծութիւններ, կը թարգմանուին ու կը ծանօթացուին միջազգային հեղինակութիւններ։

Լեզուական դասախօսութիւն մը

Լեզուն ու գրականութիւնը միայն մասնաւոր անհատներու կողմէ մշակուելու ու կարգ մը անձերու մենաշնորհ ըլլալէ դադրած է այլեւս. անոնք կը մշակուին երկրին ամէն կողմը տարածուած Հալքէվիններու հաւաքական աշխատանքովը ու կը տարածուին ժողովրդական բոլոր խաւերուն մէջ։ Ազգային արժէք ներկայացնող ամէն բառ, հէքեաթ, բանաստեղծութիւն կը հաւաքուին Հալքէվիններու կողմէ իբր հում նիւթ, և մշակուելով, ձեւափոխուելով կը տրուին ժողովուրդին հասուն վիճակի մը մէջ։

Զանազան Հալքէվիններ ունին իրենց պարբերաթերթերը, որոնցմէ ոմանք մեծ արժէք կը ներկայացնեն։ Իւրաքանչիւր Հալքէվին, իր միջավայրի, անոր անցեալի ու

ներկայի պատմութիւնը իր միջոցներով կը հրատարակէ ու կը տարածէ։ Հին ու նոր բանաստեղծներու գործեր կը հրատարակուին. Սպարթա՝ 80, Զօրում՝ 50։ Աֆիոն՝ 30, Գայսէրի՝ 25, Բէօթահիա 20՝ տեղական բանաստեղծներու ընտրովի գործերը գիրքի ձեւով հրատարակած են։ Բազմաթիւ Հալքէվիներ նշանակած են բանաստեղծներու օրեր և անոնց շուրջ կը կատարուին գրական ասուլիսներ։ Անթալիա հաւաքած է 63 հէքեաթ, Տիարպէքիր՝ 500 ժողովրդական երգ, Զօնկուլտաք՝ 800 երգ, Կիրասոն՝ 687 երգ։

Ատենախօսութիւններու մեծ մասը կը տպուի և հրապարակախօսներու թիւը կը բազմապատկուի։

Աֆիոնի Հալքէվին 255 անդամներու կողմէ չորս անգամ հետախուզական արշաւանքներ սարքուած է։ Կազի Այնթապի մէջ 70 հատ հռոմէական և էթիական արձաններ հաւաքուած են։ Զօնկուլտաքի մէջ 15 հատոր ձեռագիր գիրքեր գտնուած և Կրթ. Գործավարութեան ղրկուած են: Բոլոր Հալքէվիները որոշ ծրագրի մը համաձայն անընդհատ կ'աշխատին, կ'արտադրեն ու կը տարածեն։

2. Արուեստ.

Արուեստի գլխաւոր ճիւղերն են երաժշտութիւն (գործիական և ձայնական), գծագրութիւն և քանդակագործութիւն։ Բազմաթիւ Հալքէվիներ առաջին իսկ առիթով կազմեցին տեղական շեփորախումբեր, նուագախումբեր և ռա-

Հալքէվիի մը շեփորախումբը

տիօ-կայաններ, որոնք թափանցած են մինչեւ յետին գիւղերը. մշակած են ժողովուրդի միտքն ու ճաշակը։ Տեղական երաժշտութենէ աւելի մղում կը տրուի եւրոպականին։ Մխիթար Մէրզիֆունի Հալքէվիին մէջ 300 հոգի կը հետեւին արեւմտեան երաժշտութեան։ Կան նաև երգչախումբեր, պարախումբեր։

3. Թատերական.

Ազգային յաղթական պայքարը քանդեց թատրոնի հանդէպ հին ըմբռնումներն ու նախապաշարումները։ Թուրք կնոջ համար ո՛չ թէ անարգանք, այլ պատիւ մըն էր բեմը, քանի որ այդ բեմին վրայ պիտի յայտնուէր Թուրք Կինը, որ ազատագրական պայքարին մէջ իր լայն բաժինը ունեցած էր, քանի որ այդ բեմին վրայ խաղալը իրենց պատիւ կը

Թուրք Թատրոնը

համարէին արժէքաւոր մտաւորականներ, յաճախ կրթական տնօրէններ, բժիշկներ, ուսուցիչներ։ Բեմը ամէնքին եղաւ առանց տարիքի և սեռի խտրութեան։ Այս ճիւղին մէջ արուեստի հանդէպ յարգանքն ու յարումը սպասուածէն շատ աւելի եղաւ։ Թատրոնին նպատակը, իր սկզբնական շրջանին ազգային պայքարը ամէն օր կենդանի պատկերներով ներկայացնել եղաւ. Թատրոնը տրուեստի դիւրին կարծուած և շատ աւելի հրապուրիչ ճիւղն է: Թէև առաջին շրջանին կիներ զգուշացան կարգ մը տեղերու մէջ բեմը ելլել, սակայն Հալքէվիներու անդամուհիներ, ինչպէս նաև ուսուց-

չունէին ռահվիրաներն ու առաջնորդներն եղան, ու թատրոնը մտաւ իր սովորական ճամբուն մէջ, արուեստը նախ գործածուեցաւ իբր միջոց. ու այդ միջոցը խորապէս ազդեց ժողովուրդին վրայ։ Պուրսայի մէջ 28 ներկայացման՝ 20,000, Անգարայի մէջ 38 ներկայացման 20,000 անձեր հանդիսատես եղան։ Կարգ մը Հալքէվիներ եղած պահանջին գոհացում տալու նպատակով դերասաններ պատրաստելու համար ծրագրուած դասընթացքներ հաստատեցին։ Այս մարզին մէջ ընդունակութիւն ունեցողները քաջալերութիւն գտան։ Շատ տեղեր կազմուեցան թատերական շրջուն խումբեր, որոնք կը շրջին ու ներկայացումներ կուտան իրենց շրջանի յետին գիւղն անգամ։

4. Մարզանք.

Մարզական կազմակերպութիւնն ու խումբերը նախապէս գոյութիւն ունէին, սակայն այս զանազան միութիւններն ու խումբերը ընդհանուր ծրագրի և նպատակի մը

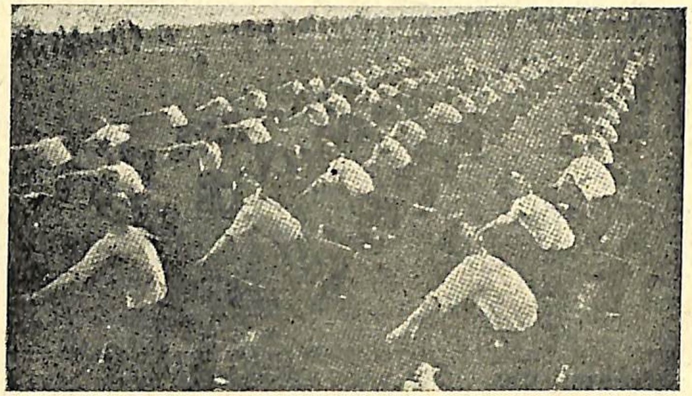

Մարզական խաղեր

շուրջ հաւաքողը Հալքէվին եղաւ. ան էր որ խաղն ու մարզանքը անհատական մրցումներու շրջանակէն հանելով համայնացուց, ընդհանրացուց: Մարզանքը անհատական մրցումներու ու վարձատրութիւններու նեղ շրջանակէն հանուած և հանրութեան սեփականութիւնը եղած, գիտական հիմերու վրայ դրուած է: Մարզանքի առողջական և կարգապահական դերն ու ազդեցութիւնը բացատրող հրապարակա-

խօսութիւններ տեղի կ'ունենան, օրաթերթերը ամէն օր լայնօրէն իրենց էջերը կը տրամադրեն, կը հրատարակուին մարզական զանազան պարբերաթերթեր: Տեղական պահանջներուն համաձայն կը կազմակերպուին մարմնակրթական, կոփամարտի, գօտեմարտի, սահնակի, թիավարելու, լողալու, ձիավարութեան, որսորդական և այլ խումբեր։

Կը կազմակերպուին մրցումներ որոնց ներկայ կ'ըլլան հազարաւոր հետաքրքիր հանդիսատեսներ։ Յաջողութիւնները միշտ քաջալերութիւն կը գտնեն։ Լաւագոյն խումբերը միշտ իրարու հետ մրցումներ կը կազմակերպեն, կը մրցին նաև դրացի երկիրներու լաւագոյն խումբերուն հետ։

5. Ընկերային օժանդակութիւն.

Հալքէվիին կարեւոր պարտականութիւններէն մէկն է երկրին մէջ գոյութիւն ունեցող բարեսիրական հաստատութիւնները միացնել և այս ուղղութեամբ բոլոր ձեռնարկները քաջալերել. Իրարօգնութիւնը ոչ թէ պարզ մարդասիրական զգացում մը, այլ ազգային պարտականութիւն մը ընդունուած է։ Փոխադարձ սէր, համակրութիւն ու օժանդակութիւնը կը կազմեն միութիւն և ոյժ։ Ամէն տեղ պաշտպանութիւն կը գտնեն այրիներ, որբեր, խեղանդամներ, հիւանդներ ու ամէն կերպ թշուառութեան ենթարկուողները։ Բացուած են շատ մը դարմանատուններ, կաթնատուններ, ուսանողական տուներ եայլն։ Առաջին տարին իսկ աւելի քան 600 բժիշկներ այս նպատակին աշխատած են։ Անգարա՝ 600, Այտըն՝ 237, Տէնիզլի՝ 249 աշակերտ կը խնամեն։ Իզմիրի մէջ 1435, Գոնիայի մէջ 316 տղոց և բոլոր Հալքէվիներուն կողմէ նոյն համեմատութեամբ տղոց ձրի ճաշեր կը տրուին։ Միայն Էլազիգի մէջ հինգ բժիշկներ շրջած են 110 գիւղ, դարմանած են 2861 ջերմի, 1129 աչքի և 1200 զանազան հիւանդութիւն ունեցողները։ Մերսինի մէջ մէկ տարուան ընթացքին 69,940 անձերու ճաշ տրուած է։

Էտիրնէի, Մէրսինի, Պալըքէսիրի, Էլազիգի և Գօճաէլիի մէջ մէկ տարուան ընթացքին խնամուած ու դարմանուած են 9338 անձեր։

Կատարուած բոլոր ծախքերը ապահովուած են ժողովըրդական նուէրներով, հանդէսներով, թատերական ու սինէմայի ներկայացումներով։

6. Ժողովրդական դասարաններն ու դասընթացներ.

Հանրապետական գաղափարներն ու ըմբռնումները տարածելու, ընդհանրացնելու ու արմատացնելու ապահով միջոցներէն մէկն է Ժողովրդական Դպրոցներուն բացումը. Գիշերային դասախօսութիւններու դասընթացքները հաստատուած են սորվեցնելու մայրենի և օտար լեզուները ձրիաբար։ Մայրենի լեզուն կ'ուսուցուի առհասարակ տեղական ուսուցիչներով ու մտաւորականներով. իսկ օտար լեզուներ կ'աւանդեն սովորաբար արտասահմանի մէջ դաստիարակուած երիտասարդներ, որոնց համար այս պարտականութիւնը հաճոյք մըն է։

Ժողովրդական դպրոց մը

Հաստատուած են ելեկտրագիտական, հաշուագիտական, կարուձեւի և զանազան գործնական գիտելիքներու դասընթացքներ, որոնց հետեւող բազմաթիւ հայրենակիցներ կ'ապահովեն իրենց ապրուստը։

Քէօթահիոյ մէջ բացուած են 21 ժողովրդական դպրոցներ, Պէյօղլուի Հալքէվին 355 օտար լեզուի հետեւող աշակերտ ունի. Պերկամայի մէջ 92 հետեւողներ օտար լեզուի դասընթացքը աւարտած են։ Էմինէօնիւի Հալքէվին 4 ամսուան ընթացքին 1920 դասախօսութիւն ըրած է բանտերուն մէջ։ Ուշաքի Հալքէվին 200 հատորնոց գրադարան մը հաստատած է բանտին մէջ։ Տիարպէքիրի մէջ երեք ամսուան ընթացքին 600 անձեր հետեւած են երկրագործական դասընթացքներու. Անգարայի Հալքէվին 155,000 անձերու

երկրագործական և առողջապահական ֆիլմեր ցոյց տուած է։

Ամէն Հալքէվի տեղական պահանջին համաձայն կը կազմակերպէ բանախօսութիւններ, որոնք միշտ արդիւնաւոր կ'ըլլան։

7. Գրադարաններ.

Գլխաւոր Հալքէվլինները ունին իրենց սեփական պարբերաթերթերն ու զանազան հրատարակութիւնները, որոնք կը ծառայեն տեղական պէտքերուն ու պահանջներուն։ Այսպէս, Անգարայի մէջ առաւելապէս մեղուաբուծութեան, Ատանայի մէջ բամպակամշակութեան, իսկ Սամսոնի մէջ ծխախոտի մշակութեան վերաբերեալ ժողովրդական հրատարակութիւններու մղում կը տրուի։

Վարի ցանկը ցոյց կու տայ Հալքէվլիներու այս ուղղութեամբ կատարած գործը.

Հալքէվլին անունը	Գիրքերուն թիւը	Ընթերցողներուն թիւը
Ատանա	2 377	37.558
Աֆիոն	5 339	10,999
Ագչագօճա	380	4,016
Ալաշէհիր	552	3.382
Անգարա	18 935	16,539
Այտըն	1,926	30.753
Պէյօղլու	2,913	5.401
Պիլէճիք	700	2 200
Պօյապատ	428	7,261
Պուրտուր	3,430	8,619
Պուրսա	1,485	38,000
Զօրում	8 679	19.914
Տիարպէքր.	1,500	2 590
Էրզրում	930	4,067
Էսկիշէհիր	4 463	20,567
Կիրասոն	850	22 200

Այս սեղմ էջերուն մէջ կարելի չէ փաստերով ցոյց տալ բոլոր Հալքէվլիներու կատարած գրական գործը։ Աւելորդ չըլլար յիշել թէ գրատուններ հաստատուած են նաև կարգ մը գիւղերու մէջ։

Բոլոր այս գիրքերը ընտրուած և զատուած են որոշ ծրագրի մը հիման վրայ։

8. Գիւղացիութեան բարձրացում.

Մեր երկրին հիմը գիւղացիութիւնն է. հետեւաբար պէտք է զայն կառուցանել հաստատուն կերպով։ Հետեւեալ հարց ու պատասխանը կը հաստատէ այս տեսութիւնը.

Աթաթիւրք.— Ո՞Վ Է ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՏԷՐԸ.
Ժողովին անդամները միաբերան.— ԳԻՒՂԱՑԻՆ:

Այս ճիւղին նպատակն է գիւղացիին միտքը մշակել, ձրի հանդէսներ կազմակերպել, մասնաւոր լրագիր և գիրք բաժնել անոնց ձրիաբար. գիւղացիները քաղաքներու մէջ տեղի ունեցող հանդէսներուն հրաւիրել ու զանոնք յարաբերութեան մէջ դնել, գիւղացիին ամէն կերպով օժանդակել։

Բոլոր Հալքէվիները կեդրոնին ներկայացուցած իրենց տարեկան տեղեկագրերուն մէջ ընդարձակօրէն կը թուեն իրենց ենթակայ գիւղերուն մատուցած ծառայութիւնները։ Այս տեսակէտով գիւղական ուսուցիչները շատ մեծ դեր մը կը կատարեն։ Գիւղացիներու միջեւ տեղի կ'ունենան փոխադարձ խմբական այցելութիւններ, կը հաստատուին փոխադարձ ծանօթութիւններ։ Բոլոր այս աշխատանքները կը կատարուին Թուրք կնոջ մասնակցութեամբ։ Թուրք գեղջկուհին ազատագրական պայքարին մէջ իր մատուցած ծառայութիւնները կը շարունակէ կատարել նաեւ ներկայ մշակութային խաղաղ աշխատանքին մէջ։ Գիւղացիական այս զօրաշարժին կը մասնակցին ամէնքը առանց սեռի ու տարիքի խտրութեան։

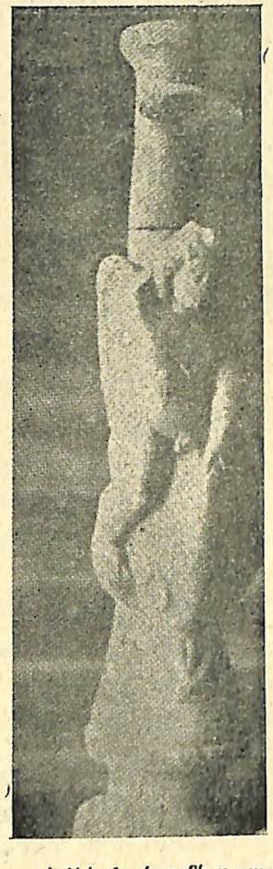

Հալքէվիի մը կողմէ գտնուած հին արձան մը

9. Թանգարան եւ ցուցահանդէս.

Թուրքիա պատմական հնութիւններով շատ հարուստ երկիր մըն է. պէտք էր այդ հնութիւնները երեւան հանել, գտնուածները պահպանել, գիտականօրէն դասաւորել ու անոնց արժէքն ու նշանակութիւնը գնահատել։ Երկրին զանազան մասերուն մէջ իր ցանցը տարածած Հալքէվին հաւաքումի պաշտօնը կը կատարէ լիովին ու գիտակցօրէն։

Կազմակերպուած գիտական արշաւախումբեր ու խուզարկու մարմինները պատմական վայրերը կը շրջին, կը քննեն ու կը հաւաքեն ինչ որ պատմական ու գեղարուեստական արժէք կը ներկայացնէ։ Այս կերպով Չանաքքալէն և Մուտանիան ունեցան իրենց պատմական արժէքաւոր թանգարանները։ Կազի Այնթապի Հալքէվին հռովմէական և էթիական 70 կտոր հնութիւն երեւան բերած է։

Հին աւերակներու մէջ խուզարկութիւն մը

Գիրքի և գեղարուեստական նիւթերու ցուցադրութիւնը պահանջ մը դարձած է այսօր Թուրքիոյ մէջ։ Հեղինակներն ու արուեստագէտները ընդունելութիւն ու քաջալերութիւն կը գտնեն։

Իսթանպուլի Հալքէվլին երկրին մէջ եղած բոլոր հրատարակութիւնները հաւաքեց, հեղինակները ներկայացուց ժողովուրդին և իրարու, գիրք ծախելու դիւրութիւնը ստեղծեց և այս ուղղութեամբ շատ գնահատելի դեր մը կատարեց։

ԱՐՓ. Տ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԹՈՒՐՔ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ Բ. ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ

Բ. Թուրք Պատմ. Համաժողովը բացուեցաւ 20 Սեպտեմբերին, Տօլմապահչէի Պալատին մէջ, Մեծ Առաջնորդ Աթաթիւրքի բարձր հովանաւորութեան տակ։ Համաժողովի կողքին մեծ աշխատանքով պատրաստուած էր Թուրք Պատմական Ցուցահանդէս մը, ինչպէս նաև պատկերներու և արձաններու միայուն թանգարան մը։ Ցուցահանդէսին ու թանգարանին մէջ գլխաւորաբար տեղ գրաւած էին Թուրք Պատմութեան Միութեան ջանքերով Ալաճահէօյիւքի և ուրիշ վայրերու մէջ կատարուած պեղումներէն ձեռք բերուած պատմական շրջաններ լուսաբանող առարկաներ։

Այս Համաժողովը կերպով մը համրատուութիւնն էր հինգ տարուան աշխատանքներուն Թուրք Պատմութեան Միութեան, որ Մեծ Առաջնորդին հիմնած ու հովանաւորած հաստատութիւններէն մէկն է։

Այս Միութիւնը իր Ա. Համաժողովը գումարեց Անգարայի մէջ 1932ին, ուր առաջին անգամ հրապարակ դրուեցան բոլոր այն նիւթերը, որոնք կոչուած էին մեծապէս յեղաշրջելու Թուրք պատմութիւնը և լեզուն, ինչպէս նաև համաշխարհային պատմութիւնը։

Այդ նիւթերը Բ. Համաժողովին մէջ այլեւս վարկած ըլլալէ դադրած են, անոնք կը հետաքրքրեն միջազգային գրականութիւնը և մտաւորականութիւնը. վկայ Համաժողովին մասնակցող տասնեակ մը երկիրներու պատկանող բազմաթիւ պատմագէտներ և լեզուաբաններ, որոնք անոնց շուրջ աւելի համարձակութեամբ և վստահութեամբ ար-

տայայտուեցան։ Նպատակը աւելի բարձրացած է և աշխատանքները աւելի խորացած, միայն Թուրք մշակոյթի վերաբերեալ պրպտումներ կատարելով չպիտի բաւականանայ, իր առաջադրած նպատակին իրագործումը կարելի կը նկատէ քաղաքակրթութեան աստիճանին հասած բոլոր ազգերու մշակոյթներուն ծագումը փնտռելով։ Թուրք Պատմութեան Միութիւնը իր թէզերու ապացուցումը կը հիմնէ դրական գիտութիւններու, ինչպէս հնաբանութեան, մարդաբանութեան և Թուրք լեզուաբանութեան վրայ։

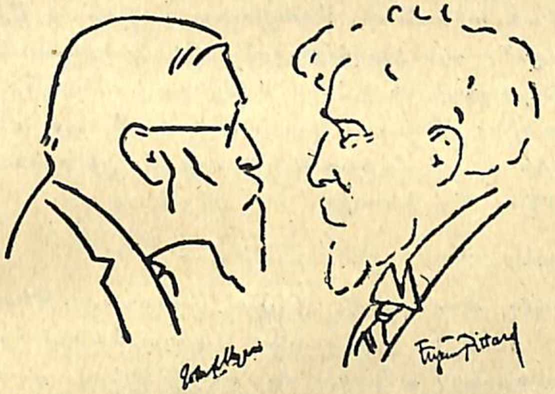

Կին Փրոֆ. Պայան Աֆէթ և Զուրիցհրիացի գիտնական Փրօֆ. Փիթթար Համաժողովին ամէնէն աւելի ուշագրաւ դէմքերը դարձան։ Առաջինը Թուրք Պատմ. Միութեան հինգ տարուան հնախօսական պեղումները և ձեռք բերած արդիւնքները պատկերացուց. նաև «Թուրք-Օսմանեան պատմութեան յատկանշական կէտերը» նիւթին շուրջ շատ կարեւոր դասախօսութիւն մը ըրաւ. իսկ երկրորդը իր կարեւոր թէզով, որ «Նոր դարու շրջանին Փոքր Ասիոյ ու Եւրոպայի միջեւ Մարդաբանական Յարաբերութիւններ» անունը կը կրէր, երեւան եկաւ Թուրքիոյ մեծ բարեկամ մը և Թուրք թէզին ճշմարտութեան համոզուած մը։

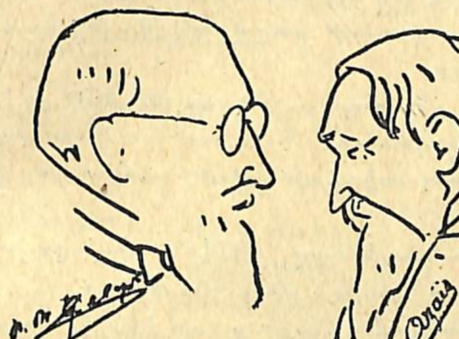

Թուրք Պատմութեան Միութեան հնախօսական գոր-

ծունէութիւնը պատկերացնելով, Փրոֆ. Աֆէթ ըսաւ թէ, Թուրք Պատմութիւնը մայրը եղած է մշակոյթին. Թուրք ցեղը ճերմակ է և պրաքիսէֆալ. այսօրուան հայրենիքին տէրերը՝ ցեղային նոյն յատկանիշներով զաւակներն են ամէնէն հին մշակոյթը հիմնողներուն: Այս ցեղին օրրանը, համաձայն մշակութային հետքերու, Կեդրոնական Ասիան է։ Աշխարհի այն վայրերը, ուր ան տարածուած է, կրցած են քաղաքակրթութեան տիրանալ։ Առաջաւոր Ասիան և Միջերկրականի աւազանը այս քաղաքակրթութեան վառարանները եղած են, Եւրոպայի և Հին Ամերիկայի մշակոյթը նոյն ծագումը ունին։ Թուրք Պատմութեան Միութիւնը հինգ տարիէ ի վեր այս ճշմարտութիւնները աւելի հիմնաւորելու և տարածելու կ'աշխատի։

Միութեան հնախօսական աշխատանքները.—

1.—Ահլաթլըպէլ, Անգարայէն 16 քլմ. հեռաւորութեան վրայ կը գտնուի, 1933ին կատարուած պեղումներով հոն Պղինձի Դարու պատկանող ամրոցի մը աւերակները գտնուած են։ Այս շրջանին Հիթիթ շրջանի կարգ մը հետքեր ալ տեսնուած են։ Այս պեղումներուն ամէնէն մեծ արդիւնքը այն է որ երեւան եկած է թէ ժամանակակից են Երկրորդ Տրովադայի քաղաքակրթութիւնը և Փոքր Ասիոյ Պղինձի Դարը։

2.—Գարալար, Անգարայէ 60 քլմ. հեռաւորութեան վրայ կը գտնուի. նոյն տարին կատարուած այդ պեղումները Գաղատիական շրջանի ամրացած քաղաք մը երեւան բերին։

3.—Կէօլլիւտաղ, 1334ին Փռիւգական շրջանի յատուկ ամրացած քաղաք մը գտնուեցաւ։

4.—Ալաճա-Հէօյիւք, որ Հիթիթ կայսրութեան կեդրոն Հաթուրասի շրջակայքը կը գտնուի, երեք տարիէ ի վեր պեղումները կը շարունակուին։

Ասոնցմէ զատ տակաւին տասնէ աւելի տեղեր պեղումներ կատարուած և կարեւոր արդիւնքներ ձեռք բերուած են։

* * *

Աթաթիւրք, իր շուրջն ունենալով գործավարներ և երեսփոխաններ, Համաժողովի բոլոր նիստերուն ներկայ գտնուեցաւ։ Երկրին ամբողջ մտաւորականութիւնն ալ մեծ հետաքրքրութեամբ հետեւած է այս կարեւոր շարժումին։

Համաժողովին մասնակցելու համար զանազան երկիրներէ եկած փրոֆէսէօրները հետեւեալներն են.

Գերմանիայէն՝ Անտրէ, Տէօրբֆէլտ, Հարթման, Բիւհնէլ, Սար, Շէզէ։

Աւստրիայէն՝ Պրանտէնշթայն, Հանեար, Մէնկին, Գոբբէրս, Մէլցին։

Չեխոսլաւիայէն՝ Րիբգա։

Յունաստանէն՝ Մարինաթօս։

Ֆրանսայէն՝ Տըլափորդ, Վալլուա, Բէր Ազայիս։

Անգլիայէն՝ Զայլտ, Միրրէս:

Շուէտէն՝ Տօքթ. Արն, Բերսոն:

Զուիցերիայէն՝ Փիթար, Տէօննա։

Իտալիայէն՝ Րոսի։

Լեհաստանէն՝ Բրցէվորսքի։

Ռումանիայէն՝ Նեստոր։

Եուկոսլաւիայէն՝ Ֆէհիմ Պայրագթարէվիչ։

Հունգարիայէն՝ Ֆէհէր Կէզա, Ֆէթթիհ, Ալֆէօլտի, Մորավչսիք, Գոնդ Զիհի։

Կ. Գ.ՋԻՐԵԱՆ

ՀԱՒԱՏՔՍ

Տարիս անցաւ քառասուն,
Ճանապարհս պատեց ձիւն:
Ամպերն առին գոյն, երանգ
Վառարանես բոցարձակ.
Ինչո՞ւ վախնամ երբ գայ կրակ,
Բոցակերտէ իմ տընակ.
Չծերացող իմ սրտին,
Չհաւատար իր հոգին:
Ես կը հաւտամ պատրանքին:
Սէրն ըլլայ իսկ կեղծիք,
Ինձ համար է գեղեցիկ:
Հաւտացողն է երջանիկ:

ՍԸՑԳԸ ԱԳՕՋԱՆ

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑՆԵՐՈՒ ՕՐԷՆՔԸ

ԵՒ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ ՅԱՐՄԱՐԵՑՈՒՄԸ ՕՐԷՆՔԻՆ

Առողջապահական Գործավարութեան հակակշիռին տակ գտնուող պետական հիւանդանոցներէն, կուսակալութեանց և քաղաքապետութեանց պատկանող հիւանդանոցներէն դուրս գտնուող միւս հիւանդանոցներու համար կառավարութիւնը 2219 թիւ Օրէնքը հրատարակեց «Մասնաւոր Հիւանդանոցներու Օրէնք» անուան տակ։

Առաջին յօդուածին մէջ ճշդուած են Օրէնքին ենթակայ հիւանդանոցները, այսպէս՝ «Պետութեան պաշտօնական հիւանդանոցներէն զատ հիւանդները դարմանելու, նիհարները զօրացնելու և ծննդաբերութեան օգնելու նպատակաւ բացուած ու բացուելիք հաստատութիւնները Մասնաւոր հիւանդանոցներ (Հուսուսի հասթանէլէր) կ'ըսուին»։

Ապա, յաջորդ յօդուածներուն մէջ ճշդուած են հիւանդանոցներուն բացուելու, գործածութեան և գոցուելու պայմանները, կազմակերպութեան եղանակը, պարտաւորութիւնները և վերջապէս թերութեանց պարագային՝ պատժական տրամադրութիւններ։

Օրէնքին առընթեր՝ 2715 թիւ կանոնագիրը Օրէնքին գործադրութեան եղանակը ցոյց կուտայ։ Կանոնագիրը հիւանդանոցները երեք դասի բաժնած է. մինչև 50 անկողին ունեցողները՝ փոքր, 51—150 անկողին ունեցողները՝ միջակ. իսկ 150էն աւելի ունեցողները մեծ հիւանդանոց նկատած է։

Կանոնագիրը 74 յօդուածներու մէջ ամփոփած է հիւանդանոցներու ներքին բաժանումները, իւրաքանչիւր բաժինի շէֆ բժիշկին ու օգնականներուն, հիւանդապահներուն և այլ պաշտօնեաններու վերաբերեալ դատրօն և օրինական այլ պայմանները։

Շէնքերու յարմարութեան և առողջապահական պայմաններու, ներքին սպասարկութեանց, դեղարանին մէջ գտնուող դեղերու որակին ու քանակին, վիրաբուժական գործիքներու բաւարարութեան մասին պայմաններ։ Նոյնպէս՝ պատասխանատու բժիշկ-տնօրէնին, առողջապահական վարչութեան և մատակարար մարմիններու հանդէպ ունեցած պարտաւորութիւններու և իրաւասութիւններու մասին տրամադրութիւններ։

Հիւանդանոցներու պատասխանատու տնօրէնը բժիշկ պէտք է ըլլայ, և լրացնէ օրինական կարգ մը պայմաններ, ինչպէս՝ ըլլալ Թրքահպատակ, առնուազն 5 տարի բժշկութիւն ըրած ըլլալ, ո և է յանցանքով դատապարտուած չըլլալ։ Բժշկական բարձր Պատուոյ Ատեանին որոշումով առժամապէս բժշկութենէ արգիլուած անձ մը, այս արգելքին տեւողութեան ընթացքին, հիւանդանոցի մը պատասխանատու տնօրէն չկրնար ըլլալ (2219 թիւ օրէնք)։

Օրէնքին մէջ նախատեսուած է նաև մասնաւոր անհատներու չպատկանող և բարոյական անուններու վրայ արձանագրուած հիւանդանոցներու մատակարարական մարմիններու գոյութիւնը։ Այս կարգի հաստատութիւնները կ'ունենան պատկան համայնքներու կողմէ ընտրուած մատակարար մարմիններ՝ հաստատութեան ելեւմուտքը ապահովելու և վարչական ու ընդհանուր հակակշիռ ի գործ դնելու իրաւասութիւններով (կանոնագիր 62—63 յօդուածներ)։

Մատակարար մարմիններու անդամներու անունները տեղւոյն Առողջապահական Տնօրէնութեան կը տրուին։

Մատակարար մարմինները, իրենց հիւանդանոցի ամէն տեսակ պէտքերը հոգալու պարտաւոր են, ըստ կանոնագրի պահանջներուն։ Առնուազն ամիսը մէկ անգամ գումարուելով հաշիւները քննելու և վարչական գործերու մասին անօրինութիւններ ընելու իրաւասու են։

Հարկ էր որ Ազգ. Հիւանդանոցն ալ տրուած պայմանաժամին մէջ նոր Օրէնքին ու կանոնագրին տրամադրութիւններուն յարմարէր։ Այս պատշաճեցումը կատարելու համար հոգաբարձութիւնը ճիշդ ժամանակին, հիւանդանոցի բժշկապետին ու միւս բաժիններու բժիշկ շէֆերուն հետ խորհրդակցաբար նոր մուծուելիք փոփոխութիւնները կատարեց և անոր համեմատ նոր պիւտճէն պատրաստեց։

Ներքին հիւանդութիւններու համար 100 անկողին սահ-

մանեց, մէջն ըլլալով սուր և քրոնիկ հիւանդութիւնները, վարակիչները և Թոքախտաւորները։

Վիրաբուժական բաժնի համար 50 անկողին՝ մէջն ըլլալով նաև կանացի հիւանդութիւնները։

Այս կերպով հիւանդանոցի անկողիններու թիւը 150ի կը վերածուէր և միջակ հիւանդանոցներու կարգին կը դասուէր։

Հիւանդանոցներու նոր Օրէնքը, բժիշկներու և պաշտօնեաներու թիւին յաւելումը կը տրամադրէր։ Արդ, մեր հիւանդանոցը 150է աւելի անկողին ունենալու պարագային՝ serviceները անջատել հարկ պիտի ըլլար, ամէն մէկ serviceի մէջ 50 անկողինէ աւելի անկողիններու համար։

Այս կարգի տրամադրութիւնները նոր բժիշկներու և նոր պաշտօնեաներու յաւելում և հետևաբար պիւտճէի անհամեմատ բարձրացում պիտի պարտադրէր, ինչ որ անկարելի էր ապահովել։ Այսպէս ալ եղաւ արդարև, միջին աստիճանի վերածուելով հանդերձ։

Օրէնքին տրամադրութեան համաձայն, իւրաքանչիւր մասնագէտ շէֆ տը սէրվիս օգնական բժիշկով մը միասին՝ միայն 50 անկողին վարելու արտօնուած է։

Ուստի ներքին բաժինը երկու հատուածի բաժնել հարկ եղաւ, որով երկրորդ մասին համար նոր մասնագէտ մը և օգնական բժիշկ մը կարգել անհրաժեշտ դարձաւ։

Հարկ եղաւ նաև նոր պատասխանատու բժիշկ տնօրէն մը կարգել։

Օրէնքը՝ յիմարանոցները հիւանդանոցներէն անջատ service մը համարած և անոնց առանձին կազմակերպութիւն մը գծած էր։

Այս պատճառաւ Ազգ․ Հիւանդանոցի յիմարանոցին ալ ուրոյն դիրք մը տրուեցաւ։ Հոն պատսպարուողներու թիւը 75ի իջեցնելով, այդ բաժինի մասնագէտ շէֆին նոյն բաժնի տնօրէնութիւնն ալ յանձնուեցաւ։ Նոր օգնական բժիշկ մըն ալ այս բաժինին համար կարգուեցաւ։

Ծերանոցի երկսեռ պատսպարեալներուն 120 անկողին սահմանուեցաւ Հիւանդանոցէն բոլորովին անջատ կազմակերպութեամբ։ Պետական օրէնքը պատսպարանի կամ ծերանոցի նման տեղերը հիւանդանոցին մաս չընդունիր։

Այս կերպով Հիւանդանոցը կ՚ունենար ներքին հիւանդութիւններու բաժինը, երկու ճիւղերով։ Ներքին Ա. բաժին, 50 անկողին սուր, վարակիչ և քրոնիկ հիւանդութիւններու համար, մէկ շէֆ և մէկ օգնականով։ Ներքին Բ. բաժին, 50 անկողին Թոքախտաւորներու և մաս մը քրոնիկ հիւանդութիւններու համար․ մէկ շէֆ և մէկ օգնականով։

Արտաքին բաժին, 50 անկողին, մէկ շէֆ և երկու օգնական։ Այս բաժինին առընթեր են աչքի և ականջի ճիւղերը ուրոյն մասնագէտներով և մայրանոցը։

Յիմարանոցը, 75 անկողին, մէկ շէֆ և մէկ օգնական։ Լապօրաթուարը և Ռէօնթկէնի աշխատանոցը իրենց մասնագէտներով։

⁂

1936 տարին պիւտճէի կարեւոր բացով մը կը փակուէր։ Կալուածական հասոյթները զգալի կերպով նուազած և զանազան նպաստներ պակսած էին։ Հոգաբարձութիւնը ամէն կարելի խնայողութիւն ի գործ դնելով հանդերձ դարձեալ չկրցաւ 1937ի համար հաւասարակշռեալ պիւտճէ մը պատրաստել։ Ուստի հարկադրուեցաւ կրկին անկողիններու թիւը պակսեցնելու մասին խորհիլ ու առ այս, դիմում կատարեց Առողջապահական Գործավարութեան՝ արտօնութիւն ձեռք բերելու համար։

Առողջապահական Գործավարութիւնը բանաւոր գտնելով դիմումը, արտօնեց եղած կրճատումները և վաւերացուց անոր համեմատ պատրաստուած պիւտճէն, աւելի յաջող նիւթական պայմաններու ներքև վերստին նախկին թիւին բարձրացնելու վերապահութեամբ։

Այս վերջին կարգադրութեամբ բաժինները հետևեալ պատկերը կ՚առնային։ Ներքին Ա. բաժինը կ՚ունենար 40 հիւանդ սուր, վարակիչ և յամրընթաց հիւանդութիւններու համար։ Ներքին Բ. բաժինը կ՚ունենար 30 անկողին Թոքախտաւորներու և քրոնիկ հիւանդներու համար։ Կը զեղչուէր նաև մէկ օգնական բժիշկ, և երկու բաժինները կ՚ունենային երկու շէֆ և մէկ օգնական՝ երկուքին համար։

Արտաքին կամ վիրաբուժական բաժինը կ՚ունենար 40 հիւանդ, մէկ շէֆ և երկու օգնական։ Մայրանոցի բաժինը իսպառ կը ջնջուէր։

Յիմարանոցը, իր կարգին, 45էն 40 անկողինի վերածուեցաւ առանց օգնական բժիշկի:

Իսկ պատասխանատու-Տնօրէնի պաշտօնը, օրէնքին 12րդ յօդուածին թոյլտուութեան համաձայն՝ Ներքին Ա. բաժինի շէֆին վստահուեցաւ:

* * *

Ներքին սպասարկութեանց կանոնագիրը.— Օրէնքի 40րդ յօդուածը կը նախատեսէր որ իւրաքանչիւր հաստատութիւն իրեն ներքին կանոնագիր մը ունենայ, օրէնքի գծած սահմաններուն մէջ: Այս հիման վրայ Հոգաբարձութեան ու պատասխանատու Տնօրէնի կողմէ մասնաւոր խնամքով պատրաստուած և 113 յօդուածէ բաղկացած Ներքին սպասարկութեանց կանոնագիրը Առողջապահական Գործավարութեան ներկայացուեցաւ առ ի վաւերացում:

2762 թիւ Վաքֆի օրէնքին 38րդ յօդուածը համայնքներու մատակարար մարմինները իբր միւթեվէլի ճանչցած և նոյն օրէնքին գործադրութեան կանոնագիրն ալ հիւանդանոցներու օրէնքին կանոնագրին նման (62 և 63 յօդ.) մատակարար մարմիններու հակակշիռի իրաւունքը կը ճանչնար և այդ իրաւասութիւններու ընդհանուր գիծերը կը սահմանէր: Այս հիման վրայ մեր հիւանդանոցի համար պատրաստուած կանոնագրին 1—3 յօդուածները յատկացուած են Հոգաբարձութեան զանազան իրաւասութիւններուն, ի մասին մատակարարական հակակշիռին, բժիշկներու և այլ պաշտօնեաներու անուանումին ու հրաժարեցումին և վարչական այլ տնօրէնութիւններու: 6—19 յօդուածներու մէջ ճշդուած են պատասխանատու բժիշկ տնօրէնին պարտականութիւնն ու իրաւասութիւնները:

20—31 յօդուածներու մէջ, Ներքին Տնօրէնին դիւանային ու վարչական աշխատութիւնները, դրամական գործառնութեանց, գոյքերու լաւ պահպանման, մառանին, հանդերձատան, դեղարանին, սնունդի բաշխման, ընդհանուր մաքրութեան և այլ պարտականութեանց մանրամասնութիւնները յիշուած են:

32—42 յօդուածները, հիւանդանոցին առողջապահական կազմակերպութեան, մասնագէտ շէֆերու, օգնական բժիշկներու, գլխաւոր հիւանդապահուհիի, հիւանդապահ ու հիւանդապահուհիներու, դեղագործի և դեղարանը աշխատողներու պարտականութիւնները մանրամասնօրէն կը բովանդակեն:

43—45 յօդուածները կը պարունակեն օգնական բժիշկներու հերթապահութեան վերաբերեալ բոլոր պարտաւորութիւնները:

46—61 յօդուածները գլխաւոր հիւանդապահուհիին, 62—67՝ հիւանդապահուհիներուն, 68—72 գործողութեան բաժնի պետ-հիւանդապահուհիին, 73—75 հիւանդապահներուն, 76—79 սպասարկողներուն պարտականութիւնները կը պարունակեն:

80—84 յօդուածները դեղագործին, օգնականին և դեղարանը սպասարկողներուն, դեղերու պատրաստութեան և բաշխման եղանակը, դեղարանին ու դեղերուն պահպանման մասին իրենց ունեցած պարտականութեանց մասին օրինական տրամադրութիւններ կը պարունակեն:

85—95 յօդուածները հիւանդներու ընդունման եղանակին, հիւանդներու աւանդներու պահպանման մասին կանոնական տրամադրութիւններ կը պարունակեն:

96—102 յօդուածներուն մէջ հիւանդներու այցելութեան սահմանուած օրերը և այցելողներու համար կանոնական տրամադրութիւններ նշանակուած են:

103—105 յօդուածներուն մէջ առողջապահական օրէնքներու համաձայն հիւանդներու տրուած սնունդին քանակն ու որակը մանրամասնօրէն ցոյց տրուած են:

106—111 յօդուածները կը պարունակեն թոքախտաւորներու բաժնին մէջ պառկող հիւանդներու սնունդի, գիտական ու առողջապահական դարմանումի մասին օրինական կարեւոր տրամադրութիւններ:

112—113 յօդուածները կը պարունակեն մահուան պարագային հականեխումի, ու թաղման մասին տրամադրութիւններ:

* * *

Աւելորդ չըլլայ թերեւս ըսել թէ, Ազգ. Հիւանդանոցը՝ ինքզինքը պետական Նոր Օրէնքին պատշաճեցնելու համար գրեթէ դժուարութիւն չկրեց: Թերեւս խորհողներ գտնուէին թէ՝ հարիւր տարուան դարաւոր հաստատութիւն մը իր մէջ

այնքան արմատացած սովորութիւններ պահած պիտի ըլլայ որ անկարելի դարձնէին զինք արդիական օրէնքներուն պատշաճելու։

Բարեբաղդաբար այդպէս չէ եղեր։ Թէ հիւանդներու դարմանումի եղանակի, ապասարկութեան և գիտական ու սկզբունքային այլ խնդիրներու մէջ և թէ գործնական գետնի վրայ ո՛ և է դժուարութեան չհանդիպուեցաւ։ Ցայտնի եղաւ որ մեր հիւանդանոցը միշտ ժամանակի պահանջներուն հետ քալեր, նոր առաջդիմութիւններուն հետեւեր ու արդիացեր է շարունակաբար, ու այն պահուն երբ պետութեան կողմէ ընդհանուր և արդիական օրէնք մը կը պարտադրուէր բոլոր նմանօրինակ հաստատութիւններուն, մեր հիւանդանոցը արդէն զայն որդեգրելու պատրաստ վիճակի մը մէջ կը գտնուէր։

Հիւանդանոցի միակ դժուարութիւնը իր նիւթական անձուկ միջոցները կը կազմեն. կալուածական և այլ հասոյթներու յարատեւ նուազում՝ հակառակ կարօտութեան ու պահանջին յաւելումին։

Այս է որ հիւանդանոցը վարողներու ուժն ու կորովը կը ջլատէ։

Բարեբախտաբար հիւանդանոցը՝ իր կատարած խիստ օգտակար ու նախախնամական դերովը ինքզինքը այնքան անհրաժեշտ ու օգտակար դարձուցած է որ միշտ հանրային օժանդակութիւնը իրեն զօրավիգ գտած է, և ունեցած է այնպիսի հոգաբարձուներ ու պաշտօնէութիւն՝ որոնք անձնուէր աշխատութեամբ լրացուցած են նիւթական չքաւորութեան առաջ բերած թերին։

25 Հոկտ. 1937

ՍՏԵՓԱՆ ԿԻՒԼՊԷՆԿ
Իրաւագէտ Փաստաբան

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(ԼԻՄԻԹԸՏ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ)

Քաղաքակրթական նորանոր միջոցներ առիթ տուած են անհատական դրամագլուխներու միացման, վասնզի վերջին դարերու կարեւոր տնտեսական ձեռնարկները միակ անձի մը տրամադրելիք գումարով մէջտեղ բերել շատ անգամ անկարելի է։

Անհատները, որքան ալ նիւթական լայն կարողութիւն ունենան, չեն փափաքիր իրենց բոլոր ստացուածքը հրապարակ հանել և իրենց ամբողջ հարստութիւնը վտանգել անակնկալ և հաւանական վնասներու նախատեսութեամբ։

Վերոգրեալ նկատումներով քաղաքակիրթ բոլոր երկիրները իրենց օրէնքներով ամէն դիւրութիւն ընծայած են ընկերութիւններու կազմութեան համար։

Առեւտրական ընկերութիւններէն, վերջին տարիներս, ամէնէն շատ կազմուած ընկերութիւնները լիմիթըտ ընկերութիւններն են։

Այս ձև կազմութիւններ եւրոպական երկիրներու և մանաւորաբար Անգլիոյ մէջ անհամար են։ Անօնիմ ընկերութեանց հետ բաղդատելով, լիմիթըտ ընկերութիւնները կազմութեան եղանակի և օրինական ձեւակերպութեանց տեսակէտով աւելի պարզ են, որուն համար յաճախ նախապատուութիւն կ'ստանան։

Հանրապետական Թուրքիոյ մէջ նոր առեւտրական օրէնքին գործադրութեան թուականէն, այսինքն 1926 Հոկտեմբերէն ի վեր, ընդունուած է լիմիթըտ ընկերութեանց կազմութիւնը, որոնց թիւը տարուէ տարի կ'աւելնայ երկրին մէջ։

Այս կարգի ընկերութեանց մէջ բաժնեկիցներու պատասխանատուութիւնը այդ մասին իրենց տրամադրած գու-

մարէն անդին չանցնիր․ այնպէս որ եթէ ընկերութիւնը ունի է առեւտրական ձեռնարկի մը մէջ, արտասովոր և անակընկալ պատճառներով իր դրամագլուխին ամբողջութենէն աւելի վնաս կամ տուգանքի ենթարկուի և սնանկանայ, խուբաքանչիւր ընկեր միայն իր դրամագլուխով պատասխանատու է և անձնական ուրիշ գոհողութիւն ընելու պարտաւոր չէ։

Ապահովագրական գործերէ զատ, ամէն տեսակ գործառնութեանց համար լիմիթըտ ընկերութիւն կազմել կարելի է։

Այս կարգի ընկերութիւններ կը կազմուին Տնտեսական գործավարութեան արտօնութեամբ․ հիմնական պայմաններու փոփոխումն ալ գործավարութեան հաւանութեանը կը կարօտի։

Նուազագոյն երկու և առաւելն յիսուն անձէ պէտք է բաղկանայ ընկերութիւնը, պայմանաւ որ դրամագլուխին քանակը հազար ոսկիէն նուազ չըլլայ, որուն կէսը արձանագրուած և ամբողջութեան համար ընկերները յանձնառութիւն ստանձնած ըլլան։

Որպէս զի ընկերութեան դրամագլուխին քանակը ամենուն ծանօթ ըլլայ և թիւրիմացութեան տեղի չտայ, ընկերութեան անունով գրուած բոլոր վաւերաթուղթերու վրայ դրամագլխին քանակը պէտք է յիշուած ըլլայ։

Լիմիթըս ընկերութեանց բաժինները անուանական ըլլալով հանդերձ, ընկերութեան դրամագլխին երեք չորրորդը ներկայացնող ընկերներու հաւանութեամբ ուրիշի փոխանցելի են։

Լիմիթըս ընկերութիւնները մէկ կամ աւելի տնօրէններ կ'ունենան, որոնք ընկերութեան բաժնետէրերէն և կամ դուրսէն կ'ընտրուին բաժնետէրերուն կողմանէ, և եթէ ապօրէն գործունէութիւն ունենան կամ սխալներ գործեն անձնապէս պատասխանատու կը նկատուին։

Լիմիթըս ընկերութեանց բաժնետէրերէն մէկը եթէ մեռնի կամ սնանկանայ, ընկերութիւնը միւս բաժնետէրերու միջև և մինչև պայմանագրութեան պայմանաժամին լրանալը կը շարունակուի, բայց երբ երկու անձէ բաղկացած ընկերութեան մը մէջ պատահի այս պարագան, այն ատեն մնացող ընկերը անոր տեղ ուրիշ մը առնելու պարտաւոր է։

Լիմիթըս ընկերութեանց բաժնետէրերու թիւը եթէ քսանը անցնի, այն ատեն Անօնիմ ընկերութիւններու նման հաշուեքննիչներ կ'ընտրուին և մասամբ Անօնիմ ընկերութեանց յատուկ ձեւակերպութեանց կ'ենթարկուին․ բայց այդ թիւէն պակաս բաժնետէր կամ ընկեր ունեցող ընկերութիւնները միմիայն վերոգրեալ պարզ և դիւրաւ գործադրելի կանոններուն ենթարկուելով նման ընկերութեանց օրինական առաւելութիւններէն կ'օգտուին և նիւթական սահմանափակ պատասխանատուութեան միայն կ'ենթարկուին։

Ահա այս պատճառաւ մեր երկրին մէջ ալ այս ձև ընկերութիւնները օր ըստ օրէ կ'աւելնան և երկրին տնտեսական վիճակը բարելաւելու կը ծառայեն։

Գ. ԳԱՑՍԷՐԼԵԱՆ

Իրաւաբան

ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Իսթանպուլի թանգարանին հին դրամներու նորահաստատ մասնաճիւղը)

Ա. Մաս.— Դրամագիտութիւնը իր ծագումէն ի վեր ի՞նչ շրջաններ տեսած է

Նախնական դարերուն, ոսկին հազուագիւտ ըլլալով զուտ պերճանքի առարկայ մըն էր և առևտուրի մէջ կը գործածէին առաւելապէս արծաթը իբր ազնիւ մետաղ: Փոքր գըլանիկներու վերածուած, զանոնք կշիռքով կը փոխանակէին՝ ինչպէս կը յիշուի Աստուածաշունչին մէջ:

Դրամահատութեան ծագումը արևելեան Միջերկրականէ սկսած է Փիւնիկեցի վաճառականներու նախաձեռնութեամբ, Քրիստոսէ շուրջ 800 տարի առաջ և Կիլիկիայէ սկսեալ ծովեզերեայ քաղաքներու, շրջակայ կղզիներու, Մարմարայի և Սև ծովի եզերքը ընդհանրանալէ յետոյ, վաճառաշահ երկիրներէ իւրացուելով՝ ծանօթ աշխարհի մէջ դրամը դարձած է առևտուրի չափանիշ միջոց մը: Իսկ ծովեզերքէ հեռի, փոխադրական միջոցէ զուրկ երկիրներ աւելի ուշ օգտուած են անկէ: Դրամներու դասաւորութեան մէջ նկատելի է հետևեալ հիմնական թիփերը, թէև շատ մը բացառութիւններու ալ կը պատահինք:

Ա. Շրջան.— Արքայիք ոճ (Սեմական դիմագիծ) ինքնօրէն քաղաքներու վարչութիւն, Քրիստոսէ 800 տարի առաջ մինչև 480 (Ն. Ք.): Մէկ կողմը կենդանիի կամ մարդու պատկեր առանց գիրի, իսկ հակառակ կողմը հողմահարի պէս կամ 1—2 խոռոչ ձևացնող տգեղ դրոշմ մը կայ՝ մետաղը նախ սորոտի կաղապարին վրայ բանել տալու և յետոյ բուն կնքոցով դրոշմելու համար:

Բ. Շրջան.— Քրիստոսէ առաջ 480էն 350—Դրամին երկու կողմը դէմք կամ առարկայ մը նկարուած է, փիւնիկեան կամ հելլէնական գիրեր կ'երևին երբեմն միասին, իսկ ոմանք դեռ առաջուան պէս անգիր են և հակառակ կողմը դեռ խոռոչաւոր: Սեմական դիմագիծը փոխուած է և հելլէն գեղարուեստի, փորագրութեան սքանչելի նմոյշներ կ'երևին: Հանրապետական անկախ քաղաքներու վարչութիւնը անփոփոխ կը շարունակուի: Ոսկին հազուագիւտ է: Հարիւրաւոր քաղաքներ իրենց մասնայատուկ զինանշանով դրամներ կը կոխեն, օր. Լիտիան ունի առիւծը, Կիզիկոն՝ թօն ձուկը, Քաղկեդոն կամ Պիզանս՝ ցուլ մը, Աթէնք՝ բու մը, Եփեսոս՝ մեղու կամ թզենիի տերև ելն., որոնց մանրամասնութեան մտնելը շատ երկար է:

Գ. Շրջան.— 350էն մինչև 30 Ն. Ք. Թագաւորական դրութիւնը նուիրական կը դառնայ Մակեդոնացի Փիլիպպոսէ և Մեծն Աղէքսանդրէ սկսեալ և Սթաթէր ոսկեդրամը ընդհանուր կ'ըլլայ՝ արդիւնք ընդարձակ նուաճումներու: Աղեքսանդրի և իր կայսրութիւնը բաժանող յաջորդներուն օրով Թէթրատրախմը— 4 տրախմի— =16 կամ, իր ստորաբաժանումով, կը տարածուի առևտուրի մէջ: Կան նաև ազատ թողուած քաղաքներ, օրինակ Պէրկամա, Եփեսոս, Լամբսաք, Սինօպ, Քաղկեդոն, Կիզիկոն, Իզմիր, Աթէնք ելն, որոնք ինքնօրէն դրամ կը տպեն: Աղեքսանդրի կայսրութիւնը բաժնող թագաւորներ իրենց դէմքին տեղ երբեմն աւելի յաճախ, Արամազդի, Հերակլէսի նկարները դրոշմած են՝ միշտ հելլենական գիրերով: Դրամներուն երկու կողմն ալ պատկերներ կան անտատճառ՝ այսօրուընէ աւելի ճաշակաւոր:

Դ. Հռովմէական կայսրութեան շրջան.— 30 Ն. Ք. մինչև 330 Յ. Ք.— Դարերէ ի վեր հանրապետութեամբ կառավարուող և հիւպատոսներու, ազնուական գերդաստաններու անուան նուիրեալ դրամներ ունեցող Հռոմ, Օգոստոսի կայսր հռչակուելէն յետոյ Ն. Ք. 30, մինչև 330 Յ. Ք. Լատին տառերով հռոմէական դահակալներու դրամներ կը շրջաբերին՝ կայսրերու պատկերը գերազանց ճշգրտութեամբ փորագրուած:

Ե. Շրջան.— Արևելեան կայսրութիւն (Բիւզանդական) 330էն մինչև 1453. Թէև նկատելի է որ Իսթանպուլի լա-

տիններէն գրաւումէն յետոյ (1204) Բալէօլօկ ցեղը գրեթէ աննշան դրամներ տպած է, բոլորն ալ անարուեստ։

Զ. — Իսլամական դրամներու ճիւղը, մօտաւորապէս 638 թուականը իբր հիմ ընդունելով արաբական սեռիի շարունակութիւնը, Էմէվիներէ մինչև Պաղտատի խալիֆայութեան ջնջումը 1258ին, Իլխանիյէ գերդաստանի հիմնադիր Հուլակու խանի ձեռամբ։ Հոն կը գտնենք ուսումնասիրուելիք շարք մը թրքացեղ դրամներու, Իրագի և Գոնիայի Սելճուգներ, Իլխանիյէ, Ճէլայիր, Ագ Գօյունլու, Գարա Գօյունլու, Փոքր Ասիոյ զանազան իշխանապետութիւնք որոնց հաւաքականութիւնն է մեր այսօրուան Թուրքիան։

Է. Միջին դար.— 1453էն մինչև Ֆրանսական հանրապետութիւն՝ 1789։ Ամերիկայի գիւտով ոսկին կը ծաւալի Եւրոպայի մէջ և 16րդ դարու գեղարուեստը կ'արտադրէ շքեղ դրամներ, մանաւանդ Գերմանիոյ, Բօլօնիոյ և Աւստրիոյ մէջ։

Ը. Արդիական դրամներ. — Նոր Դար, որ իր կարգին հետաքրքրական է. հին դրամներու հաւաքածոյ կազմողները միշտ անակնկալի կը հանդիպին, նկատելով որ 2800 տարիներու անհագին անջրպետի միջոցին, դրամներու դասաւորութիւնը անտեսուած է և հակառակ եղած պրպտումներուն և նոր գիւտերու, դեռ կան անծանօթ կտորներ, ըլլայ Նախնական շրջանէն և նոյն իսկ Միջին Դարու եւրոպական կամ իսլամ դրամներու մէջ, որոնք պատմութիւնը կամ խնդրոյ առարկայ անձին գոյութիւնը կրնան լուսաբանել։

Եւրոպացի ամէն հաւաքորդ մեծ հետաքրքրութեամբ իր ազգային անցեալ յիշատակը վերանորոգող այդ դրամներուն մասնաւոր կարեւորութիւն կուտայ։ Արդ, մարդկային ցեղի, քաղաքակրթութեան և գեղարուեստի օրրանը եղող մեր Թուրքիոյ մէջ, արդի Հանրապետական Վարչութեան օրով, երբ պատմական գիտելիքները մեծապէս կը գնահատուին, ուժ կը տրուի այդ ուսման, ուրեմն նոր սերունդը, ըսենք համալսարանականները, որոնք հազարներով կը հաշուուին, իբր լուրջ ամաթէօռ, ապագայ մասնագէտ, ինչո՞ւ չեն հետեւիր ու խորաքններ, հաւաքածոներ կազմելով, որոնք շատ աւելի հետաքրքրական են քան Եւրոպացիներու 15րդ դարէն առաջուան հին և բոլորովին անճաշակ, անարուեստ դրամները։ Եւ յետոյ, գիտական ճիւղերու հետեւող նիւթադրամները։

ղէս օժտուած անհատներ, ազատ ասպարէզի մէջ գտնուող հարուստ, դրամատէր, հաստատ. ինչո՞ւ չեն հետաքրքրուիր այդ խիստ գնահատելի նշխարներով, որոնք անցեալի փառաւոր յիշատակներն են և իւրաքանչիւրը իր վէպը ունի։ Եւրոպացիները, հելլէն կամ լատինատառ դրամներուն հաւաքորդ են ու կը գնահատեն նիւթապէս։ Ընդհակառակը մեր մէջ թրքացեղ ու պատմական դրամներու յարգը ճանչնալով հաւաքող, և աւելի բաց խօսինք, մանաւանդ կարդացող ու վերլուծողներ դժբախտաբար կը պակսին։

Մեր երկիրը ճոխ է այդ դրամներով, խիստ շատեր անտարբերութեան պատճառաւ փճացած են, նոյն իսկ մօտ ատեններս այն գեղեցիկ Մահմուտիյէ, Սէլիմ Գ.ի Մուսթաֆա Գ.ի կամ Ֆընտըգ գեղատեսիլ ոսկիներ, որոնք կանանց կուրծքերը կը զարդարէին, այսօր նորոյթ ըլլալէ դադրած, և քանի մը հարիւր տարուան այս դրամները կարգաւ իբր մետաղ հալեցնելու ենթարկուեր են։ Ցաւալի երեւոյթ, մինչդեռ ասոնք և նմանները մէյմէկ ազգային յիշատակներ են։ Ու երբ մասնագէտ բրօֆէսէօրներ իսկ չեն զբաղիր, յառաջիկային անգտանելի պիտի ըլլան այս երկրին մէջ գոյութիւն ունեցող իսլամ հաւաքածոյի դրամները, պիտի կորսուին, մանաւանդ Անատօլուի հին թրքացեղ իշխանութեանց պատկանողները։

Այս դառն խորհրդածութեամբ մտայ Այա Սօֆիայի մօտակայ 5 թանգարաններէն հելլէն-հռոմէական ճիւղին յատուկ պալատանման թանգարանը, հաւաքատեղի անթիւ արձաններու, հին դամբարաններու, անական առարկաներու, սիւներու, նկարներու, կոթողներու, յուշարձաններու, զարդանօթներու, ամենաճոխ հաւաքածոներու եւլն։ Կ'անցնիմ լայն սրահներէն ուր հազիւ մէկ քանի այցելուներ կ'երեւին և կ'երթամ վերի յարկաբաժնին այն մասնաւոր սենեակը, ուր ցուցադրուած են հին և արդի դրամներու հաւաքածոները։

Անմիջապէս ըսեմ թէ Թուրքիա առաջին անգամ ըլլալով կ'ունենայ հնագիտական դրամներու միւզէ մը՝ շնորհիւ Հանրապետական կառավարութեան խնամքին, որ մասնագէտ մը հրաւիրած է և մինչև այսօր եղած դասաւորութեան արդիւնքը կը տրամադրուի այցելուին։ Անցեալ տարուան մասնաւոր արարողութեամբ կատարուեցաւ պաշտօնական

բացումը, որու մասին լրագիրներ անցողակի երկտողներ գրած էին, առանց նոյնիսկ փոքր և քիչ թէ շատ գիտական հիմ ունեցող յօդուածի մը նիւթ ընելու։

Բաղդատելով եւրոպական մեծ թանգարաններու հետ, Թուրքիա անզուգական է իր Բիզիքի ոսկիներու տեսակներով, նաև իսլամ ու բիւզանդական դրամներու հաւաքածոն կարեւոր է, իսկ Թուրք մէտայլներու ճիւղը նշանաւոր կրնանք համարել։

Ընդարձակ սենեակի մը կեդրոնը մարդահասակ բարձրագիր տասնեակ մը չեզակի դարակներու մէջ կը հանգչին հնագիտական շարքեր՝ ոմանք խառնակ կարգաւորութեամբ. կան նաև պատերէն կախուած ցուցափեղկեր Թուրք կամ արդիական օտարազգի ոսկեդրամներու յատուկ։ Ասոնց պարունակութիւնը կ'ուզենք ներկայացնել որոշ դասաւորութեամբ և մեր գաղափարով արդէն բացատրուած դրամագիտական 8 շրջաններու բաժնեցինք՝ հասկնալի ըլլալու համար։

Բ. Մաս.— Յուցադրուած դրամներուն համառօտ մէկ նկարագրութիւնը՝ ժամանակագրական կարգով

Ա. Արխայիք շրջան. — Դրամահատութեան ծագումէն սկսեալ Ն. Ք. 800էն 480—Լիտիայի Կրեսոսեան, Եփեսոսի և Փօքէայի ոսկիներ 21 կտոր, ոմանք փոքր. առանց գրի։ Ասոնց վրայ կը պատկերանան ոչխարի, առիւծի, կովու, արծիւի և ուրիշ կենդանիններու և երբեմն ալ մարդու դէմքեր։ Իսկ հակակողմը դրամը դրոշմելէ առաջ կաղապարը բռնել տալու համար տարբեր ձեւով հողմահարի նմանող խոռոչներ չինած են։ Կան նաև զանազան մանր արծաթներ, բայց ընդհանուր առմամբ թանգարանը ճոխ չէ այդ տեսակէտով։

Բ.— Ինքնօրէն քաղաքներու հանրապետական շրջան. ոմանք պարսկական արշաւանքին և ազդեցութեան ենթարկուած, 480էն 330 Ն. Ք. դրամներուն երկու կողմը փորագրուած է յունատառ կամ փիւնիկեան, մինչդեռ ուրիշներ խոռոչաւոր են և անգիր։ Մասնաւոր դարակի մը մէջ կան 3 հատ Բանթիքաբէս մեծ ոսկի (Խրիմ Թերակղզին տպուած) նաև 10 հատ տարբեր նկարներով Կիզիկոնի ոսկիներ, 16 կռամնոց, այս վերջինները առանց գրի և պատկերին ստորոտը միշտ թօն ձկան նկարով։ Արծաթ և պղինձներ համե-

մատաբար նուազ են, կ'երեւի դեռ պիտի դասաւորուին։ Ասոնց քով կը շարունակուի Մեծն Աղեքսանդրի և յաջորդներուն օրով 330էն մինչև 30 Ն. Ք. տպուած դրամներու հաւաքածոյ մը, որ կը կազմէ Գ. Դարաշրջանը։ Հոն կը գտնուին Եգիպտական Պտղոմէականներու 5 խոշոր ոսկիներ, Մակեդոնացի Փիլիպպոսի և որդւոյն Մեծն Աղէքսանդրի տասնեակ մը մեծ ու փոքր ոսկիները, Սուրիական Թէթրատրախմ արծաթ, նաև Անտիոքոս Մեծի պատկանող արժէքաւոր ոսկի մը։ Այդ դարաշրջանին վերաբերող և մինչև Քրիստոսի թուականը երկարաձգուող արծաթ թէ պղինձ դրամներու շարքը մեծ թիւ մը չի կազմեր, անշուշտ դեռ պիտի ամբողջացնեն։ Դիտելի է որ Մեծն Աղէքսանդրէ սկսեալ ոսկի թէ արծաթ դրամները, Ստաթէր կամ Թէթրատրախմ, իրենց ստորաբաժանումով՝ ունին կատարեալ ճշդութիւն կշռոքի մասին, ինչպէս այսօր։

Դ. Շրջան.— Հռոմէական կայսրութիւն (Ն. Ք. 30 — 330 Յ. Ք.)։ Ծոխ ցուցափեղկ մը լատինատառ 91 կտոր ոսկիներ կը պարունակէ, ուր կ'արժէ յիշել Մաթիտիա և Բլօթինա կայսրուհիները, Քոմմօտ (180—192) Բէռթինաքս (192) Սէբթիմ Սէվէռ (192—211) Կէթա (211—212) կայսրերու ընտիր կտորները, նաև Ադրիէնի (117—138) Սպանիա և Ափրիկէ այցելութեան առթիւ տպուած յիշատակ ոսկիներ։ Հռոմ ունեցեր է դիմագիծ փորագրելու մէջ հռչակաւոր վարպետներ. Աչքի վարժութեամբ, առանց դրամին վրայի անունը կարդալու, դիւրաւ կարելի է կայսեր դիմագիծէն անմիջապէս որոշել թէ ո՞ր գահակալին կը վերաբերի այդ դրամը։ Հռոմէական դրամներու հակակողմը միօրինակութիւն չկար, տարբեր նկարներ և յիշատակութիւն գրել սովոր էին՝ պարագաներու համեմատ։ Այսպէս կը տեսնենք գահակալ մը, հազիւ 2 ամիս տեւող իր իշխանութեան օրով 30—40 տեսակ տարբեր պատկերներով հակակողմ ունեցող դրամներ տպեր են և իրենց դիմագիծերը մազի չափ առանց տարբերութեան իրարու կը նմանին։

Հիանալի է այս. ի՛նչ արուեստի նրբութիւն և յամառ աշխատութիւն. Աւելի հետաքրքրական պարագայ մը, Հռոմէական շրջանին, Փոքր Ասիա նահանգներու վերածուած, արտօնեալ էր յունատառ դրամ տպելու, միմիայն պղինձ ըլլալու պայմանաւ, բացի Կեսարիայէ որ արծաթ եւս դրոշ-

մած է։ Արդ, զարմանալի է երբ կը ստուգենք թէ Հռոմ 35 օր գահակալող կայսրի մը դրամը Ասիական քաղաք մը, Անտիոք, Սելեւկիա կամ Բէօթահնա, խոշոր պղնձի վրայ տըպուեր է մեծագիր նկարուած՝ հիանալի ճշգրտութեամբ։ Լուսանկար չկար եւ ոչ ալ արագ փոխադրական միջոց։ Ուրեմն Հռոմ տպեալ արծաթ փոքրիկ տընիէի մը խոշորցած ընդօրինակութիւնն է բայց ի՜նչ կատարելութիւն եւ որքա՜ն արագութիւն։ Այսօր իսկ անկարելի է։

Ե. Բիւզանդական սեռի (330—1453). — Անջատ ցուցափեղկի մէջ 178 կտոր ոսկիներու կարեւոր քանակութիւն մը համրեցինք։ Հոն կ'երեւին Մեծն Կոստանդիանոսի վերաբերեալ հինգ հատերէն զատ իր կնոջ Ֆաուսթայի, ու յետոյ արժէքաւոր կտորներ Թէոտորայի, Միքայէլ Գ. Գինեմոլի եւ քոյրերուն 3 տեսակ ոսկիները (842—856) Լեւոն Զ. Իմաստասէրի եղբօր տկարամիտ Աղէքսանտրի (911—912 նաեւ Ռոմանոս Ա., Կոստանտին Է. եւ Քրիստոֆոր որդւոյն պատկերով (919—926) բիւզանդական ոճի ընտիր փորագրութեամբ կտոր մը։ Այդ ճիւղը առատ է նաեւ արծաթ եւ պղինձ դրամներով։

Ահա մեր տեսութեան կը ներկայանայ սենեակին կեդրոնը ապակեդարանի մէջ շարուած տիեզերական համբաւ ունեցող Բիզիք սթաթէր ոսկիներու հաւաքածոյ մը (Կիզիկոն, Պանտրմայի մօտ հին քաղաք մը, ներկայիս աւերակոյտ)։ Իւրաքանչիւրը 16 կռամ կշռող եւ 78 տարբեր պատկերներէ բաղկացեալ այդ շարքը Մեծ Կղզի գտնուեցաւ 1928ին, եւ ինչպէս այն ատեն թերթերը գրեցին 209 կտորէ կը բաղկանար։ Այդ քանակութենէն զատուած է հակակողմը միշտ խառոչաւոր իսկ վրայի պատկերը տարբեր Բիզիքներ 78 հատ — Լամբսաք ոսկիներ (ներկայիս Լափսէքի, Տարտանէլ) 4 տարբեր թիփեր եւ Բանթիքաբէա (Խրիմ) 4 հատ, իսկ մնացեալները կրկնութիւն են միեւնոյն կաղապարներուն։

Այդ գանձը թաղուած է հաստատապէս Մակեդոնացի Փիլիպպոսի (359—336 Ն. Ք.) օրով, որուն մէկ քանի դրամները միասին գտնուեցան, հետեւաբար 350—1937=մօտաւորապէս 2290 տարի հողին տակ ծածկուեր են։ Եւ այդ հաւաքածոն կը կազմէ գոհարը Թուրք դրամներու Թանգարանին։

Զ. Թուրք եւ իսլամական դրամներ.— Երեք ցուցափեղկեր յատկացուած են արաբատառ դրամներու. Արեւելքի Խաչակիրներու պատկանողներ ալ կան։ Հարուստ է իսլամական բաժինը ուր թուականի կարգով հետեւեալ գերդաստաններու բաժանումները կ'արձանագրենք։

Օմմիատ (Էմէվի) Աբբասեան, Ֆաթիմեան, Էյուպի Մամլուք, Թունուզ, Մարոք եւ Անտալուզիա (Սպանիա) տպուած, Կաղնէվի. Իրագի եւ Գոնիայի Սէլճուգներու, Իլխանեան, Աք Գօյունլու, Գարա Գօյունլու, Մուսուլի Աթապէկներուն, Ճէզայիր, Թիմուրեան, Պարսիկ. Աֆղան եւ տարբեր ուրիշ իշխանապետութեանց դրամներ որոնք Փոքր Ասիոյ մէջ տըպուած են։

Թրքական բաժինը անշուշտ իր տեսակին մէջ հարուստ եւ գնահատելի է, բայց կան դեռ զանազան կաղապարներ որոնք չեն երեւնար այդ հաւաքածոյին մէջ։ Իսլամական բաժինը, Էմէվիներէն սկսեալ, կը համրէ 172 հատ ոսկիներ։ Ասոնց մէջ անզուգական եւ հիանալի է Մուհամմէտ մարգարէին ողջութեան ու իրեն յաջորդ Էօմէրի նախաձեռնութեամբ Դամասկոսի մէջ տպուած ոսկին, ուր կ'երեւի Բիւզանդիոյ կայսր Հերաքլիոս (610—641) եւ երկու զաւակները ոտքի վրայ կանգնած, յարեւնման ընդօրինակութիւն Իսթանպուլ տպուած ընթացիկ կաղապարին, հակակողմի կեդրոնը կոթող մը երեք պատուանդանի վրայ, այլ փոխանակ Լատին գրերու, դրամին շուրջ արաբատառ կը կարդացուի «Պիսմիլլահ եւլն. տպուած Դամասկոսի մէջ (հիճրէթի 17 թուականին = 638 Քրիստոսի։

Արաբական գրերու առաջին նմոյշը եղած է Թէպէրիսթանի մէջ, Հէրաթ, Սասանեան պատկերաւոր արծաթ դրամներու եզերքը տպագրուած «Պիսմիլլահ» տառերը որ հիճրէթի 13=634ին դրոշմուած է եւ թանգարանը այդ կաղապարէն մի քանիներ ունի։

Ամբողջական արաբատառ դրամներու շարքը կը սկսի Ապտիւլ Մէլէք Խալիֆայի օրով, հիճրէթի 75 թուին = 694 Ք. Պասրայի մէջ եւ շարունակուելով տարածուեր է դրացեալ տարբեր երկիրներ՝ կարգ մը գերդաստաններու անուամբ։ Պատուաբեր ուշադրաւ պարագայ մըն է իսլամական դրամներու համար սա դիտողութիւնը։

Մինչդեռ Եւրոպա կամ բիւզանդեան նոյն եօթերորդ

դարէն սկսեալ մինչև 1500 թուականը դրամներուն վրայ տարեթիւ մը կամ տպուած քաղաքին անունը չէ նշանակուած որոշակի, որով ճշդումն ալ դժուար է, ընդհակառակը արաբական դրամներ առաջին ակնարկով կը յիշեն տպուած քաղաքը, թուականը, իշխող գահակալին անունը, ինչ որ կարեւոր է և կը ստուգէ եղած նուաճումները։ Թանգարանին մէջ Էմէվի, Աբբասեան և Եգիպտոսի Ֆաթիմեան ու Մամլուք շրջանին վերաբերող 60 հատի չափ ոսկիներէն աւելի ուշագրաւ են Սելճուգեան 13րդ դարու Գօնիա և Սվազ Ապուած գեղակերտ և հազուագիւտ 9 կտոր ոսկիները՝ տարբեր փորագրութեամբ։

Կայասէտտինի, Գըլըճ Ասլանի և Րուքնէտտինի անունով 1210էն 1260 թուականներու միջոցին դրոշմուած ընտիր հաւաքածոյ մը, նմանապէս Ագ Գօյունլու, Իլխանիյէ, Ճէլայիր, Մուսուլի Աթապէկներուն յատուկ թրքացեղ գահակալներու 21 հատ ուրիշ ոսկիներ կան՝ պատմական անցքերը լուսաբանող։ Անցողակի դարձեալ յիշենք թէ ամէն քանի մէջ ալ արծաթ դրամները նուազ են բաղդատմամբ, կ'երեւի իր կարգին պիտի քննենք մթերքը։ Մասնաւոր ցուցափեղկ մը յատկացուած է Խաչակիրներու, Կիլիկիոյ, Հոռդոս կղզիի ասպետներուն, Անտիոքի իշխաններուն յատուկ, որոնք աւելի արծաթ դրամներ տպած են, մինչդեռ անակնկալ պարագայ, ստուգեցի Կոստանդին Բ.ի (1298 — 1330) մէկ անգտանելի ոսկեդրամը, զոր կեանքիս մէջ չէի տեսած։

Պարսիկ և աֆղան մետայլներու շարքին մէջ արծաթներ կան 70 – 80 կռամ ծանրութեամբ, Շահ Հիւսէյինի և Ֆէթհ Ալի Շահի անունով, իսկ եգիպտական Մամլուքներու ատեն Գահիրէ և Հալէպ տպուած 6 կտոր ոսկի չքադրամներ իրենց գեղեցիկ գրչութեամբ և 8—12 կռամ կշռաքով՝ պատմական կարեւորութիւն ունեցող նմոյշներ են։

Թրքական դրամներու սեռին.— Թուրքիոյ առաջին ոսկեդրամը տպուած է հիճրէթի 822ին թուականին (1477) այլ կարելի է հաստատապէս ենթադրել թէ այդ թուականէն առաջ Ֆաթիհ Մուհամմէտ ոսկի կոխել տուած ըլլալու է, բայց չէ գտնուած դեռ։ Թանգարանի 182 կտոր ոսկիներու շարքին մէջ հիճրէթի 883էն = 1478 սկսելով յաջորդաբար ամէն կայսրէ 1—2 օրինակ ցուցադրուած է, այլ նկատելի

է որ Սիւլէյման Ա. Գանունիի (1520—1566) Սէլիմ Բ.ի (1566—1574) Մուրատ Գ.ի (1574 - 1595) և յաջորդներուն ժամանակ, միաձև ֆընտըգ ոսկիները տարբեր փողերանոցներու մէջ իրենց քաղաքին անուամբ տպուելով շատ մը տեսակներ ունին։ Օրինակ, Գանունի Սիւլէյմանի Հունգարիայէ մինչև Ճէզայիր 17 տարբեր քաղաքներու մէջ դրոշմուած ոսկիները կան, Գեղագիր Ահմէտ Գ.է (1702—1730) սկսելով առեւտրական ֆընտըգ ոսկիէն զատ, երբ զարդոսկի 2,3 և 5նոց խոշոր կտորներ դրոշմուած են։ Ուշագրաւ է Ահմէտ Գ.ի 10 ֆընտըգնոց 34 կռամ կշռող մէկ ոսկին որ անզուգական նկատելու ենք, քանի որ Իսմայիլ Կալիպի Թրքական դրամներու յատուկ մեծ խնամքով և աշխատութեամբ արտադրած հեղինակութեան մէջ չէ յիշուած և անծանօթ կը մնար։ Եւ մենք դրամին թանձրութենէն ստուգեցինք իրողութիւնը, մինչդեռ կշռաքի մասին ոչինչ նշանակուած է իբր բացատրութիւն։

Ահմէտ Գ.է մինչև Մահմուտ Բ. (1808—1839) Թրքական դրամներու կարեւոր հաւաքածոյ մը կարելի եղածին չափ ամբողջացած է, սակայն Ապտիւլ Մէճիտէ (1839 է) ասդին, մէկ դարու միջոցին դրոշմուած դրամներու շարքը չէ շարունակուեր, ինչ որ իր 2.30 և 5 ոսկինոց տարբեր անուամբ զարդոսկիներով, բազմաթիւ տեսակներով և ձուլելու արուեստին անթերի կատարելութեամբ գերազանց է ուրիշ ազգերու դրամներէն։ Գրութիւնս աւարտելէ առաջ յարմար կը գտնեմ յիշելու թէ մեր Թանգարանի հաւաքածոյին մէջ, դրամներուն քով, անձի, թուականի, կշռաքի կամ տեսակի մակագրութիւն չկայ, ինչ որ զանցառութիւն մըն է։

Ուրեմն, թողունք պարզ այցելու մը, նոյն իսկ մտաւորական անձեր չեն կրնար որոշապէս օգտուիլ։

Երկու ժամ անընդհատ ոտքի վրայ կենալէ և նօթագրելէ յոգնած էի։ Եւ իր ծագումէն մինչև այսօր, 2800 տարիներէ ի վեր կեանքի պայքարին առանձքը կազմող, պատմութիւնը վերակենդանացնող ու լուսաբանող այդ իմ նախասիրած ճիւղիս, հին դրամներուն հետ կրկին զբաղելու և հոն այցելելու մտադրութեամբ՝ մեկնեցայ հնութեանց Թանգարանին այդ սրահներէն։

ԵԴ. ԱԼԵԱՆԱՔԵԱՆ

ՏԱՐՈՒԱՅՆ ԱՆՑՈՒԴԱՐՁԵՐԸ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1 Հանրապետութեան Նախագահ Աթաթիւրք Իսթանպուլ ժամանեց։ Նոր Տարւոյ առթիւ մաղթանքներ ըրաւ Թուրք ժողովուրդին։ Բառք օթէլի մէջ ընդունեց արտաքին գործավար Տօքթ. Րիւշտիւ Արասը։

» 7 Գործավարները, Էսկիշէհիրի մէջ, 4 ու կէս ժամ խորհրդակցութիւն մը ըրին նախագահութեամբ Աթաթիւրքին։

» 10 Վարչապետն ու Արտաքին գործավարը Հաթայի մասին բացատրութիւններ տուին Հալք կուսակցութեան ժողովին մէջ։

» 17 Թուրք պատուիրակութիւնը Ժընեւ մեկնեցաւ Հաթայի խնդրին համար։

» 25 Հաթայի խնդրոյն մասին Թուրք տեսակէտը յաղթանակեց Ժընեւի ժողովին մէջ։

» 31 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ խիստ կարեւոր փոփոխութիւններ առաջարկեց Թուրք Սահմանադրական օրէնքին համար։ Թագրիր մը ներկայացուց, ստորագրուած 150է աւելի երեսփոխաններու կողմէ։

ՓԵՏՐՈՒԱՐ 3 Թուրքիոյ եւ Իտալիոյ արտաքին գործոց նախարարները՝ Տօքթ. Րիւշտիւ Արաս եւ կոմս Չիանօ տեսակցութիւն մը ունեցան Միլանոյի մէջ։

» 5 Պետութեան հիմն. օրէնքին 9 յօդուածները բարեփոխուեցան։

» 6 Պետական կազմակերպութեան համար նոր ծրագիրներ պատրաստուեցան։ Ծրագրուեցաւ չորս նոր գործավարութիւն հիմնել։

» 13 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ եւ գործավարները խորհրդակցեցան Պալքանեան Խորհուրդի նիստերու մասին. վարչապետը տեղեկագիր մը տուաւ Աթաթիւրքին։

» 14 Արտաքին գործավար Տօքթ. Րիւշտի Արաս Աթէնք մեկնեցաւ։

» 20 Գործավարները արտասովոր նիստ գումարեցին Աթաթիւրքին նախագահութեամբ։ Երեք ժամ խորհրդակցեցան եւ Աթէնք եւ Ժընեւ մեկնող պատուիրակութեան հրահանգը պատրաստուեցաւ։

ՄԱՐՏ 2 Ելմտական գործավարը Ազգ. Մեծ Ժողովին յանձնեց ընթացիկ տարուան ելմտացոյցը, որ կը յանգի 229 միլիոն 676,712 լիրայի։

» 14 Օդանաւային տարեկան տօնը կատարուեցաւ հանդիսաւոր կերպով։ Օդանաւեր թռիչքներ կատարեցին Եշիլքէօյի կայանէն։

» 18 Ռումանիոյ արտաքին գործոց նախարար Մ. Անթօնէսքու եւ տիկինը Իսթանպուլ ժամանեցին։

» 19 Աթաթիւրքին առաջին անգամ Անատօլու, Սամսոն ոտք կոխած եւ քննչական պաշտօնին ձեռնարկած ըլլալու տարեդարձին առթիւ, երկրին ամէն կողմը հանդէսներ տեղի ունեցան։

» 30 Սպանիոյ պատերազմական գործերուն Չմիջամտելու Քօմիթէին որոշմամբ, Սպանիոյ ջուրերուն վրայ հսկահչիռ կատարող մարմնոյն նախագահ ընտրուեցաւ ընդհ. Սպայակոյտի ծովային գործերու խորհրդական Պայ Սաֆիէտտին։

ԱՊՐԻԼ 3 Հաթայի մէջ տեղի ունեցող խռովութեանց առթիւ լուրջ միջոցներ ձեռք առնուեցան մեր երկրին հարաւային սահմաններուն վրայ։

» 3 Գարապիւքի մէջ հիմնարկութիւնը եղաւ երկաթի գործարաններուն, զոր պիտի կառուցանէ անգլիական Պրասէր Տունը։

» 9 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ եւ Տիկինը Պելկրատ մեկնեցան, փոխադարձելու համար Եուկոսլաւիոյ վարչապետ Մ. Ստօյատինօվիչի տուած այցելութիւնը։

» 13 Մահ ազգ. մեծ բանաստեղծ եւ երեսփոխան Ապտիւլհագ Համիտի:

» 16 Սպանիոյ ծովեզերքին վրայ քօնդրօլի պաշտօն կատարելու համար ընտրուած Թուրք մարմինը հասաւ Ճիպրալթար։

» 21 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ Սօֆիա այցելեց եւ մեծ պատիւներով ընդունուեցաւ Պուլկարիոյ Պորիս Թագաւորին կողմէ։

» 23 Տօն՝ ազգային տիրապետութեան եւ բացում Հարպիյէի զին. վարժարանին առջեւ կանգնուած Աթաթիւրքի արձանին։

» » Բացում Անգարայի ածուխի Միջազգային ցուցահանդէսին։

» » Անգարայի Սովետ դեսպան Մ. Գարախան մեկնեցաւ արձակուրդով։

» 26 Իրագի արտաքին գործոց նախարարը այցելեց Անգարա եւ տեսակցեցաւ Աթաթիւրքին հետ։

» 27 Ազգ. Մեծ Ժողովին մէջ բուռն վիճաբանութիւն երկաթուղիներու ընկերութեան պայմանագրութեան շուրջ։

ԱՊՐԻԼ 20 Պիւտճէին շուրջ վիճաբանութիւն Ազգ. Մեծ Ժողովին մէջ։

» 27 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ՝ Իսթանպուլ ժամանեց։

» » Թուրքիոյ եւ Սուրիոյ վարչապետները տեսակցութիւն մը ունեցան Հէյպէլի կղզիին մէջ։

» 30 Ազգ. Մեծ Ժողովը շնորհակալութեան եւ համակրանքի հեռագիր մը ուղղեց Պելկրատ, Եուկօսլաւիոյ խորհրդարանին։

ՄԱՅԻՍ 3 Կառավարութիւնը Ազգ. Մեծ Ժողովէն արտասովոր վարկ մը ուզեց 35,846,000 լիրայի։

» 4 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ ճամբայ ելաւ Լոնտոն երթալու համար։

» 8 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ, Բարիզ, տեսակցեցաւ Ելիզէի պալատին մէջ Ֆրանս. հանրապետութեան նախագահ Լըպրէօնի հետ։

» 11 Ժընեւի խորհրդաժողովին մէջ, Սանճաքի դատը վերջացաւ ի նպաստ Թուրքիոյ։

» 14 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ Լոնտոնի մէջ տեսակցեցաւ Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարար Մ. Իտընի հետ։

» 16 Արտաքին գործավար Տօքթ. Րիւշտիւ Արաս, Պուքրէշ այցելեց եւ ընդունուեցաւ մեծ պատիւներով։

» 19 Թուրքիա մեծ շուքով տօնեց Մայիս 19ը։ Այսօր սկսած է նոր Թուրքիոյ պատմութիւնը։

» 24 Անգլիոյ թագաւորը հեռագրով շնորհաւորեց Աթաթիւրքին ծննդեան տարեդարձը։

» » Աթաթիւրք Հելլէն ժողովուրդին ուղղած իր պատգամին մէջ, յայտարարեց թէ Պալքանեան երկիրները միակ սահմանագլուխ մը միայն ունին։

» 30 Անդրյորդանանի վեհապետ Էմիր Ապտուլլահ Իսթանպուլ ժամանեց։

ՅՈՒՆԻՍ 3 Անգարայի նորընտիր Սովետ դեսպան Մ. Քարսքի Սովետ Թուրք բարեկամութեան մասին յայտարարութիւն մը ըրաւ Անատոլու Հեռ. Գործակալութեան։

» 8 Աթաթիւրք Տրապիզոն մեկնեցաւ «Իզմիր» շոգենաւով։

» 9 Ազգ. Մեծ Ժողովը վաւերացուց Թուրքեւիրան դաշնագիրը։

» 9 Մասնաւոր հրամանագրութիւն մը հաստատուեցաւ երկրին օդային պաշտպանութեան համար։

» 12 Աթաթիւրք իր անձնական հարստութեան կարեւոր մասը ազգին նուիրեց։

» 16 Տէրսիմի ապստամբները սկսան անձնատուր ըլլալ։

» 17 Վարչապետը Թունճէլի գնաց ապստամբական շարժումին մօտէն հետեւելու համար։

» 22 Մոսկուա շնորհակալութիւն յայտնեց Սովետ Ռուսիոյ

հետ Թուրքիոյ ունեցած բարեկամութեան մասին վարչապետին ըրած յայտարարութեան համար։

ՅՈՒԼԻՍ 7 Չորս տէրութեանց՝ Թուրքիոյ, Իրանի, Իրաքի եւ Աֆղանիստանի միջեւ, Թեհրանի մէջ համաձայնութիւն գոյացաւ տնտեսական ու քաղաքական խնդիրներու շուրջ։

» 9 Ամերիկայի հանրապետութեան նախագահ Մր. Րուզվէլթ բարեկամական նամակ մը ուղղեց Աթաթիւրքին։

» 11 Տօքթ. Րիւշտիւ Արաս Պաքուէն ճամբայ ելաւ Մոսկուա երթալու համար։

» 12 Ներքին գործավար Շիւքրիւ Գայա մեծ պատիւներով ընդունուեցաւ Մոսկուայի մէջ։

» 15 Գոնթէնժանի դրութիւնը վերցաւ, ներածումի նոր որոշմնագիրը գործադրութեան սկսաւ։

» 15 Սովիէթ Միութեանց հետ Թուրքիա համաձայնութիւն մը կնքեց սահմանային դէպքերը քննելու եւ համաձայնութեամբ լուծելու համար։

» 16 Սաատապատի մէջ, Թուրքիոյ, Իրանի, Իրաքի եւ Աֆղանիստանի միջեւ դաշնագիր մը կնքուեցաւ եւ այս առթիւ շնորհաւորական հեռագիրներ փոխանակուեցան չորս երկիրներու միջեւ:

» 21 Մոնթրէօյի յաղթանակին տարեդարձը մեծ հանդէսով տօնուեցաւ։ Թուրք բանակը տողանցք մը ըրաւ Անատոլու Գավաքի մէջ։

» 27 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ մարզական միութիւնները բարեկարգելու ձեռնարկը ըրաւ։

» Աթաթիւրք այցելեց Փաշա-Պահչէ եւ Ճիւմհուրիյէթ գիւղերը։

ՕԳՈՍՏՈՍ 16 Այսօր սկսան Թրակիոյ մեծ ռազմափորձերը։

» 18 Փակուած «Եարըն» թերթին հրատարակիչ Արիֆ Օրուճ, որ Պուլկարիա փախած ըլլալով վերջերս Իսթանպուլ վերադարձած էր, ձերբակալուելով յանձնուեցաւ դատական իշխանութեան։

» » Պօղճաատայի առջեւ անծանօթ ընդծովեայ մը թորփիլահար ըրաւ սպանիական «Արմուրօ» շոգենաւը։

» 22 Թրակիոյ ռազմափորձերուն մասնակցող զօրագունդերը այսօր մեծ զօրանցք մը կատարեցին։

» 24 Գործավարներու խորհուրդը արտակարգ նիստ գումարեց Տօլմապաղչէի պալատին մէջ։ Այս գումարումէն վերջ, վարչապետը Ֆլօրիա երթալով այցելեց Աթաթիւրքին։

» 25 Կառավարութիւնը օտար տէրութեանց երկու ծանուցագիր տուաւ Մարմարայի մէջ երեւցած անծանօթ ընդծովեաներուն համար։

ՕԳՈՍՏՈՍ 30 Երկրին ամէն կողմը մեծ հանդիսաւորութեամբ տօնուեցաւ Օգոստ. 30ի յաղթանակին տարեդարձը։

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2 Անգլիական ծովակալ Ռէյսի նախագահութեամբ Իսթանպուլի նաւահանգիստը այցելեց անգլ. նաւատորմ մը, բաղկացած 2 զրահաւորէ եւ 3 թորփիլահալածէ։

» 5 Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ Իզմիրի տօնավաճառը այցելեց։

» 12 Տէրսիմի աւազակապետներէն Սայիտ Րիզա անձնատուր եղաւ։

» 17 Ազգ. Մեծ Ժողովը բացուեցաւ։

» 18 Ազգ. Մեծ Ժողովը վաւերացուց Նիոնի համաձայնութիւնը։

» » Վարչապետ Իսմէթ Ինէօնիւ Տէրսիմի կացութեան եւ Թունճէլիի շորձողութեանց մասին բացատրութիւն տուաւ Ազգ. Մեծ Ժողովին։

» 20 Թուրք Պատմական Բ. Համաժողովին բացումը կատարուեցաւ մեծահանդէս արարողութեամբ։

» » Վարչապետը մէկուկէս ամիս արձակուրդ առաւ։

» 21 Տնտեսական գործավար Ճէլալ Պայար փոխ-վարչապետ կարգուեցաւ եւ այս նոր պաշտօնը հաղորդուեցաւ օտար տէրութեանց։

» 22 Իսթանպուլ հրատարակուող «Թան» թերթը տասը օր դադարման դատապարտուեցաւ։

» 30 Ընդհ. Սպայակոյտի Նախագահ Ֆէվզի Չաքմաք Պէլկրատ գնաց ներկայ գտնուելու համար Եուկօսլաւիոյ ռազմափորձերուն։

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1 Սպայակոյտի նախագահ մարաջախտ Ֆէվզի Չաքմաք ընդունուեցաւ հելլէն թագաւորին կողմէ։

» » Իրաքի արտաքին գործոց նախարար Թէվֆիք Էլ Սուէյտի, որ Ազգաժողովի նիստին ներկայ գտնուած էր, Իսթանպուլ ժամանեց։

» 3 Աթաթիւրք Իսթանպուլէն Անգարա գնաց եւ անկէ Այտըն պիտի երթայ ներկայ գտնուելու համար Արեւմըտեան Անատօլուի ռազմափորձերուն։

» 4 Ծանր պատիժներու ատեանը դատեց Արիֆ Օրուճը, մերժեց ընդհ. դատախազին պահանջումը ու ժամանց տեսնելով, ազատ արձակեց ամբաստանեալը։

» 5 Աթաթիւրք իր ներկայութեան ընդունեց Իրաքի արտաքին գործոց նախարարը՝ Թէվֆիք Էլ Սուէյտին։

» 6 Մեծ շքով տեղի ունեցան Իսթանպուլի ազատագրութեան տարեդարձին հանդէսները։ Թուրք բանակին ի պատիւ ճոխ հացկերոյթ մը տրուեցաւ։

» 8 Աթաթիւրք այսօր Իզմիր մեկնեցաւ Նազիլլիի գործարանին բացման ներկայ ըլլալու համար։

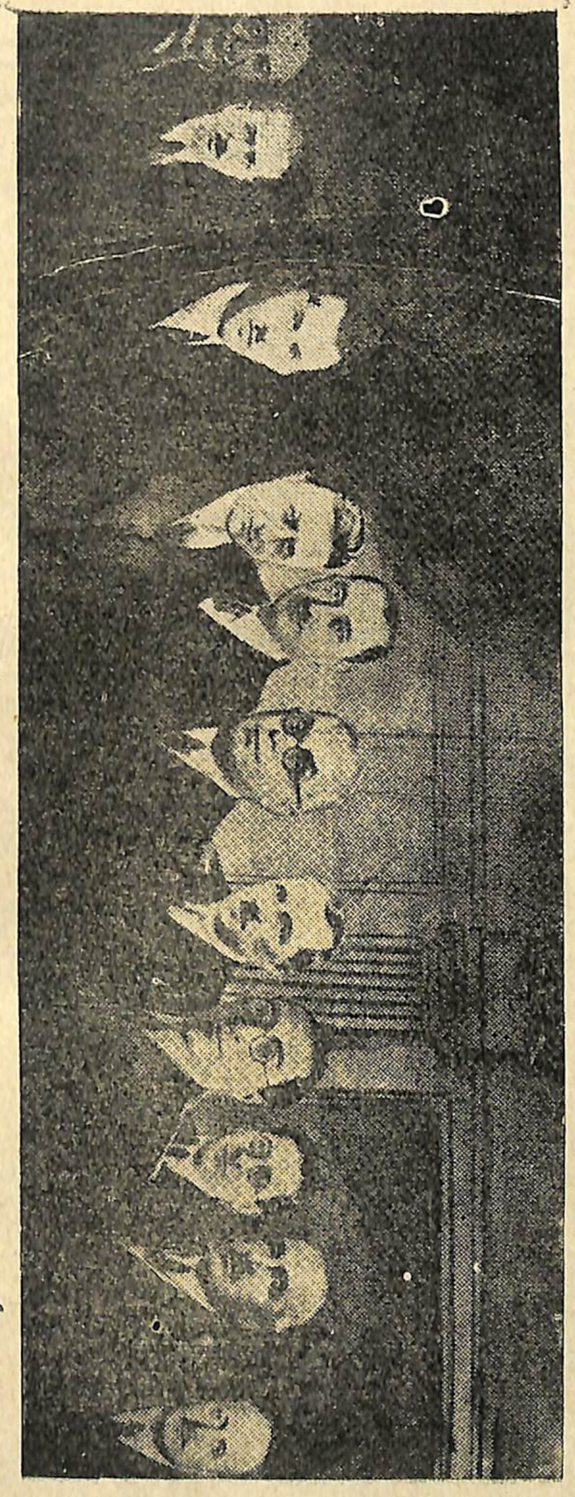

Նորընտիր Վարչապետը եւ Գործավարներու Խորհուրդը

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 9 Աթաթիւրք ոսկի բանալիով մը բացաւ Նազիլլիի տպածոյի գործարանը։

» 10 Էկէի շրջանակին մեծ ռազմափորձերը սկսան։ Աթաթիւրք մօտէն կը հետեւի զին. շարժումներուն։

» 18 Հելլէն վարչապետ Մ. Մեթաքսաս այսօր Իսթանպուլ հասաւ եւ իրիկունն իսկ Անգարա մեկնեցաւ։

» 19 Աթաթիւրք ունկնդրութեան ընդունեց Հելլէն վարչապետը։

» 22 Օդային ցաւալի արկած մը պատահեցաւ։ Թուրք Գուշույի օդային կայանը երբ անկարգ ելի փորձեր կ'ըլլային, յանկարծ գետին իյնալով օդանաւ մը ջախջախուեցաւ եւ մեռան մէջը գտնուող հինգ հոգի, երկուքը՝ ուսուցիչ եւ երեքը՝ ուսանող։

» 22 Տօլմա Պաղչէի առջեւ «Օրտու» վաճառաքարշ շոգենաւը Համիտիյէ զրահաւորին ընդհարելով ընկղմեցաւ։ Նաւաստիներէն երկու հոգի խեղդուեցան։

» 24 Աթաթիւրք իր ներկայութեան ընդունեց Իրանի արտաքին գործոց նախարարը եւ երկար տեսակցութիւն մը ունեցաւ անոր հետ։

» 25 Պաշտօնական զեկոյցով մը հաղորդուեցաւ որ Մալաթիոյ երեսփոխան Իսմէթ Ինէօնիւ ամսոյս 25ին հրաժարած է վարչապետի իր պաշտօնէն։ Վարչապետ կարգուած է Իզմիրի երեսփոխան **ՃԷԼԱԼ ՊԱՅԱՐ** որ կազմեց իր նոր դահլիճը հետեւեալ անձնաւորութիւններէն.

Դատական գործավար	ՇԻՒՔՐԻՒ ՍԱՐԱՃ ՕՂԼՈՒ
Ազգ. պաշտ. գործավար	ԶՕՐ. ՔԵԱԶԸՄ ԷՕԶԱԼՓ
Ներքին գործավար	ՇԻՒՔՐԻՒ ԳԱՅԱ
Արտաքին գործավար	ՏՕՔԹ. ԹԷՎՖԻՔ ՌԻՒՇՏԻՒ ԱՐԱՍ
Ելմտական գործավար	ՖՈՒԱՏ ԱՂՐԱԼԸ
Կրթական գործավար	Ս. ԱՐԸԳԱՆ
Հանր. շինութեանց գործ.	ԱԼԻ ՉԷԹԻՆ ԳԱՅԱ
Տնտ. եւ երկ. գործ.	ՇԱՔԻՐ
Առողջապահական եւ ընկեր. օժան. գործավար	ՏՕՔԹ. ԽՈՒԼՈՒՍԻ ԱԼԱԹԱՇ
Մաքսային եւ մենաշ. գործ.	ՌԱՆԱ ԹԱՐՀԱՆ

Բ. ՄԱՍ

ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

Ս. Փ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ

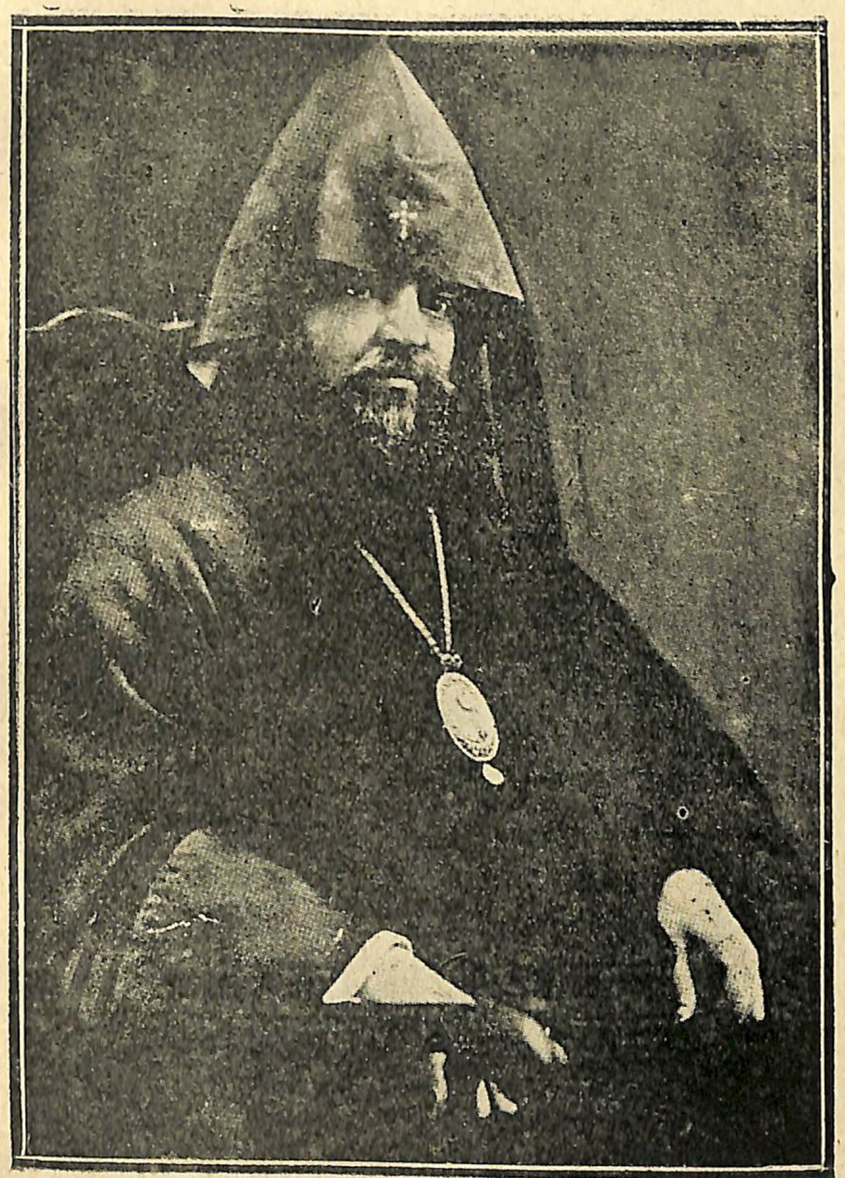

Ց. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

(Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց)

ԱՄԵՆ. Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ

(Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ)

ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Տ. Տ. ԽՈՐԷՆ Ա. ՄՈՒՐԱՏԲԷԳԵԱՆ

Ծայրագոյն Պատրիարք

եւ

Սրբազնագոյն Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ծնած Տփխիս 8 *Դեկտ.* 1873, *ձեռնադրուած Եպիսկոպոս* 1910, *ընտրուած Կաթողիկոս* 12 *Նոյեմբ.* 1932 *եւ օծուած* 13 *Նոյեմբ.* 1932։

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՀՈԳԵՒՈՐ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Նախագահ՝ **Տ. Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոս։**

Անդամներ՝ (ընտրուած Ազգ. Եկեղեց. ժողովէն) **Տ. Գարեգին Արքեպս. Յովսէփեան, Տ. Գէորգ Արքեպս. Չորեքչեան, Տ. Արտակ Եպս. Սմբատեան, Տ. Արսէն Եպս. Գլըճեան** *եւ համօրէն Թեմօրէից Առաջնորդները։ Քարտուղար* **Կ. Քուչարեան։**

ՊԱՇՏՕՆԷՈՒԹԻՒՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ

ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐ

Լուսարարապետ **Տ. Գէորգ Արքեպս. Չորեքչեան,** *օգնականներ* **Տ. Թադէոս Եպս. Յարութիւնեան, Տ. Դանիէլ Ծ. Վրդ.** *եւ* **Տ. Յովհաննէս Վրդ.։**

Ժամօրհնող **Տ. Արիստակէս Եպս. Զուլոյեան։**

Գաւազանակիր Վեհ. Հայրապետին **Տ. Տիրայր Վրդ.**

Դասապետներ **Տ. Նիկողայոս Քհ. Բալէյեան** *եւ* **Տ. Սահակ Քհ. Աղալեան.**

Միաբանական ժողով

Տ. Գարեգին Արքեպ. Յովսէփեան *Ատենապետ։*

Տ. Թադէոս Եպս. Յարութիւնեան *Ատենադպիր։*

Գանձարան

Վերահսկիչ **Տ. Արսէն Եպսկ.**

Վանական կառավարութիւն

Տ. Թադէոս Եպիսկ., Տ. Դանիէլ Ծ. Վրդ., Տ. Եղիշէ Վրդ.։

Ճեմարանապետ

Տ. Եղիշէ Վարդապետ

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արարատեան թեմ.—Տ. Արտակ Եպս. Ներկայացուցիչ Ամենայն Հայոց Ս. Կաթողիկոսի։

Շիրակի թեմ.—Թեմական խորհուրդ, անդամներ՝ Գեղամ Տ. Պետրոսեան, Երուանդ Ա. Քհ. Նալպանտեան, Ամբակում Ա. Քհ. Տ. Գէորգեան եւ Մկրտիչ Մկրտիչեան:

Սիւնեաց թեմ.—Թափուր:

Վրաստանի թեմ.—Թեմական խորհուրդ, անդամներ՝ Ստեփան Մալխասեան, Սահակ Ա. Քհ. Սահակեան, Ներսէս Ա. Քհ. Բարիմեան, Տաճատ Քհ. Ա. Վարդանեան, Հայրապետ Բաղդասարեան, Ալեքսան Աւալեան եւ Սարգիս Յովհաննէսեան։

Բագուի թեմ.—Այժմ Թափուր։

Գանձակի թեմ.—Թեմական խորհուրդ. անդամներ, Ղազարոս Ա. Քհ. Ենգիբարեան, Յովսէփ Ա. Քհ. Յարութիւնեան, Արշակ Թումանեան, Կարապետ Երեսփոխանեան, Յովհաննէս Մարտիրոսեան, Ալեքսան Հայրապետեան։

Ղարաբաղի (Արցախ) թեմ.—Թափուր:

Հիւսիսային Կովկասի եւ Աստրախանի թեմ.—Առաջնորդ Տ. Սարգիս Եպսկ. Տիրեան, Թեմական խորհուրդի անդամներ, Յուսիկ Քհ. Պապովեան, Անդրէաս Յակոբջանեան Միսաք Բոյաջեան, Զաքար Առաքելեան։

Նոր Նախիջեւանի թեմ.—Առաջնորդ Տ. Գարեգին Արքեպս. Առաջն. փոխանորդ Մկրտիչ Ա. Քհ. Տէր Յակոբեան եւ Թեմական խորհուրդի անդամներ՝ Պօղոս Ա. Քհ. Բեդելեան, Կարապետ Ա. Քհ. Հէքիմեան, Տօքթ. Անդրէաս Սալտիկեան եւ Մանուկ Ալլահվերտեան։

Ռումանիոյ-Բեսարաբիոյ թեմ.—Առաջնորդ Տ. Յուսիկ Արքեպ. Զօհրաբեան։

Պարսկա-Հնդկաստանի թեմ.—Թափուր, կրօնական խորհուրդ:

Ատրպատականի թեմ.—Թափուր, Թեմական խորհուրդ:

Եգիպտոսի թեմ.—Առաջն. փոխ. Տ Մամբրէ Եպսկ. Սիրունեան։

Ամերիկայի թեմ.—Առաջն. Տեղապահ Տէր Մամբրէ Եպսկ. Գալֆաեան։

Պուլկարիոյ թեմ.—Առաջնորդ Տ. Երուանդ Արքեպ. Փէրտահճեան: Փոխ. Տ. Գր. Ծ. Վրդ. Գուսան:

Քալիֆորնիոյ թեմ.—Առաջն. Տեղ. Եղիազար Քհ. Աշըգեան։

Եւրոպայի թեմ.—Տ. Գարեգին Արքեպ. Յովսեփեան, Հայրապետական պատուիրակ։

Փարիզի հոգեւոր հովիւ.—Տ. Վռամշապուհ Արք. Եպիսկոպոս։

Լոնտոնի Եկեղեցւոյ քահանայ.—Տ. Մեհրուժան Ա. Քհնյ. Տ. Խոսրով։

Մանչէսթրի Հոգեւոր Հովիւ.—Տ. Մատթէոս Եպսկ. Ինճէեան։

Պերլինի Հոգեւոր Հովիւ.—Տ. Գրիգոր Ծ. Վրդ. Շահլամեան։

Վիէննայի Հոգեւոր Հովիւ.—Տ. Եղիշէ Քհ. Իւթիւճեան։

Յունաստանի թեմ.—Առաջն. Տ Կարապետ Արքեպ. Մազլումեան։

Իրաքի թեմ (Պաղտատ).—Առաջնորդ Տ. Ռուբէն Արքեպ. Մանասեան։

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԻՈՅ

Տ. Տ. ՍԱՀԱԿ Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԽԱՊԱՅԵԱՆ

Ծնած Խարբերդ 1849, ձեռնադրուած Եպիսկոպոս 1885 եւ օծուած Կաթողիկոս 19 Հոկտեմբեր 1902։ Կաթողիկոսարան, Անթիլիաս (Լիբանան)

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տ. Արտաւազդ Արքեպ. Սիւրմէեան (Հալէպ), **Տ. Եղիշէ Արքեպ. Կարօեան** (Պէյրութ), **Տ. Պետրոս Արքեպ. Սարաճեան** (Կիպրոս), **Տ. Խադ Եպիսկ. Աջապահեան** (Դամասկոս), **Տ. Եփրեմ Եպիսկ. Տօհմունի** (Լաւոդիկէ), **Տ. Փառէն Ծ. Վրդ. Մելքոնեան** (Անպաշտօն):

ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆ Ս. ԱԹՈՌԻՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

Պատրիարք Ս. Աթոռոյն Երուսաղէմի

Ծնած Պարտիզակ 1874, ձեռնադրուած Վարդապետ 1896, Եպիսկոպոս 1910, ընտրուած եւ հաստատուած Պատրիարք Երուսաղէմի 1931։

Եպիսկոպոսներ

Տ. Մեսրոպ Եպիսկ. Նշանեան, ծնած Սամաթիա (Կ.Պոլիս) 1872, ձեռնադրուած Վարդապետ 1898, Եպիսկոպոս 1924, լուսարարապետ։

Տ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւնունի, ծնած Պարտիզակ 1863, ձեռնադրուած Վարդապետ 1890, Եպիսկոպոս 1910, Պատրիարքական փոխանորդ։

Տնօրէն Ժողով

Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպ. Պատրիարք, Նախագահ. **Տ. Մեսրոպ Եպս. Նշանեան** Ատենապետ, **Տ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւնունի**, **Տ. Վրթանէս Վրդ. Գասապեան**, **Տ. Հայկազուն Վրդ. Աբրահամեան** Ատենադպիր, **Տ. Զգօն Վրդ. Տէր Յակոբեան**, **Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան**, **Տ. Տիրայր Վրդ. Տէրվիշեան.**

Միաբանական Ընդհ. Ժողով

Ս. Պատրիարք նախագահ, **Տ. Տիրան Վրդ. Ներսոյեան**, Ա. Ատենապետ, **Տ. Սիօն Վրդ. Մանուկեան** Բ. Ատենապետ, **Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեան** Ա. Ատենադպիր, **Տ. Յուսիկ Վրդ Աւետիսեան** Բ. Ատենադպիր։

ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐՔԻՈՅ

Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊՍ. ՆԱՐՈՅԵԱՆ

Պատրիարք Կ. Պոլսոյ

Ծնած Ցարդերդ գիւղ Մշոյ 1875, *ձեռնադրուած Վարդապետ* 1901, *եպիսկոպոս* 1913 *եւ ընտրուած Պատրիարք* 20 *Յունիս* 1927։

Կրօնական Ժողով

Տ. Հմայեակ Ա. Քհ. Էքսէրճեան *Ա. Ատենապետ*, **Տ. Տաճատ Ա. Քհ. Փաշայեան** *Ա. Ատենադպիր*, **Տ. Թովմա Ա. Քհ. Ծիլահեր** *Բ. Ատենադպիր*, **Տ. Զարմայր Ծ. Վրդ. Կէօզիւրեան, Տ. Վահրամ Ա. Քհ. Յակովբեան, Տ. Աբրահամ Ա. Քհ. Էպէեան, Տ. Հմայեակ Ա. Քհ. Արապաճեան, Տ. Երեմիա Ա. Քհ. Մէրճանեան, Տ. Յուսիկ Ա. Քհ. Ղազարեան, Տ. Ատոմ Ա. Քհ. Գնունի, Տ. Գաբրիէլ Քհ. Մանուկեան։ Տ. Թէոդորոս Քհ. Ձրչրեան։** *Քարտուղար* **Տ. Արամ Ա. Քհ. Պասմաճեան։**

Վարչական Ժողով

(Իսարէ Հէյէթի)

Պետրոս Խորասանճի *Ատենապետ*, **Վարդան Աքկիւլ** *Ատենադպիր*, **Սարգիս Էսմէրեան, Եդուարդ Ծիրինեան, Տոքթ. Ա. Էնճիյէճեան։ Խաչիկ Պարմանեան** *անդամք։ Դիւանապետ* **Միհրան Զուհաճեան։**

ՏԵՍՈՒՉ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ ԵՒ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տնտեսական Խորհուրդ

Գրիգոր Սարաֆեան *Ատենապետ*, **Արմենակ Զպուքճեան** *Ատենադպիր*, **Միքայէլ Նազարէթեան, Թագւոր Թագւորեան, Սեփոն Սիրունեան, Հրանտ Քարեօլանեան, Սուրէն Եաղուպեան,** *Քարտուղար* **Աբիկ Մուսախանեան։**

Հոգաբարձութիւն Ազգ. Հիւանդանոցի

Տոքթ. Հր. Փէշտիմալճի *Ատենապետ*, **Սե. Կիւլպէնկ** *Ատենադպիր*, **Տիգրան Նիկոլեան** *Գանձապետ*, **Աւետիս Սարրաֆեան, Յարութիւն Դիմաքսեան, Ռուբէն Պապիկեան, Միհրդատ Պարոնեան** *անդամք։*

Հիւանդանոցի Կալուածոց Օժանդակ Մարմին

Օհան Կօլանեան *Ատենապետ*, **Վ. Գաբրիէլեան** *Ատենադպիր*, **Սիմոն Լօքմանկէօզեան** *Ճարտարապետ*, **Վահրամ Թօմպուլեան, Վարդան Ազկիւլ** *Իրաւագէտ խորհրդական։*

Կալուածոց Հոգաբարձութիւն Պէյօղլուի

Արշակ Սուրէնեան *Ատենապետ*, **Յովհաննէս Կէվրէկեան, Եդուարդ Եազըճեան, Աւետիս Սարաֆեան, Վահրամ Դերձակեան, Ատոմ Ժամկոչեան, Յարութիւն Քէչէճեան** (*Ներկայացուցիչ Պէյօղլուի Թաղական Խորհրդոյ*), *Քարտուղար-Համարակալ* **Հայկ Խանճեան,** *օգնական* **Արմենակ Տուխանեան։**

Հոգաբարձութիւն Ուսուցչաց Օգն. Սնտուկի

Տոքթ. Վահէ Հինդլեան *Ատենապետ*, **Տիկ. Ժիւսթին Պետրոսեան** *Ատենադպիր*, **Սեփան Բաբէլեան, Գրիգոր Սարաֆեան, Յարութիւն Քէչէճեան, Վահրամ Սարգիսեան, Հայկազն Վարդանեան,** *Քարտուղար՝* **Թորոս Ազատեան։**

Խնամակալութիւն Գարակէօզեան Որբանոցի (Շիշլի)

Երուանդ Եուսուֆեան *Ատենապետ*, **Տոքթ. Ա. Մեզպուրեան** *Ատենադպիր*, **Եդուարդ Գարակէօզեան, Ջօն Խորասանճեան. Գառնիկ Եուսուֆեան.**

Խնամակալութիւն Գալֆայեան Աղջկանց Որբանոցի

Տիկ. Ս. Գայսէրլեան, Տիկ. Վ. Կեսարեան, Տիկ. Յ. Տէյիրմէնճեան, Արամ Գարակէօզեան, Սարգիս Գնանեան, Ջօն Խորասանճեան, Մայր՝ Աղաւնի Քէօսէեան։

Ազգային Խնամատարութիւն

Մկրտիչ Իւրիւնեան *Ատենապետ եւ փոխ-գանձապետ*, **Գեղամ Պապիկեան** *Ատենադպիր*, **Տոքթ. Կ. Պետրոսեան, Գրիգոր Մահճազանեան, Զարեհ Մեզպուրեան** (*Պատուակալ անդամ*, **Տ. Իսահակ Քհ. Մէրսինեան** *գաղթականներու հոգեւոր հովիւ եւ հսկիչ*, **Արմենակ Զալկըճեան** *Վարիչ կեդրոնի*, **Յովհաննէս Դիմաքսեան** *Քարտուղար-Համարակալ*։

Որբերու թիւը.—*Սկիւտարի Որբանոցը ունի* 45 *մանչ եւ* 25 *աղջիկ, համագումար* 70 *որբ։*

Պիւտճէն.—1937—38 *տարւոյ խնամատարական պիւտճէն ամսական* 950 *լիրայի հաշուով, տարեկան* 11400 *լիրա է, որուն* 4800 *լիրան որբանոցին,* 2400 *լիրան գաղթական տղոց համար ազգ. վարժարաններու կրթական յատկացումներուն,* 2004 *լիրան գաղթականներուն եւ մնացեալ* 2196 *լիրան օրացոյցի պատրաստութեան, պաշտօնէութեան, լուսաւորութեան, ջեռուցումի, հեռախօսի, երթեւեկի, նպաստահաւաքումի եւ այլ ծախքերու յատկացուած են։*

Խնամատարական մասնաճիւղեր.—Պէյօղլու, Ֆէրիգիւղ, Գատըգիւղ, Սկիւտար, Կէտիկփաշա եւ Պաքրգիւղ։

Որբանոցի տնօրէնութիւնը.— Այս պաշտօնը ներկայիս թափուր է, Սկիւտարի Խնամատարական Մասնաճիւղի ատենապետ Տիար Յակոբ Ալլահվէրտի փոխանորդաբար եւ անձնուիրաբար կը կատարէ Տնօրէնի գործերը աջակցութեամբ որբանոցի պաշտօնէութեան։

Դաղթական կարօտ ուսանողներ. Ազգ. վարժարանները յաճախող այս ուսանողներուն թիւն է 535։ Նոյնպէս կայաններէն դուրս գտնուող եւ խնամատարութեան պարբերական օժանդակութիւնը ընդունող գաղթականներուն թիւն է 150։

Վագֆի Մնայուն Յանձնաժողով

Լութֆիկ Գույումճեան, Կարապետ Բարունի, Վահան Խարբութլեան, Քարտուղար **Աբիկ Մուպահեաճեան**։

ՊԱՇՏՕՆԷՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳ. ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ

Միհրան Զաւհանեան Դիւանապետ եւ քարտուղար Թղթակցութեանց, **Աբիկ Մուպահեաճեան** Քարտուղար Կտակաց Հոգաբարձութեան եւ Վագֆի Յանձնաժողովոյ, **Արամ Ա. Քինյ. Պասմաճեան** Քարտուղար Կրօնական Ժողովոյ, Փոխանորդարանի եւ ամուսնական արձանագրութեանց, **Հրանդ Զիլճեան** Համարակալ-հաշուեքննիչ եւ քարտուղար Փրանս. թղթակցութեանց, **Արամ Տիրինեան** Արկղակալ եւ քարտուղար Տնտեսական Խորհրդոյ, Թուրքերէն թղթակցութեանց եւ արձանագրութեանց, **Մանուկ Մարտիրոսեան** Բարապան, **Յովհաննէս Հիւսեան** Դռնապան, **Յարութիւն Կօշկարեան** Սենեկապան։

ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Պէյօղլու. — Տօքթ. Անտրէ Վահրամ, Երուանդ Եուսուֆեան, Մկրտիչ Իւթիւճեան, Յարութիւն Քէչէճեան, Մելիք Ղազարոսեան, Լեւոն Սուրէնեան, Կարապետ Կիւլպօլեան։

Դալաթիա —Յարութիւն Տանտինեան, Տիգրան Հանըմեան, Գեղամ Պօյաճեան, Երուանդ Պօղոսեան։

Ֆէրիգիւղ.—Միհրան Ալաճաճեան, Տօքթ. Թ. Սիսեան, Գրիգոր Մահֆազաճեան, Հայկազուն Փէհլիվանեան, Կ. Արզումեան, Եդուարդ Հազարեան, Յակոբ Ինճիճեան, Զարեհ Պէքիկեան, Գէորգ Ֆաթին։

Խասգիւղ —Հայկազ Սէմէրճեան, Տիգրան Յակոբեան, Յարութիւն Թապուրեան, Յարութիւն Մանկեան, Աւետիս Թիրեաքեան։

Պալաթ.—Արամ Սերովբեան, Ոսկեան Տէր Վրթանէսեան, Մերիճեան Հավլուճեան, Թադէոս Խորասանճեան։

Գումգաբու.—Կարապետ Համբարձումեան, Տօքթ. Անդրանիկ Մխիթարեան, Տօքթ. Յարութիւն Երանոսեան, Տօքթ. Թ. Մչիկեան, Տօքթ. Մ. Իւթիւճեան։

Գումգաբուի Դուրս.— Յարութիւն Ինճէեան, Մամբրէ Կիւրճեան, Յարութիւն Այվազեան, Խաչիկ Նազըրեան, Յակոբ Ինճէեան, Երուանդ Թովմասեան, Պօղոս Ինճէեան։

Եէտիք փաշա.— Սեդրաք Սեդրաքեան, Լօզօֆէթ Պաթմազեան, Յակոբ Տ. Մինասեան, Տօքթ. Ս. Մարաշլեան, Աստիկ Էքմէքճեան, Օննիկ Նիյտէլեան, Կարապետ Ջամլաքճեան։

Եէնիգաբու.— Միհրան Բինեաթեան, Արշակ Պարոնեան, Օննիկ Շապանեան, Յակոբ Սահակեան։

Սամաթիա.— Տօքթ. Գ. Գըրըգճեան, Նուպար Իւթիւճեան, Տելեմաք Պիպէրեան։

Պէշիքթաշ.— Վահրամ Թօմպուլեան, Ալեքսան Փիտէճեան, Նշան Գավուքճեան, Տիգրան Թիւֆէնքճեան, Սահակ Խոճասարեան։

Օրթագիւղ.— Հայկ Փափազեան, Թորգոմ Գալընեան, Խաչիկ Ծովիկեան, Մանուէլ Պէրպէրեան, Միքայէլ Ալեքսանեան, Մկրտիչ Յակոբեան։

Գուրուչէշմէ.— Արամ Զննոզեան, Կարպիս Խաչիկեան, Յարութիւն Երամեան, Յովհաննէս Ահարոնեան։

Պօյաճըգիւղ.— Գրիգոր Դաւիթեան, Կարապետ Թէրզեան, Երուանդ Նազարէթեան։

Ռումէլիհիսար.— Սարգիս Կարապետեան, Միհրան Աբրահամեան, Գուրգէն Թուր-Սարգիսեան, Լեւոն Հինդլեան, Փօղոս Մամիկոնեան։

Պաքրքէօյ.— Աբրահամ Աբէլեան, Անդրանիկ Յովհաննէսեան, Երուանդ Լօքմակէօզեան, Թորոս Պէրպէրեան, Ծերոն Գավուքճեան, Մելքոն Դերձակեան, Տիգրան Նիկոլեան։

Եէնիգիւղ.— Յովհաննէս Մովսեսեան, Կարպիս Ծիվանեան, Քերովբէ Քէշիշեան։

Պէօյիւքտէրէ.— Նշան Պէզազեան, Վահրամ Կիւլլապեան, Կարապետ Գույումճեան, Արթին Քըրքէսէլեան, Նշան Օհանեան։

Եէշիլքէօյ. — Կարապետ Փամպուքճեան, Յակոբ Ռաֆայէլեան, Երուանդ Գասապեան, Յարութիւն Քէրէսթէճեան, Յովհաննէս Պճօխեան, Ասատուր Քէօսէեան։

Թօփգաբը — Միհրան Աշճեան, Վահրամ Պէզիրճեան, Ովրեստէս Թոքաճեան, Սիրուն Զատուրեան, Սահակ Տէմիրճեան։

Նարլըգաբը. — Արամ Տանտանեան, Կարապետ Կիրակոսեան, Վռամ Ֆասուլեաճեան, Խաչիկ Միսքճեան։

Գատըգիւղ. — Ստեփան Օրագեան, Սարգիս Թորոսեան, Յակոբ Սարաֆեան, Հրանդ Քիւչիւքեան, Արամ Թադէոսեան, Զարեհ Յակոբեան։

Սկիւտար Ս. Խաչ.— Սուքիաս Սուքիասեան, Զարեհ Մէզպուրեան, Հայկ Րէյիզեան, Անդրանիկ Գույումճեան, Յարութիւն Քէօշկէրեան, Գրիգոր Վայլօեան, Նուպար Խաչատուրեան, Գարեգին Էմիրզեան, Մամբրէ Թորոսեան։

Սկիւտար, Նորթաղ.— Աւետիք Միսրոպեան, Յովհաննէս Ազնաւուրեան, Օննիկ Սինանեան, Հրանդ Դանիէլեան, Յակոբ Մոմճեան, Յարութիւն Գարագաշեան, Ռոպէնսոն Գալուստեան։

Գուզկունճուք.— Օննիկ Ագթարեան, Պետրոս Հինդլեան, Համբարձում Տէմիրճեան։

Գարբալ.— Թորգոմ Մութաֆեան, Հրանտ Յովակիմեան, Երուանդ Թապաքեան, Վահրամ Կուրտիկեան:

Պէյքօզ.— Պետրոս Նորհատեան, Միհրան Նիհարեան, Վահրամ Էլմասեան, Վաղարշակ Յարութիւնեան, Պետրոս Պէնտէլեան։

Գանտիլլի.— Արամ Յովհաննէսեան, Տիրան Նալպանտեան, Կարապետ Թօսունեան։

Գընալը.— Գրիգոր Խանճեան, Արա Ասլանեան, Մատթէոս Սէֆէրեան, Գամէր Բարաղամեան։

Էյուպ (Ս. Աստուածածին).— Եղիփան Էպէեան, Ե. Լօքմակէօզեան, Վահան Սըլօեան, Յարութիւն Աճէմեան, Լեւոն Համամճեան, Յարութիւն Սաաթճեան։

Էյուպ (Ս. Եղիա).— Գարեգին Փամպուքճեան, Արամ Քիւրքճեան։

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կրօնական վարչութիւն

Տ. ՊՕՂՈՍ ԱՐՔԵՊ. ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

Վիճակաւոր Պոլսոյ Աւագ Թեմին, կարգուած Ս. Քահանայապետէն.
Կրօնական Վարչութեան ենթակայ են աթոռապատկան եկեղեցիները, որոնք են.

Աթոռանիստ Ս. Աստուածածին (Պէյօղլու), **Ս. Երրորդութիւն** (Պէյօղլու), **Ս. Աստուածածին** (Մեծ Կղզի), **Ս. Լեւոն** (Գատըգիւղ), **Ս. Պօղոս** (Պէօյիւքտէրէ), **Ս. Աննա)** Թարապիա), **Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ** (Եէնիքէօյ), **Ս. Յովսէփ)** (Գանտիլլի), **Անարատ Յղութիւն**, **Մխիթարեան Հարց** (Բանկալթի) որ ունի աղքատախնամ մարմին մը։

Միաբանութիւններ

Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւն, Մեծաւոր **Հ. Բենիկ Տամանեան**։ Վիէննայի Մխիթարեան Միաբանութիւն Մեծաւոր **Հ. Յուսիկ Կոստանեան**։ Անտոնեան Զմմառեան Միաբանութիւն, մայրավանք Միջագիւղ։ Անարատ Յղութեան կարգի Քոյրերու Միաբանութիւն, որ ունի ճիւղեր Պէյօղլու, Բանկալթի, Գատըգիւղ եւ Սամաթիա։

ՀԱՅ ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔ

Ունի երկու ժողովներ, Ընդհանուր ժողով եւ Վարչական ժողով։ Փոխ Ազգապետն է **Տիար Օրան Մ. Ճիլանեան**։

Եկեղեցիներ

Պէյօղլուի **Ս. Երրորդութիւն** եկեղեցի, Կէտիկփաշա **Հայ Աւետարանական** եկեղեցի, Պայպըլ Հաուզի **Էմմանուէլ** եկեղեցի, իսկ Օրթագիւղի եւ Գատըգիւղի Հայ բողոքականները իրենց մասնաւոր եկեղեցին չունենալով, հայ եկեղեցիներու մէջ կը կատարեն իրենց պաշտամունքը։

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐԸ

Դպրոցներ		Տնօրէններ	Հիմնադիրներ
1. Կեդրոնական	Ղալաթիա	Յ. Մէրտմէն	Յ. Շահինդայա
2. Մխիթարեան (Վիեն.)	Բանկալթի	Կ. Քիւրքճեան	Հ. Հր. Համբարեան
3. Պէզազեան	Պագըրգիւղ	Գ. Պէզազեան	Գ. Պէզազեան
4. Խասեան	Թագսիմ	Ա. Մեսրոպեան	Ա. Ասլանեան
5. Անարատ Յղութիւն	Բանկալթի	Ք. Ն. Տէրներսէսեան	Ք. Պ. Ստեփանեան
6. » »	Սագըզաղաճ	Ք. Բ. Գույումճեան	Ք. Ց. Պօյաճեան
7. » »	Գատըգիւղ	Ք. Ա. Զպուգճեան	Ք. Ս. Զադմագեան
8. » »	Սամաթիա	Օր. Ս. Տ. Մարգ.եան	Ք. Թ. Հէյպօեան
9. » » (Ս. Աննա)	Բերա	Ք. Զ. Կապուտեան	Ք. Լ. Բալանեան
10. Ազքատասէր Տիկնանց	Բանկալթի	Օր. Ս. Էնֆիէճեան	Օր. Գօրեն Երամ
11. Արդի Կրթարան	Բանկալթի	Օր. Ե. Մոմճեան	Օր. Ե. Մոմճեան
12. Արամեան Ունճեան	Գատըգիւղ	Մ. Թորոսեան	Ն. Ներսէսեան
13. Բողոքականաց վրժ.	Գումգաբու	Լ. Այճեան	Ռ. Գահվէճեան
14. Գաբամաճեան	Եէշիլքէօյ	Յ. Դարբինեան	Հ. Յ. Տատեան
15. Գալֆաեան որբանոց	Խասքէօյ	Մ. Ուզունեան	Մայր Աղաւնի Քէօս.
16. Գարակէօզեան որբ.	Շիշլի	Յ. Սարայտարեան	Ե. Գարակէօզեան
17. Թադէոսեան	Ռ. Հիսար	Օր Մ. Զրագեան	Ս. Կարապետեան
18. Թարգմանչաց	Առնավուտքէօյ	Օր. Ա. Սարգիսեան	Կ. Խաչիկեան
19. »	Օրթաքէօյ	Օր. Վ. Զպուգճեան	Հ. Ազատեան
20. Լեւոն-Վարդուհեան	Թօփգաբու	Պ. Հաճեան	Յ. Մարտիրոսեան
21. Լուսաւորչեան (մնկպ)	Բանկալթի	Օր. Ա. Դպիրեան	Մ. Իւթիւճեան
22. Խորէնեան	Պալաթ	Ե. Գէորգեան	Ոս. Տ. Վրդանէսեան
23. Մաքրուհեան	Պէշիքթաշ	Կ. Մուճեան	Վ. Թօմպուլեան
24. Մեսրոպեան	Կէտիքբաշա	Վ. Վառվառեան	Տթ. Յ Զաքուղեան
25. Մերհամէթճեան	Ֆէրիքէօյ	Օր. Է. Էլմասեան	Տօքթ. Թ. Սիոսեան
26. Մխիթարեան (Վնտկ.)	Սագըզաղաճը	Տ. Պազտիկեան	Հ. Բենիկ Տամանեան.
27. Ներսէսեան-Երմոնեան	Սկիւտար	Տիկ. Ն. Գրիգորեան	Յ. Թորոսեան
28. Ներսէսեան	Գընալը	Տիկ. Ն. Հալաճեան	Գ. Ճիւմպիւշեան
29. »	Խալըճըօղլու	Օր. Տիտոնեան	Հ. Սէմէրճեան
30. Նոր Դպրոց	Նշանեան	Յ. Հինդլեան	Յ. Հինդլեան
31. Պէզճեան (Մայր. Վրժ.)	Գումքաբը	Մ. Թաթարեան	Յ. Համբարեան
32. Փօղոսեան Վառ.	Գ. գաբըի դուրս	Օ. Լ. Գարագաշեան	Տթ. Մ. Մեսրոպեան
33. Սահակեան-Նունեան	Սամաթիա	Օր. Ս. Թունունզեան	Տօքթ. Գըըըգճեան
34. Սէմէրճեան ճեմարան	Սկիւտար	Վ. Պուրմաեան	Ն. Տիգրանեան
35. Տատեան	Պագըրքէօյ	Պ. Շապօեան	Տթ. Քէրէսթէճեան
36. Տիպար Կրթարան	Գատըքէօյ	Տիկ. Սուլթանեան	Մ. Սուլթանեան

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
Ս. Փ. ԱԶԳ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ ՀՈԳԱԲԱՐՁՈՒԹԵԱՆ
1936 — 37 ՏԱՐԵՇՐՋԱՆԻ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր
Ազնուաշուք Տիար Ատենապետ Ազգային Վարչական Ժողովոյ

Այսօր իր 105րդ տարին թեւակոխող Ազգին Տան նիւթական ու բարոյական պատասխանատուութիւնը ստանձնող Հոգաբարձութիւնս, ըստ սովորութեան, իր տարեկան համարատուութիւնը կ'ընէ Ազգին Հզօր Պետին, Ժողովուրդին Ներկայացուցիչներուն և ամէն առթիւ Հիւանդանոցիս սատարողներուն։

Հարկ կա՞յ կրկնելու թէ ամէն տարի մեր մատնանըշած տնտեսական տագնապը այս տարեշրջանին ալ շարունակուած և նոյն իսկ աւելի եւս զգալի դարձած է։

Այս դժուարին պայմաններու մէջ տարի մը եւս բոլորող Հոգաբարձութիւնս իր թափած ջանքերուն մասին չէ որ պիտի արտայայտուի, այլ կարելիութեան սահմանին մէջ իր ցոյց տուած համեստ գործունէութեան մասին, զոր կրցած է ի գլուխ հանել պետական շրջանակներէ, համայնքային մարմիններէ և Հայ ժողովուրդէն վայելած բարոյական և նիւթական օժանդակութեան շնորհիւ։

Ուստի ակնածանօք կը խոնարհինք մեր Հանրապետական Կառավարութեան Մեծ Նախագահ Քամալ Աթաթիւրքի և բոլոր աւագանիին առջև, որոնք չեն զլանար իրենց հոգածութիւնը։

Այս հանդիսաւոր առթիւ երախտագիտութեամբ կը յիշենք, Հաստատութեանս հիմնադիրը Պէզճեան Ամիրան և Հիւանդանոցի մեծ բարերարները, ինչպէս Տատեան, Պալեան, Ունճեան, Կիւլպէնկեան, Յակոբեան, Խորասանճեան, Կիւմիւշկէրտան, Թահթաճպուրունեան, Մելքոնեան, Եուսուֆեան և անոնց յաջորդող մեծ ու փոքր բարերարները։

Իսկ մասնաւոր յարգանքով կը յիշատակենք Հայ ժողովուրդը՝ որ ամենատոկուն նեցուկն է Հաստատութեանս։

ԿԱՐԵՒՈՐ ԿԷՏԵՐ ՄԵՐ ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵՆԷՆ

Ա. 1937ի պիւտճէն.—*Տարուէ տարի կալուածական հասոյթներուն զգալի կերպով նուազելուն և միեւնոյն ժամանակ մեր պիւտճէին մէջ հասոյթի մէկ կարեւոր աղբիւրը կազմող զանազան նպաստներուն նուազումին պատճառաւ, Հոգաբարձութիւնս հարկադրուեցաւ Հիւանդանոցի հիւանդներու թիւը պակսեցնելու մասին դիմել պատկան իշխանութեան և այս կերպով եղած և ըլլալիք յարակից ծախքերը պատշաճեցնել հասոյթին՝ նկատի առնելով միանգամայն համայնքին առողջապահական պէտքերուն գոհացում տալու անհրաժեշտութիւնը։*

Այս մտօք մասնագէտ բժիշկներու ալ խորհրդակցութեամբ պատրաստուեց պիւտճէն։

Հանրապետական օրէնքներուն համաձայն ամէն կարգի հիւանդներու service*ներուն մէջ տեղի ունենալիք փոփոխութիւնները, առողջապահական բարձր իշխանութեան հաւանութիւնը ձեռք ձգելէ վերջ միայն կարելի ըլլալով՝ պէտքերու և բարեփոխութիւններու մասին բերանացի և փաստացի բացատրութիւններ տալու անհրաժեշտութիւնը ծագած էր։*

Ուստի այս կարեւոր գործը գլուխ հանելու համար Հոգաբարձութիւնս որոշեց իր Ատենապետ Տօքթ. Հ. Բէշտիմալճեանէ և Իրաւագէտ Լութֆիկ Գույումճեանէ բաղկացած պատուիրակութեան մը պաշտօն յանձնել, որպէսզի Անգարա մեկնելով, հոն հարկ եղած դիմումները կատարէ և պիւտճէն վաւերացման ենթարկէ։

Հոգաբարձութիւնս, գոհունակութեամբ լսեց որ Անգարա, Առողջապահական Գործավարութեան մօտ մեր պատուիրակութիւնը ոչ միայն ջերմ ընդունելութեան արժանացած է այլև հոգածու վերաբերում ցոյց տրուած է Գթութեան այս Յարկին հանդէպ։

Պարտք կը համարինք երախտագիտութեամբ յիշատակել մասնաւորապէս Առողջապահական բարձր Գործավար Տօքթ. Րէֆիք Սայտամի ցոյց տուած տաք վերաբերումը Հոգաբարձութիւնս ներկայացնող պատուիրակութեան հանդէպ ընդունելով զայն իր ներկայութեան և մօտէն հետեւելով ըլլալիք կարգադրութեանց։

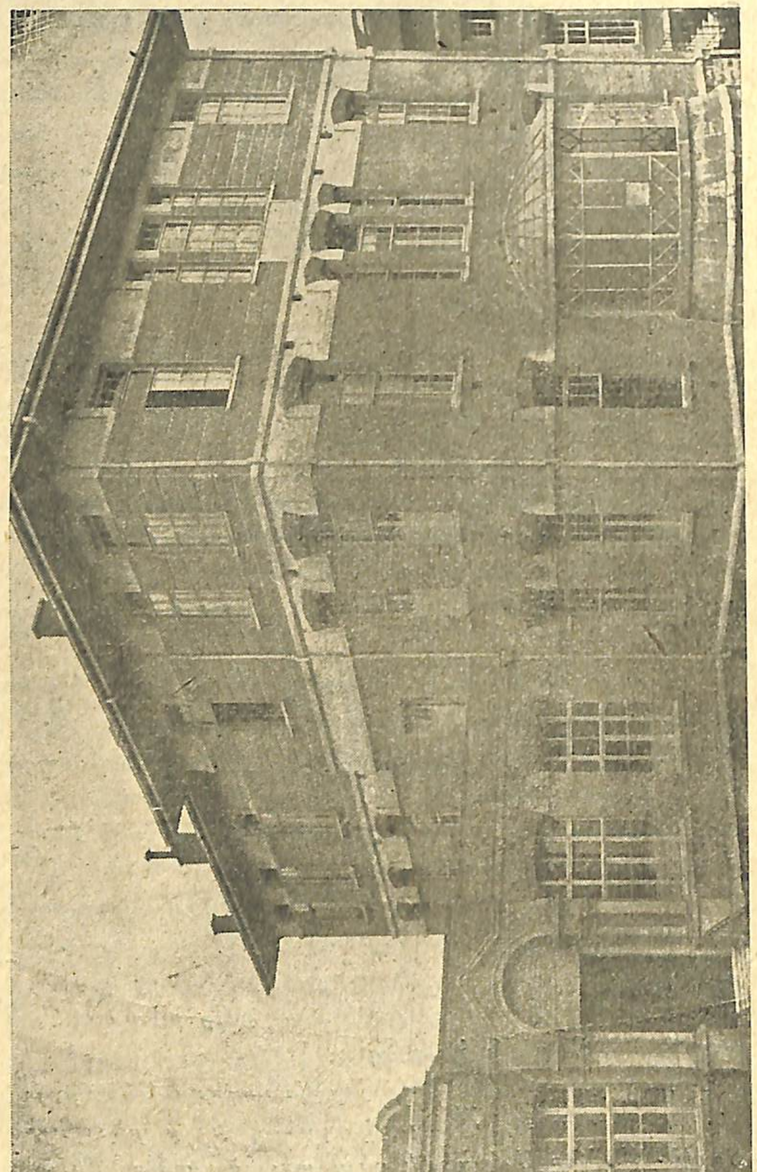

Ազգային Հիւանդանոցի յարկաբաժիններէն մին (Կիւլպէնկեան)

Ամփոփ կերպով տանք վաւերացուած նոր պիւտճէով եղած կարգադրութիւնները ։

Ներքին բաժին. — Ներքին բաժնին Թոքախտաւորներ պարունակող serviceին 50 անկողինը 30ի իջեցուցինք և այս կերպով միայն serviceին Շէֆը պիտի բաւէ հարկ եղած խնամքը տանելու ։ Այս serviceի օգնական բժիշկի պաշտօնին վերջ տրուեցաւ ։

50 անկողին պարունակող ներքին միւս serviceին անկողինները ալ 40ի զեղչեցինք ։

Արտաքին բաժին. — Այս բաժնին ալ 50 անկողինը 40ի վերածուեցաւ ։

Ջղախտաւորներու բաժնին 75 անկողինները 40ի զեղչելով միայն չէֆով մը պիտի կառավարուի, և այս կերպով օգնական բժիշկին պաշտօնին վերջ տրուեցաւ ։

Ականջ-քիթ-կոկորդի և աչքի մասնագէտ չէֆերը առկէ վերջ մի միայն բօլիքլինիք պիտի ընեն ։

Գալով Պատասխանատու Տնօրէնին պաշտօնին, մասնաւոր հիւանդանոցներու կանոնագրին 12րդ յօդուածին համաձայն, իբր պատուակալ պաշտօն, serviceի չէֆերէն Տօքթ. Ս. Նահապետեանին յանձնուեցաւ ։

Ասոնցմէ զատ Թէ Հոգաբարձութեանս գրասենեակին և և Թէ Հիւանդանոցի պաշտօնէութեան ամսականներէն զեղչեր կատարելով, ինչպէս նաև մէկ քանի պաշտօնեաներու պաշտօնին ալ վերջ տալով կամ իրենց կամքով մեկնողներուն տեղ նորեր չառնելով, յաջողեցանք 70250 ոսկիի տարեկան պիւտճէն իջեցնել 62100 ոսկիի ։

Հակառակ ասոր տակաւին պիւտճէն հաւասարակշռելու համար 2700 — 3000 ոսկիի բաց մը ունինք ։

Աւելորդ չըլլար յայտնել Թէ հիւանդանոցի ներկայ պաշտօնէութիւնը սկսեալ բժշկական դասէն, իրենց կարելին կ՚ընեն զգալի չընելու համար եղած կրճատումները և հաստատեալ օրէնքներու, կանոնագիրներու և հրահանգներու սահմանին մէջ կը կատարեն իրենց պաշտօնը ։

Մայրանոց. — Նկատելով որ ըստօրինի հիւանդանոցներու մէջ մայրանոցը պէտք է որ ունենայ իր առաջին կարգի մասնագէտ բժիշկը, օգնական բժիշկ մը, վկայեալ դայեակ և հիւանդապահուհի, մինչեւ մեր

պիւտճէով նիւթական անկարելիութիւն կար այդ ծախքերը հայթայթելու, հարկադրուեցանք առժամաբար դադրեցնել անոր գործունէութիւնը, միշտ ի նկատի ունենալով որ Առողջապահական Վարչութիւնը հաւանութիւն տուած է մեզ թէ երբ պիւտճէի մէջ ունենանք հասոյթի առաւելութիւն, պիտի կրնանք վերաբանալ մայրանոցը, ինչպէս նաև միւս բաժիններու զատոճ բարձրացնել նախորդին։

Կատարուած այս փոփոխութիւններու անհրաժեշտութիւնը մէկ երկու տարիէ ի վեր հետզհետէ զգալի կ'ըլլար և գոյավիճակը պահելու համար ջանք չէր խնայուեր, բայց Գործավարութեան հրահանգներու գործադրութիւնը, ըլլայ վարչական, ըլլայ գիտական, նորանոր պահանջներու դուռ բանալուն համար, Հոգաբարձութիւնս այս փոփոխութիւնները ընելու հարկադրանքին տակ գտնուեցաւ և միևնոյն ժամանակ պարտք կը համարի յայտարարելու թէ ներկայ պիւտճէին համաձայն տակաւին ունինք լրացնելիք կարգ մը նիւթական պահանջներ։

Բ. Ներքին սպասարկութեանց կանոնագիր. — Անցեալ տարի մեր տեղեկագրին մէջ յիշեր էինք ներքին սպասարկութեանց կանոնագիրը՝ որ կարգ մը սրբագրութիւններով և յաւելումներով վերադարձուեցաւ։ Այս անգամ վազքնեւ րու օրէնքին գործադրութեան եղանակը ցուցնող կանոնագիրը հրատարակուած ըլլալով, տեսնուեցաւ որ Հոգաբարձութեանս պարտականութիւնը ճշդող յօդուածներ կը պարունակէ ան, որով ներքին սպասարկութեանց կանոնագիրը կըրկին ձեռք առնուեցաւ և անոր մէջ Հոգաբարձութեան յատուկ պարտականութիւնը ճշդող 4 յօդուածները աւելցնելով և հրամայուած սրբագրութիւնները կատարելով, կրկին ներկայացուեցաւ Առողջ. Վարչութեան առ ի վաւերացում։

Գ. Տաղաւար. — Հոգաբարձութիւնս, մեր համայքին՝ Հանրապետական կառավարութենէն վայելած շնորհներուն հանդէպ իբրև երախտագիտական կոթող և Թուրք եղբայրներու հետ մեր գալաւոր հայրենակցութեան իբրև արձանացում, ազգովին յայտնուած բաղձանքին նախաձեռնութիւնը ստանձնելով որոշեց Մեծ-Ազատարար և Առաջնորդ Քամալ Աթաթիւրքի անուան տաղաւար մը կառուցանել։

Այս տաղաւարը պիտի կառուցուի Հիւանդանոցի մուտ-

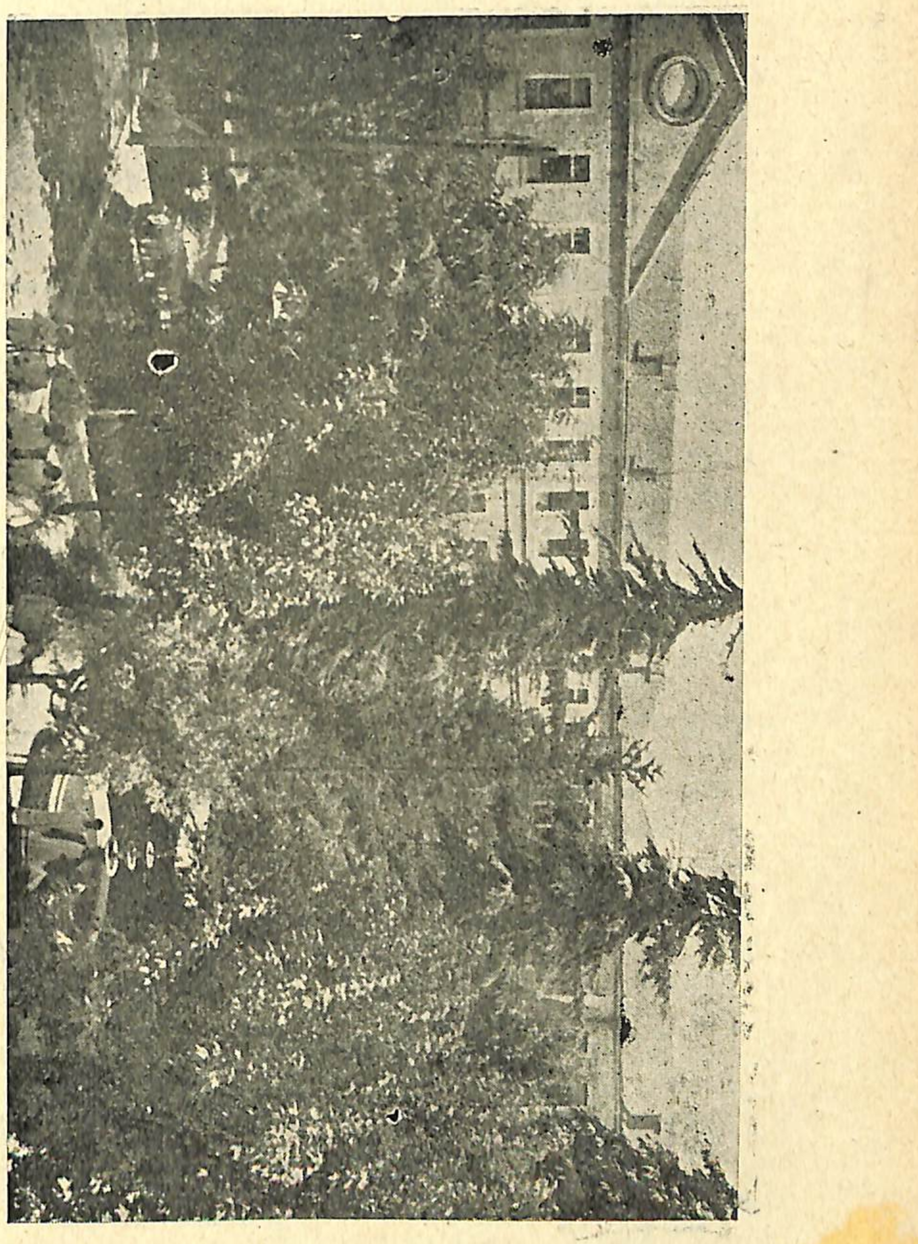

Ազգային Հիւանդանոցի ներքին պարտէզը

քին աջ կողմը և պիտի յատկացուի փոխանցիկ հիւանդութիւններու։ Պիտի ունենայ կիներու և այրերու բաժիններ և պիտի օժտուի առողջապահական ամենաարդիական պայմաններով, այնպէս որ հոն դարմանուողները ամէն վայրկեան երախտագէտ սրտով պիտի յիշեն մեր Մեծ-Ազատարարը և պիտի օրհնեն Թուրք եղբայրակցութիւնը։

Հոգաբարձութեանս ճարտարագէտ անդամը պատրաստած է գեղեցիկ ու խնամուած յատակագիծ մը և շինման արտօնութեան համար հարկ եղած դիմումն ալ կատարուած ըլլալով, կը սպասենք արդիւնքին։

Այս առթիւ կազմուած է Յանձնաժողով մը, որուն անդամները այնքան սիրով փարած են գործին որ մեր վրայ պարտք կ'իյնայ մեր խորին շնորհակալութիւնները յայտնել անոնց այս հանդիսաւոր առթիւ։

Դ. Դատական.—Հոգաբարձութիւնս կը դիտէ որ տնտեսական տագնապին սաստկանալուն հետեւանօք Հաստատութեանս գանձումները դժուարութեան կը բախին, որով օրինական միջոցներու դիմելու պէտքը օրէ օր կ'աւելնայ։ Այս տարուայ ընթացքին իբրեւ դատախազ և իբրեւ դատախազեալ շուրջ 50 դատավարութիւն ունեցած է, որոնցմէ 28ը շահուած, 22ը կը շարունակուի։

Կտակային.—Ա. Անցեալ տարուան տեղեկագրին մէջ ողբացեալ Տիկ. Ամպէր Պարոնիկեանի կտակած Համամ, Սաքսի փողոցի տուն վաճառումէն Պէյօղլուի Դ. Հաշտարար Դատարանին միջոցաւ գանձուեցաւ 1500 ոսկի, իսկ մնացորդ մէկ մասն ալ կարգ մը պահանջատէրերու կողմէ բացուած դատերու ելքին յատկացուցած է։

Բ. Օրիորդներ Ագապի և Բեբրոն Ոսկանեան՝ յետ մահու օգտուելու պայմանաւ՝ Հիւանդանոցիս կտակեցին իրենց սեփական տունը, Բանկալթի, Թէշվիքիյէ, Գույումճու փողոց թիւ 2։

Ե. Պարահանդէս.—Ինչպէս ամէն տարի այս տարի ևս կրցանք մեր տարեկան պարահանդէսը սարքել։ Շնորհիւ մեր Կարգադիր Մասնախումբի անձնուէր ջանքերուն, պարահանդէսը եղաւ եզակին ամենէն փայլունը և արդարացուց Կարգադիր Մասնախումբին անդամներուն շռայլած ջանքերը։

Այս անգամ ալ պարահանդէսը տուած ըլլալով իրմէ

սպասուած նիւթական արդիւնքը, Նուիրական պարտականութիւն կը համարինք մեր երախտագիտական զգացումները յայտնել պարահանդէսի Կարգադիր Մասնախումբի բոլոր անդամներուն։

Զ. Օժանդակ Մասնախումբեր.—Քաղաքիս բոլոր թաղերու մեր Օժանդակ Մասնախումբերը, օրինակելի անձնուիրութեամբ մը ճիգ թափեցին օգտակար հանդիսանալու համար Գթութեան Յարկին։

Անոնք սիրայօժար կերպով իրենց գործակցութիւնը ի սպաս դրին ամէն այն գործերուն որոնք, կոչուած էին Հաստատութեանս նիւթական օգուտներ ապահովելու։

Մեր տեղեկագրին մասնաւոր բաժնին մէջ գրուած է անոնց գործունէութեան պատկերացումը։

—Պէյօղլուի, Սկիւտարի եւ Կէտիկ փաշայի Օժանդակները վերակազմուեցան։

Սամաթիոյ Օժանդակը, որ հրաժարած էր, Հոգաբարձութեանս խնդրանքին վրայ կը շարունակէ մնալ մինչև այսօր։

Նուիրական պարտականութիւն կը համարինք մեր ամենաանկեղծ շնորհակալութիւնները յայտնել մեր պատուական Օժանդակ Մասնախումբերուն։

Է. Հիւանդանոցի Կալուածոց Օժանդակ մարմին.— Սոյն մարմինը իր պարտականութիւնը բարւոք կերպով կատարեց։ Նիստերը անխափան տեղի ունեցան։ Կնճռոտ խնդիրներուն լուծումը խոհեմ հեռատեսութեամբ մը յանձնեց Հոգաբարձութեան կարգադրութեանը։ Նորոգութեանց ուշադիր եղաւ, միշտ ժուժկալ մնալով ծախքերու բաժնին մէջ։ Այս հանդիսաւոր առթիւ կուգանք մեր շնորհակալութիւնները յայտնել յիշեալ մարմնոյն։

* * *

Մեր խօսքը աւարտելէ առաջ պարտք կը համարինք կրկնել մեր խորին երախտագիտութիւնները Թուրքիոյ Հանրապետական Կառավարութեան, Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր, Պատկ. Վարչական Ժողովոյ, Ժողովուրդին, մեր բոլոր Օժանդակ Մասնախումբերուն. թաղերու Պատուարժան Խորհուրդներուն, Մամուլին, պատուական անասնաբոյժ Տիար Յակոբ Քիւրքճիպաշեանի, Հիւանդանոցի Բժշկական Մարմնոյն եւ Քոյրերուն, Գրասենեակի եւ Հիւանդանոցի Տնօրէնութեանց, Հիւանդանոցի բոլոր պաշտօնէութեան, ինչպէս նաեւ մեր այսօրուան սեղանը պատուող եկեղեցական հայրերուն եւ հրաւիրեալներուն։

ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍՈՅԹ — 1 Յունուար 31 Դեկտեմբեր 1936 — ԾԱԽՔ

	Հասոյթ		Ծախք	
Նուէրներ	Դրամական և նիւթական	27,022.88	Ուտեստ	28,151.40
Նուէրներ	Օժանդակ Մասնախումբեր	6,462.37	Վառելանիւթ-Լոյս-Մաքրութիւն	8,659.96
Նուէրներ	Թաղում, եկեղեցի և դարման	11,055.78	Դեղ, սառ և Ռէօնթկէն	4,503.56
	Կալուածական զուտ	14,920.39	Հանդերձատուն	1,355.16
Զանազան հասոյթներ	Օրացոյց, Տարեցոյց զուտ	1,508.75	Նորոգութիւն շէնքի և կարասի և ապահովագրութիւն	958.95
Զանազան հասոյթներ	Բանջարանոց զուտ	740.84	Պաշտօնեայք	22,860.43
Զանազան հասոյթներ	Անասնարան զուտ	1,367.58	Դիւանական ծախք	1,137.97
Զանազան հասոյթներ	Բացառիկ հասոյթներ	477.65	Զանազան ծախք	1,233.83
	Ծախքի առաւելութիւն	5,305.02		
		68,861.26		68,861.26

ԿԱԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Գանձուած կալուածավարձք	22,266.85	Կալուածածախք	6,051.14
		Կտակարաժին	1,925.32
		Գանձումի առաւելութիւն	14,920.39
	22,266.85		22,266.85

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ 1935 ԷՆ 1936 ՏԱՐԻՆԵՐՈՒ

Հաստատութեանս	31 Դեկտ. 1935ին	31 Դեկտ. 1936 ին	Պակսած է
Ընդհ. պարտքը	36,764,89	36,261,23	508,66
» պահանջը	20,146,72	17,787,19	2,362,53
Մթերք	5,449,07	1,713,93	3,732,14
Դրամ եւ արժեթուղթ	4,581,79	4,401,87	179,92

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՄՍԱԿԱՆ ՄԻՋԻՆ ԾԱԽՔ ՄԷԿ ԱՆՁԻ ՀԱՄԱՐ

Հիւանդանոցը տարին 68,861 ոսկի ծախսած է դարմանելու ու պատսպարելու համար միջին հաշուով օրական 478 անձ (այս գումարին մէջ են ամէն կարգի բոլոր ծախքերը)։

Արդ 478 հոգիի համար տարեկան 68,861 ոսկի ծախսելով մէկ անձի համար ամսական ծախք պիտի ունենանք՝

$$\frac{68,861}{478 \times 12} = 12$$ Ոսկի, նախորդ տարին 12 Ոսկի 75 ղրուշ էր։

ԵՕԹՆԱՄԵԱՅ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՐԵՇՐՋԱՆ	ԾԱԽՔ	ԹԻՒ ԴԱՏՍՊԱՐ.	ԱՄՍԱԿԱՆ ՄԻՋԻՆ ԾԱԽՔ ՄԷԿ ԱՆՁԻ
1930 Թ. Ո.	95113	500 Անձ	Թ. Ո. 15,85
1931 »	94000	510 »	» 16,35
1932 »	93800	542 »	» 14,42
1933 »	81277	542 »	» 12,49
1934 »	68666	529 »	» 10,81
1935 »	75452	493 »	» 12,75
1936 »	68861	478 »	» 12.—

ՕԺԱՆԴԱԿ ՄԱՍՆԱԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

1 Յունուարէն 31 Դեկտ. 1936 տարեշրջանի

			Դրամկն. եւ Նիւթական Թ. ոսկի	Օրացոյց Տարեցոյց Թ. ոսկի	Համբար- ձում Թ. ոսկի	Գումար Թ. ոսկի
Պէյօղլու	Դրամ	607,49				
	Նիւթ	122,20	729,69	224,00	41,96	1015,65
Ֆէրիքէօյ	Դրամ	575,95				
	Նիւթ	265,27	841,22	554,00	50,00	1445,22
Գատըգիւղ	Դրամ	1234,20				
	Նիւթ	217,33	1451,53	333,50		1585,03
Գումգաբու	Դրամ		27,50		4,96	32,46
Գումգ. դուրս	Դրամ		175,26	8,00	11,00	194,26
Կետիկ փաշա	Դրամ		114,05		6,98	121,03
Պագըրգիւղ	Դրամ	176,72				
	Նիւթ	183,52	360,24	45,00	28,80	434,04
Պալաթ			145,02	15,00	23,00	183,02
Պօսթօն			1266,52	114,00		1380,52
Սամաթիա	Դրամ	286,12				
	Նիւթ	71,42	357,54	28,25	19,12	404,91
Սանֆրանչիսկօ			427,91			427,91
Սկիւտար	Դրամ		266,80	78,25	42,57	387,42
Օրթագիւղ	Դրամ	101,57				
	Նիւթ	197,52	299,09	20	27,90	346'99
			6,462,37			

ՉՈՐՍ ՏԱՐՈՒԱՆ ՔԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ ՕԺԱՆԴԱԿՆԵՐՈՒ ԸՆԴՀ. ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

1 Յունուարէն 31 Դեկտեմբեր

	1933	1934	1935	1936
Պէյօղլու	1291,52	1728,27	1786,02	1015,65
» (Ֆէրիքէօյ)	1749,42	1494,89	2161,01	1445,22
Գատը գիւղ	1650,65	1545,84	1410,30	1585,03
Գում գաբու	235,44	117,50	64,08	32 46
» » դուրս	63,38	57,74	47,40	194,26
Կէտիկ փաշա	405,17	135,44	72,52	121,03
Պալաթ	153,50	150.—	70.—	183,02
Պաքըր Քէօյ	646,06	643,73	510,76	434,04
Պէշիկ Թաշ	178,68	124.—	30,25	
Պօսթըն	1059,79	877,01	874,54	1380,52
Սամաթիա	694.01	655,99	479,53	404,91
Սկիւտար	472,97	361,77	377.—	387,42
Սանֆրանչիսկօ				427,91
Օրթաքէօյ				346,99

1936—1937 տարուայ Պատուարժան Թաղ. Խորհուրդներու Օժանդակներու եւ Աղքատախնամներու կողմէ դրկուած հիւանդներուն թիւը

			528
Բերա	131	Գուրու չէշմէ	1
Գում գաբու	128	Եյուպ	1
Կէտիկ բաշա	79	Պէյգօզ	1
Գ. Գ. դուրս	35	Գանտիլլի	1
Սամաթիա	25	Գընալը կղզի	1
			533

Օրթագիւղ	20	**Օժանդակներէ**	
Խասգիւղ	22		
Ղալաթիա	17	Գատըգիւղ	15
Պէշիկթաշ	15	Պալաթ	5
Ֆէրիքէօյ	21	Սկիւտար	2
Սկիւտար	7	Սամաթիա	1
Գատըգիւղ	6	Կէտիք բաշա	1
			24

Եէնի գաբու	3
Պալաթ	5
Նառլը գաբու	6
Թօփ գաբու	5
Պագըրգիւղ	2
Եէշիլ գիւղ	1
	528

ՏԱՐԵԿԱՆ ՎԻՃԱԿԱՑՈՅՑ

ՆԵՐՔԻՆ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆՑ Ա. ԲԱԺԻՆԻ

(1 Ապրիլ 1936—31 Մարտ 1937)

ԿԱՐԳԱԹԻՒ	ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	1936 Ապր. 1ին պատրաստ երկսեռ	1936 Ապրիլ 1էն 1937 Մարտ 31 ստացուած նոր	Գումար երկսեռ	Բուժուած	Բարւոքուած	Արձակուած	Մեռած	1937 Ապրիլ 1ին պատրաստ երկսեռ
1	Վարակիչ հիւանդութիւններ	6	197	203	188	—	—	8	7
2	Թոքային ուռականութիւն	--	11	11	—	—	11	—	—
3	Շնչառական գործարաններ	10	99	109	68	20	5	9	7
4	Սրտի, արեան եւ երակներու	8	91	99	12	42	10	27	8
5	Մարսող. գործարաններու	6	71	77	44	9	3	18	3
6	Երիկամներու եւ միզ. գործ.	1	22	23	10	5	2	4	2
7	Ջղային եւ ուղեղային	7	34	41	5	2	6	19	9
8	Յօդերու հիւանդութիւններ	2	25	27	9	12	5	—	1
9	Զանազան հիւանդութիւն.	2	12	14	6	4	2	—	2
10	Ուրիշ բաժիններու փոխդրծ.	—	13	13	—	—	13	—	—
	Ընդհանուր գումար	42	575	617	342	94	57	85	39

Ինչպէս այս ցուցակէն կը տեսնուի 1936 Ապրիլ 1ին պատրաստ կար 42 երկսեռ հիւանդ, 1 Ապրիլ 1936էն մինչեւ 31 Մարտ 1937 այսինքն մէկ տարուան շրջանին ընդունուած են 575 երկսեռ նոր հիւանդ, որով այս տարեշրջանին մեր Ներքին բաժնին մէջ դարմանուած են 617 երկսեռ հիւանդ։

Ասոնցմէ 123 այր եւ 112 կին խմթանպուլի մէջ, 239 այր եւ 143 կին ալ խմթանպուլէ դուրս ծնած են։

Սոյն հիւանդները կը ներկայացնեն հետեւեալ տարիքները.

0 էն	4	տարեկան	4	հիւանդ
5 էն	14	»	81	»
15 էն	24	»	83	»
25 էն	34	»	80	»
23 էն	44	»	72	»
45 էն	54	»	78	»
55 էն	64	»	103	»
65 էն աւելի		»	116	»
		Գումար	617	երկսեռ հիւանդ

Դարմանուած այս 617 հիւանդներէն 342ը կատարելապէս բուժուած, 94ը բարւոքուած, 57ը նոյն վիճակով արձակուած եւ կամ ուրիշ ճիւղեր փոխադրուած, 85ն ալ մեռած են։

Մեռնողներուն 27ը առաջացած cardiaqueներ են, 8ը մարսողական գործարաններու cancer, 10ը entérite cachectique եւ 19ը ուղեղային զանազան կաթուածներ ունեցած են։ Մնացածին մէկ մասն ալ անբուժելի վիճակի մէջ ղրկուած հիւծած կամ օրհասական հիւանդներ են։

Վարակիչ հիւանդութիւններէ ունեցած ենք diphtérieի եւ Méningite cérébro spinale à méningocoquesի երկուքական պարագայ, ամէնքն ալ բուժուած, Fièvre typhoïdeի եւ paratyphoïdeի 110 պարագայ, որոնց 102ը կատարելապէս բուժուած։

27-4-937

Տօքթ. ՍԱՐԳԻՍ ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ
Շէֆ Ներքին Ա. Բաժնի

* * *

ՏԱՐԵԿԱՆ ՎԻՃԱԿԱՑՈՅՑ

ՆԵՐՔԻՆ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆՑ Բ. ԲԱԺՆԻ

(1 Ապրիլ 1936էն մինչեւ 31 Մարտ 1937)

ԿԱՐԳԱԹԻՒ	ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	1 Ապրիլ 936ին պատրաստ	1 Ապրիլ 1936էն 31 Մարտ 937 Նոր	Ընդհանուր գումար	Բուժուած	Բարւոքուած	Արձակուած	Մեռած	1 Ապր. 1937ին պատրաստ
1	Վարակիչ	—	10	10	8	—	—	1	—
2	Թոքային ուռականութիւն	32	89	121	—	30	18	50	23
3	Շնչառ. գործարաններու	7	20	27	11	5	3	5	3
4	Սրտի, արեան եւ երակներու	3	19	22	1	9	1	8	3
5	Մարսող. գործարաններու	1	23	24	10	8	2	3	1
6	Երիկամունքի եւ միզ. գործ.	—	3	3	2	1	—	—	—
7	Ջղային եւ ուղեղային	2	9	11	5	1	1	1	3
8	Յօդերու եւ ոսկորներու	—	3	3	1	1	—	—	1
9	Զանազան	—	9	9	6	1	2	—	—
10	Ուրիշ ճիւղերու փոխադրծ.	—	10	10	—	—	10	—	—
	Ընդհանուր գումար	45	195	240	56	38	38	68	34

1. Pneumothoraxով 5 հիւանդ դարմանուած են, ասոնցմէ մէկը ուրիշ հիւանդանոց փոխադրուած է, երկուքինը՝ փակած ըլլալուն, չէ յաջողած, իսկ երկուքին դարմանումը կը շարունակուի յաջող կերպով։

2. Մեռած հիւանդները գրեթէ ամբողջութեամբ հոգեվարք վիճակի մէջ հիւանդանոց բերուած հիւանդներ եղած են։

Ներքին Բ. Բաժնի Շէֆ
Տօքթ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՎԻՐԱԲՈՒԺԱԿԱՆ ԲԱԺՆԻ
(1936 Ապրիլ 1էն 1937 Մարտ 31)

Մարսող. Գործ. Հիւանդութիւններ	Goître toxique	1
	Ստամոքսի կեղ (Ulcère)	6
	Ստամոքսի քաղցկեղ (Cancer)	4
	Լեարդի եւ Պանքրէասի քաղցկեղ	2
	Մաղձապարկի բորբոքում եւ քարեր	10
	Աղեխցում (Occlusion)	3
	Պարաղետապ (Peritonites)	9
	Յաւելաղետապ (Appendicite)	77
	Աղեթափութիւն (Hernie)	40
	Տեռատեսութիւն (Hemorhoïdes)	10
	Ուրքանի անկում (Prolapsus)	5
	Ուրքանի կեղանկ (Fistule anale)	7
	Հաստաղիի քաղցկեղ	2
		176
Միզ. եւ Սեռ. Գործ. Հիւնդ.	Երիկամունքի Kyste Hydatique	1
	Երիկամի քարեր	12
	Երիկամի բորբոքում (pyelite)	2
	Միզափամփուշտի քար	1
	Միզափամփուշտի բորբ.(Cystite)	7
	Hydrocèle	11
	Ecotopie testiculaire	2
	Orchiepidydimite	5
	Միզանցքի պրկում (Retrécissement)	9
	Առնիի քաղցկեղ	1
	Adenome de la Prostate	9
		60
Կանացի Հիւանդութ.	Ստինքի քաղցկեղ (Cancer)	3
	Ստինքի Adenome	2
	Արգանդի Fibromyome	6
	Արգանդի քաղցկեղ (Cancer)	4
	Ձուարանի Kysteեր	5
	Ձուարանի tumeurներ	2
	Salpingo Ovarite	12
	Արգանդի բորբոքումներ(Metrites)	16
	Արգանդի արնհոսում	9
	Արգանդի անկում (prolapsus)	7
		66

		66
Կմախքի Հիւանդութիւններ	Ոսկրաբեկում (Fracture)	30
	Ոսկրախախտում (Luxation)	3
	Ճմլումներ (Contusions)	26
	Ոսկրածուծի բորբոքում (Ostéo myelite)	2
	Ոսկրային փտութիւն (Carie)	4
	Ողնասիւնի ուռականք. (Mal de Pott	2
	Ցօղուածի ուռականութ. (Coxarthrie)	2
	Ոսկրային քաղցկեղ (Osteosarcome)	4
	Յօդատապեր (Arthrites)	3
		76
Մկան. Երակ եւ Աւշակներու Հիւ.	Angiosarcome	1
	Adenosarcome	1
	Lipome	2
	Kystes cébacés	3
	Végétations	2
	Adenites	8
	Դանակի, հրազէնի եւ մեքենայի վէրքեր	20
	Պալարներ	26
	Varices	2
	Lymphangites	2
	Erysipèle	2
	Այրուցքներ	5
	Anthrax	4
	Gangrène	6
		84
Այլեւայլք	Charbon	2
	Septicemies	6
	Infections	8
	Dermatoses	6
	Fistules	2
	Déformations	4
		28
	Ընդհանուր թիւը	490

Ազգային Հիւանդանոցի մէջ
վիրաբուժական գործողութիւն՝ մը

Վերոյիշեալ 490 հիւանդներէն բուժուած են 421, բարւոքուած են 24, Ներքին բաժինը փոխադրուած են 16 եւ մեռած են 29 անձ։

Մահերը պատահած են հետեւեալ պարագաներէ. 4 աղիքի խցումէ եւ պայթումէ առաջ եկած պարաղետապէ, որոնք տարաժամ բերուած են հիւանդանոց, 4 հատ ծանր արկածեալներ՝ մահամերձ վիճակով բերուած, 3 հատ Septicémieներ, 11 հատ զանազան cancerներ, 3 ծերութեան փտախտ, 2. Prostatique, 2· Ոսկրի ուռականութիւն եւ ծիւրում, որոնց մեծ մասը վիրաբուժական գործողութեան ենթարկել կարելի եղած չէ։

ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Տեղի ունեցած են 50 ծննդաբերութիւններ, ասոնցմէ 32ը մանչ, 18 աղջիկ։

ԱՅՑԵԼՈՒ ԴԱՐՄԱՆՈՒՈՂՆԵՐ

Առանց հիւանդանոցի մէջ պառկելու, այցելութեամբ դարմանուող 220 հիւանդներէն 151ին վրայ կատարուած են փոքր վիրաբուժական գործողութիւններ եւ վիրադարմանումներ։

ՏՕՔԹ. ՄԱՆՈՒԷԼԵԱՆ
Վիրաբուժապետ

ԱՉՔԻ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս տարեշրջանին դարմանուած են 401 աչքի հիւանդներ, որոնց 163ը նախորդ տարիներու կը պատկանի, իսկ 238ը այս տարեշրջանին։ Ասոնցմէ 26 ծանր հիւանդներ անկողնոյ մէջ խնամուած են, որոնց 23ին աչքերուն վրայ յետագայ գործողութիւնները կատարուած են.

2 Grattages et Brossages (Trachomes), 1 Excision (Chalazions), 1 Opération de l'entropion (Entropion spasmodique), 1 Opération d'Elliot. (Glaucome Chronique), 6 Extractions combinées (Cataractes), 1 Iridectomie (Hernie de l'iris), 1 Extractions (corps etranger de la chambre antérieure), 1 Enucléations (Iridocyclite), 1 Amputation du sac lacrymal (Dacryocystite chronique), 5 Extractions (Corps etrangers de la cornée), 1 Extraction (Kyste dermoïde de la conjonctive).

Տօքթ. ԵԴ. ՇԱՀՊԱԶ
Ակնաբոյժ

ԱԿԱՆՋ-ՔԻԹ-ԿՈԿՈՐԴԻ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1936 Ապրիլ 1էն 31 Մարտ 1937 Ազգ. Հիւանդանոցի ականջի, քթի եւ կոկորդի համար դարմանուած հիւանդներու ընդհանուր թիւը 141 եղած է։ Ասոնց 48ին վրայ գործողութիւն կատարուած է, 30ը ոտքի վրայ, միւս 18ը պատսպարուած վիճակի մէջ։

Վերոյիշեալ 48 գործողութիւնները հետեւեալներն են՝

1 Fistule maxillaire gauche, 1 Kyste de l'amygdae droite, 2 Amorcellement des amygdales, 5 Amygdalotomie, 3 Amygdalectamie, 8 Amygdalotomie et végétations adénoïdes ensemble. 13 Végétations adénoïdes, 4 Electrocautérisation des cornets inf. du nez, 2 Polypotomie du nez, 1 Déviation du cloison nasal, 6 Crète du cloison nasal, 1 Mastoïdotomie, 1 Evidement pétro-mastoïdéen. Գումար 48։

Տօքթ. ՄԻՄԻՏԵԱՆ
Քիթ-կոկորդ-ականջի
Մասնագէտ

ՌԷՕՆԹԿԷՆԻ ԱՇԽԱՏԱՆՈՑ

1936 Ապրիլ 1էն 1937 Մարտ 31, մէկ տարուան ընթացքին Ազգ. Հիւանդանոցի Ռէօնթկէնի բաժնին մէջ 615 հիւանդ քննուած է։ Այս հիւանդներէն 327ը Radioscopique քննութեան ենթարկուած են իսկ 388ը Radiographique քննութեան։

Radioscopique քննութիւն տեղի ունեցած է հետեւեալ գործարաններուն վրայ.

290 թոքային հիւանդութիւններու քննութիւն, 37 ստամոքսի եւ աղիքի քննութիւն։

Radiographique քննութիւն եղած է հետեւեալ գործարաններու վրայ.

126 թոքային եւ սրտի հիւանդութիւններ, 81 ոսկրային հիւանդութիւններ, 40 երիկամունքի հիւանդութիւններ, 37 ստամոքսի եւ աղիքի հիւանդութիւններ, 4 մաղձային պարկի հիւանդութիւններ։ Գումար 288։

Տօքթ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ԼԱՊՕՌԱԹՈՒԱՌԻ ԱՇԽԱՏԱՆՈՑ

Մէզի ամբողջ տարրալուծում՝ 400 քննթ., Արեան մէջ Widalի հակազդ. (Fièvre typhoïde) 200 քննթ., արեան մէջ Wassermannի հակազդեցութիւն (Ֆրանկախտ) 85 քննթ., արեան մէջ Malaria (Ջերմ) 6 քննթ., արեան մէջ զանազան քննութիւններ 28 հատ, ընդհանուր 319 արիւնի քննութիւն։ Խուխի մէջ թոքախտի մանրէ (Bacile de Koch) 224 քննթ.։ Կղկղանքի մէջ Թիֆօի (Porteur) 240 քննթ., կղկղանքի ընդհանուր քննութիւն 18 հատ։ Զանազան ախտային հիւթերու Serologique քն, 112 հատ, ընդամէնը 1313 քննութիւններ կատարուած են։

Տօքթ. ՈՒԶՈՒՆԵԱՆ
Մանրէաբան

ԱՑԱՄՆԱԲՈՒԺԱԿԱՆ ԴԱՐՄԱՆՈՒՄՆԵՐ

1 Ապրիլ 1936էն 31 Մարտ 1937 ընթացքին ատամնաբուժական հետեւեալ դարմանումներ եղած են.

Քաշուած ակռաներ 77, զանազան դարմանումներ 32, գումար 109։

Տօքթ. ՆՈՐԱՅՐ ՎԱՅԼՕԵԱՆ

ՋԼԱԽՏԱՒՈՐՆԵՐՈՒ ԲԱԺԻՆ

1936 Մարտ 31ի ջլախտաւորաց բաժնի մէջ պատրաստ ունինք 30 այր 26 կին՝ ընդամէնը 56 ջլախտաւորներ։ 1936ին Ապրիլ 1էն 1937 Մարտ 31, այսինքն մէկ տարուան մէջ ընդունուած են 22 այր եւ 25 կին՝ 47 ջլախտաւորներ։

Ասոնցմէ բուժուած կամ բարւոքուած են 8 այր 11 կին ջլախտաւորներ, կայուն վիճակով պաշտպաններուն պահանջմանց վրայ յանձնուած են 12 այր 9 կին ջլախտաւորներ, մեռած են 9 այր, 12 կին՝ 21 ջլախտաւորներ։

Մեռնողներուն մէկ մասը արդէն հիւծուած վիճակով յիմարանոց մտած են դրսէն եւ կամ հիւանդանոցի ուրիշ սէրվիսներէ, իսկ մէկ մասն ալ իրենց անխուսափելի վախճանին հասնելով cachexei մէջ մեռած են։

Տօքթ. Տ. ՃԷՋԱՒՐԼԵԱՆ
Ջլախտաբոյժ

Գ. ՄԱՍ

ԳՐԱԿԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԵՒԱՅԼՆ

ՓԱՌՔԸ

Գեղապայծառ տեսիլ մը, հզօր ու հմայիչ, որ կը շլացնէ ու կ'առինքնէ ամէն մահկանացու աչք, նման գիշերային թիթեռնիկներու, որոնք խօլական պարով մը կ'այրեն թեւերնին լոյսին շուրջը, անգիտակ ու անդիմադրելի մղումով։

Փառասիրութիւնը բնածին ու հասարակ զգացում մըն է. սովորական մակարդակէն ու շարքերէն վեր սաւառնելու տենչը, լաւագոյնին ու բարձրագոյնին իղձը, նմաններէն զերիվեր՝ ֆիզիքական, մտաւոր ու բարոյական առաւելութիւններու ամուր պատուանդանի մը վրայ։

Արդարեւ, ողջմիտ փառասիրութիւնը առաջդիմութեան ներոյժ խթանն է, յարաճուն զարգացման ազդակը, դրդապատճառը մեծագործութիւններու եւ հերոսական զոհաբերութիւններու։ Վասնզի կրաւորական եւ լոյծ խառնուածքները մեծ ամբոխին յորձանքներուն մէջ պղպջակներու պէս կ'անհետանան, եւ միայն մեծազօր անհատականութիւններն են որ կը կերտեն, կ'իշխեն եւ կը վարեն քաղաքակրթութեան անիւը։

Առողջ ու ազնիւ փառասիրութիւնը խոր գիտակցութեան երփներանգ ցոլքն է որ կը դրդէ զինուորը մարաջախտի գաւազանը երազելու, աբեղան՝ հայրապետական ցուպը, իշխանիկը՝ արքայական մականը եւ նաւաստին՝ ծովակալին աստիճանը։ Պատմութիւնը փառքի թանգարան մըն է, ուր կրօնական, զինուորական, գեղարուեստական եւ գիտական սքանչելապատում դրուագները մարդկութեան թանկարժէք ժառանգութիւնը կը կազմեն։

Կրօնական փառքը աստուածային է եւ կը լուսապսակէ սուրբերը, զինուորականը որ երեւութապէս ամէնէն ճաճանչագեղն ու վարակիչն է եւ որուն բոցեղէն թեւերուն

վրայ քարծրօրէն սաւառնեցան երբեմն մեծազօր աշխարհակալներ, Մեծն Աղեքսանդր, Նաբոլէոն եւ ուրիշ նմանակերպ զինուորական հանճարներ. անխառն ու յաւէրժական չէ, արիւնի եւ արցունքի կարմիր ու վճիտ կայլակներ կ'ամպոտեն այդ փառապսակը։ Իսկ գիտութեան եւ գեղարուեստի փառքերը հմայիչ են ու կազդուրիչ իրենց գաղափարական գեղեցկութեամբ եւ պարզութեամբ։

Արուեստագէտները երբեմն փառքը պատկերացուցած են դասական վեհաշնորհ վայելչութեամբ մը, ոսկի պսակով, հրեղէն թեւերով, ծեռքը շեփոր մը։ Այս արտաքնայարդար շքեղանքը սակայն այսօր չի ցոլացներ փառքի ճշմարիտ ըմբռնումն ու քարեշրջութիւնը։

Պէտք է զատորոշել փառասիրութեան պարզ զգացումը, որ բնականոն մարդը իր ներդաշնակ կատարելութեան կը մղէ, եւ փառամոլութեան կիրքը, որ ախտաժէտ է ու եսամոլ, խանգարիչ ընկերային հաւասարակշռութեան եւ խոչընդոտ այլոց յառաջդիմութեան եւ մեծութեան։ «Փառամոլութիւնը վայրագ ձի մըն է, որ չի դադրիր ուժգնապէս արշաւելէ, մինչեւ որ իր հեծեալը չզգետնէ»։

Փառքի ուղին փշոտ է ու քարքարուտ, յաճախ վտանգներով ու արհաւիրքներով լի վերելք մը։ «Ոչ մէկ ծաղկազարդ ճամբայ չի առաջնորդեր փառքի» (Լաֆոնդէն)։ Եւ արդարեւ կեղծ ու արուեստական փառքերը, որոնք հիմնուած չեն բարիին, գեղեցիկին եւ ճշմարտութեան վրայ, թէ իսկ առեն մը հմայած ու շլացուցած ըլլան անգիտակից ամբոխներ ու հասարակաց միտքը, յետոյ ժամանակի անողոք գլանին տակ փշրուած ու անէացած են։

Ճշմարիտ փառքը գաղափարական է, հոգեկան եւ մտաւոր ամենէն վեհ տարրերէ կերտուած, ուր եսը՝ այլասիրութեան եւ նուիրումի, հաճոյքը պարտականութեան կը փոխուին։ Չկայ փառք ուր չկայ առաքինութիւն. ներկայ քաղաքակրթութեան կարգախօսն է ան, որ կը յարուցանէ նոր ռահվիրաներ եւ հերոսներ, սիրոյ եւ ծառայութեան ոգիով տոգորուած։ Ա՛յս պէտք է ըլլայ նոր գիրմարդուն իտէալը, սէր եւ ծառայութիւն, միակ մոգական բանալին խաղաղութեան եւ ընկերային երջանկութեան տաճարին։

22—10—37 **ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ**

ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏԵԱՆ

Խօսակցութեան, ինչպէս նաև գրականութեան մէջ միտք կամ գաղափար արտայայտելու ձև մը կայ, որով մարդիկ ուղղակի չեն ըսեր իրենց ըսելիքը, բայց կը հասկցնեն զայն այլով բանիւ (ուրիշ խօսքերով). ա՛յս է Այլաբանութիւն (allégorie) ըսուածը, որ տեսակ մը փոխաբերութիւն է նաև (métaphore)։

Երբ կ'ըսենք կոյրին ձեռքը գաւազան տալ կամ կրակի վրայ իւղ թափել, ամէն մարդ յստակօրէն կը հասկնայ այս այլաբանութիւններուն նշանակութիւնը։

Դարձեալ երբ կը կարդանք Աւետարանի մէջ, թէ ծառը կը ճանչցուի իր պտուղէն, առանց երկդիմութեան կ'ըմբռնենք այս առածին իմաստը։

Այլաբանութեան պայմանն է յստակութիւն։

Մարդկային ուղեղի տրամադրութիւններէն մէկն է արտայայտութեան այս ձևը, որ կը հոխացնէ խօսակցութիւնը և կը գեղեցկացնէ գրականութիւնը։

Բանաստեղծութիւնը իր հրապոյրը կը պարտի այլաբանութիւններու։

Խօսակցութեան մէջ առածներ կամ առակներ ըրած կ'ըլլանք երբ այլաբանենք կամ փոխաբերենք։

Առակներ, առեղծուածներ, տեսիլներ, երազներ, յայտնութիւններ, եւայլն, այլաբանութիւններ են, իրենց բոլոր պէսպիսութիւններով և երանգներով։

Արդ, Աստուածաշունչ մատեանը հո՛խ է այլաբանութիւններով, երբեմն յստակ, թափանցիկ, երբեմն խրթին և մթին։

Աստուածաշունչի մէջ ո՛չ միայն այլաբանական ասաց-

ուածքներ կան և հատուածներ, այլ նաև ամբողջ գիրքեր։

Այսպէս, Հին Կտակարանի մէջ իմաստութեան գիրքերը, Յոբ և Դանիէլ. իսկ Նորին մէջ՝ Յովհաննու Յայտնութիւնը։

Դարձեալ, Մարգարէութեանց մէջ տեսիլներ, պատգամներ, պատկերներ՝ այլաբանութիւններ են, նոյն իսկ Յովհաննու գիրքը ծայրէ ծայր Այլաբանութիւն է։ Յովհան նոյն ինքն Հրեայ ժողովուրդն է։

Այլաբանութիւնը երկու որոշ մէթոտներ ունի։ Առաջինը, պարզ և յստակ, որ կը տիրէ խօսակցութեան և գրականութեան մէջ, մա՛նաւանդ բանաստեղծութեան մէջ։ Երկրորդը՝ առեղծուածային նկարագրով, հետևաբար կարօտ մեկնութեան և լուսաբանութեան։

Առաջինները կ՚ապրին մարդոց հետ, միշտ յստակ և պարզ, և կը հարստանան շնորհիւ սրամիտ և սրախօս ժողովուրդներու ընդունակութիւններուն։ Երկրորդ կարգին պատկանողներ պէտք ունին մեկնութեան. վասն զի անոնք կապուած են պատմական դէպքերու։ Շատ ժամանակ անցած է անոնց վրայ. հետևաբար գիտուն և հմուտ մեկնիչներու գործն է լուսաբանել զանոնք։

Այս է պատճառը որ բազում մեկնութիւններ գրուած են և կը գրուին մինչև հիմա՝ լուսաբանելու համար Աստուածաշունչ մատեանը, մա՛նաւանդ անոր այլաբանական մասերը։

Հրէից մէջ ծաղկեցաւ նաև դպրոց մը, որ ամբողջ ԳԻՐՔԸ (Հին-Կտակարանը) այլաբանեց, անոր պատմական և գրական արժէքներուն վրայ բարդելով բարոյական և միստիք նշանակութիւններ։

Եբրայեցի բազմահմուտ Փիլոնի գործերը նշանաւոր են այս կողմէն, որոնք հայերէնի ալ թարգմանուած են։

Փիլոնի մէթոտը ազդած է Քրիստոնեայ մեկնիչներու վրայ։ Մեր մէջ Գրիգոր Տաթևացի մասնաւորապէս հետաքրքրական է այս ճիւղին մէջ։

Սիւնեաց Դպրոցին այս նշանաւոր ներկայացուցիչը, որ խորապէս կրած է միջին դարերու սկօլաստիկ ազդեցութիւնը, իր բոլոր գործերուն մէջ ունի այլաբանութեան, ընկնք նաև այլափոխութեան կամ չարափոխութեան նմոյշներ։

Նշանաւոր է Գրիգոր Տաթևացւոյն մեկնութիւնը Մատթէոսի Աւետարանին վրայ, դեռ անտիպ, որ պարզապէս

դլխու պտոյտ կուտայ, երբ ձեռք առնես զայն ուսումնասիրելու համար։

Այլաբանութեան այս եղանակը խորհրդապաշտութիւն (mysticisme) է, այսինքն պարզ իրողութիւններուն իսկ գաղտնի միտք, իմաստ և նշանակութիւն ընծայելու գիտութիւնը, եթէ ներուի գործածումը այս բառին։

Այս կողմէն՝ այլաբանութեան փիլոնեան եղանակը կը մօտենայ գաղտնի գիտութեանց (sciences occultes), որ սակայն կը տարբերի անոնցմէ իր մէթոտով ու նպատակով։

Վստահ ենք որ հետաքրքրութեամբ պիտի կարդացուին հետևեալ օրինակները փիլոնեան այլաբանութեան։

Զի՞նչ է կենացն փայտ, եւ ընդէ՞ր ի միջոցի դրախտին։

Փիլոնին իբրև թէ կը հարցնեն. ըսէ՛ մեզի թէ ի՞նչ է կենաց փայտ ըսուածը Ծննդոց գրքին մէջ, և ինչո՞ւ համար անիկա տնկուած է դրախտին մէջտեղը։

Ոմանք այնպէս հաւատացին որ իբրև թէ տունկեր մարմնաւոր և մահաբեր եղած ըլլան, և առիթ կեանքի և անմահութեան. վասն զի, կ՚ըսեն, կեանք և մահ իրարու դէմ են, և տունկերէն ոմանք ալ ապականիչ են, ոմանք ալ փրկարար։ Բայց թէ անիկա չիտա՞կ է, չեն գիտեր. վասն զի ծնունդը սկիզբն է ապականութեան։

Կրնայ ըլլալ որ այլաբանութիւն կայ հոս. որովհետև ըստ ոմանց փայտ կենաց ըսածը երկիրն է. որ ամէն ինչ կը բուսցնէ՝ կեանք տալու համար թէ՛ մարդոց և թէ՛ բոլորին. հետևաբար այս տունկին համար միջին տեղը որոշեց, և ամէնուն միջոցը (միջին տեղը) երկիրն է։

Ոմանք ալ կ՚ըսեն թէ երկնքի եօթը շրջանակներուն միջոցն է փայտ կենաց ըսուածը։

Ոմանք ալ կ՚ըսեն թէ արեգակն է փայտ կենացը, վասն զի մոլորակներուն միջինն է, և պատճառ ժամանակներու, և անո՛վ է որ ամէն բան կը ծնի։

Ոմանք ալ ըսին թէ փայտ կենացն է առաջնորդութիւն հոգւոյ. վասն զի սա՛ է որ ջլապինդ կ՚ընէ զգայութիւնը, կը ներգործէ մարդու վրայ, և մարմնի մասերը հաւասարակշիռ կը պահէ...։

Բայց ըստ բանգէտներու, փայտ կենաց ըսուածն է առաքինութիւններուն լաւագոյնը, այսինքն բարեպաշտութիւնը, որուն շնորհիւ միայն միտքը կ՚անմահանայ։

— Ի՞նչ է ջրհոր։

Ջրհոր երկու յատկութիւն ունի, թէ՛ խորութիւն ունի և թէ՛ աղբիւր է: Իսկ համայնագիտական ուսմանց (ներշրջանակացն ուսմունք) վերիվերոյ և անսկզբունք բաներ չեն․ որու աղբիւրն է խրատ:

Ապա ուրեմն իրաւամբ կ'ըսէ թէ հրեշտակը իբրև Աստուած աներևոյթ եղաւ ջրհորին առջև: Վասն զի համայնագիտական ուսմունք, երկրորդ կարգի պատկանելով հանդերձ, կը թուի թէ առաջին տեղը կը բռնէ, և կը զատուի այն առաջին իմաստութենէն, զոր իմաստուններ արժանի են տեսնել և ո՛չ թէ իմաստակներ:

Շատ հետաքրքրական է Աբրամ և Աբրահամ, երկավանդ և եռավանդ անուններու վրայ տրուած այլաբանական մեկնութիւնը, որմէ քանի մը տող միայն առաջ կը բերենք:

—Երկավանդ անունը, Աբրամ կը մեկնուի Հայր վերամբարձ (այսինքն Վսեմագոյն Հայր), իբրև վսեմ բանականութեան (= Աստղաբաշխութեան) և ուսումնականութեան (=մաթեմաթիքի) անուններ: Իսկ եռավանդ Աբրահամ կը թարգմանուի Հայր ընտրեալ հնչման, իմաստուն մարդու կոչումը (անունը)․ վասն զի արձագանգը (=հնչումը) ուրիշ բան չէ մեր մէջ, եթէ ոչ բերնէն դուրս ելած խօսքերուն հնչումը, զոր բնութիւնը կ'ընէ շնչափողի՝ բերնի և լեզուի միջոցաւ, և մեր միտքն է այս հնչման հայրը (ծնունդ տուողը)․ և ընտիր միտքը առաքինի է․․․ որովհետև հօր յատուկ գործ մըն է ծնունդ տալը․ և խօսքն ալ կը ծնի մաքէն․ երբոր միտքը կը շարժի (կը գործէ) խորհելով, ձայնը կը հնչէ․ իսկ երբ ասոնք պակսին, կը դադրի (կը լռէ)։․․․

Ասիկա թէ՛ իմաստութիւն է և թէ՛ բարի, որ քաղդէարէն Աբրահամ կոչեց, և հայերէն՝ հայր ընտրեալ հնչման, իբրև սահման իմաստունին․ ինչպէս որ մարդը կը սահմանուի կենդանի, բանական, մահկանացու, այսպէս ալ իմաստունին սահմանն է, խորհուրդ, հայր ընտրեալ հնչման:

Ծանօթ.— Այս մէջբերումները ըրինք «Փիլոնի Եբրայեցւոյ Բանք երեք չեւ ի լոյս ընծայեալք» գործէն, աշխատասիրութիւն Հ. Մ. Վրդ. Աւգերեանց, Տպ. Վենետիկ, 1822 ազատ թարգմանութեամբ։

Ամբողջ գործը հետաքրքրական է մարդկային մտքի զարմանալի տրամադրութիւններու կողմէն ալ։ Մարդիկ ինչե՛ր խորհած են հին ատեններ եւ կը խորհին այժմ։

Կարծես Սուրբ գրոց մատենագրական եւ պատմական դժուարութիւնները բաւական չլինէին միտքերը զբաղեցնելու համար, կարծես Աստուածաշունչ մատեանը դադրած ըլլար, իր բնական վիճակին մէջ, դոհացում տալէ աստուածապաշտ եւ երկիւղած հոգիներու, եւ ահա նոր դպրոց մը (որ իր ծագման հետ հինցած է արդէն) այլաբանական այլանդակութիւններով աշխատած է Սուրբ Գրքին տալ երեւակայական մեկնութիւններ։

Է՜հ. զարմանալի են մարդկային մտքին խաղերը:

ԲԱՆ
(Բարգէն Նարողիկոս)

ՍՓԻՒՌՔԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցը, Ազգին Տունը տեսակ կը ազգային սեփականութիւն է, որ աւելի քան հարիւր տարիներ, բացած իր դուռները, իր խնամածութեան տակ կը պահէ ո՛չ միայն ազգին կարօտեալներէն մաս մը, այլև եկեղեցականներ, մտաւորականներ, արժանաւոր անձնաւորութիւններ, որոնք առանձին ու անտուն մնալով, իրենց զառամած տարիներուն վերջին շրջանները կ'անցնեն հոն, ունենալով տաքուկ անկողին մը, ընտանեկան խնամք և ինչ որ էականն է, կը վայելեն բարոյական հոգածութիւն, քաղցր և սրտագին խօսքեր, ոչ միայն այն հիւանդապահուհիներուն, որոնց խնամքին ենթարկուած են, այլև ստէպ հոն այցելող զանազան թաղերու օժանդակներուն, բարեսէր այցելուներուն, որոնք միշտ խնաւ ակնարկով մը և ժպտուն շրթունքներով, կը լուսաւորեն ծերունիներուն յուսալքուած սիրտերը:

Անհրաժեշտ է սակայն անդրադառնալ Սփիւռքի Հայութեան վերաբերման՝ դէպի աւանդական այս Հաստատութիւնը:

Մասնաւորելով Ամերիկայի Հայութիւնը՝ որոնց մէջ կ'ապրիմ, շատ անգամ կը տարուի լրագրական քննադատութիւններէ, որոնք շրջանն ընելով անդունդէ անդունդ, տարաշրջելով ու չարափոխելով ստէպ, վարանքոտ վերաբերման մը կ'ենթարկեն նոյն իսկ զանոնք, որոնք իրենց սրտերէն բխած նիւթական օժանդակութիւնը պատրաստ պիտի ըլլային տալու:

Ես՝ իբր ականատես, կրնամ ըսել՝ թէ ցաւալի պարագայ մըն է այս յերիւրանքի ձեւ ունեցող տարաձայնութիւնները և չափազանց վնասակար թէ՛ գործին և թէ՛ համբաւին:

Իսթանպուլ տուած վերջին այցելութեանս, Մեր Տունը գտայ արտաքին նոյն վիճակին մէջ, ինչպէս որ ձգած էի․ իսկ

ներքին կազմաւորութեան մէջ դիտական նորութիւններով, ելեքտրաբուժական մեքենաներով օժտուած ու յառաջացած: Տարիներ առաջ, դեռ չբաժնուած Իսթանպուլէն, կ'այցելէի Հիւանդանոց, ոչ միայն հետաքրքրութենէ մղուած, այլ տեսակ մը առհաւական աղերս ունէի մէջս անոր մասին, ուր մեր Իսթանպուլի հարուստ Հայութեան, ականաւոր անձնաւորութեանց, հիմնադիր Պէզճեան ամիրայէն վերջ, տարիներով հոգածութեան առարկայ դարձած էր Յակոբեաններէն, Ոսնճեաններէն և Կիւլպէնկեաններէն, և քանակ մը ասոնց հետեւող հարուստներու, և մանաւանդ ժողովուրդին, բանւոր, պարզ, ռամիկ, բոլորն ալ շրջապատած էին Ազգին Տունը իրենց սիրովը, խօսքովը, իրենց խորհուրդովը, լումաներովը: Հին ու փայտաշէն կառուցուածքին տեղ, փառաւոր քարաշէն հաստատութիւն մը բարձրացնելով, հետզհետէ աւելի բարեկարգուած, առողջապահական օրէնքներուն հպատակեցնելով ներքին կազմակերպութիւնը:

Կը յիշեմ տակաւին երիտասարդ օրերու խանդավառութիւնները անոր շրջափակէն ներս, տարեդարձի և ուրիշ տօնական օրերուն:

Երբ Իսթանպուլ հասայ, իմ վերջին ճամբորդութեանս, բնական է առաջին այցելութիւններէս մին եղաւ Ազգին Տան տուած այցս: Հոգաբարձութիւններ փոխուեր, անցուցեր էին իրենց շրջանները, նորերը գտայ նոյնքան եռանդով նուիրուած գործին, նոյն հոգածութեամբ շրջապատուած հիւանդներ, նոյն մաքրութեամբ ծփծփացող տախտակամածներ, նոյն անձնուէր պաշտօնէութիւնը, թէև փոխուած անուններով, բայց նախորդներուն հաւասար զոհաբերող մասնագէտ բժիշկներով, հիւանդապահուհիներով, պաշտօնեաններով:

Հակառակ որ տարիներով ապրած էի Ամերիկայի մէջ, ուր հիւանդանոցները կը գտնուին բարձրագոյն մակարդակի մը վրայ, և ես ալ անցուցած հիւանդութեան շրջան մը, լաւագոյն հիւանդանոցներէն մէկուն առաջին բաժիններուն մէջ, բնաւ խորթ չթուեցաւ ինծի մեր հիւանդանոցին ներքին բաժինը: Ես հիացայ պարտէզին կանոնաւորութեան, ածուներուն և ծաղիկներուն խնամոտ երեւոյթին, շատրուանին և շիրիմներու բաժնին, գեղակերտ ու թանկարժէք արձանագրութեամբ արդէն գոյութիւն ունեցող դամբաններու կարգին Կիւլպէնկեան գերդաստանի նորակառոյց դամբանին արդիական ու գեղագիտական բարձրացումին:

Բոլոր այս տեսութեամբս կ'ուզեմ ներկայացնել Սփիւռքի Հայութեան, Ազգ. Հիւանդանոցի արդի վիճակը և փարատել անհիմն կասկածները անոր շուրջ:

Ինչպէս ամէն հասարակաց հաստատութիւններ, ան ալ ենթարկուած է օրինական հսկողութեան, առողջապահական տեսակէտէն աւելի խստապահանջ հակակշիռի ներքեւ, ինչ որ կը հարկադրէ Հոգաբարձութիւնը առաւելագոյն ծախքերու: Ան ստիպուեցաւ գոցել Մայրանոցի բաժինը, աւելի ընտրողաբար ընդունիլ հիւանդները, ահա թէ ինչպէս սխալ արձագանգներ կը շրջին Սփիւռքի Հայութեան մէջ:

Մասնաւոր ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ մեծ կեդրոններու մէջ գտնուած Հայերուն: Գիտեմ թէ անոնք ալ ունին իրենց շուրջ ընկերային մեծ պատասխանատուութիւններ, ծանօթ է նաև թէ հիմնական ոչինչ կարող ենք ընել մենք այս տեղէն թէ՛ տեղական և թէ՛ հայրենակցական պէտքեր լրացնելու պարտաւորիչ պայմաններով. սակայն Սփիւռքի Հայութեան աջակցութիւնն ալ անհրաժեշտ է արդիւնաւորելու համար Իսթանպուլի մէջ ապրող Հայութեան դէպի Ազգ. Հիւանդանոցը ունեցած բարի տրամադրութիւններն ու զոհողութիւնները:

Ազգ. Հիւանդանոցի գործը լեցուն է հարուստ և բարդ բովանդակութեամբ. և ամէն մարդ պէտք է նկատէ՝ թէ այս գործը կախում ունի նաև իրմէ, ըլլայ ան բարոյական կամ նիւթական աջակցութիւն մը:

Դժբախտութիւն մըն է որ ցաւոտ հարց մը դարձած է Ազգ. Հիւանդանոցը իր պէտքերով, իր պահանջներով. դժուարութիւնները որոնց պէտք է յաղթել բազմատեսակ են, և մենք ալ, Սփիւռքի Հայութիւնս, ինչ պայմաններու մէջ ալ ըլլանք, մտածելու չենք թէ այդ բանը մեր կարելիութենէն վեր է, այլ հաստատ միտք դնելու ենք թէ ստիպուած ենք շատ մը դժուարութիւններու յաղթել, նկատելով որ անոր սատարողներուն ներքեւ հեծող ու տանջուող մարմիններուն մէջ; տակաւին արիւնը կը շրջի ցեղային ժառանգութեամբ մեր մերձաւորներուն:

28 Օգոստ. 1937
Արչըրի Բարք

ԶԱՐՈՒՀԻ ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ

ՕՁԻ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԸ ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՔՈՎ

Հին հեթանոսութեան շրջանին գրեթէ չկար բնութեան մէջ իր մը կամ էակ մը, որ մարդուն կողմէ աստուածային պաշտօնի բարձրացած չըլլար. ցերեկուան Թագուհիէն ու աստեղազարդ երկնքէն սկսեալ ամենայետին զեռունն անգամ աստուածային փառքի, պատուոյ և պաշտամունքի առարկայ եղած էր այս կամ այն ժողովուրդէն։

Զարմանալի չէ, ուրեմն, որ օձն ալ մերթ իբրև օձ և մերթ իբրև վիշապ մասնաւոր յարգանքի և պաշտամունքի առարկայ եղած է հնութեան մէջ ոչ միայն Եգիպտացիներէն, Հնդիկներէն, Յոյներէն, Գերմաններէն, Կելտերէն ու Սլաւներէն, այլև նոյն իսկ Իսրայէլի ժողովուրդէն։

Ունէի՞ն հեթանոս Հայերն ալ օձի պաշտամունք մը։

Հին, հեթանոս Հայոց կրօնական ըմբռնումները, դաւանանքն ու պաշտամունքները մանրամասն ուսումնասիրուած չեն տակաւին։ Բանասիրութեան առջև գրեթէ անմշակ հողեր կը ներկայանան անոնք։ Ուսումնասէր պրպտողը շատ հետաքրքրական արդիւնքներ ձեռք պիտի բերէր այդ մարզին մէջ։ Ցաւալի է որ ցարդ շատ քիչ գտնուած են ուսումնատենչ, լուրջ աշխատանքով պարապիլ ուզող Հայեր։ Թեթեւ գրականութիւնը շատ աւելի հաճելի եղած է մեր մէջ։ Թերեւս այդ է պատճառը որ լուրջ աշխատանքներն ալ քիչ գնահատուած են։

Հայերէն օձ (հին ձեւը՝ աւձ) կը համեմատուի զէնդերէն azhi, ag-ի հետ, որմէ աժ (աժդահակ) և ասկէ՞ ալ իժ յառաջ եկած են։ (Թիրեաքեան Յ., Արիահայ Բառարան, Վիեննա 1914, էջ 374։)

Օձի հոմանիշ է մար պարսկերէն բառը, որ կայ Մարf, Մարաստան բառերուն մէջ (Թիրեաքեան, անդ՝ էջ 270), իբր օձք և օձաստան։ Հայ ժողովրդական սովորութիւններու մէջ կը յիշուի շահ-մար բառը, որ կը նշանակէ արքայ-օձ, նոյնպէս ռուսահայ և պարսկահայ լեզուին մէջ կայ զահրումար բառը, իբր ժահր կամ թոյն օձի։

Օձի հոմանիշ է նաև վիշապ, զէնդերէն vishô, vaèpa (Թիրեաքեան, անդ՝ էջ 354)։

Ինչպէս կը տեսնուի՝ օձ նշանակութեամբ հայերէն այս երեք բառերն ալ ծագումով պարսկա-արիական են։ Ասիկա նշանակելի կէտ մըն է։

Հին հայ մատենագիրներէն Եզնիկ կը խօսի օձի մասին զանազան աւելորդապաշտութիւններու և կրօնական ըմբռնումներու վրայ — քրիստոնէական հաւատքի լոյսին տակ ջրելով զանոնք — որոնք եթէ ամբողջապէս Հայոցը չէին, գոնէ Հայոցն ալ մէջն էր, քանի որ ինքը Հայոց համար կը գրէր՝ հաւանօրէն թարգմանաբար։

Ահա թէ ինչ կը գրէ Եզնիկ։

1. Ցամաքային մեծ օձերը վիշապ կը կոչուին. «այլ ինչ ոչ են վիշապք՝ բայց... օձք մեծամեծք ցամաքայինք։ (Եզնկայ Եղծ Աղանդոց. Վենետիկ 1826, էջ 104։) Զօձ յաղթանդամ... կոչեն գիրք վիշապ... զօձ ցամաքային անճոռնի... վիշապս անուանեն։» (Անդ՝ էջ 103)։

2. Վիշապներն (օձերը) իրենց կերպարանքները կը փոփոխեն. «Այլ և վիշապք ասեն, ...կեղծս ի կեղծս լինին.» (անդ՝ էջ 102։) «Եւ ոչ այլ ինչ արարած գոյ՝ որ կարիցէ ի կերպարանս կերպարանս լինել, որպէս զվիշապացն... համբաւեն- (անդ։) «Վիշապն որ մի անգամ օձաձեւ երեւէր և միւս անգամ՝ մարդակերպ։» (էջ 106)։

3. Օձը բնութեամբ չար է և չարի արարած. «Եթէ բնութեամբ չար ինչ էր օձ, կամ չարի իրիք արարած։» (էջ 63)։ «Գազանք իսկ, զորոց ասեն թէ ի չարէ արարչէ եղեալ են»։ (էջ 65)

4. Վիշապ-օձերը մարդոց նման որսեր կ'ընեն, տաճարներ ունին իբրև բնակարան և թագաւորներ ու դիւցազներ ողջ ողջ կապած կը պահեն իրենց մօտ։ «Եւ ոչ որս երբեք՝ որպէս մարդկան՝ արարեալ են վիշապաց, կամ առնիցեն. և ոչ տաճարք իբրև մարդկան են նոցա ի բնակութիւն. և ոչ զոք ի թագաւորազգեաց և ի դիւցազանց ունին կապեալ առ իւրեանս կենդանի։» (էջ 104) (1)

5. Վիշապ-օձերու մեծութեան ու ահագնութեան գաղափարը պատճառ եղած է որ մարդիկ անոնց աստուածային պաշտօն մատուցանեն։ «Այնպէս ջանայ սատանայ՝ զի զամենայն ոք ի բարուք ակնկալութենէ վրիպեցուսցէ, և ի անո-

(1) Հոս կը յիշէ Եզնիկ հայկական հին դիցապաշտական հաւատքը թէ՝ դեւերը (կամ որ նոյն է՝ վիշապները) Արտաւազդը կապած պահած են կենդանի եւ որ օր մը պիտի ելլէ ու տիրէ աշխարհին։

տի յոյս կապեսցէ։ Մեծացուցանէ յայս մարդկան զվիշապս, զի յորժամ անագին երեւեսցին ոմանց՝ առնուցուն զնոսա ի պաշտօն» ։ (էջ 105)։ «Յօժարեցոյց (սատանայ)... երկիր պագանել... մինչեւ օձից և գազանաց անգամ»։ (էջ 109)։ «(Սատանայ) զօձապաշտութիւնն հնարեցաւ յաշխարհ մուծանել։» (էջ 106)

Ամփոփելով Եզնիկի այս հինգ տեղիքները՝ կը տեսնենք որ հինգերորդ դարուն տակաւին գոյութիւն ունէին օձի մասին զանազան սնահաւատութիւններ ու մինչեւ անգամ օձապաշտութիւն մը, որոնց դէմ կը մաքառէր ինքը՝ Եզնիկ իր այս գրութեամբն, անշուշտ յատկապէս Հայոց մէջ եղած օձապաշտական գաղափարներու հետքերը ջնջելու համար։ Տրամաբանական չէ՞ ասկէ ենթադրել որ հին հեթանոսութենէն մնացած էին հայ ժողովուրդին մէջ օձապաշտական այդ գաղափարները և թէ՝ հեթանոս Հայերն ունէին օձապաշտութիւն մը։ Այլապէս ինչո՞ւ այդչափ երկար պիտի զբաղէր Եզնիկ օձի և օձապաշտութեան խնդրով, եթէ իր ընթերցողները բոլորովին հեռու էին այդպիսի սնահաւատութենէ մը: Յունաց կամ Պարսի՞ց համար կը գրէր Եզնիկ։

Օձապաշտութեան, հեթանոսութեան շրջանէն մնացորդ ըլլալուն, կը վկայէ ինքը Եզնիկ ալ, երբ վիշապներու վրայ խօսած ատեն (անդ՝ էջ 104) կը յիշէ Արտաւազդի առասպելը և կ'ըսէ. «Մոլորութիւնն դիւաց խաբեաց զդիւցապաշտս Հայոց։» (անդ՝ էջ 105. համմտ. Հ. Յ. Գաթըրճեան, Պատմ. Մատենագրութեան Հայոց, Վիեննա 1851, էջ 55)։

Մովսէս Խորենացի (եօթներորդ-ութներորդ դար) աւելի կը լուսաբանէ այս խնդիրը։ Հայոց պատմագիրը կ'ըսէ որ Մարաց Աժդահակ թագաւորին մահուընէն յետոյ Տիգրան արքան անոր կինը՝ Անոյշ — զոր «մայր վիշապաց» կը կոչէ — և որդիքը Հայաստան կը փոխադրէ և Մասիսի ստորոտը կը բնակեցնէ. յետոյ կ'աւելցնէ թէ հին հայ թուելեաց երգերը Աժդահակայ այդ զարմը վիշապազունս կը կոչէին. «զի Աժդահակն ի մեր լեզուս է վիշապ։» (Մատենագրութիւնք Վենետիկ 1865, էջ 58։) Վիշապներու այդ ցեղը կ'աճի, կը բազմանայ ու կը կազմէ նախարարութիւն մը՝ հասնելով ամենաբարձր աստիճաններու և պատուոյ։ Սակայն Արտաշէսի որդին Արտաւազդ, զոր ծնած ատեն արդէն վիշապները գողցած ու մոլի ըրած էին — «Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, և դեւ փոխանակ եդին»

(անդ՝ էջ 139)—առիթ գտնելով(1) կը ջարդէ ու կը բնաջնջէ վիշապներու այդ ցեղը։ Բայց ինքն ալ ի վերջոյ իր պատիժը կը գտնէ. որսի ժամանակ լերան խորխորատին մէջ գլորելով վիշապներու ձեռքը կ'իյնայ, որոնք զինքը շղթայակապ կը պահեն։ Պատմագիրը կ'աւելցնէ. «Եւ արդ ո՞չ առաւել աստանօր զարմասցիս... թէ ո՛րպէս յայտնեցաք զանյայտ իրս վիշապաց, որք են յազգէն ի վեր ի Մասիս։» (Անդ՝ էջ 58։)

Վիշապազուններու և վիշապներու վրայ պատմած այս դէպքերը Խորենացի մասամբ հին հայ հեթանոսութեան շրջանէն մնացած անգիր երգերէն և մասամբ ալ Հայ ժողովուրդի մէջ եղած զրոյցներէն կը քաղէ։ Նոյն այդ երգերը Վահագնի մասին ալ կը պատմէին թէ վիշապներու հետ կը կռուէր ու կը յաղթէր անոնց. «ընդ վիշապաց ասէին յերգն կռուիլ նմա և յաղթել»։ (էջ 59)

Ասկէ կը տեսնուի թէ հին, մասնաւորապէս հեթանոս Հայոց քով ո՛րքան տարածուած էր վիշապներու գաղափարը։ Տարակոյս չկայ թէ վիշապներու այդ գաղափարը միացած էր անոնց մասին որոշ կրօնական հաւատալիքներու և ասկէ ալ բնական է յառաջ եկած ըլլալու էր մասնաւոր պաշտամունք։ Թէ ի՛նչ նկարագիր կը կրէր հին Հայոց օձավիշապապաշտութիւնը և ի՛նչպիսի ծէսերով ու զոհաբերութեամբ կ'արտայայտուէր՝ նիւթ է ընդարձակ ուսումնասիրութեանց, որոնք չեն կրնար սեղմուիլ յօդուածի մը մէջ։ Օձապաշտութեան հետքեր պէտք է համարել նաև նորագոյն դարերու Հայ ժողովուրդին մէջ ա՛յնքան շատ տարածուած աւելորդապաշտութիւնները օձի և վիշապի մասին(2)։ Յօդուածի մը հանգամանքը չի ներեր հոս մանրամասնել այս նիւթը։

Պլովդիւ 21/37

Հ. ԵՓՐԵՄ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

(1) Առիթներէն մէկն ալ հետեւեալն էր. «Այլեւ ճաշ առնէ գործել Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի, եւ խարդաւանանս լեալ նմին ի տաճարին վիշապաց» (Խորենացի, անդ՝ էջ 58։)

(2) Կուտանք քանի մը մատենագրական տեղիքներ. «Բիւրակն», Կ. Պ. 1900, էջ 132, 347—49, 379, 380, 629. — Գաբրիէլեան Դոկտ. Մ., Ակնայ գաւառաբարբառը Վիեննա 1912, էջ 292.—Սրուանձտեան, Գ. Վ., Համով Հոտով Կ. Պ. 1884, էջ 319, 341. նոյն՝ Գրոց Բրոց 1910. էջ 59-60.— Թէոդիկ, Ամէնուն Տարեցոյցը 1927, էջ 555—559 նոյն՝ 1928. էջ 118.— «Փարոս», Պլովդիւ 1936, թիւ 63 եւայլն։

ԽԱՐԽԱՓՆԵՐ

Կեանքի վրայ
Կեանքից տարբեր բան եմ տենում,
Ողջերն իրենց ողջութիւնը
Մեռելների մահուան հետ են շփոթել,
Ու մտահոյզ ամբոխների
Անդրաշխարհեայ ժխոր կայ այլուր—
Ուրախացրէ՛ք, խանդավառէ՛ք մեռելներին,

Բացէ՛ք, բացէք ճամբան
Տիեզերքից զառանցանք,

Ողջից մինչեւ ննջեցեալ—
Համայն շունչ ու շշունչ է իմ շուրջը,
Համայն հեւք ու հոգեւարք է հոգիս...

—

Կեանքից վերջին,
Վերջին կապերս կը խզեցի,
Ո՛վ մահ, ահա,
Ես քո հիւրն եմ առյաւէտ,
Մարդն իր մահ ու ծնունդի
Մղձաւանջով

Իբրեւ հեքեաթ՝
Մնաց հեռու իմ ետեւ.
Կեանքից հետս վախս եմ բերել,
Նորածին եմ՝
Հոգիս շփոթ ու շուարած...

—

Թողէ՛ք, թողէք
Քունս քնեմ,
Թողէք մահիս վարժուեմ ես,
Ճշմարիտն եմ ասում ես ձեզ՝
Այրած ամբողջ կեանքս աչքիս
Մի գիշերուայ քուն է միայն,
Ճշմարիտը, ճշմարիտն եմ ասում
ես ձեզ՝
Մի ծերութիւն ու մի ծնունդ
Մի ունկ երազ իսկ չարժեն—
Թողէ՛ք, թողէք
Քունս քնեմ,
Թողէք միտքս մտմտամ...

Ե. ԱՅՎԱԶԵԱՆ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼԻ ՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ՅԱՏՈՒԿ ՄԻՕՐԻՆԱԿ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐԸ ԵՒ ՈՒՍՄԱՆՑ ԾՐԱԳԻՐԸ

1936—37 դպրոցական տարեշրջանին մէջ, Կրթական Տնօրէնութեան կարգադրութեամբ, Իսթանպուլի փոքրամասնութեանց վարժարաններուն տնօրէններէն ընտրուած Յանձնաժողովներ ձեռնարկեցին պատրաստելու՝ իւրաքանչիւր Յանձնաժողով իր պատկանած փոքրամասնութեանց վարժարաններուն համար՝ միօրինակ Կանոնագիր և Ուսմանց ծրագիր։

Հայ վարժարաններուն յատուկ Նոր Կանոնագիրը, նոյն տարեշրջանին դէպի վերջերը միայն լրացած և Կրթական Գործավարութենէն վաւերացուած, անմիջապէս գործադրութեան դրուիլ սկսաւ՝ գոնէ մասնակի կերպով, 1937—38 տարեշրջանին վերապահուելով անոր ամբողջական գործադրութիւնը։ Իսկ Ուսմանց ծրագիրը, որ մամլոյ տակ է այս տողերը գրած պահուն, 1937—38 տարեշրջանէն սկսեալ է որ գործադրութեան պիտի կրնայ դրուիլ։

Եթէ մտածուի թէ՝ մինչև հիմա՝ ամէն վարժարան իրեն յատուկ վաւերացեալ Կանոնագիր-Ուսմանց ծրագիր ունէր, դիւրին պիտի ըլլայ կշռադատել այս ձեռնարկին կարեւորութիւնը։ Արդարև, հին դրութեամբ, աշակերտ մը որ, այս կամ այն պատճառաւ, այս ինչ վարժարանէն այն ինչ վարժարանը կը փոխադրուէր, Նոր Կանոնագրի մը և Նոր Ուսմանց ծրագրի մը դէմ յանդիման կը գտնէր ինքզինքը, ինչ որ անպատեհութիւններէ զերծ չէր, նկատելով որ նորին պատշաճիլը անխուսափելիօրէն կը հարկադրէր ժամանակի և ուժի կորուստ։ Մինչդեռ, նոր դրութեամբ, ակնարկուած անպատեհութիւնները պիտի վերածուին նոր ընկերներուն և

նոր դաստիարակներուն պատրաստելու անխուսափելի նուազագոյն անպատեհութեան, անպատեհութիւն՝ որ, ըսենք միջանկեալ կերպով, պարագային համեմատ՝ կրնայ առաւելութիւն ալ ըլլալ, նոր ընկերներուն և նոր դաստիարակներուն որակին տեսակէտով:

Ձեռնարկը ուրիշ կարեւորութիւն մըն ալ կը ներկայացնէր՝ անուղղակի կերպով: Առիթ մըն էր անիկա՝ որպէս զի ամէն մէկ փոքրամասնութիւն, իր նիւթական հոգեբանական և գործնական ընդհանուր պահանջներուն համեմատ պատրաստէր իր Կանոնագիրը և Ուսմանց ծրագիրը: Տեղեակ չեմ թէ միւս փոքրամասնութիւնները ի՛նչ չափով նկատի առին այս տեսակէտը և կրցան գոհացում տալ անոր: Ինչ որ գիտեմ, սա է թէ՝ Հայ վարժարաններուն յատուկ Յանձնախումբին տրուած ժամանակը բացարձակապէս անբաւական էր այսքան լուրջ գործ մը կարելի եղածին չափ կատարեալ կերպով գլուխ հանելու համար (վկա՛յ, ի մէջ այլոց, Պէլճիքայի Նոր Ուսմանց ծրագրին պատրաստութեան համար պէտք եղած մէկ տարուան պայմանաժամը): Մնաց որ, երբ կատարեալ կերպով կ'ըսեմ, այնքան ի մտի չունիմ մանկավարժական նորագոյն պահանջները, որոնց գոհացում տալու միջոցները ամէն ժամուն, աւելի կը պակսին ու պակսելու վրայ են առ մեզ՝ դժբախտաբար: Բայց, առանց այս տեսակէտին ալ, նուազ հապճեպով-հարկադրեալ հապճեպ—կը կրկնեմ կարելի էր աւելի կատարեալ գործ մը արտադրել: Օրինակի համար, Ուսմանց ծրագրին մէջ մեթոտաբանական թելադրութիւններ զետեղել, ինչպէս կը խորհէր ընել Յանձնաժողովը, ուսմանց զանազան ճիւղերուն մշակման մասին: Բարեբախտաբար, Պետական նախակրթարաններուն համար խնամով պատրաստուած նոր Ուսմանց ծրագիրը, ինչպէս նաև աղուոր Öğretmen sesi մանկավարժական թերթը մեծ չափով կը լրացնեն այս պակասը: Իսկ գերազանց բան մը պիտի ըլլար՝ եթէ մեր դաստիարակները ներշնչուէին նաև Պէլճիքայի Նոր Ուսմանց ծրագրէն:

Այս պայմաններուն մէջ, մեզի-դաստիարակներուս և ծնողացս (ուրիշ տեսակէտով ալ օգտակար պիտի ըլլար որ ծնողք իրենց տրամադրութեան տակ ունենային նոր Կանոնագիրը և Ուսմանց ծրագիրը) — կը մնայ օրը օրին ծանօթագրել, յստակատեսօրէն և առարկայականօրէն դիտուած

պակասները կամ բարեփոխելի կէտերը, փորձի այս շրջանէն վերջ՝ այդ դիտողութիւններէն նպաստաւորել տալու համար բարեփոխուելիք Կանոնագիր-Ուսմանց ծրագիրը: Աշխարհի մէջ ոչ մէկ բան կատարեալ է, ամէն բան անդադար կատարելագործելի է: Կը բաւէ աչքէ անցնել Պետական Նախակրթարաններուն Նոր Ուսմանց ծրագիրը, ինչպէս նաև, օտար երկիրներու համար, Նէօշաթէլի, Պէլճիքայի, Թէսէն, ելն(*) նախակրթարաններուն բարեփոխեալ Ուսմանց ծրագիրները, տեսնելու համար թէ կրթական աշխարհը ուշագրաւ կերպով կը կերպարանափոխուի, և թէ՝ Հայ վարժարաններուն համար ալ անհրաժեշտ է՝ եթէ ոչ բոլորովին քայլ պահել անոր հետ, գոնէ կարելի եղածին չափ ետ չմնալ, սա՛ չափ մը գոնէ որ «աւելի գործ քան խօսք»ի ունակութիւնը ստանան մեր տղաք:

Բայց երբ Հայ վարժարաններուն յատուկ միօրինակ Կանոնագիր-Ուսմանց ծրագրին կարեւորութիւնը մատնանիշ ընելու նպատակաւ այս մէկ երկու մտածումներ քովէ քով կը շարեմ, չեմ կրնար չտեսնելու զարնել ընթերցողներուս դառն ժպիտը՝ յօղուածագրին միամտութեանը ուղղուած: Սովալլուկին համար կարկանդակ պահանջելու միամտութիւնը, փոխանակ չորաբեկ հացը ճարել ջանալու նուազագոյն յստակատեսութեան: «Նախ ապրիլ, յետոյ իմաստասիրել»: Մեր վարժարանները կը մեռնին անսուաղ:

Հեշտ է «տնտեսական տագնապ» կոչուած կակուղ բարձին վրայ հանգչեցնել խղճահարութենէ զերծ գլուխը: Բայց նոյնքան հե՞շտ է խաղալ տղուն ապագային հետ: Անկեղծօրէն, լրջօրէն, իրօ՛ք խղճմտօրէն նկատի կ'առնե՞նք տղոց հանդէպ մեր պատասխանատուութիւնը, ամէն մէկ տղայ մեր հարազատ զաւակը նկատելով: «Կարելիութիւնները սահուն են» ըսուած է: Կը փնտռե՞նք, սրտցաւ կերպով, բայց հանդարտօրէն բոլոր կարելիութիւնները, աղէտը հեռացնելու համար, տղուն հանդէպ մեր պատասխանատուութեան զգացումով պաշարուած մտքով ամէն վայրկեան, յաղթելով

(*) 1936ի Annuaire international de l'Education et de l'Enseignementի հաղորդած տեղեկութիւններէն կրուած տպաւորութիւններուն մէկը սա է թէ դպրոցական բարեկարգութիւնները երթալով կը շատնան ամբողջ աշխարհի մէջ:

մեր անտամէտ ու կործանարար եսապաշտութեան, մեր թաղային եսին, մեր կամակոր կուրութեան։

Կարելիութիւններ ըսի. անա՛ բառ մը որ պէտք է շատ մտածել տայ մեզի, որովհետեւ՝ ամէն կարելիութիւն կարելիութիւն չէ։ «Կարելի» է, օրինակի համար, դաստիարակներու թոշակները կրճատել, բայց կարելիութիւն չէ, անխղճութիւն է այդ միջոցին դիմել, երբ արդէն իսկ իր վերջին սահմանին վերածուած թոշակ մըն է։ Այս տեղ է որ նպատակը միջոցը չարդարացներ։ Բարեբախտաբար ուրիշ կարելիութիւններ կան, զանո՛նք պէտք է փնտռել. անո՛նց վրայ պէտք է խորհիլ։

4 Օգոստոս 1937 — Ց. Թ. ՀԻՆԴԼԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՆՃՇԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

«Ազգ. Հիւանդանոցի Ընդարձակ Տարեգիրք»ին մէջ անցեալ տարի «Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Այա Սոֆիայի մէջ» վերնագրով գրած յօդուածիս առթիւ (Եր. 290—291) Պատ. Խմբագրութիւնը քանի մը դիտողութիւններ ըրած էր, որոնց կը պատասխանեմ կէտ առ կէտ, պատմական կարեւոր խնդիր մը լուսաբանելու համար։

Խմբագրութիւնը կ'ըսէր, թէ՝

Ա. «Գրիգոր Լուսաւորչի պատկեր մը գտնուած չէ»։

Բ. Մամիկոնեան Վարդան բդեշխի մասին՝ «պատմիչը անուն չի տար, (այլ) Մամիկոնեանն կ'ըսէ միայն»։

Գ. Մամիկոնեաններէն Վարդան բդեշխը եթէ Ս. Սահակայ թոռ Մեծն Վարդանն է, Իսթանպուլ գտնուած է 421—425ին, Այա Սոֆիայի շինութենէն ճիշդ դար մը առաջ։

Դ. Կը մնայ խորհիլ Վարդան Մամիկոնեանի թոռ «Վարդան բդեշխի մասին, որ Բիւզանդիոն գտնուած է 571—573, երբ Յուստինիանոս Ա. մեռած էր արդէն»։

* * *

Տարակոյս չկայ, թէ այստեղ պատմական անճշտութիւններ կան, այնպէս որ ես իսկ շփոթութեան մէջ ինկած եմ հոս, Յուստիանոսի կամ Յուստինոսի Ա? թէ Բ? ըլլալուն մասին։

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Այա-Սոֆիայի մէջ

Նախ՝ Ստեփանոս Ասողիկ պատմիչի վկայութեամբ Վարդան Մամիկոնեան (այսպէս՝ «Վարդան» անունը յիշատակելով) բդեշխը Յուստիանոսի հետ միասին հաղորդութիւն առած է յունական ծէսով։

Ո՞վ էր այս Յուստիանոսը, զոր ոմանք կը շփոթեն Յուստինիանոսի հետ։

Ստեփանոս Ասողիկ (ԺԱ. դար) բառ առ բառ կ'ըսէ. — Վարդան՝ Պարսից Մեծն Խոսրով Անուշըռուան թագաւորէն (531—579) ապստամբելով՝ իր բոլոր ընտանիքն առաւ գնաց Իսթանպոլ և Այա Սոֆիան «շինող» Յուստինիանոս թագաւորին հետ տեսնուելով՝ հետը հաղորդութիւն առաւ։ Ահա պատմիչին խօսքերը (եր. 85)։

«Իսկ Վարդանայ առեալ զընտանիս իւր և զայլ պայազատսն՝ փախստեայ անկանի յաշխարհն Յունաց ի թագաւորեալ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս։ Եւ երթեալ յանդիման լինէր թագաւորին Յուստինիանոսի, որ զսուրբն Սոփիա շինեաց. և հաղորդի ընդ նմա օրինաց, և յիւր անուն անուանէ զաւագ դուռնն սուրբ Սոփիայ, որ մինչև ցայսօր կոչի դուռն Հայոց»։

Այս վկայութենէն կը տեսնուի, որ Վարդան Մամիկոնեան ժամանակակից էր Յուստինիանոսի, «որ զսուրբն Սոփիա շինեաց». հետևաբար՝ ոչ թէ Յուստինոսի (Justin) այլ ՅՈՒՍՏԻՆԻԱՆՈՍ (Justinien) Ա. կայսեր (527—565), որուն օրով կատարուած է օծումն Այա Սօֆիայի (537)։

Այստեղ յայտնի է, թէ անունի շփոթութիւն կայ։

Վարդան Մամիկոնեանի դիմածը՝ Յուստինիանոս կամ Յուստինոս (Justin) Բ. կայսրն է (565 578), ինչպէս որ գրած եմ իմ «Իսկական Պատմ.» մէջ, եր. 279—280։ Այս թուականին ողջ էին թէ՛ Յուստինիանոս Բ. և թէ՛ Մամիկոնեան Վարդան, որ՝ իր կարգին՝ Ե.րդ Վարդանն է (572 — 578), թոռը Վարդ Ա.ի, որդին Վասակ Գ.ի։ (Տե՛ս ճիւղագրութիւնը յիշեալ գործիս մէջ, եր. 281)։

Ասողիկ սխալած է անուններու նոյնութենէն։

Ապացոյց որ խնդիրը Յուստինիանոսի՝ Այա Սոֆիայի հիմնադրին հետ կապ չունի, այլ Յուստինոս Բ.ի հետ, Ասողիկի խօսքերով իսկ կարելի է հաստատել։

Ասողիկ (եր. 84) Վարդան բդեշխի ապստամբութեան և այլ պարագաները կը դնէ՝ «յամի քառասներորդի առաջներորդի թագաւորութեանն Խոսրովու, որ է ամ եօթներորդ թագաւորութեան Յուստինոսի»։ Արդ՝ Խոսրով Ա. թագաւորած է 531ին, որուն վրայ 41 տարին աւելցնելով կ'ունենանք՝ 572: Նոյնպէս՝ Յուստինոս Բ. թագաւորած է 565ին, որուն վրայ եօթը տարին բարդելով կ'ունենանք.

572։ Որոնք հաւասարապէս ցոյց կուտան Վարդան բդեշխի զօրավարութեան առաջին տարին։

* * *

Գալով Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի խճանկար պատկերին. Սալցինբերգի 1854ին հրատարակած ծանօթ գրքէն ընդօրինակելով զայն՝ կը ներկայացնեմ ընթերցողներուս։

«Ընդարձակ Տարեգիրք»ի հերուան հատորին 292 և 293 երեսներուն վրայ գրուած խճանկարներուն նմանահանութիւններն ունիմ, շնորհիւ ճարտարապետ-նկարիչ բարեկամիս՝ Աղեքսանդր Ռէյմոնի (Alexandre Raymond). որ ոչ միայն ծնած է Իսթանպոլ, այլ երկար տարիներ ապրած է Իսթանպոլի մէջ, և քննած ու նկարած է բիւզանդական բոլոր հնութիւնները։

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

ՀԱՆԻՖՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ԴԱՒԱՆԱՆՔԸ

Իսլամութեան ծագումէն առաջ Հիճազի անապատներուն մէջ տեսնուած արաբ բանաստեղծներէն ոմանք աստուածապաշտ էին, ինչպէս կը հասկցուի իրենց գասիտէններուն մէջ յայտնուած գաղափարներէն, որոնք հաւատացեալ Իսլամի մը մտածումներուն կը նմանին։ Ասոնք Հանիֆ(*) կը կոչուէին։

Այս անապատական բանաստեղծները կը հաւատային ճշմարիտ Աստուծոյ որ «կը մահացնէ ու կը վերակենդանացնէ» և խնամատարն է հոգւոց և մարմնոց։ Կը հաւատային նաև ճակատագրի, վերջին դատաստանի, մեռելոց յարութեան, դժոխքի և դրախտի, բարիներու վարձատրութեան և չարերու պատժապարտութեան. հիմնական հաւատալիքներ՝ որոնք աւանդուած են Գուրանի մէջ ալ և իսլամական հաւատոյ հանգանակին մասերը կը կազմեն։ Այժմ վե-

(*) Հանիֆ կը նշանակէ մոլորութենէ հրաժարող եւ ճշմարտութեան հակում ունեցող կամ ճշմարտութիւնը ընդունող։

րոյիշեալ գաղափարները ցոյց տանք քաղելով մէկ քանի անապատաբնակ բանաստեղծներու գասիտէներէն(*), որոնք արաբ անգիր դպրութեան շրջանին կը պատկանին։

Անոնցմէ մին Զուհէյր՝ իրարու թշնամի երկու ցեղերու միջև խաղաղութիւն հաստատելու համար յորդորներ կարդալով կ'ըսէ ի միջի այլոց. «Ինչ որ կը խորհիք ձեր սրտերուն մէջ՝ մի՛ ծածկէք Աստուծմէ՝ թաքուն մնալու համար։ Ինչ բան որ կը ծածկուի՝ գիտէ Աստուած»։ Յետոյ խաղաղութիւնը խանգարող ցեղապետին այս խօսքերը կ'ուղղէ. «Քու մեղքդ արարքներու արձանագրութեան տոմարի մը մէջ կը գրուի, ու հաւաքուելով մինչև համարատուութեան օրը (վերջին դատաստան) կը յետաձգուի, կամ անյապաղ պատիժը կը գործադրուի և (Աստուծոյ) վրէժխնդրութեան առարկայ կ'ըլլաս»։ Հաւանական չէ որ վերոյիշեալ խօսքերը անհաւատ մարդոց ուղղուած ըլլան, որոնք երբեք չպիտի ազդուէին։ Ուրեմն անկասկած կրնանք հետևցնել թէ խօսողէն զատ ունկնդիրներն ալ յայտնուած գաղափարները իբր ճշմարտութիւն կ'ընդունէին, հետևաբար անոնք ալ աստուածապաշտ էին։

Զուհէյր բարոյախօս և ընկերաբան բանաստեղծ մըն էր, որուն կարգ մը խօսքերը առածի կարգ անցած են. Նկարագիրը ազնիւ էր իր ոճին պէս, ցեղային կռիւները կը դատապարտէր և խաղաղութիւն կը յանձնարարէր։ Զուհէյր, այս ոտանաւորը գրած է երբ 80 տարեկան էր, այսինքն՝ իսլամութեան ծագումէն գրեթէ 20 տարի առաջ, ինչպէս կը հասկցուի սա տողերէն. «կեանքի պահանջներէն ձանձրացայ, 80 տարի ապրողը անշուշտ կը ձանձրանայ»։ Կ'ըսուի թէ 100 տարեկան մեռած է, երբ Մուհամմէտ սկսած էր իր քարոզչութիւնները։ Ինք իշխանավայել կեանք մը ունեցած է շնորհիւ հարուստ ցեղապետներու որոնք զինքը շատ կը յարգէին։

Ուրիշ բանաստեղծ մը՝ Անթար կամ Անթէրէ որ ցեղային կռիւներու մէջ (կազվէ) նշանաւոր հանդիսացած հերոս մըն էր, նոյնպէս աստուածապաշտ էր և կը հաւատար վերոյիշեալ գաղափարներուն: Օրինակի համար. իր սիրուհիին ուղղեալ մէկ ոտանաւորին մէջ կ'ըսէ. «Միթէ ես մահէ կրնա՞մ խոյս տալ, եթէ երկնաւոր Տէրս սահմանած է զայն»։ Տեղ մըն ալ կ'ըսէ. «կ'երդնում այն Աստուծոյ անունով որ մահացուց և կենդանացուց, ու հոգիներու և մարմիններու խնամատարը եղաւ»։ Անթար դժոխքի և դրախտի գոյութեանն ալ կը հաւատար, ինչպէս հետևեալ տողերէն կը հասկցուի, (կենաց ջուրը նուաստանալու փոխարէն՝ դժոխքի կրակին կը նմանի, իսկ դժոխքը՝ պատիւի փոխարէն՝ ամենագեղեցիկ վայրն է»։ Ճակատագրի մասին կ'ըսէ, խօսքը սիրուհիին[1] ուղղելով. «Քու սիրոյդ համար դէպքերու դէմ կը մաքառիմ, բայց նախասահմանութեան և ճակատագրի դէմ չեմ կրնար ինքզինքս պաշտպանել»։

(*) Այս ոտանաւորները գրեթէ Հիճրէթի Բ. դարուն սկիզբները ժողովուրդին բերնէն հաւաքուած են։

Անթար վերջին դատաստանի օրուան յիշատակութիւնը կ'ընէ այսպէս. «Ես նպատակ մը չեմ ունեցած յիշատակութենէ մը զատ որ տևէ մինչև վերջին դատաստան (մահշէր)»։ Նաև կ'երդնու «վալլահի, պիլլահի և թալլահ» բառերով։

Անթար Հին Կտակարանի աւանդութիւններուն ալ տեղեակ կ'երևի, երբ կ'ըսէ. «Եթէ ան իմ սևութիւնս ձաղկելի կը գտնէ, ես այդ գոյնովս կը պարծենամ, որովհետև Քամայ սերունդէն հերոս մըն եմ»։ Խեղճ բանաստեղծը սևամորթ ըլլալուն համար իր հակառակորդներն ու նախանձոտները զինքը ձաղկած են միշտ։ Ուրիշ ոտանաւորի մը մէջ ալ իր սև գոյնին համար կ'ըսէ. «Եթէ գիշերը չըլլար արշալոյսը չէր ծագեր»։ Անթար Ապս կոչուած ցեղին պետը եղող Շէտտատին որդին էր, մայրը սևամորթ էր, զոր Շէտտատ ցեղային կռուի մը մէջ գերի առած էր։ Ասոր մասին բաւական ընդարձակ ծանօթութիւն տուած եմ Թէոդիկի 1909ի տարեցոյցին մէջ։

Անթարի լեզուն մաքուր և կանոնաւոր է, արտայայտութեան ոճն ալ մետաղի պէս հնչուն, ուժգին և կորովի։ Անթար իսլամութեան ծագումէն եօթը տարի առաջ ցեղային կռուի մը մէջ նետահար սպաննուած է, երբ 90 տարեկան էր։

Վերոգրեալ ծանօթութիւններէն դիւրին է եզրակացնել թէ իսլամութենէ առաջ Հիճազի մէջ Աստուածապաշտներ կը գտնուէին։ Ասոնք Հանիֆ կը կոչուէին և ինքզինքնին

(1) Անթար իր քաջագործութիւններն ու վիշտերն ալ իր սիրուհիին՝ Ապլէին կը պատմէ։

կը նկատէին Հայր Աբրահամու դաւանութեանը հետեւողներ ու զայն մարգարէ կ'ընդունէին։ Արդէն Գուրանն ալ Աբրահամը հանիֆ և միւսլիմ(3) կ'ընդունի, որուն Աստուած պաշտօն տուած է միւս մարգարէներուն պէս մարդիկը աստուածպաշտութեան հրաւիրելու։ Ուստի, կը հաստատէ ի միջի այլոց վերոյիշեալ հաւատալիքները իբր Աբրահամի կողմէ քարոզուած աստուածային հրամանով, որ են. երկնաւոր Աստուած մը ճանչնալ, ճակատագրի, մարդոց արարքներուն և գործերուն արձանագրութեան, վերջին օրուան, մեռելոց յարութեան, դժոխքի և դրախտի հաւատալ։ Այս բոլորը Գուրանի մէջ ալ յիշատակուած են այս բառերով և ասացուածներով, որոնք կը տեսնուին այդ գասիտէներուն մէջ, այսպէս. «Ալլահ, րապպ, գազա վէ գատէր, քիթապ, եէվմիւլ հիսապ, ճէննէթ և ճէհէննէմ»։

Անթար Աստուծոյ համար ըսած է «էմաթէ վէ ահեա», որ կը նշանակէ մահացուց և վերակենդանացուց, զոր Գուրանը նոյնութեամբ կը գործածէ Սուրէի Նէճմի(5) մէջ այսպէս «հուվէ էմաթէ (6) վէ ահեա»։ Նաև կը հաստատէ մարդոց գործերուն արձանագրութիւնը կը գործածէ (Սուրէի Ինշիգագ, ճասիյէ են)։ Կ'ընդունի նաև հինէն ի վեր եկած մարգարէները, որոնց թիւը՝ Ադամն ալ մէջն ըլլալով 25ի կը հասնի նոյն մատեանին մէջ։

Ասոնցմէ զատ կը գտնուին նաև Հին և Նոր Կտակարաններու գլխաւոր պատմուածքները, մարդուն ստեղծումը և անոր կենդանի շունչ տրուիլը Աստուծմէ, կնոջը Եւայի հետ սատանայէն խաբուիլը և երկուքին ալ դրախտէն արտաքսուիլը, ջրհեղեղ, Նոյի պարագան, Աբրահամ և Իսահակի ծնունդը, Ղովտ, Յովսէփ և եղբայրները, Մովսէս, Փարաւոն և Իսրայելացիներուն Եգիպտոսէն ելլելը և Կարմիր ծովէն անցքը, Ահարոն, Դաւիթ, Սողոմոն են.։ Նաև Յովհաննէս Մկրտչի՝ պառաւ կնոջմէ և Քրիստոսի ծնունդը կոյսէ են.։ Քրիստոսը կ'ընդունի իբր Բանն Աստուծոյ և

(3) Միւսլիմ՝ Գուրանի մէջ ինքզինքը Աստուծոյ յանձնող եւ հնազանդ իմաստով գործածուած է։

(5) Ասոնք Նուիրական մատեանին գլուխներուն անուններն են։

(6) Մինչդեռ ուրիշ տեղեր կ'ըսէ «եուհիի վէ եումիթ» կեանք եւ մահ կուտայ։

Հոգի Նորա, որուն տրուած էր հրաշք գործելու, հիւանդները բժշկելու, կոյրերուն աչքերը բանալու, մեռելները յարուցանելու կարողութիւնը, կը հաստատէ նաև անոր կենդանւոյն երկինք համբառնալը. բայց կը մերժէ Աստուածորդիի հանգամանքը, խաչելութիւնն ու մահը։ Ասոնցմէ զատ՝ աւանդութիւններէն Մարիամին ծնունդը, Եփեսոսի մանուկները հոն ալ կը պատմուին։

Սակայն այս բոլոր պատմութիւնները մեր Հին և Նոր Կտակարաններուն հետ բաղդատմամբ՝ ժամանակագրական կարգով աւանդուած չեն և քիչ շատ կը տարբերին անոնցմէ։

Հիճազի մէջ այս միաստուածեաններէն զատ կային նաև Սապիին կոչուած տեսակ մը մկրտական աղանդաւորներ, որոնք Յովհաննէս Մկրտչի կը հաւատային, բայց երկնային մարմիններն ալ կը պաշտէին։ Կային նաև Քրիստոնեաներ և Հրեաներ, որոնք կռապաշտ Արաբներու հետ իրենց առեւտրական յարաբերութեանց շնորհիւ հրէական և քրիստոնէական վարդապետութիւնները կը տարածէին անոնց մէջ և հետեւողներ ալ ունէին։ Գուրանը՝ Սուրէի Պագարայի մէջ կը յիշատակէ զանոնք այսպէս. «Հաւատացեալներէն, Հրեաներէն, Քրիստոնեաներէն և Սապիներէն անոնք որ Աստուծոյ և վերջին օրուան հաւատացող են և բարի գործ կը գործեն, անոնք իրենց վարձքը ունին Աստուծոյ քով, և անոնց համար վախ և տխրութիւն չկայ» (Տուն 61)։ Նոյնիսկ Արաբներ կային որ քրիստոնեայ կրօնաւորներու հետ գինարբուք կ'ընէին, ինչպէս Անթար իր մէկ ոտանաւորին մէջ կ'ակնարկէ անոնց այսպէս. «Երբ դատարկապորտները գինիի գաւաթով զբաղեցան կամ իրիկունները գինի խմեցին քրիստոնեայ կրօնապետի մը կամ սարկաւագի մը հետ, ես փոշիի ամպի մը հովանին ինծի ընջարան ըրի և գինիի գաւաթ՝ (գլխու) գանկոսկրը»։

Մեր այս հետազօտութիւններն ու բաղդատութիւնները սա եզրակացութեան կը յանգին թէ՝ կարգ մը անապատաբնակ արաբ բանաստեղծներուն դաւանութիւնը միաստուածութիւն էր և անոնց էական հաւատալիքները գրեթէ նոյնութեամբ կը համապատասխանէին իսլամութեան հիմնական սկզբունքներուն՝ որոնք նուիրական հանգամանք ստացած են գուրանական պատգամներով և իսլամ մարգարէին քարոզութիւններովը։

Վերոյիշեալ սկզբունքները խտացուած և ամփոփուած են հետեւեալ նախադասութեան մէջ. «Հաւատալ Աստուծոյ, անոր հրեշտակներուն, առաքեալներուն և անոնց գիրքերուն, նաև վերջին օրուան և ճակատագրի, որ լաւ ըլլայ թէ յոռի, Աստուծմէ սահմանուած է»:

Այս երկու բանաստեղծներուն ոտանաւորներէն քանի մը տող թարգմանաբար կը ներկայացնենք. Ջիհէյրէն.—

«Մարդուս լեզուն անոր կէսն է, միւս կէսն ալ անոր սիրտը, ասոնցմէ զատ մնացածը միսէ և արիւնէ պատկեր մըն է»:

«Անարժանին բարիք ընողը փոխանակ գովեստի, պարսաւի արժանի կ'ըլլայ ու կը զղջայ»:

«Ինքզինքը չյարգողը ուրիշներէ չի յարգուիր»:

«Մարդ ի՛նչ բնութիւն որ ունենայ կը ճանչցուի, ուրեմն չկարծէ թէ անծանօթ կը մնայ»:

«Ո՛րչափ մարդիկ կան որ երբ լուռ կը մնան քեզի հիացում կը պատճառեն, բայց անոնց առաւելութիւնը կամ պակասութիւնը երեւան կ'ելլէ երբ կը սկսին խօսիլ»:

Անթարէն.—

«Ինծի համար աւելի դիւրին է վիզս երկնցնել մորթողին առջեւ քան թէ ձեռք կարկառել չնորհք ընդունելու համար»:

«Ո՛վ Տէր, իմ կեանքս պարսաւանքի առարկայ մի՛ ըներ, ու մահս եղերամայրերու մէջտեղ չպատահի»:

«Նախանձոտներուն աչքերը արթուն են ինծի հանդէպ, մինչդեռ բարեկամներուն աչքերը կը քնանան»:

«Պիտի համբուրեմ այն հողը ուր դուն կը բնակիս, թերեւս այդ հողը սրտիս բոցը հանդարտեցնէ (պաղեցնէ)»:

«Այս աշխարհը մեզի չի հնազանդիր և մարդիկ չեն կըրնար խուսափիլ զայն չողոմելէ»:

«Հարստութիւնը այն է որ քեզ գովեստի և գեղեցիկ յիշատակութեան կ'արժանացնէ. հարուստ չէ այն մարդը որ չի փառաւորուիր»:

«Սրովս իմ ցեղիս փառքի հսկայ կոթողներ կերտեցի, ու երբ իրենց փառքը իր գագաթնակէտին հասաւ, իմ փառքս կործանեցին»:

«Սուրին համար պախարակելի չէ պատեանին հնութիւնը երբ կռուի օրը կը կտրէ»:

«Իմ գիներբուքի գաւաթներս են փառատենչիկ ցեղապետներուն գանկոսկրերը»:

«(Ցեղակից երիտասարդներու խումբի մը համար կ'ըսէ) առիւծներու նման գեղադէմ երիտասարդներ են, որոնց բերնին մէջ մեղր է թշնամիներուն արիւնը»:

Ս. ԿՈՒՐՏԻԿԵԱՆ

ՍԻՐՈՅ ԽՕՍՔ

Մարդիկ կան որ կը սիրեն իրենց անցեալը. կը պաշտե՛ն զայն:

Անոնց յուշատետրին մէջ բան մը կայ պահուած իրենց միտքէն ու հոգիէն, որ չի ջնջուիր բնաւ ու կը փայլի բիւրեղի մը պէս միշտ մաքուր:

Անոնք ազնուական հոգիներ են, հին եւ նոր ժամանակներու սուրբեր, որոնց սրտին մէջ Աստուած նայեցաւ ու որոնց վրայ կը փայլի գերագոյն շնորհը սրբազան զգացումին որուն անունը Սէր է:

Անոնց անցեալը լուսազիծ պատկերն է այսօրուան ու հիմնաքարը՝ վաղուան:

Անոնք մեծ են իրենց տառապանքին մէջ մանաւանդ...:

Թշուառ ու ողորմելի են ա՛յն հոգիները որոնք յարգանք չունին իրենց անցեալին ու ամէն օր կը հերքեն ինքզինքնին: Ամէն օր կը գրեն իրենց յուշատետրը ու ամէն օր կը ջնջեն զայն...:

* * *

Յուշատե՛տր...

Ես զայն այրեցի՝ աղջի՛կս, ամբողջութեամբ այրեցի...:

Մոխիր. որուն մէջ, սակայն, կը կարդամ՝ աչքերս գոց՝ բովանդակութիւնը ողջ բոցերու յանձնուած այդ խեղճ էջերուն:

Այրեցի՛, բայց կը սիրեմ զանոնք:

Որքա՛ն անզօր է կրակը:

Ու կը կարդամ այրուած յուշատետրս, կը յիշեմ զայն բառ առ բառ, կ'զգամ անոր յոյզերը՝ ընդմիշտ:

Անոր առաջին էջին վրայ մանր խորագիրներ կան, որոնք յաւիտեան կ'ապրին իրենց առաջին թարմութեամբ ու սրբութեամբ:

Ու ոմանք, ամէնքն ալ, կ'ըսեն թէ սէրը յաւիտենական է. սուրբ է:

Մարդիկ կը շշնչեն՝ սակայն. «սուտ է սէրը. կեղծ են զգացումները բոլոր. ո՛չ մի սրբութիւն...»

Ու ես՝ յուսահատ՝ այրեցի յուշատետրս...:

Սակայն պարտուած եմ. ան միշտ գոյութիւն ունի;

Անոր բովանդակութիւնը գրուած է սրտիս վրայ՝ անջինջ:

Որքա՛ն անզօր է մարդկային կամքը:

Սէրը յաւիտենական է:

Նիկոսիա՝ 1937 *Սեպտ.* 14 **ՈՒԼՆԵՑԻ**

ՆՈՒԻՐԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐ

Եթէ չըլլար անջինջ սէրը հօր. մօր. որդւոյ երրորդութեան, ո՞վ երիտասարդ պիտի ընծայէր մանուկը և ո՞վ արդեօք ծերունի հայրը պիտի իջեցնէր գերեզման։ Եթէ չըլլար քաղցր սէրը առն—կնոջ երկուութեան, ո՞վ պիտի բարձրացնէր ընտանեկան փառաբանուած ել դիքը։ Եթէ նմանին սէրը չըլլա՞ր մտքին բոցեղ ճախրանքներով վար բերելու բարձրասլաց նպատակներ, կեանքին վսեմ գիծերը չեղտող բարոյագեղ ուղղութիւններ, եթէ տալը չըլլար առնելէ վերջ, և գթոտ սիրտը լաց չունենար անկարեկիր հոգւոյն փոխան, ի՞նչ պիտի ըլլար մարդը առանց սիրոյ ճառագայթին...։

Սէրը, ուրեմն, հոգեկաթ իր աւազանէն, սրտի կապեր կը բողբոջէ և այդ կապերը կը զօդեն մարդը նուիրական ինչերո՛ւ, որոնք բարոյական կեանքի գեղեցիկ կալուածին բովանդակ յարդարանքը կը չքակերտեն ինքնին։

Այդ կալուածին բնական ժառանգորդները և պատուական պահակները, մենք՝ կրնա՞նք երբեք մարդկային այս իրերահաղորդական վիճակներու նուիրականութիւնը եղծել սիրոյ չարաչրջութեամբը, փրցնել սրտի կապերը, մահացնե՞լ սիրտը, քանդե՞լ ու վատացնել այդ մաքուր աղբիւրէն իր զգացական գինեցումը առնող երակային աղնիւ չառաւիղները և ամբարիշտ կեցուածքով մը դիտել զիրար և խաթարել աչքին ներհայեցողական բիբը. Ներհայեցա՞ւմ, այո՛, ահա՛ մարդուս չութեւերուն մթնոլորտը դէպի անաղարտ և մաքո՛ւր բարձրութիւններ սլացք առնող։ Դարերու թաւալումէն եկած հասած և կրօնքի վսեմ խորքէն բխեցեալ բիւրեղաշթերու պէս կաթած ու բրգացած ամրակուռ բարոյականացումը այնքան դիւրին է քանդել գլխէն և անոր պրիսմակուած կողերուն փշրումէն դուրս բերել հակաբարոյ սարք մը, եթէ սակայն նուիրական կապերը անակնածանք խորտակելու չափ ամբարիշտ զգանք ինքզինքնիս. բայց ո՛չ. մեծ ուսուցիչը՝

բնութիւնը և իր աշակերտը՝ մարդը, անդադրում դէպի ազնիւը, գեղեցիկը կը ձգտին, տգեղ լերկութեանց բաժինը բնութիւնը թողած ըլլալով միայն անապատին և բարոյազուրկ տգեղութիւններ՝ խոպան ու անասնային հոգիին...։

Եւ սակայն դաստիարակութեան զգեցուցած բարոյագեղ դրոշմներուն յաճախ եղծուիլը և անտեսուիլը մարդէն, թուլացումը ատէպ սրտի կապերուն և ապաշնորհ գեղեցիկէն կանգնած հեթանոս բագիններու երկրպագումը, փոքր ու ճղճիմ կաւ կերտումի մը կը վերածեն տակաւ մարդ. հզօրը, մարդ. իմաստունը և խժդժօրէն կ'ստրկացնեն զայն իր բարոյապաշտիկ և ասպետական պատուախնդիր ձգտումներուն մէջ։ Ասպետական պատուախնդիր ոգի՛. ա՛յս թող ըլլայ ընկերային յառաջխաղացումի նշանաբանը ներկայի երիտասարդութեան քով. հոգի՛ առնէ միջին դարու բարոյական անկումէն ծնած chevaleriei ուխտը կամքի մը հաւատքէն և թո՛ղ երթան շրջիլ ասպետներ, ոստիկաններ որպէս ընկերաբարոյական կարգի մը գաղափարականովը զինուած, վե՛ր վերցնեն ինկածներու հոյլը, և մաքրագործեն սայթաքումի գոլհները։

Ստոյիկեան խիստ կարգերու ճիգովը միայն կրնան բարձր մնալ ազգերու և քաղաքակրթութեանց դիրքն ու գործը որ երբե՛ք, ամենեւի՛ն ցած աստիճաններ չընդունիր իրեն պատուանդան։

Եթէ տարուինք դեռ այն համոզումէն որ այս իտէալ յեղաշրջումին համար կինը բարձրանայ նախ իր դաստիարակութեամբ, գործէ ու մտածէ միայն ի՛նչ որ վեհագոյն գեղեցիկն է, երազանքէ երազանք կը գլտորինք, վասն զի անսրբագրելիօրէն մոլութեան անցած նորոյթի սէրը անոր մօտ, յաւիտենականին չափ հին և անա՜նց, բարոյական անխոստովանելի զոհողութիւններու կը մղէ կինը և քանի՛ պարասրահներու, խաղասեղաններու ջնարակուած յառաջդիմութիւնը կամ ազատախոհութիւնը կան և ի զօրու կը մնան՝ գեղեցիկ սեռը դժուար թէ բարձրանայ. միւս կողմէ՝ սկեպտիկ մասը մեր մտածումին, կը պնդէ թէ քիչերու, խիստ ցանցառ իմացականութիւններու և խրոխտ հոգիներու տրուած է կամքը և բարոյական կարողութիւն թեւածելու դէպի իտէալ բարձունքներ. ցնո՞րք մըն է, հետեւաբար, յուսալը թէ առանց ասպետավայել ուխտի մը կար-

գին, սերունդներու ծնունդ տուող կինը կրնայ դեռ բարեշրջել և դարմանել պատերազմին կրակէն անցած դաշտի մը պէս բարոյաքանդ մահացումի դաշտէն անցած մարդկային գոյավիճակը։

Ո՞վ, հեռաւոր արձագանգի մը զանգիւններուն պէս պատասխան պիտի բերէր և ըսէր մեզ թէ — Ո՛չ. մենք ճշմարիտ և ստոյիկեան կինն ենք ու կը մնանք միշտ. մեր մտքին ջահը և սրտին նուիրական կապերը մեզ կը բուեն ուղիղ վերելքին՝ տանելու մեզ հետ անհատը, ընտանիքը և ինչո՞ւ չէ նաև հայրենիքը և իր քաղաքակրթութիւնը...։

ՆԵՎՐԻԿ ՍԵՊՈՒՀԵԱՆ

ԲԱԺԱԿԱՃԱՌ

Գիւղական փոքրիկ դրախտի մը մէջ, նստեր ենք հիւղակին առջև։ Կէս օր է, Նոր է աւարտեր սեղանը։ Ումպ առ ումպ կը խմենք անուշահամ ըմպելին ու կը խօսինք։

Պարտէզը կը յորդի ծաղիկներով ու երաժշտութիւնը կը խառնուի բոյրերուն։

Արևը կը հնչեցնէ իր բիւրաւոր և լուսեղէն զանգակները։ Անոր կուրծքէն հեղեղի պէս կը վազէ տաք արիւնը։

Երաժշտութիւնը կը հրամցնէ մեզի հին երգեր, սիրերգներ, ցայգերգներ ու վիպերգներ։ Հին երգերը հին գինիներու պէս են։

Պարիկ մը մեր մտքին և սրտին կը փաթթէ արբեցութեան նուրբ շղարշները։

Մեր աչքերը մերթ կը փայլին ու մերթ կը նուաղին։

Հոգիս պտոյտի է ելեր մարմնոյս մէջ։ Ան մերթ շրթունքներուս վրայ է, մերթ ուղեղիս մէջ, մերթ աչքերուս, մերթ ալ մատներուս։ Թռչունի մը նման կը փայփայեմ հոգիս։ Կապոյտ է ան երբ աչքերուս մէջ է ու սպիտակ երբ մարմնոյս մէջ։ Վարդագոյն է մատներուս մէջ և արեան գոյն ունի շրթունքներուս վրայ։ Ու վիրաւոր է։ Նետ մը մխուած է անոր մէջ։ Ոսկի նետ մը, սիրելի նետ մը,

տաք նետ մը որ կը կոտտացնէ զինքը։ Իր երջանկութիւնը իր վէրքէն կուգայ և տառապանքը իր ապրելէն։

Կը լուամ իր վէրքը աչքերուս աւազաններուն մէջ, կ'օծեմ իր էութիւնը վարդերու անուշահոտութիւնով ու կը բանտարկեմ զինքը սրտիս խորունկ լճակին մէջ ու կ'երգեմ ներքին երաժշտութիւնով։

— Օրօ՛ր, հոգիս, քնացի՛ր։ Սիրտս քեզի կախօրրան, օրօ՛ր։ Այս խոր վէրքով թարմացար, Հուրը մտար մանկացար օրօ՛ր։ Գինի խմեմ քու կեանքիդ, օրօ՛ր։

Սեղանին շուրջը խօսակցութիւնները կը քաղցրանան։ Հին վիպերգ մը յուզում կը մաղէ ներկաներուն մէջ։ Ամբողջ պարտէզը օրօրի մէջ է։ Կ'օրօրուին լոյսերը, բոյրերը, գոյները և հոգիները։

Ցած ձայնով կը կրկնեմ հոգիիս։

— Տառապանքիդ հետ փաթթուած քնացիր մշիկ մշիկ։ Երջանկութիւնը աստղի մը պէս կը նայի կախօրրանիդ։ Հեռու չար աչքերէ, հեռու չար խօսքերէ, ընկղմէ թմրութեան և քունի մէջ, օրօր ու շօրօր։

Կը լեցուին բաժակները։

Մէկը ոտքի կը կանգնի ու կ'ըսէ բաժակաճառ.

— Կ'առաջարկեմ խմել լոյսին համար։ Լոյսը արիւնն է Աստուծոյ։ Ան պտուղն է արքայութեան որ երկնքի դուռներէն կը թափի առ մեզ։ Լոյսը երկնային նուագահանդէսներու ալիքն է որ կը հասնի երկրին և կը ստեղծէ նոր դաշնակութիւններ։ Լոյսը կազմուած է հրեշտակներու նայուածքներէն։ Լոյսը տիեզերքին հոգին է և աշխարհի ստինքը։ Լոյսը մայրն է բոլոր գեղեցկութեանց, բոլոր բարիքներուն։ Կը պաշտեմ լոյսը իբրև աստուածութեան տեսանելի մասն ու մասունքը։ Կը վերածաղկի մէջս հոգին մեր արևապաշտ պապերուն։ Հոգիս մեհեանն է լոյսին։ Ան իր բոլոր գոյներով կը պարէ մէջս որ կ'երգէ իր զուարթութեան վիպերգը։ Ան կը մտնէ երակներուս մէջ ու կը վառէ արեան ճրագները։ Լոյսը մանանայի պէս է բերնիս վրայ, պսակի պէս է գլխուս շուրջ և աղջկան պէս է գրկիս մէջ։ Կը խմեմ այս փոքրիկ բաժակը լոյսին համար, իր փայլին համար, իր ջերմութեան համար։ Անիկա Յիսուսի մերկ հոգին է, մերկ մարմինէն վազող արիւնն է, հոգիին աւիշն է։ Լոյսն է որ կ'եփէ մեր իմաստութիւնը։ Լոյսն է որ կը

քայքայէ մահը ու միշտ նոր ճամբայ կը բանայ կեանքին։ Կեցցէ՛ լոյսը։

Ծաղիկները կը քնանան խաղաղութեան մէջ, անոյշ երազներով։ Վարդենի մը կը նիրհէ պատին կրթնած։ Ուրիշ մը ամբողջովին տարածուեր է կամարի մը վրայ։ Այծտերեւին իր թաթիկներով վանդակապատէն վեր է բարձրացեր։

Ճառագայթ մը կը պարէ սեղանին վրայ ու կը խմէ կաթիլ մը իմ բաժակիս ըմպելիէն։

Հին վիպերգ մը կը կը պեղէ մեր յիշողութիւնը եւ երեւան կը հանէ հին յուզումներ, հին օրեր, հին պատկերներ։

Այս եղանակով կը յիշեմ կառքով պտոյտ մը Միջերկրականի կղզիներէն մէկուն մէջ։ Կառքը կ'ելլէր դարձդարձիկ զառիվերէ մը։ Տղաքը կ'երգէին։ Հոգիս մէջս գինի կը պատրաստէր ու կը խմէր։ Հսկայ ծառերու տակէ կ'անցնէինք։ Սիրերգը ճամբուն վրայ կը սարսռար։ Մէջտեղ կ'ելլէին այդ երազական կղզիին տեսիլները, իր գեղջուկ դէմքերով եւ կենդանիներով։

Հին վիպերգը կ'աւարտի։ Կը կրկնուի հոգիիս մէջ։

Արեւը մեր գլուխներուն վրայ է կանգներ ու կը դիտէ մեր արբեցումը։

Եղբայր մը ոտքի կ'ելլէ, նոր բաժակաճառով։

—Կը խմեմ այս բաժակը ներքին լոյսին համար։ Այն լոյսը որ կը բխի հոգիին հանքերէն, սրտին կղզիներէն եւ միտքին բարձունքներէն։ Այն ներքին լոյսին համար որ մեզ խաչելէ վերջ կը հասցնէ երկնքին։ Որ կ'եփէ մեր էութիւնը եւ ողջակէզ կ'ընէ քաղցր խարոյկի վրայ։ Ան է որ կուտայ մեզի կեանքի բոյրը եւ մահուան համը։ Առանց այդ կրակոտ լոյսին ոչ մէկ գարուն կը ծաղկի ներաշխարհին մէջ։ Անիկա շունչն է հրեշտակներուն։ Այդ լոյսին մէջ է որ յարատեւ կ'երթեւեկէինք դժոխքէն արքայութիւն եւ արքայութենէն մինչեւ եօթներորդ երկինք։ Ծիածանի նման լոյս մըն է ան, մեր հոգին կ'անցնի անոր բոլոր երանգներէն ու կը պայծառակերպուի։

Այդ լոյսը կ'ազնուացնէ մեզ, կը սրբէ մեզ, ընծայելով աստղերու լոգանք ու մկրտութիւն։

Երգի պէս լոյս մըն է։ Ան ունի յաճախ տառապանքի եղանակներ ու մերթ ալ ուրախութեան մեղեդիներ։

Անոր կշռոյթին ներքեւ իմաստով լեցուն կը սահի նաւակը կեանքին։

Իմ սիրտս լուսամանն է այդ լոյսին։

Եւ սէրն է այդ լոյսը։

Կը խմեմ այս բաժակս այդ լոյսով լուսաւորուածներուն կեանքին։

Վարդերը իրար կը համբուրէին։ Մանուշակները կը խայտային ու խնդութենէ լոյսը կը պատարագէր։

Հոգիս դեռ կ'ունկնդրէր հին վիպերգը եւ երկրորդ բաժակաճառը։

Մատանիիս վրայ արցունքի մարգրիտ մը կը փայլէր։

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ԾԻԾԱՂՆ ԱՆՈՐ...

Ծիծաղն անոր՝ գիլ գիլ վտակ,
Կարկաչելով ցնծագին,
Շրթունքն իր, մեղրի փեթակ,
Կ'իջնէ հոգւոյս մէջ գուռին։

Կը ծաւալնան շուտ շուտ անոր,
Մանկիկն ինչպէս նոր կաքին,
Սիրտս յաւիտեան երախայ մ'որ՝
Կ'սպասէ ժամն իր կաքին։

Ու հոգիս սափորն անյագ,
Միշտ կը տանիմ շրթունքին,
Բայց մերթ ինայք մը մանկունակ
Կը զոցէ զայն վշտագին։

Ա. ՏՈՒԴ.

ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

Թատրոնը այժմ ենթարկուած է այնպիսի տագնապի մը՝ որուն նմանը տեսնուած չէր։ Թատրոնի մաքրակրօն հաւատաւորները, որոնք՝ բաղդատելով անկէ քսան տարի մը առաջուանին հետ, շատ անմխիթարական թիւ մը կը կազմեն, չափազանց մտահոգ են և կարելի է ըսել՝ յուսահատ են։ Անոնց բազուկները կարծես անզօր են արգիլելու անկումը։

Աշխարհածանօթ բեմադրիչ Մարքս Ռայնհարտն անգամ՝ որ թատրոնական հեղինակութիւն մըն է ինքնին և հսկայ մը, որ չի գիտեր խրտչիլ և նահանջել ո՛չ մէկ դժուարութեան դէմ, առաջին ահազանգը հնչեցնողներէն մէկն է։ Ուրեմն, լսելէ յետոյ Ռայնհարտին կարծիքը, շատ դիւրին է հասկնալ թատրոնին ողորմելի կացութիւնը։ Եթէ մարդ մինչեւ իսկ տեսնելու և դատելու յատկութիւնը չունենայ։

Տագնապը՝ որով դաժանօրէն կը հարուածուի թատրոնը, երեքկողմանի է, նիւթական, ընկերային և գեղարուեստական։

Նիւթական տագնապը այնքան ալ մտահոգիչ չէ, համեմատելով արուեստին ենթարկուած տագնապին հետ, որովհետեւ ուշ կամ կանուխ կարող է բարեփոխուիլ ան. արուեստի օրըստօրէական անկումն է որ յուսահատական կը դարձնէ երեւոյթը։ Գալով իր ընկերային դիրքին, նոյնպէս անմխիթարական է, ժողովուրդը հետաքրքիր չէ թատրոնով։ Միւս կողմէն ալ ժամանակին թունաւոր շունչը, շատ մը բաներու հետ, նաև աւերեց, քանդեց, հիմնայատակ ըրաւ թատրոնը։ Հետեւաբար, այսօր թատրոնը փտախտաւորուած մարմինէ մը տարբերութիւն չունի։

*
* *

Բայց, թատրոն ըսելով ի՞նչ կը հասկնանք, ի՞նչ է իսկական թատրոնը։

Նախ պէտք է անոր սահմանը տալ, որովհետեւ շատ անգամ, և մանաւանդ այժմ, այդ բառը սխալ կը գործածուի, և որով կը խեղաթիւրուի անոր բուն հանգամանքը։

Թատրոնը՝ նիւթականացած այն բարոյական գոյութիւնն է ուր պէտք է անդրադառնան ընկերային հարցերը իրենց հոմանիշներով՝ աւելի քան գեղեցիկ ու յստակ, փայլի Գեղեցիկ Գրականութիւնը իր մերձաւորներով՝ աւելի քան կիրթ ու զգայուն։ Այս ընդարձակ շրջագիծին մէջ, ուրեմն, թատրոնը պէտք է մնայ ազատ ու անկախ։ Այս բառերը կը կը գործածենք իրենց ամենալայն ձեւին մէջ։ Հասկցնել կ'ուզենք թէ մենք կողմնակից չենք որ թատրոնը դասական տեսակներով կաշկանդուի, կամ ամբոխային հաճոյքի միջոց դառնայ, և կամ վերածուի առեւտրական գործի։

*
* *

Կարծողներ կան, և անոնք պատկառելի թիւ մը կը կազմեն, որ շարժանկարն է պատճառը թատրոնին արժէքազրկման. այդ համոզումը ունեցողները հարցը երեւոյթէն դատողներն են միայն. շատ պարզ է որ հասարակութիւնը կարող չէ խնդրին խորութեանը թափանցել և ծանօթանալ էութեան։ Ես տակաւին չեմ համոզուած որ ճերմակ պաստառը ոտնատակ ըրաւ վարագոյրը։ Շարժանկարը գիտական նուաճում մըն է և ո՛չ թէ գեղարուեստական, կամ աւելի ճիշդ թատրոնական։ Ի՛նչքան ալ ապշեցուցիչ դառնայ շարժանկարը, հակառակ անոր դէպի այն ձգտումին, թատրոնի արուեստ չէ, և փաստը ցոյց տուաւ որ չկրնար ըլլալ։ Թատրոնը իր ինքնայատուկ տեղը ունի, ունի՛ նաև իր ընտիր տեղը մարդերու սիրտին մէջ. ան կրնայ միշտ ժողովուրդները գրաւել, եթէ իւրաքանչիւր թատրոնական գործիչ իսկական թատրոնի սկզբունքին չդաւաճանէ, եթէ կորովի կեցուածքով, կարենայ ժողովուրդը կրկին կապել թատրոնին։

Վերջին քառամեայ պատերազմի ընթացքին և անկէ յետոյ, յառաջդիմութեան ճամբուն վրայ ծերացած ազգերու մէջ երբ նիւթական տագնապը սկսաւ ցոյց տալ իր ժանիքները, և շատ մը բաներու կարգին թատրոնն ալ սկսաւ նիւթական վնասներու ենթարկուիլ, պատեհապաշտ միջակութիւններ օգտուելով ամբոխային հոգեբանութենէն և տրամադրութենէն, ստեղծեցին music hallերու յատուկ operette

legère, revue operette և այլ անուններով այնպիսի անազնիւ, մինչեւ անգամ բարոյազուրկ գործեր՝ որոնք հեռու էին մարդուն միտքն ու սիրտը տպաւորելէ, բայց խնդիրը ա՛յն է որ անոնք գրգռեցին կիրքերը, շլացուցին աչքերը, թմրեցուցին ուղեղները և մոռցնել տուին այն որ Թատրոնն էր, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս հաճոյակատար հանրակինը մոռցընել պիտի տար Աստուածամայրը։

Ահա թէ մենք ո՛ւր կը գտնենք էական պատճառը։ Եւ եթէ սպաննելիք մըն է շարժանկարը, առաւելապէս կը սպաննայ այսօրուան թատրոնին, և ո՛չ թէ իտէալական թատրոնին:

Կասկած չկայ որ այսօր գրական թատրոնը, առանց պետական օժանդակութեան, չկրնար իր գոյութիւնը պահել, բայց այդ օժանդակութիւնը՝ ժողովրդականութիւն չնշանակեր։ Կարեւոր է թատրոնը ժողովրդական դարձնել. տակաւին ասկէ 25 տարի առաջ ինքնաբաւ բազմաթիւ գրական թատրոններ կային, իսկ այսօր, առնելով Ամերիկեանն ալ, գրական թատրոնները ահաւոր տագնապի մը մէջ են, և, ինչպէս կ'ըսեն, քարշ կու տան իրենց գոյութիւնը։

Թատրոնական արուեստի հսկաներ, որոնք երբեմն շարժանկարի մասին խօսք անգամ չէին ըներ, թատրոնի հասարակութեան պակասութենէն գրգռուած, նետուեցան շարժանկարին գիրկը՝ լիուլի վաճառուելու և խոշոր հասարակութիւն ունենալու հաւատքով, և վերակենդանացնելով կարծես սնանկացած ու մոռցուած մնջկատակը։ Շատ պարզ է որ այդ արուեստագէտները շարժանկարով չեն կրնար ունենալ այն հոգեկան գոհացումը՝ ինչ որ կ'ունենային թատերաբեմին վրայ։ Եւ եթէ ըլլար վայրկեան մը, ուր ժողովուրդը կարենար դատել ու գիտակցիլ, պիտի հասկնար որ շարժանկարէն բացարձակապէս չկրնար ստանալ ա՛յն՝ ինչ որ կրնայ ստանալ Թատրոնէն։ Միթէ՞ կարելի է շարժանկարէն ստանալ իմաստասիրութիւն, գեղեցիկ խօսք ու առոգանութիւն, գրագիտական հաճոյք ու ծանօթութիւն և հոգեբանական վերլուծում։ Ձայնաւորի գիւտին առաջին շրջանին, շարժանկարը փորձեց ատիկա. բայց քիչ մնաց որ կորսնցնէր իր հմայքը և սնանկանար։ Ասկէ աւելի ի՞նչ գեղեցիկ փաստ՝ համոզուելու համար որ թատրոնն ու շարժանկարը իրարու համար անվնաս գոյութիւններ են, ու թերեւս իրարու օգտակար։

Ուրեմն կարելի է անդրադառնալ և կրկնել որ ամբողջ մեղքը կ'իյնայ անոնց վրայ որոնք Թատրոնը աղաւաղեցին և, օգտուելով մարդկային միամտութենէն, ժողովուրդին ուրանալ տուին անոր հոգեկան ու մտաւորական դաստիարակութեան լուրջ միջոց մը ըլլալը։ Անշուշտ ընկերային բարոյականն է որ կը տուժէ. բայց ի՛նչ փոյթ անոնց՝ որոնք գիտեն օգտագործել ամենադժբաղդ պարագաներն անգամ։

Համաշխարհային անտեսական տագնապէն ամենէն աւելի քիչ ազդուած Անգլիոյ մէջ ալ, թեթեւ օփէռէթներու թատրոններն են որ ընդհանրացած ու ժողովրդականացած են. Շէյքսփիրի հայրենիքին մէջ լուրջ թատերախաղերը կը բեմադրուին միայն ակումբներու մէջ և մէկ քանի բոլորովին գաղափարական անկախ բեմերու վրայ։ Մնացած երկիրներու հետ բաղդատելով, տարբերութիւնը ա՛յն է՝ որ այդ ներկայացումները աւելի բազմութիւն կ'ունենան։ Իսկ արդ կարելի է մեկնել անով որ անոնք կը կրեն բացառիկ հանգամանք։

Գերմանիան անգամ՝ որուն կուռ ու ծանր արուեստին նախանձով և սրտաղեղումով կը նայէինք, այսօր գրեթէ նոյն դրութեան մէջ է։ Լրջախոհ թատերական արուեստի պսակակիր և արեւելքի բեմերուն միշտ պաշար հայթայթող Ֆրանսան ալ նոյն ախտին ենթարկուած է։ Իր օփէրաներով պանծալի Իտալիան ևս մխիթարական կացութիւն մը չներկայացներ։ Նոյնն է Աւստրիան և վաղեմի Հունգարիան։ Թատրոնը ծնող Ելլադան արդէն փտախտաւոր է և Թուրքիոյ թատրոնը ալեկոծութեան մէջ է։

Բարեբաղդ, ըսե՛նք յուսադրիչ պարագայ մը՝ եթէ կայ՝ ա՛յն է որ, եւրոպական առաջաւոր երկիրներու մէջ կան տակաւին թատերական բարձր գրականութեան մշակներ։

Կարելի է ըսել, Համայնավար Ռուսիան է միայն որ չէ յափշտակուած ժանտաւոր հոսանքէն։ Այնտեղ պետութիւն և ժողովուրդ համախոհ կերպով կը մշակեն ու կը զարգացնեն իսկական թատրոնը և անոր արուեստը։ Ռուս համայնավար միութիւններու բեմին վրայ մէ՛կ սանթիմ անգամ տեղ չունին այն կրկէսային միմոսութիւնները՝ որոնք, որպէս թատերական գործ ու արուեստ, թեւատարած տեղաւորուած են միւս բոլոր բեմերուն վրայ։ Այնտեղի ժողովուրդը մինչեւ անգամ գաղափար չունի այդպիսի խեղկա-

տակութիւններու մասին. անոր համար խնդա՛լն ալ իր հոգեբանական և իմաստալից յատկութիւնը ունի. այդ ժողովուրդը գիտէ խնդա՛լ շատ աւելի տրամաբանօրէն, շատ աւելի գեղեցկօրէն և ուրիշներէն շատ աւելի շատ։ Ամենէն ահճիֆ մտաւորականէն սկսած մինչեւ վիպապաշտ բանուորը, կը սիրեն լուրջ թատրոնն ու արուեստը, և տրամադիր են միշտ վերանալու իրենց բովանդակ էութիւնով։ Եւ այդ ժողովուրդը հպարտ է ատով։ Կարծեմ թէ կարելի չէ ըսել թէ Ռուսիան յետադէմ է և զառամած աւանդութիւններու կապուած։

Կը փափաքիմ որ իմ տեսութիւնս Ռայնհարդը փակէ։

Ան կ'ըսէ. «Կը մնայ Ռուսիան։ Կ'ենթադրեմ թէ միայն այնտեղ է որ ազատ ու լուրջ թատրոնը գնահատուած է։ Կ'ենթադրեմ կ'ըսեմ՝ որովհետեւ տակաւին չկրցայ Ռուսիան այցելել, և ատոր համար ալ անոր արուեստին ու ընկերային կացութեան մասին որոշ գաղափար մը չունիմ։ Միայն թէ ես տեսակցեցայ մեծ և յայտնի ռուս բեմադրիչներու հետ՝ որոնք Եւրոպան շրջելու եկած էին, ես շատ գնահատեցի անոնց գործունէութիւնը։ Համայնավար Ռուսիոյ թատերական կեանքը մօտէն քննելու առիթը ո՛չ մէկ կերպով չյաջողեցայ ձեռք ձգել. բայց բարեկամներէս շատերը, որոնք անկէ վերադարձան, չափազանց գոհ և գրեթէ ապշահար էին։ Մոսկուայի թատրոններուն մէջ տեղ գտնելու համար պէտք է տասնըհինգ օր առաջ տոմսակ առնել. այսպէս ըսին բարեկամներս և աւելցուցին թէ Ռուսիոյ բեմական կազմաւորումը մեծ յաջողութիւններ կ'արձանագրէ։ Ամբողջ ժողովուրդը թատրոնի գործերով հետաքրքրուած կը մնայ միշտ. ամենափոքր պատահար մը՝ որ կապ ունի թատրոնի արուեստին հետ, թէ՛ ժողովուրդին և թէ թերթերուն համար երկար խօսակցութեան նիւթ կը դառնայ։ Արուեստը ահա՛ այսպէս կը բարձրանայ... ժողովրդական հետաքրքրութեամբ, և ո՛չ թէ յագեցած ընտրանիին հետաքրքրելու ջանքով։ Ազատ և իսկական թատրոնին վերազարթնումը՝ Ռուսիան ճշդօրէն օրինակելով կրնայ ըլլալ։»

Ա. ՄԱՏԱԹԵԱՆՑ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՂՈՒԹԻՒՆ

Միմիայն երաժշտութիւնն է որ կ'արտայայտուի նիւթէն բոլորովին անկախ, զուտ զգացական տարրով մը, մինչդեռ միւս բոլոր արուեստներն ալ ունին արտայայտութեան միջոցներ —լեզու, գոյն, ձեւ և շարժում— որոնք ոեւէ կերպով զգալի յատկանիշներն են նիւթին, որով և անըմբռնելի՝ առանց զիրենք կրող նոյն այդ նիւթին։

Ահա թէ ինչու մարդ, հանդէպ ոեւէ երաժշտական գործի, ամէն բանէ առաջ միմիայն յուզում մը կ'զգայ, մինչդեռ ոեւէ ուրիշ արուեստի հանդէպ, այդ յուզումին կը միանայ նաեւ մտածում մը։

Արդ ամէն անգամ երբ յուզումի մը և մտածումի մը միաժամանակ գոյութեամբն է որ պիտի չափուի գործի մը արժէքը, ապահովաբար մտածումին կ'իյնայ այս աշխատանքին մեծագոյն բաժինը, որովհետեւ ան՝ արդէն որոշ չափով կը կրթնի առօրեայ չափանիշի մը, դատողութեան, իսկ յուզումը կեանք կուտայ այդ դատողութեան, կը գունաւորէ զայն և կը մղէ մեր մտածումը ենթագիտակցական տեսակ մը հեշտագին վերացումի, զոր արուեստի հասկացողութիւն կը կոչենք։

Բանի որ գործի մը արուեստագիտական արժէքը ոչ թէ իր յառաջ բերած յուզումով, այլ անոր հետ ծնած մտածումովն է որ կ'որոշուի, ուրեմն և գնահատումը, բնական պայմաններու տակ, գրեթէ միշտ ենթակայ կը մնայ մտային որոշ և ընդհանուր օրէնքներու, այսինքն ամուր կռուան մը կ'ունենայ։

Տարբեր է անտարակոյս երաժշտութեան պարագան, որովհետեւ զուտ յուզումը, զոր կ'ունենանք առաջին առթիւ ոեւէ կերպով համեմատական սաստկութիւն մը չունի գործին երաժշտական արժէքին հետ։ Պարզապէս գէշ կամ աղէկ գործ մը կրնայ գրեթէ նոյն յուզումը պատճառել ոեւէ մարդու, որովհետեւ այդ յուզումին ծնունդը ենթակայական է

մեծ մասով, խառնուածքի ու վայրկեանի հոգեկան տրամադրութեան հետ սերտ կապ ունի։

Արդ, զանազան դասակարգի մարդիկ ի՞նչ կ՚ընեն արդեօք գործ մը գնահատելու համար, իրենց խօսքով երաժշտութիւնը հասկցած ըլլալու համար։

Ստուար մեծամասնութիւնը, ժողովուրդը, ընդհանրապէս կը գոհանայ ուղղակի յուզումով, այսինքն երբեք կարողութիւնը չունի երաժշտութիւնը գնահատելու։ Ամէն օր կրնանք հանդիպիլ բազմաթիւ մարդոց, որոնք նոյնիսկ նուագահանդէսներ կը յաճախեն և սակայն նոյն հաճոյքով կ՚ունկնդրեն հասարակ թանկօ մը, Պուչչինիէն օփերայի մը կտոր և կամ Պեթհովէնի մէկ Սոնատը։

Ուրիշ դասակարգի մը կը պատկանին բազմաթիւ ռէկ-թայմ կամ ֆոքսթրոթի երաժիշտներ, որոնք նոյն այդ առաջին դիրքին մէջ կը գտնուին, բայց երբեք չեն խոստովանած իրենք իրենց թէ չեն կրնար որոշ և յատուկ հասկացողութիւն մը ունենալ և համոզուած են որ իրենց հասկնալ կարծած անորոշութեամբ է որ կարելի է գնահատել գործը։ Այս մարդիկը կ՚երդնուն մեծ սկզբունքներով, նշանաւոր արուեստագէտներու անունով և որովհետև ժողովուրդին աչքին կրցած են անուն մը ստեղծել իրենց համար ու կը յարգուին անոր կողմէ։ Ասոնք ուղղակի կը խաթարեն իրենց կարծիքին տիրապետութեան ենթարկուածները՝ աշակերտ կամ հիացող, այսինքն կը յաջողին անոնց մէջ արմատացնել այն կարծիքը թէ երաժշտութիւնը ամէնէն հասարակ ու մատչելի բանն է, դիւրաւ արտայայտելի և դիւրաւ հասկնալի...

Վերջապէս կայ նաև ուրիշ փոքրամասնութիւն մը, որուն միտքը քայլ առ քայլ կը հետեւի իր յուզումներուն ու անոնց ընդմէջէն յամրաբար կը հասնի գիտակցական տարբեր վիճակի մը, որուն բաղկացուցիչ տարրը միմիայն ձայնն է, և զոր երաժշտական մտածում կը կոչեն։

Բանի որ ձայնը զուտ զգացական իմաստ մը ունի, այդ մտածումն ալ բացարձակապէս անկարելի է արտայայտել բառերով և անգամ մը որ ծնունդ կ՚առնէ — այնպէս ինչպէս միւս արուեստներուն համար— երաժշտութեան գնահատումին համար ալ յուզումը կը կորսնցնէ իր կարեւոր տեղը ու կ՚անցնի երկրորդական մակարդակի վրայ։ Դարձեալ կ՚ստեղծուի այս նոր մտածումին այն հեշտադին վերացումը, զոր հոս երաժշտական հասկացողութիւն պիտի կոչեմ։

Կը տեսնուի որ բոլոր արուեստներու գնահատումին ալ համար նոյն աշխատանքը կը կատարուի գրեթէ և սակայն միմիայն երաժշտութեան համար այդ գործունէութիւնը կը փոխադրուի մտային տարբեր մակարդակի մը վրայ։

Հակառակ անոր որ ամէն մարդ ներքին բնազդով մը կը մղուի դէպի հեղինակի մը երաժշտական մտածումը, շատ քիչերն են սակայն որ կրնան յստակ գիտակցութիւնն ունենալ անոր, այսինքն վերլուծել զայն մեր սովորական բառերով և մտածումներով, այլ ինք իր մէջ եւ իրմով, այսինքն վերը յիշուած մտային գործունէութեան տարբեր բլանին մէջ։

Ըսել կ՚ուզեմ որ ամէն մարդ բան մը կ՚զգայ, կը յուզուի, հասկնալ կը կարծէ, նոյնիսկ բացատրելու կ՚աշխատի և սակայն շատ քիչեր է որ իսկապէս կը հասկնան, որովհետև առաջինները կը ջանան ըմբռնել երաժշտութիւնը, փնտռել անոր մէջ մեր խօսակցական կամ գրական լեզուով և սովորական մտածումներով արտայայտելի իմաստ մը, մինչդեռ վերջինները կ՚աշխատին գտնել անոր մէջ այն իմաստը, որ միմիայն ձայներով կարելի է արտայայտել, և որ միութիւնն է մտային տարբեր աշխարհի մը։

Այդ փոքրամասնութիւնը հասած է իր այդ կարողութեան, որովհետև ունեցած է զօրաւոր բնազդ մը ու նախազգացումը երաժշտական մտածումին, և յետոյ երկարատև աշխատանքով մը կարգաւորած է այդ տուեալները, զարգացուցած է զանոնք, ու աստիճանաբար կրցած է կառուցանել իր նոր գիտակցութիւնը ձայներու աշխարհին համար։ Ծնունդ և զարգացում, երկուքն ալ անհրաժեշտ է միասին ունենալ, խուսափելու համար հասարակ միջակութենէ մը։ Տարիներ շարունակ նուագարան մը նուագողին կամ ֆոնուքովարժարանի մը վկայականը գրպանը դնողին համար նոյնքան հաւանականութիւն կայ երաժշտութենէն բան մը չհասկնալու, որքան ոչ երաժշտական զարգացում մը տեսած մարդոց համար, որովհետև երբ երկուքին ալ կը պակսի զօրաւոր բնազդը ու միմիայն հասարակ ու ընդհանուր մղում մը կայ զիրենք ոգեւորող, առաջինին զարգացումը ոչ մէկ առաւելութիւն կուտայ իրեն իսկապէս

թափանցելու համար երաժշտութեան. թերեւս ան՝ արտաքնապէս աւելի ծանօթ է գործերուն, բայց ոչինչ կը նշանակէ այդ երբ խորքը կը պակսի։

Քանի որ այդքան դժուարամատչելի է՝ պիտի հարցուի թէ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ երաժշտութիւնը բոլոր արուեստներուն մէջ ամէնէն ժողովրդականն է հինէն ի վեր։ Դարձեալ, պատճառը այն է որ միմիայն երաժշտութիւնն է որ ամէն դասակարգի ու ամէն տեսակ մտածումի տէր մարդոց շատ դիւրաւ կրնայ տալ անխուսափելի յուզում մը, և այդ յուզումը այնքան հասարակական բնոյթ կ'ունենայ, որքան որ երաժշտութեան աղբիւրը մօտ ըլլայ ժողովուրդին։ Որովհետև մինչ կարելի չէ մտածումի միութիւն մը ստեղծել հազարաւոր գլուխներու մէջ, շատ դիւրաւ կարելի է յառաջ բերել յուզումի և զգացումի միութիւն մը։ Բոլոր ատենաբանները շատ լաւ գիտեն այդ պարագան ու միշտ կ'օգտագործեն զայն։ Այդպէս է որ երաժշտութիւնը վայրկենապէս իրարու կը կապէ մարդիկը նոյն յուզումներով։ Այս պարագան ալ հինէն ի վեր կ'օգտագործուի եկեղեցիին կողմէ, որովհետև մարդ դիւրաւ կ'ընդունի յուզում մը, կը տարուի անկէ և սակայն երկար հաշուէ մը ետքն է որ կ'ընդունի միտք մը։ Դժուար թէ ազօթէինք առանց երաժշտութեան...։

Թէ ի՞նչպէս կը գնահատեն երաժշտական գործ մը։

Անշուշտ երաժշտութենէն միմիայն յուզուող մեծամասնութեան համար գնահատումի չափանիշը այդ առաջին և դիւրին յուզումն է, և քանի որ անոր սաստկութիւնը ոևէ կերպով կապ չունի գործին իսկական արժէքին հետ, այդ գնահատումը խիստ մակերեսային է, որով և անհրաժեշտ է որ որոշ ժամանակ մը անցնի, մարդիկ բազմաթիւ անգամներ լսելով սկսին աւելի կարեւորութիւն տալ իրենց յուզումներուն ընդմէջէն կազմուող աւելի տեւական և բաղդատական համոզումի մը։

Պատմական օրինակ մըն է Վակնէրի պարագան։

Ամէնուն ծանօթ է թէ ինչ մեծ յաղթանակ տարած է ան իր շրջանին և ինչ հսկայ նորութիւն մը բերած է մարդկութեան, գրեթէ կէս դար անհամար վիճաբանութիւններ են կատարուած, հազարաւոր գիրք[1] ու յօդուած են գրուած

ու կը գրուին տակաւին և հակառակ անոր որ մինչև այսօր Վակնէրի ոևէ գործ խորապէս կը յուզէ ամէնքն ալ առանց բացառութեան, մեծ յեղափոխականին արժէքը անհամեմատօրէն կը պզտիկնայ երթալով։ Պատճառը չկայանար այդ գործին կազմական թերութիւններուն մէջ, որովհետև իր ատենին ալ նոյն այդ մեղադրանքները ըրած են արդէն։ Իսկական պատճառը շատ աւելի խոր և ընդհանուր սկզբունքներու կը կրթնի։ Հիմա այլեւս մենք նոյն վերաբերումը չունինք այն գեղեցկութեանց հանդէպ, որ ատենի սերունդը խանդավառեց. այսինքն անցաւ առաջին աժան յուզումի շրջանը ու մարդոց մէջ հետզհետէ կազմուեցաւ բնազդական ու հաւաքական համոզումը։

Աւելի կատարեալ փաստ մը կարելի է նկատել այն պարագան թէ հին բազմաթիւ հեղինակներ, որոնք իրենց ատենին մեծ անուն ունեցած են, բոլորովին մոռցուած են այսօր։ Անոնց գործերը, եթէ նուագուին, կրնան դարձեալ յուզել մեզ և սակայն ժամանակը իր վճիռը տուած է նայելով անոնց խորքին և իսկական արժէքին։

Պէթհօվէնի իններորդ Սենֆոնին, որ առանց բացառութեան ամենուն հիացումի առարկան էր և է տակաւին, այսօր կը մեղադրուի իբրև շատ բարերիֆ։

Ուրեմն գործի մը անմիջական գնահատումին համար անհրաժեշտ է դարձեալ գտնել հասկցող փոքրամասնութիւնը։

Ան է որ — եթէ սակայն զօրաւոր անձնականութիւն մը ունի — կտրուի ժողովրդական հոսանքէն, ու կը գտնէ գործի մը իսկական արժէքը։ Ու եթէ նոյնիսկ անոր մէջ հանդիպի այնպիսի կէտերու որոնց համար նախապատրաստութիւն մը չէ ունեցած իր միտքը, այսինքն երբ խնդիրը կը դառնայ հանճարի մը բերած նորութեան վրայ, ան շատ աւելի դիւրաւ կրնայ նախատեսել ապագան։

Իբրև ամենաթարմ օրինակ յիշեմ Առնոլտ Շէօնպէրկի և Ֆռանքօ Ալֆանօի պարագաները։ Մօտ քսան տարի առաջ այս երկուքն ալ կատաղի ընդդիմութեան մը հանդիպեցան ժողովուրդին կողմէ, առաջինը Վիէննայի և երկրորդն ալ Իտալիոյ մէջ։ Շէօնպէրկ չհասկցուեցաւ որովհետև երա-

---

(1) Մինչև 1918 Վակնէրի մասին գրուած գիրքերուն միմիայն ցանկը երեք մեծ հատորներով հրատարակուած է։

ժըշտութեան ամէնէն հաստատուն կարծուած հիմերէն մին —tonalité— փլցուց, իսկ Ալֆանօ չհասկցուեցաւ, որովհետև այդ շրջանին իտալացիները ամբողջութեամբ յանձնուած էին veriste կոչուած հասարակ հոսանքին (Բուչչիններու, Մասքանյիններու երաժշտութիւնը)։ Միմիայն օտար քննադատներն —ֆրանսացի, ռուս— էին որոնք կրցան թափանցել անոնց արժէքին և փայլուն ապագայ մը նախատեսեցին։ Այդ նախատեսութիւնը իրականացաւ շատ մօտ ատենէն և Ալֆանօ մինչև այսօր կը գրուէ իտալական նոր երաժշտութեան ամէնէն աչքառու տեղերէն մին, իսկ Շէօնպէրկ, առանց չափազանցութեան, մեր օրերու երաժշտական սերունդի գործունէութեան գլխաւոր առանցքը կը կազմէ։

Տեղն է վերջապէս յիշելու սա ծանօթ խօսքը թէ՝ «հասկնալը, հեղինակին հաւասարիլ կը նշանակէ»։

* * *

Քանի որ խօսեցայ գիտակցական այն տարբեր մակարդակի գործունէութեան մասին, ուր երաժշտական մտածումը կ՚իշխէ, թերևս շահեկան է ամփոփ կերպով ցոյց տալ թէ. մեր ժամանակներուն, մինչև ո՞ւր ջանացին հասցնել այդ տարբեր ներաշխարհի փիլիսոփայութիւնը։

Նախ մէջտեղ դրուեցաւ սա վարդապետութիւնը թէ՝ գոյութիւն ունի մտային գերգիտակցական և գերզգացական աշխարհ մը, որ աղբիւրն է ամէն մտային ու զգացական գործունէութեան։ Ոչ ոք գաղափար ունի այդ աշխարհին մասին և սակայն մարդկային կեանքի բոլոր փուլերն ալ հեռաւոր արձագանգներն ու հետևութիւններն են անոր, այդ աշխարհին մէջ կան նաև ձայնական իրողութիւններ։

Արդ քանի որ երաժշտական մտածումը ոևէ սովորական մտածումէ աւելի կրնայ անցնիլ մեր հասարակ «Ես»ին սահմաններէն, այսինքն կրնայ երթալ, գտնել մեր «Ես»ը, իր այն սկզբնական ամբողջութեան մէջ երբ տակաւին իրմէ ոչ մէկ մասնիկ վատնուած է յուզումներու կամ մտածումներու վերածուելով, կը նշանակէ թէ մտածումի բոլոր ձևերէն ամէնէն աւելի երաժշտականն է որ մօտ է գերզգացական մեր աշխարհին և անով է որ ամէնէն կատարեալ նախազգացումը կ՚ունենանք այդ աշխարհի երևոյթներուն։

Բոլոր մեծ հանճարները ուժգնօրէն ունեցած են այդ նախազգացումը և անոնց երաժշտական մտածումը չէ մեռած բնաւ, որովհետև կրցած են անծանօթ անհունէն բան մը փոխադրել մեր աշխարհին մէջ։

Երբ կը քնանանք խոր և աներազ քունով մը, ըսած է ապրող մեծագոյն փիլիսոփաներէն Ռուտոլֆ Շթայնէր, մեր «Ես»ը կ՚ապրի զուտ ձայնական ու գերզգացական աշխարհի մը մէջ, որուն գիտակցութիւնը չենք ունենար երբ արթննանք։ Այդ աշխարհը devacha կը կոչէ ան։

Այսպէս է ուրեմն որ ծնունդ առած է վարդապետութիւն մը թէ, գոյութիւն ունի ձայնական գերզգացական աշխարհ մը և այդ աշխարհին արձագանգը տիեզերական (cosmique) երաժշտութիւն մը անկախ ժամանակէն, ու մեր սովորական կեանքի չափանիշներէն։ Այս վարդապետութիւնը կոչուեցաւ «պղատոնական իրապաշտութիւն»։

Փիլիսոփայական իտէալ մը մատնանշել, անշուշտ չնշանակեր միևնոյն ատեն այդ իտէալին հասնելու միջոցները գտած ըլլալ, որովհետև անհրաժեշտ է հանճար մը ըլլալ և իր հետ բերել իտէալը իրագործելու համար նոր և սեփական միջոցներ։

Ատոր համար է որ ոչ Պուզօնէ — հիմնադիրը տիեզերական երաժշտութեան — և ոչ ալ իր հետևորդները չկրցան ստեղծել գործ մը, որ իրենց գաղափարին անծանօթ հանճարներու գործերէն աւելի տիեզերական ու յաւերժական հանգամանք մը ունենար։

Այս իրողութիւնը զօրաւոր փաստ մըն է հաստատելու համար թէ միմիայն մտածումին բնազանցութեամբ, փիլիսոփայօրէն կառուցուած իտէալ մը կարելի չէ երաժշտութեամբ իրագործել, նոյնիսկ եթէ այդ մտածումը երևութապէս սովորականէն տարբեր և երաժշտականին մօտ թուի։ Որովհետև, ինչպէս կրկնեցի քանի մը անգամ, հիմնական տարբերութիւն մը կայ երաժշտական մտածումին և փիլիսոփայական, սովորական ըմբռնելի մտածումին միջև, որով և անկարելի է մէկը միւսով բացատրել։

Դարձեալ առնելով Վակնէրի նշանաւոր պարագան, կարելի է այլևս դիւրաւ ըմբռնել անոր վերջնական անյաջողութեան պատճառները։

Վակնէր համոզուած էր որ բանաստեղծական մտածու-

մին և երաժշտական մտածումին միջև գոյութիւն ունին սովորական յարաբերութիւններ և կարծեց որ անոնք կրնան զիրար լրացնել ու անոնց մտածումովը երևակայեց կատարելութիւն մը, իտէալ մը։ Մինչդեռ այսօր երևան եկաւ որ այդ միացումը այդքան ալ տեղին չէր, որովհետև բանաստեղծութիւն և երաժշտութիւն երկու հիմնովին տարբեր մտային գործունէութեանց պտուղներ են և իրարմէ կը զատուին շատ որոշ սահմաններով։

«Երաժշտութիւն կ'սկսի ճիշդ հոն, ուր բանաստեղծութիւնը կը վերջանայ» ըսած է Անտրէ Սիւարէս։

* * *

Քանի որ արևելքցի ենք ու արևմտեանէն հիմնովին տարբեր և աւելի նախնական երաժշտութեան մը վարժուած ենք ընդհանուր առմամբ, կ'արժէ որ քննենք նաև այն տուեալները որոնց վրայ կը հիմնենք մեր, արևելքցիի հասկացողութիւնը։

Ընդհանրապէս երաժշտութիւնը ժողովուրդին կը ներկայանայ արուեստագէտներու և կեղծ արուեստագէտներու կողմէ։ Առաջին պարագային ոևէ մարդ, քաղաքակրթութեան որ աստիճանին ալ որ պատկանի, անպայմանօրէն կ'ունենայ այն անանուն յուզումը, որուն մասին այնքան խօսեցայ։ Որովհետև մեր քաղաքակրթութիւնը մեր մէջ նոր զգացական աշխարհ մը չէ կերտած երբեք, այլ միմիայն զարգացուցած է այն կապերը, որոնցմով դարերէ ի վեր բնութեան կապուած ենք։ Արդ քանի որ երաժշտութիւնը գոյութիւն ունի իբր արուեստ, կը նշանակէ թէ անոր ծնած առաջին իսկ վայրկեանէն մարդ անոր մէջ տեսաւ յուզումի մը փոխանցման միջոցը։ Որով և ամէնէն սկզբնականօրէն քաղաքակիրթ մէկուն համար իսկ երաժշտութիւնը անպայմանօրէն ունի իր յուզական նշանակութիւնը։

Երկրորդ պարագային երբ կեղծ արուեստագէտ մը իսկական իմաստը չի կրնար կամ գէշ կը ներկայացնէ, որպէսզի երաժշտական այդ գործը կատարէ իր զգացական ազդեցութիւնը, հարկ է որ առաջուընէ ծանօթ ըլլայ ունկնդիրին, այսինքն իր մէջ արթննայ աւելի առաջ իր ունեցած ճշմարիտ ու անկեղծ մէկ յուզումին յիշատակը։ Ու անտարակոյս երբ ոևէ յիշատակ անհանգիստ չընէր ունկնդիրը, այն ատեն կեղծ արուեստագէտին ներկայացուցած երաժշտութիւնն ալ բացարձակապէս բան մը չնշանակեր իրեն համար, կը ձանձրացնէ, անհանդուրժելի կը դառնայ։ Այս անհաճոյ ազդեցութիւնն ալ այնքան աւելի է որքան որ նուագուած գործիքին ձայնը հեռու է մարդկային ձայնի թեմպրէն, այսինքն այդ պարագային ամէնէն անտանելի նուագարանը դաշնակն է։

Հիմա երբ մասնաւորենք պարագան մեզի համար, կը տեսնենք որ նոյն բանը կը պատահի շարունակ։ Բոլոր անոնք, որոնք վարժուած են արևելեան երաժշտութեան և արևմտեանը լսած են միմիայն միջակ կամ կեղծ արուեստագէտներէ — հարկ չկայ ըսելու թէ ինչպէս ամէն տեղ, հոս ալ մեծամասնութիւն են անոնք, չեն ախորժիր ու անտարբեր են այդ երաժշտութեան հանդէպ։

Կը պատահի ալ որ լսած ըլլան քանի մը իսկական արուեստագէտներ և սակայն անոնց պատճառած յուզումը աւելի նուազ գտած ըլլան արևելեան երաժշտութեան տուածէն ու դարձեալ չափաւոր անտարբերութեամբ մը դիմաւորեն արևմտեանը։

Կան վերջապէս ուրիշներ ալ որ կարդալով, լսելով կամ զգալով թէ արևմտեան երաժշտութիւնը աւելի կատարեալ է իբրև արուեստ, ինքզինքնին կամաց կամաց վարժեցնեն անոր, ժամանակի մը համար հաճոյք պարտադրեն ինքզինքնուն, մինչև որ գտնեն իսկական ու անկեղծ զգացումներ։

Ժամանակի ազդեցութեան այս դարուն մէջ քիչեր անշուշտ ինքզինքնուն պիտի պարտադրեն այդ աշխատանքը, ու դարձեալ ժամանակն է որ կամաց կամաց, անզգալաբար անոնց մէջ պիտի ստեղծէ և կազմէ իբրև ամբողջութիւն մը և նոր հասկացողութիւն մը արևմտեան երաժշտութեան համար։

Մ. ՀԱՃԵԱՆ

ԸՆԿԵՐՆԵՐՍ

(ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԷՆ)

Յունիս 1907

Անկենդան բլուրին ուսերուն վրայ նստած ուսանողական ոստանին սովորական խաղաղութիւնը վրդովուած է։ Դպրոցական տարեվերջն է. անծանօթ դէմքերով ու այլազան տարազներով լեցուած է մեր թաղը, ուսանողներու թաղը։ Աշակերտները տենդոտ աճապարանքով մը կը պատրաստեն իրենց պայուսակներն ու կը մեկնին անսովոր յուզումով մը. հրաժեշտ կուտան մեզի ու շէնքերուն. կը մնանք միայն մենք ու այս ընդարձակ շէնքերը։ Կառաւանները կը մեկնին ամէն ուղղութեամբ. մեր ընկերներն են անոնք որ կ'երթան վայելելու երջանկութիւնն ու իրենց հարազատները։ Կը հեռանան անոնք գաղթող թռչուններուն պէս, երամ երամ։

Մենք չունինք մեր ուղին, շատ հեռու է մեր աշխարհը, շատ հեռու են մեր հարազատները։

Կը մնանք չորս ընկերներ խուլ ու համր այս շէնքերուն մէջ. դեռ երէկ կեանքով եռացող մեր մտերիմ այս շէնքերը, այսօր այլեւս օտար են մեզ, կը խեղդեն մեզ։

Պանդխտութեան անզուսպ կարօտ մը կը մշուշոտէ մեր աչքերը. Թախծոտ հայրենաբաղձութիւնը նոր թափով մը կ'արիւնէ մեր սիրտերը պատանեկան։ Անտուն ենք ու անընկեր. կրկնապէս պանդխտացած։ Ինքնապահպանման բնազդական մղումով մը կը մօտենանք իրարու։

Ա՛լ չորս առանձնութիւններ չենք. ամբողջութիւն մը կը կազմենք. ուսանողի մեր նիհար քսակներն ալ կը միացնենք. օճախ մը կը շինենք. մեր նոր տունը. մեր օրական սնունդի, աշխատանքի ու ննջարանի յատակագիծը կը պատրաստենք։

Կը ճաշենք բացօդեայ, կը կարդանք ժայռերու ստուերներուն մէջ նստած, ու կը քնանանք տանիքներուն վրայ։ Գիշերը աստղերուն մեծութիւնն ու լոյսը կը բաղդատենք, ու կը ճշդենք դիրքը անոնց որ մեր հարազատները կը տեսնեն։

Ո՛չ զարթուցիչ զանգակը կը խռովէ մեր քունը, ո՛չ դասի ու քննութեան հոգը կը խանգարէ մեր խաղաղ երազը։ Կ'ուտենք մեր նախասիրածը, թռչուններուն ալ բաժին հանելով, մենք ալ նման ենք անոնց. մենք ալ երջանիկ ենք հիմա իրարմով. մենք ալ ունինք մեր հաճոյքն ու ազատութիւնը։ Մեր ի՜նչ փոյթը թէ՛ այս քաղաքին բնակչութիւնը այլամերժ է ու շատ ինքնասէր. սակայն անոնք ալ այլեւս կը սկսին մօտենալ մեզ. կուգան ունկնդրելու պանդուխտի մեր երեկոյեան երգերը։

Պանդուխտի յուզումին պահն է իրիկուն։ Երգը իրիկուան մեր հաւատաւորի աղօթքն է, մեր սփոփանքը արցունքի ու կարօտի։

Ճաշէն յետոյ սատանան մեր փորը կը մտնէ ու կը սկսինք զուարճանալ մեր կրտսեր ընկերոջը հետ։ Մանուէլն է ան. վտիտ մարմնով ու բարձր հասակով, երկար պարանոցով, սեւ ու 'խոշոր աչքերով Մանուէլը. որուն ձայնը կատուի ձայնին նման է եւ զայրացած միջոցին՝ աչքերը վագրի աչքերուն պէս կը վառին. որուն սուր ճիչերն ու գալարումները մեր ծիծաղն ու վայրի հաճոյքի փափաքը կը հրահրեն։ Այս պահը մեր չարանալուն պահն է ալ։

Կը մտնենք գրատան ընդարձակ սրահը, ուր կարգապահօրէն շարուած են հազարներով գիրքերը։ Հոն են միջազգային հին ու նոր տիտանները, դարաւոր ծերունազարդ ու մշուշոտ դէմքերը իրենց լուսապսակներով. հին ու նոր մեծերն ու փոքրերը քով քովի շարուած. կիրքէ ու նախանձէ զերծ՝ մտերմացած՝ ամէնքը դարերու կապերով միացած՝ դիւրահաղորդ ու պատրաստակամ՝ մեզ կը սպասեն այդ հսկաները։ Մեր ճաշակին ու ըմբռնումին համաձայն կը նախընտրենք մէկը անոնցմէ ու կ'երթանք ստուերներուն մէջ անյագօրէն լափելու զայն։

Ի՜նչ խանդավառութեամբ ու ի՜նչ հաւատքով կը կարդայինք այն ատեն, երբ քննադատութեան ու կասկածի թունաւոր որդը չէր սկսած կրծել մեր մանուկ հոգիները։

Միամիտ ու երջանիկ մեր այս կեանքի դառն պահը առաւօտեան այն ժամն էր, երբ կ'արթննայինք արեւի լոյսին մէջ։ Երկուքս վարակուած էինք տեղական ախտէն, տաք երկիրներուն յատուկ այն վէրքէն որ քոյն դրած էր մեր դէմքերուն վրայ։ Սովորական շրջանէն առաջ այդ վէրքերուն բուժումը անկարելի յայտարարած էին բոլոր բժիշկները։ Ամէն դեղ ու դարման անօգուտ եղած էր ու մենք ստիպուած եղանք մեր վէրքերը բուժել մեր սովորական միջոցներովը, մեր մկրատներովը։ Մեր անկողիններուն մէջ նստած, մէյ մէկ հայելի դիմացնիս ու մկրատը ձեռքերնիս, անխնայ կը կտրտենք բորբոքած միսերը, ժամ առաջ կ'ուզենք ազատիլ այդ զզուելի ու անհերես ախտէն, որ որջացած է մեր քիթին ու այտին վրայ, սպառնալով մեր աչքերուն։ Ամէն առաւօտ միսերը կը մկրատուէին, արիւնը կը հոսէր, վէրքերը աւելի կը բորբոքէին, աւելի սպառնալից կը դառնային ու կը մթագնեին պանդուխտի մեր երջանկութիւնը։

Յունիս 1937

Նոր հորիզոններ, ու նոր կեանք. յետ մահու կեանք մը, որ ո՛չ ժպիտ ունի ու ո՛չ թռիչ, մահուան մղձաւանջովը ճնշուած կեանք մը մահուան նման կեանք մը։ Գաղթող թռչուններու նման հեռացած ու անդարձ մեկնած են բոլոր ընկերներս, բացի մէկէն։ Մեր երկուքի դէմքերուն վրայ մեր հին վէրքերուն սպիները դրոշմուած կը մնան դատապարտուածներու խարանին նման, ու նոր վէրք մը կայ բացուած մեր սիրտերուն մէջ. վէրք մը անանուն, անյայտ, կրծող ու այրող։

Ճարտար ու անվրէպ վիրաբուժապետ ընկերս անբուժելի ու մահացու որակեց այս վէրքը խորունկ ու կոտտացող։

ԱՐՓ. Տ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԱՄԵՆՔԸ ԿԵՑՆՈՂ ՄԱՐԴԸ

Հանիֆէ հանըմ, իր բոլոր տեսած ու լսած դէպքերը Ահմէտին տարիքին վրայ հաշիւ կ'ընէր։ Անիկա իր թէ՛ յուշատետրն էր, թէ՛ թուականը, թէ օրացոյցը, ամէն ինչը վերջապէս։ Ահմէտին թլփատութեան հանդէսին առթիւ բերուած ամպարարին բրածները պատմելով չէր ձանձրանար։ Այն օրը՝ երբ Ահմէտը կրօնաշունչ երգերով դպրոց տարուեցաւ, իրեն համար զօրաշարժէն մնացած կարեւոր դըրւագներէն մէկը կը կազմէր։

***

Բամի ծնած, հոն մեծցած, ամուսնացած և հո՛ն ծերացած էր։ Թաղարներով զարդարուած վանդակաւոր լուսամուտով երկյարկանի փայտաշէն տնակը իրենց սեփականութիւնն էր։ Դրան առջեւի որթատունկը ամուսինը իր ձեռովը տնկած, պատուաստած և տարուէ տարի յաւելումներով անոր սարփինայի ձեւ տուած էր։

Ահմէտի հայրը, Հիւսէյին էֆէնտի, Եվգաֆի հաւաքիչ էր, լռակեաց և հեզահամբոյր մէկը։ Օր մը գէթ ծանր խօսք մը ըրած չէր երեսուն տարուան իր կողակցին և ո՛չ ալ թեթեւ մը զարկած էր զաւկին։

Աղջնեկներուն կեանքը կարճ եղած ըլլալուն, Ահմէտ այս երկու ծերուկին վերջին յոյսը եղաւ և քիչ մը ոգեւորութիւն բերաւ անոնց։

Հայրը մեռած ատեն Ահմէտ հինգ տարեկան էր։ Հիւսէյին էֆէնտի իր վերջին օրը՝

— Կնի՛կ, ըսաւ, զաւակս նախ Աստուծոյ, ապա քեզի աւանդ կը թողում։ Իմ պակասս զգալի մի՛ ըներ։ Մեր տունը թող օտար այր մարդ մուտք չի գործէ։ Ահմէտին ուսման հոգ տար։ Աշխատէ՛ որ մարդ ըլլայ։ Մե՛ծ մարդ, մեծ մարդ։ Հակառակ պարագային աչքս եախ կը մնանիմ։

Հանիֆէ հանըմ ամուսնոյն այս խօսքերը երբեք չմոռ-

ցաւ։ Հիւսէյին էֆէնտի իր կնոջը և զաւկին Ռամիի տունը և Էյուպ Սուլթանի մէջ խանութ մը և մաս մը դրամ կը թողուր։ Ապրուստի նեղութիւն չպիտի կրէին։

Եւ սակայն, Ահմէտ, հակառակ մօրը ջանքերուն, կարդալու փափաք չունէր։ Թաղին դպրոցէն յետոյ, Ռամիի նախակրթարանը սկսաւ յաճախել։ Մինչև որ աւարտեց, խեղճ մօրը չքաշածը չմնաց։ Շատ շփացած մեծցած էր։ Կ'օգտուէր մօրը ծայրայեղ գորովէն։ Տասներկու տարեկան էր, երբ դադրեցաւ դպրոց երթալէ, Սուլթանիի Բ.րդ կարգը երկու տարի կրկնած ըլլալով։

Բնաւորութեամբ անհամբոյր չէր, բայց օդային էր։ Կարդալու տաք չէր։ Ժամանակ մը կօշկակարութեան փափաքներ ունեցաւ։ Ատեն մը՝ «ինծի նաւակ մը առ, Էյուպի մէջ մակուկավարութիւն պիտի ընեմ» պնդեց։ Հակառակ խոշոր տղայ մը ըլլալուն, իր հասակին չափ թռուցիկներ կը շինէր և կը թռցնէր, կամ Ռամիի բլրակներուն վրայ թակարդով թռչուն որսալու կ'երթար։

Հանիֆէ հանըմ ուղղակի կը տառապէր։ Իմամին տղան Հայտար, Գուլէլիի զինուորական վարժարանը կը կարդար, որուն համար «սուր կապելու երկու տարի մնաց» կ'ըսէին։ Փերեզակին տղան Րէֆիգ, թաղին ամէնէն անընդունակ մանչը, բժշկական վարժարան կ'երթար։ Անկիւնի հանդատեան կոչուած Ջիւլֆիւ պէյին քեռորդին իսկ՝ դպրոցը աւարտած և Անատոլուի չեմ գիտեր որ տեղին հարցաքննիչ դատաւոր գացած էր։

Հանիֆէ քանի այս բաները կ'իմանար, սրտին կ'իջնէր։ Ահմէտ հուժկու տղամարդ էր, անոնցմէ ո՛չ մէկ տեսակէտով վար։ Ինչո՞ւ ուրեմն, Աստուա՜ծ իմ, մարդ չէր ըլլար և ըլլալ ալ չէր փափաքեր։ Ամէն ուրբաթ գիշեր, երբ հանգուցեալին համար հոգւոյն աղօթքը կ'արտասանէր, իր ցաւը աւելի կը խորունկնար։ Ճերմակ ծածկոցը գլուխը, լամբարին լոյսը վար ըրած, Ահմէտին վերադարձին կը սպասէր իրիկուններ։ Ահմէտ, հեռուէն երբ պատուհանին աղօտ լոյսը կը նշմարէր, կը մռլտար ինքնիրեն։

— Նորէն քարոզ կայ այս գիշեր, ա՜հ սա ծերերը։

Ահմէտ մօրը անսահման գորովին նկատմամբ խուլ էր և ոչ մէկ ատեն խղճահարութիւն ունեցաւ զայն փոխադարձելու։

* * *

Ահմէտ միջոց մը իրենց Էյուպ Սուլթանի խանութը սրճարան ըրաւ։ Սկիզբները գործին եռանդով փարած էր և սրճարանը կարճ ժամանակի մէջ համբաւ շինեց։ Կլկլակները շարք շարք կը շողշողային, սկահակները կարգ կարգ և սէմավարները ծուխ ծուխ, պատերը Ֆէնէրպահչէի, Քեաղըտհանէի, Ազատութեան հերոս թաւ պեխերով Նիազի պէյին շրջանակուած պատկերներով զարդարուած էին։ Տղան, Էյուպ Սուլթանի ամէնէն ծանօթ սրճարանապետն էր թէև, բայց Հանիֆէ հանըմին համար մարդ չէր եղած։

* * *

Ահմէտ շուտով ձանձրացաւ սրճարանէն։ Մէկ շաբթուան մէջ որոշեց և յաջորդին՝ իր մէկ բարեկամին փոխանցեց զայն, իր բոլոր կազմածներով։ Ռամիի մէջ կոկիկ ձմերուկի տախտակաշէն կրպակ մը շինեց։ Սրճարանին հաւասար խնամքով զարդարեց զայն։ Գոյնզգոյն լապտերներ կախեց։ Ձմերուկի դէզերը մինչև առտու կարգի կը բերէր, մերթ բրգաձև կը շարէր, մերթ խորանարդի ձև կուտար խոշորութեան և տեսակին համեմատ։ Ամէնքը գոհ էին Ահմէտէն, իբրև ամէնուն հաւասարապէս բարեացակամ, պատուաւոր տղամարդ և հացը քարէն հանող երիտասարդ։ Եւ սակայն Հանիֆէ հանըմ դժբախտ էր։ Իր ամուսնոյն հանդէպ պարտականութեանը մէջ թերացած կը նկատէր ինքզինք, զաւակը մարդ չկարենալ ընելուն համար։ Այս խղճի խայթը հետզհետէ տառապանք մը կը դառնար և անոր ծանրութեան տակ օրէ օր կը կքէր։

— Ձմերուկ ծախել, սրճարան բանեցնել, ջրհանկիրներու յատուկ զբաղումներ են, կ'ըսէր։

* * *

Ահմէտ իր զինուորութեան շրջանին ինզիպաթի նեֆեր եղաւ։ Մինչև այն ատեն շատ ցանցառ կերպով Իսթանպուլի կողմը, մանաւանդ Պէյօղլու կ'անցնէր։ Իր թաղէն և իր միջավայրէն դուրս անհանգիստ կը զգար ինքզինք։ Եւ որովհետև մայրական սէրը կը բաւէր ամբողջովին իր կեանքը լեցնելու, անհրաժեշտութիւն մը չէր համարած կնոջ մը կապուիլ հիմնապէս։ Սակայն Ահմէտի պէս տեսքոտ ու սլացիկ հասակով երիտասարդ մը կարելի՞ է որ Պէյօղլուի մէջ ինզիպաթութիւն ընէ և չմոլորի։ Արձակուրդի օրերը սկսած էր մօրմէն հեռու անցընել գիշերը։ Հանիֆէ

հանըմի համար զինուորութիւն եւ բացակայութիւն իրարմէ անբաժան, ազուցիկ, նոյնիմաստ բաներ էին։ Մինչեւ այդ տարիքը իր զաւակը օր մը իսկ աչքէ չէր հեռացուցած, բայց զինուորական կեանքի մասին իր այդ ըմբռնումով հաշտուեցաւ տղուն այդ զարտուղութեան հետ։ Տարի ու կէս վերջը արդէն վարժուած էին հեռաւորութեան գաղափարին։ Ահմէտ հասկցաւ որ առեւտրական մեծ տունի մը մէջ ծառայող վաճառորդուհի Սառային ձեռքէն բռնած, չպիտի կրնար զայն իբրեւ իր հարսը ներկայացնել մօրը։ Այդ պատճառով ալ Պէյօղլու մնաց։ Թաղապետական պաշտօնեայ արձանագրուեցաւ երթեւեկի ճիւղին մէջ, իբրեւ խաչաձեւող պողոտաներու ուղեցոյց ոստիկան։

Պայրամէ պայրամ միայն մօրը կը հանդիպէր ձեռքպագի համար։ Հանիֆէ հանըմ խոր կսկիծով այնքան համոզուած էր տղուն մարդ չըլլալուն, որ չհետաքրքրուեցաւ իսկ թէ ո՞ւր կ'աշխատի։ Այնպէս որ շատ արժէք չտուաւ թաղապետական ոստիկան ըլլալու լուրին։

Հանիֆէ հանըմի փափաքած մարդ ըլլալը բացարձակապէս կապ չունէր ոստիկան ըլլալուն հետ։ Իրապէս ինք ալ չէր գիտեր թէ ի՞նչ կը նշանակէր մարդ ըլլալ, որ իր մէջ քրոնիկ երազ մը դարձած էր։

Մարդ ըլլալ խօսքը, մանաւանդ մօտ իր ամուսնոյն բերնին մէջ տեսակ մը Աստուածային և խորհրդաւոր իմաստ մը ստացող զարմանալի, անիմանալի, անբացատրելի աստիճան մը, դիրք մը և անհասանելիութիւն մըն էր։

*
* *

Դրացուհին երբ հեւ ի հեւ ներս մտաւ, Հանիֆէ հանըմ հազիւ կրցաւ մեծ դժուարութեամբ գլուխը բարձին վրայէն մէկ կողմ դարձնել, սպառած ձայնով մը հարցնելու համար.

— Գտա՞ր։

Շաբաթէ մը ի վեր հիւանդ պառկած էր։ Այսօր միայն միտքը ինկած էր իր Ահմէտին լուր ընել։ Տէրը վարձահատոյց ըլլայ ծերուկ դրացուհիին, որ երեք օրէ ի վեր անարէն չէր բաժնուած։

— Դուն հոգ մ'ըներ, ես կ'երթամ կը գտնեմ, ըսած էր։ Դժուա՞ր բան է սէյրուսէֆէրը գտնելը։ Կամուրջին գլուխն է։ Մէլահաթին էրիկը հոն էր, անկէ գիտեմ։ Երկու անգամ գացած էի։

Ջարշաֆին վերնամասէն թեթեւնալէն ետք, սկսաւ պատմել.

— Հանիֆէս, ձեռքովս դրածի պէս գտայ զայն։ Հրապարակի վրայ այս պահուս ուղեցոյց է ըսին։ Ըլայ հո՛ն գացի։ Ահմէտ էֆէնտի տղաս տեսնալիք բան էր, ոսկեճամուկ հագուստներով։ Առիւծներու պէս մէջտեղը հաստակ ցցած կայնած է, շողշողուն գլխանոց մը դրած, ճերմակ ձեռնոցներով, մոյկ հագած։ Չեմ գիտեր թէ տուն եկած ատեն ինչո՞ւ սովորական հագուստներով կուգայ, փոխանակ փաշայի նմանող տարազով գալու։ Անմիջապէս ճանչցայ։ Կամաց մը իրեն մօտեցայ. «Ա՛հ, զաւակս, Ահմէտ, ըսի, մայրիկէդ լուր բերի քեզի»։ Ա՛հ, քուրիկս, Աստուած կեանքը պարգեւէ, ի՛նչ ըսէ կը հաւնիս. ձեռքը սանկ մէյ մը որ վեր առաւ, իբրեւ ազդանշան, ի՜նչ տեսնեմ, ան լերան պէս ինքնաշարժները, հանրակառքերը կեցած տեղերնին մնացին։ Կ'երդնում որ սուտ չեմ։ Ձիերը, կառքերը, ինքնաշարժերը, հանրակառքերը մէկ նշանով կեցուց։ Ասոր վրայ ըսելիքս մոռցայ։ Հազիւ «մայրդ հիւանդ է, քեզ կ'ուզէ տեսնել» կրցեր եմ ըսել։ «Պարտականութիւնս լրացածին պէս կուգամ» պատասխանեց ու նոր ազդանշանով մը ան կեցուցած ինքնաշարժերը և հանրակառքերը շարժման մէջ դրաւ։ Պահ մը անկարելի եղաւ ինծ բաժնուիլ մայթին եզերքէն։ Զաւակս կուշտ ու կուռ դիտեցի։ Հանիֆէս, կ'արժէ որ անգամ մը տեսնես։ Ահմէտը իր պաշտօնին գլուխը մէկ հատիկ է։ Կա՛նգ առ ըսած ատենը, ամէն ինչ կը կենայ, անցի՛ր ըսած ատենը, կ'անցնի։ Աստուծմով կ'ողջնաս, քեզի հետ զինքը տեսնելու կ'երթանք։

Հանիֆէ հանըմ,

— Առաջ Աստուած,

Չկրցաւ ըսել։ Գլուխը թեթեւ մը դէպի աջ թեքեց և աչքերը հետզհետէ ճերմկցան։ Բայց տարիներէ ի վեր իր մեծ տառապանքին ակօսած ծալքոտ դէմքին վրայ հազիւ նշմարելի ժպիտ մը, հոգեկան գոհունակութեան խաղաղու-

Թիւն մը ծաւալեցաւ։ Այո՛, տարիներէ ի վեր, առաջին անգամն էր որ Ահմէտին համար կը խնդար և առաջին անգամն էր որ բախտաւոր կ'զգար ինքզինք։

* * *

Հանիֆէ հանըմ, հանդերձեալին մէջ անպատճառ իր ամուսնոյն միանալու զօրաւոր հաւատքով մեռաւ, կատարուած պարտականութեան մը աւետիսը տանելու համար անոր։

ՔԷՄԱԼ ԹԱՀԻՐ

ՄՈԳԵՐԸ...

Կ'անցնին անոնք անապատէն մեր երկրին.
Մերկ ոտքերով, արեւակէզ, անձկագին։
Մութ արգանդէն, մութ երկինքին,
Ծագող լոյսին հետեւողները կ'անցնին։
Կ'անցնին անոնք, ծեր մոգերը, առանձին,
Ուխտաւորները Աստուծոյ մը նորածին։
Իմաստունները կ'անցնին Արեւելքին հին.
Նոր Աստուած մը որոնողները տենդագին.
Տենչացողները նոր Արեւին, նոր Լոյսին։
Հին օրերու, նոր օրերու մարգարէները կ'անցնին,
Աստուածներ որոնելու նոր կամ հին.
Մինչ աստուածները մանուկ՝ մսուրին մէջ կը ննջեն.
Իմաստունները երկինքին մէջ նոր աստուածներ կ'որոնեն։

ԱՐՓ. Տ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ՍԵԼԻՆԷԻՆ ՄԱՏԱՆԻՆ

ԷՏԻՕ ՊԱՐԹԱԼԻՆԻ

Մեր ծառային, կամ աւելի ճիշդ, մօրս ըսածին պէս «մեր տան պաշտօնեային» աղջիկն էր Սելինէն։ Իրեն հեծանիւ նստիլ կը սորվեցնէի ու այսպէս ամէն Հինգշաբթի երկաթի ու անկման աղմուկներով կը լեցուէր մեր տան բակը, քանի որ այդ վիճակով փողոց ելլելու մասին իսկ կարելի չէր խորհիլ։ Սելինէն կունտ ու կլոր բան մը, բնաւ յարմարութիւն չունէր մարմնամարզի։ Հազիւ թէ, հազար դժուարութիւններով կը յաջողէի զինքը հաւասարակշռել մեքենային վրայ. Նայիս վիզս կը փաթթուէր, անդադար կը ճչար ու կը փակէր աչքերը... չիյնալու համար։

Այս այն շրջանին էր երբ Սելինէն մազերը ամառը հիւսած ու ժապաւինազարդ հաստ հիւսկէնով մը թող տուած կ'ըլլար կռնակին ի վար, ոչխարի դմակի պէս։

Երբ հիւսակը տեղի տուաւ մազերը գլխուն ետին փաթթելու նորոյթին, այն ատեն Սելինէն դադրեցաւ մեր ընտանեկան խօսակցութեան նիւթ կազմելէ, մինչեւ այն օրը երբ նորէն սկսանք խօսիլ իր մասին անունին սկիզբը ածական մը կցած՝ զոր փոքրերը անգիտանալ կեղծելու են։

Երկու տարիէ ի վեր արդէն փաստաբանական *տօքթօրաս* տուած ըլլալով, դատարանին մէջ *ստաժի* շրջան մը կ'անցնէի միաժամանակ դատաւորները դարպասելով։ Այսպէս մեծ լըրջութեամբ կապուած էի ասպարէզիս, թէեւ անիկա երես կը դարձնէր ինծմէ։

Ամէն անգամ որ տանս դուռը զարնուէր, սիրտս վեր կ'ելլէր, կը կարծէի թէ նշանաւոր աւազակ մըն էր ինծի եկողը որ իմ փառքս պիտի ապահովէր։

Եւ ահա օր մըն ալ, փոխանակ երազած աւազակիս՝ Սելինէն ելաւ եկաւ։ Միշտ նոյն տժգոյն դէմքը ունէր, թէեւ աւելի մեծցած էր ու քիչ մըն ալ նիհարցած։ Միայն բերանը փոխուած էր՝ ալ չէր խնդար։

Թերեւ մը ժպտեցաւ երբ խօսք եղաւ մեր հեծանիւի դասերու մասին:

— Կը յիշէ՞ք չէ՞, ձեր վզին կը փաթթուէի, իբր թէ չիյնալու համար, մինչդեռ իրականին մէջ ձեզ համբուրելու պատրուակ մըն էր, մինչ դուք անգիտակ ու շնչահատ՝ զիս բռնել կը ջանայիք:

Յետոյ առանց ժպիտի շարունակեց.

— Նշանածիս համար եկայ: Բանտէն ելլելէն վերջ պիտի կարգուէինք բայց դեռ տարի մըն ալ ոստիկանական հսկողութեան տակ պիտի մնայ եղեր, եկայ որ հասկնամ թէ արդեօք կրնա՞ք բան մը ընել... Ախ դուք երեք տարի առաջ փաստաբան եղած ըլլալու էիք, ուրիշ կ'ըլլար հիմա...

Սելինէին վրաս ունեցած վստահութիւնը զիս յուզեց. գացի ընդհ. դատախազը գտայ: Ուղղամիտ մարդուկ մըն էր ան, դեռ եւս երիտասարդ, զոր ասպարէզը չէր եղծած դեռ: Զիս ընդունեց իր զաւակը խրատող հօր մը նման:

— Վստահ եղէք թէ, պատ. բոլորն ալ իրարու կը նմանին, պատրանքներով մի՛ տարուիք: Եթէ իրենց հարցնես բոլորն ալ անմեղ են. յետոյ ալ երբ քաւեն իրենց յանցանքը զղջացած կը ձեւանան, մինչդեռ հազարէն մէկն անգամ անկեղծ չէ: Այսուհանդերձ չեմ ուզեր խափարել ձեր հաւատքը, քանի որ կ'ըսէք թէ ձերը մասնաւոր պարագայ մըն է. թող ձեր ուզածին պէս ըլլայ, պայմանաւ որ դուք անձնապէս երաշխաւոր ըլլաք: Ես ապահովութեան պետէն պիտի խնդրեմ որ հսկողութիւնը կարելի եղածին չափ ծածուկ կատարուի: Միայն թէ ուշադրութիւն ըրէք որ կծիկը շատ թող չտաք, որպէսզի ետքէն կծկելը դժուար չըլլայ...»

Ընդհ. դատախազէն հրաժեշտ առի. ճամբան ձեռքերս իրար կը շփէի կարծես թէ մեծ յաջողութիւն մը ըլլար ձեռք բերածս:

Քանի մը շաբաթ վերջ սկսաւ իմ աշխատանքս. Արփիար մականուանեալն Կայծակ, խելացի տղայ մըն էր: Փաստաբանի մը չափ տեղեակ էր օրինագրքին տրամադրութիւններուն ու կը գնահատէր այն ծանր պատասխանատուութիւնը, որուն յանձնառու եղած էի իրեն երաշխաւոր ըլլալով:

Երբեմն երբ «ներկայանար ու ինձմէ թոյլտուութիւն խնդրէր» գիշերը այն ինչ ազգականին տունը անցնելու համար, պզտիկ խրատական մը կը խօսէի. գողի քօղարկուած

աչքերը վրաս կը յառէր ու ձեռքը կուրծքին՝ կ'ըսէր «խնդրեմ Պր. Փաստաբան» կարծես կ'ուզէր զիս, ինքզինքնիս դէմ պաշտպանել:

— Մանաւանդ չելլեն աշխատած տեղս զան, տակնուվրայ ընեն ամէն բան: Ծայրէն սկսիլը դժուար պիտի ըլլայ ինծի համար:

Այդ էր իր մտավախութիւնը. կը վախնար որ օր մը անգործ կը մնայ: Խեղճը չէր գիտեր թէ ես զգուշութեան համար այդքան իր մասին խօսած էի գործատիրոջը հետ որ յանձնառու եղած էր զինքը պահել այնքան ատեն որ պատուաւոր աշխատէր:

Այսպէս ուրեմն կը տեսնէի որ ըրած հոգողութիւնս պարապ չէ անցած: Սելինէին նշանածը որ թէեւ ինձմէ քիչ մը փոքր, այլ փորձառութեամբ մեծ էր ինձմէ, մանուկի մը նման իմ վրաս կը կրթնէր, գծած նոր ճամբուս վրայ անսայթաք քալելու համար:

Քանի տարի վերջ, երբ ռազմաճակատի հիւանդանոցներուն մէջ վիրաւորներ տեսայ որոնք քալել կը փորձէին հիւանդապահներու կրթնած, ընկերային պայքարին մէջ վիրաւոր իմ խեղճ յաճախորդս յիշեցի:

⁂

Հսկողութեան տարին անցաւ: Ամբողջական ազատութիւն ստանալէ վերջ, տարբեր մարդ մը եղաւ Արփիար: Հիմա աւելի արթուն էր ու կամակոր, վստահութեամբ կը խօսէր ու մեծութեան հովեր էր առած. կը նմանէր լիսեական այն տղոց որոնք առաջին սիկառին երանութիւնը կ'ըմբոշխնեն:

Փորձեցի այս զարթնումին սանձարձակ խանդավառութիւնը մեղմել քանի մը ապագայի խրատներով. բայց տեսայ որ տեսակ մը ժպիտ ունեցաւ. ու գոհ չմնաց. որովհետեւ երբ մարդ վարժուի առաջնորդի դերին նախատուած կ'զգայ ինքզինքը երբ դիմացինը փորձէ ինքնակամ գործել, իբրեւ թէ անգամ մը մեր խորհուրդին դիմող մէկը, ալ յաւիտեան դատապարտուած ըլլար մեր վերահսկողութեան տակ ապրելու:

Հաւանաբար իր անկախութիւնը արտայայտող այդ ժպիտին ազդեցութեան տակ էի դեռ երբ շաբաթ մը վերջ Սելինէն բերաւ արուեստի գործ մատանի մը ու դրաւ սեղանիս վրայ:

Զկրցի զարմանքս ծածկել եւ յիմարի պէս պոռացի աղջկան երեսն ի վեր. «Ո՞վ *վերցուց* այս գոհարեղէնը:»

Սելինէն սկսաւ հեծկլտալ. ու տեսայ որ շատ ծանր եղած էր վիրաւորանքս. յետոյ պայուսակէն, գոհարավաճառին ստացագիրը հանեց ու դրաւ մատանիին քով: «Երբ ինծի մնար խելք չէի ըներ, բայց Ան պնդեց որ անպայման ստացագիր մը առնեմ վճարումիս փոխարէն. կը խորհէի թէ ի՞նչ հարկ կայ, բայց Ան ալ լաւ կը ճանչնայ մարդիկը...:

Ու ամէն անգամ յարգանքով խառն երկիւղածութեամբ մըն էր որ կ'ըսէր՝ Ան:

Յետոյ վերջին անգամ սապէս պատսպանեց իր ընտրած մարդը:

—Երբ դուք չհաւատաք ո՞վ պիտի հաւատայ:

Ու Սելինէն չգիտցաւ թէ իր վերջին խօսքը իմ փաստաբանի նշանաբանս եղաւ:

Այն օրէն ասդին, ամբաստանեալի մը ի նպաստ խօսք առնելէ առաջ, կ'ըսեմ ես ինծի.

—«Երբ ես չհաւատամ, ո՞վ պիտի հաւատայ»:

Ու կրցածիս չափ կը փորձեմ հաւատալ:

Թրգմ. Վ. ԿՈՄԻԿԵԱՆ **Է. ՊԱՐԹԱԼԻՆԻ**

ՆՌՆԵՆԻՆ Է ՊՏԿԵՐ. . .

Նռնենին նոր կոկոն կոկոն է պտկեր.
Ծոցն աղուորին կը յիշեմ.
Ու կարմրանիչ մորճ քողովն իր՝ հինայ-հեր
Նոր հարսերը կը յիշեմ:

Հոն ճնճղուկներ առագաստի են մտեր,
Անթիւ փեսայ, անթիւ հարս,
Գիւղս հարսնի՜ք կայ, հոգիս անով կ'այրի դեռ,
Փեսան ու հարսն ոսկեվարս:

Ա. ՇՈՒԳ.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ(*)

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ (**)

1. **ԱՆԳԼԻԱ**.—*Անգլիացի ժողովուրդը նկատուած է թշնամի՝ արուեստի դպրոցներու և վարդապետութիւններու։ Իր վիպապաշտութիւնը* (Romantisme) *անաղմուկ զարգացած է մէկ դարու ընթացքին, սկսեալ Թօմսընի Եղանակներէն* (1730) *մինչեւ Կոլտսմիթ, Կրէյ, Եընկ, մինչեւ Ուօրտսուըրթի խմբակը Քոլրիճ եւ մինչեւ Պայրընի, Քիթսի ու Շէլլիի սերունդը։ Վիպապաշտութիւնը դանդաղ ընաշրջում մը եղաւ ազգային գեղարուեստական զգայնութեան։ 20րդ դարու առաջին քառորդին մէջ, անհատապաշտութիւնն է որ տիրապետող կը դառնայ անգլ. գրականութեան մէջ, շնորհիւ անկախ եւ ինքնատիպ հանճարներու, ինչպէս Թոմաս Հարտի, Քիփլինկ, Կալսուըրթի, Ճէյմս Պէռի, Հ. Ուէլս եւ Պէռնար Շօ։ Վերջին տարիներս, գրական համայնապատկերը քիչ մը շփոթ դարձաւ։*

Ժամանակակից գրական շարժումը կարելի չէ կատարեալ ձեւով մը ուսումնասիրել երկու պատճառով։ Նախ խիստ ստուարաթիւ են գործերը, որոնց վրայ կուգան աւելնալ անգլիական շատ մը ուրիշ ազգերու գրական արտադրութիւնները յետոյ դժուար է լուծել օտար

(*) *Ի՞նչ է ընդհ. պատկերը ժամանակակից գրականութեան, որո՞նք են անոր գլխաւոր ձգտումները. գեղարուեստական ի՞նչ արժէք կը ներկայացնէ, ի՞նչ է անոր դերն ու ազդեցութիւնը կեանքին վրայ եւ փոխադարձաբար. որո՞նք են իր ներշնչման աղբիւրները եւ վերջապէս ի՞նչ է անոր դիրքը հանդէպ՝ 20րդ դարը փոթորկող իմաստասիրական, քաղաքական, ընկերային հարցերու եւ երկու մեծ գաղափարաբանութիւններու, ֆաշիզմի եւ համայնավարութեան կամ ընկերվարութեան: Ահաւասիկ հարցեր, որոնց պատասխանը կուտայ մեզի ֆրանս. կարեւորագոյն թերթը Լը Թան, իր խիստ շահեկան եւ արժէքաւոր անքէթով, որ քանի մը ամիսէ ի վեր պարբերաբար կը հրատարակուի* Le Mouvement Littéraire à l'Etranger *ընդհ. խորագրին ներքեւ: Անհրաժեշտ նկատեցինք Տարեգիրքիս համար պատրաստել այս յօդուածաշարքը, աւելորդ է ըսել ամփոփելով, բայց միշտ ջանալով կարեւոր եւ հիմնական մասերը պահել։ Աւելցնենք թէ անքէթը կատարողները այս կամ այն երկրին թերթին միայն թղթակիցներն են, որոնք մէյմէկ հեղինակութիւններ են եւ մանրամասնութիւններու մտնելէ աւելի, յաջողած են համադրական պատկերը տալ այս կամ այն ազգին գրականութեան, անոր ձգտումներուն եւ յեղաշրջումին հետ։*

Յ. Ք.

(**) *Այս դասաւորումը իմս է։*

ազդեցութիւններու հարցը։ Սակայն յետ պատերազմեան այս գործերը մեծ մասով, հասարակաց նկարագիր մը ունին։ Կը ձգտին ո՛չ թէ ներկայացնել անհատները, ինչպէս կ'ընէին Տիքընս եւ Հարտի, այլ խումբեր եւ մարդիկներ, զանգուածին հետ անոնց ունեցած յարաբերութիւններով միասին։

Հակառակ իրենց ուժեղ անհատապաշտութեան, ժամանակակից մեծ գրագէտները չեն դադրած իրենց նիւթերուն մօտենալ ընկերային տեսակէտով։ Այս երեւոյթը մանաւորաբար աչքառու է Կալսուըրթիի թատերգութեանց եւ վէպերուն մէջ։ Ցետոյ արտաքին ազդեցութիւնները իրար խառնուած են, ինչպէս Էլիօթի բանաստեղծութեան մէջ, ուր Ուիթմէնի ամերիկեան ազդեցութիւնը կը զուգորդուի ֆրանս. խորհրդապաշտութեան յամեցած ազդեցութեան հետ։ Անգլօ-ամերիկեան այս նոր բանաստեղծութեան հոսանքը հակազդեցութիւն մըն է Պրիճի, Եիթսի, Մէյսֆիլտի եւ Ապէրքրոմպիի բանաստեղծութեան հետ, որ անգլ. գրականութեան լաւագոյն աւանդութիւններէն մին կը կազմէ։

Պատերազմի եւ յետ-պատերազմի շրջանը բերաւ անգլ. գրականութեան նախորդ շրջանի աստուածներուն վերջալոյսը։ Հ. Ուէլս, 15 տարիէ ի վեր քաղաքական եւ իմաստասիրական առաքելութեան մէջ ինկած է, ինչ որ յաջողութիւն չէ բերած իրեն։ Քիփլինկ (անցեալ տարի մեռաւ) խորապէս հարուածուած մեծ պատերազմէն (տղան սպաննուած պատերազմի դաշտին վրայ) պատմուածքներու հաւաքածոյ մը միայն արտադրեց։ Կալսուըրթի ասպարէզը փակեց 1933ին. բարձր եւ միջին դասու քաղքենիին կեանքը նկարագրելէ վերջ։ Ճէյմս Պէռի, անցեալ յունիսին մեռաւ։ Ճի՛շդ է որ բոլորն ալ նոր ժամանակներու ազդեցութեանց ենթարկուեցան ու ջանացին նոր սերունդը ըմբռնել։ Շօ, իր 82-դ տարին թեւակոխած, քաղաքական եւ ընկերային պարատօքսներու աղբիւրներ գտած է մեծ պատերազմի դէպքերուն, Ժան տ'Արքի պատմութեան, ռամկավարութեանց տագնապին ու տիկտատէօրներու ծնունդին մէջ։

Անգլիացի գրագէտները անտարբեր չեն մնացած յետպատերազմեան հարցերու հանդէպ — խաղաղութեան կազմակերպութիւնը, հատուցումներու խնդիրը, անգործութիւնն ու ընկերային բարենորոգումները։ Վիպագրուհի մը Տիկին Տաուսըն Սքոթ գաղափարը յղացաւ 1922ին հիմնելու խաղաղասիրական ընկերակցութիւն մը, որ ծանօթ է ՓԷՆ Քլիպ անունով, այսինքն բանաստեղծներու, գրագէտներու, հրատարակիչներու միութիւն մը, որուն նպատակն է քաղաքակիրթ երկիրներու գրողներու փոխադարձ հասկացողութեամբ եւ հասարակաց ջանքերով խաղաղութիւնը պաշտպանել։ Այսօր Եւրոպայի, Ասիոյ եւ Ամերիկայի բազմաթիւ երկիրներու մէջ նմանօրինակ ազգային ակումբներ կան։ Կալսուըրթի առաջին նախագահը եղած է։ Այս բարձր իտէալով ընկերակցութիւնը քանիցս յաջողած է պաշտպանել գրագէտներուն եւ ազատօրէն գրելու ու խորհելու իրաւունքը։

Քաղաքական տարակարծութիւններու քով, գրական հակամարտութիւնները անպակաս եղած են այս քլիւպներու մէջ։ Ակումբէն ներս կամ դուրս, յետ պատերազմեան գրական սերունդին էական նկարագիրը եղած է նոր, «ուրիշ բան» ստեղծել։ Երիտասարդութիւնը երբեմն անհաշտ եւ աններող ըլլալու աստիճան թշնամի եղած է հիներուն, Քիփլինկի, Պէռիի եւ Ժէռոմ Ք. Ժէռոմի։ Այս շարժումը երեւան եկած է ոչ միայն նախորդ շրջաններու ոգիին եւ ձգտումներուն, այլեւ արտայայտութեան ձեւերուն դէմ։ «Գրելու, նկարելու, քանդակելու, աւանդական մէթոտները, կ'ըսեն նորերը, հինցած են եւ անդարմանելի կերպով բռնուած պայմանադրական բարոյականութեամբ. յղացման երիտասարդութիւնը վճռած է զանոնք տապալել։ Արտայայտել յեղափոխական ոգին, ահաւասիկ պարտականութիւնը արուեստագէտին եւ գրագէտին. Ներկայ վէպին առաքելութիւնն է ջնջել մարդկային բնազդներու եւ սեռային կեանքի մասին անկեղծօրէն արտայայտուելու արգելքները»։ Մաքրակրօն, ընտանեկան եւ ընկերային առաքինութեանց մեծ յարգ ու արժէք տուող անգլիացիներուն այս երեւոյթը կրնայ զարմացում պատճառել. բայց պատճառները երկուք են. նախ ֆրանս. բնապաշտութեան ազդեցութիւնը 30—40 տարուայ յապաղումով, յետոյ վերադարձ ԺԸ. դարու անգլ. վէպին աւանդական ազատութեան եւ վերջապէս ամերիկեան կոչուած անդիմադրելի հոսանքին, որ խառնուրդ մըն է գեղարուեստական նիւթապաշտութեան, դիւային աւիւնի, ահարկու անփութութեան եւ առեւտրականի ինքնավստահ բնազդի մը։ Կարգ մը քննադատներ՝ վիրաւորուած այս ծայրայեղութիւններէն, Ֆրէօյտի ազդեցութեան ենթարկուած այս խմբակը կոչած են «Հաւնոցի դպրոց»։

Երկու ազդակներ այս ազատագրեալ եւ անկեղծ հոսանքը համեմատաբար ձախողութեան դատապարտեցին։ 1. Արքունի տան լորտ-սենեկապետին դիւանին ի գործ դրած գրաքննութիւնը ներկայացումներու եւ հրատարակութիւններու վրայ եւ 2. Կարգ մը ընթերցման քօմիթէներու վճիռը։ Յայտնի է որ անգլ. գրաքննութիւնը կրնայ արգիլել շատ քաջ նկատուած թատերգութիւնները. հեղինակներն ալ կրնայ դատարան յանձնել, որոնց ըսել կուտան այն պատճառները, որոնց համար իրենց գիրքը պէտք է փճացուի»։

Ասիկա անհաշտ է անգլ. արդարադատութեան սկզբունքին հետ, որուն համաձայն «ամէն անհատ անմեղ պէտք է նկատել մինչեւ որ յանցանքը չէ ապացուցուած.» Արդ քաջ հեղինակներու դէմ բացուած դատերու ընթացքին, հեղինակը արդէն յանցաւոր կը նկատուի, երբ իրմէ պահանջեն ինքզինքը արդարացնել։ Ասկէ ալ դիւրին չէ միջին դասակարգէ ընտրուած անգլիացիներու ժիւրիին առջեւ։ Իսկ գիրքի ընկերութիւններուն յանձնարարութիւնները ամենամեծ ազդեցութիւն ունին։ «Ամսուան գիրքը» կամ «այսինչ ընկերութեան ընտրած» ժապաւէնը կրող գիրքերը ամենամեծ սպառում ունին ոչ միայն Անգլիոյ այլեւ գաղթապետութեանց եւ մանաւանդ Մ. Նահանգներու մէջ։

Առանց հասարակութեան յոգնութիւն պատճառելու, անոր հաճելի երեւնալու եւ դատ դատաստանէ զերծ մնալու հոգը ծնունդ-

տուաւ ոստիկանական վէպերու։ Էտկառ Ուալլէյս այս սեռին ամենագլխաւոր դէմքը կը մնայ։ Քէնըն Տօյլի, Բօի շաւղէն ընթացող հեղինակներուն գործերը որոնք աժանագին գիրքեր (best sellers) անունին տակ ծանօթ են, մեծ բաղդ ունեցան։ Արգիլուած եւ մեծ յաջողութիւն գտած այս երկու ծայրայեղութիւններու մէջտեղ, յոռետես եւ պատրանազերծ (désabusé) ներշնչումով տէր գրագէտներու սերունդ մը հասաւ: Տավիտ Լօրընս (Լէյտի Չէթըրլէյի տարփածուի ծանօթ եւ արգիլուած գիրքին հեղինակը), Հըքսլի, Գույումճեան) Մայքըլ Արլէն, Էրիք Լինքլէյթըր, Հ. Մաք Տօնէլ, Նօէլ Քօուըրտ եւլն։

Միաժամանակ բարենորոգչական, գրեթէ յեղափոխական ձըգտումով կը ծաղկէր ամերիկեան գրականութիւնը շնորհիւ Սինքլէրի, Թէօտօր Տրայզէրի, Սինքլէր Լըուիսի, Ճօն Տօս Բասոսի որոնք հանրային միտքը պատրաստեցին Ռուզվէլթի նոր ընկերվարութեան։ Այս ազդեցութիւնը կը տեսնուի Անգլիոյ մէջ Բրիսլիի վէպերուն մէջ։ Անգլ. թատրոնը առողջ մնացած է եւ պաշտպանուած անգլիացիի ճաշակին ու խառնուածքին հակառակ գացող ձգտումներուն դէմ։ Ճօն Տրինքուաթըրի պատմական թատերգութիւնները, Պէռնար Շոյի գործերը, Լօնստէյլի Մընքհաուզի, Միլնի, Իրվինի եւ իռլանտական դըպրոցին քօմէտիները մեծագոյն պատճառներն են ասոր։

Անգլիական գաղթապետութիւններն ալ լաւագոյն հեղինակներ տուած են։ Քաթէրին Մանսֆիլտ Նոր-Զելանտացի է։ Աւստրալիան տուած է Ռիչարտսընը, Քանատան՝ Մազօ տը լա Ռօշը։ Հարաւային Ափրիկէն՝ Տաֆնէ Միւլըր, Սարա Կէրթրիւտ Միլին, Տընէյս Ռէյց (այսօր նախարար) Արժէքաւոր գաւառական գրականութիւն մըն ալ կայ. գլխաւոր ներկայացուցիչներն են Ուալբօլ, Ճօն Պըշամ (այսօր լորտ Թուիտըզմիւիր, ընդհ. կառավարիչ Քանատայի), լորտին քոյրը Անն Պըշամ որ կը ստորագրէ Օ. Տուկլաս կեղծանունով. Մէրի Ուէպ, որուն տաղանդը երեւան հանեց Սթէնլի Պոլտուին, (նախորդ վարչապետը եւայլն:

Պատերազմէն ի վեր արեւելեան գրականութիւն մըն ալ ծաղկած է: Մերձաւոր արեւելքը, որ անգլ. ժողովուրդին մտահոգութեան առարկայ եղած է պատերազմէն առաջ իսկ, ծնունդ տուած է քանի մը հեղինակներու, որոնք միաժամանակ հնախոյզ են, բուսաբան, արուեստագէտ ու խուզարկու. Սէն Ճօն Ֆիլպի, Պէրթրամ Թօմըս, Ֆրէյա Սթարք եւ մանաւանդ Թ. Է. Լօրընս (*) որուն գիրքը Իմաստութեան 7 Սիւներ, 20րդ դարու անգլ. գրականութեան գլխաւոր գործն է. շլացուցիչ եւ ընդարձակածաւալ Աստուածաշունչի եւ Շէյքսփիրի չափ։ Այս գործը եզական է, լաւայի հեղեղ մը անապատի մէջ։ Անիկա ոչ մէկ դպրոցի կը պատկանի, ոչ ալ դպրոց պիտի շինէ, որովհետեւ իր

(*) Հռչակաւոր գնդապետ Լօրընսը որ 2 տարի առաջ արկածահար մեռաւ եւ որ մեծ պատերազմին արաբները ոտքի հանեց Օսմանեան բանակներուն դէմ իբրեւ «անապատներու անթագ թագաւոր», ինչպէս կ'ըսեն։

ներշնչումն ու ոճը ծնած են իր իսկ ասպարէզէն, որ հերոսի մը ասպարէզը եղաւ։

Ժամանակակից Անգլիան, գրական տեսակէտով կը թուի ձերբազատիլ ծայրայեղ բնապաշտութենէ մը, եւ մասամբ կը վերադառնայ պարկեշտ ու քաղքենի (պուրժուազ) գրական աւանդութեան, եւ հիմնական առաքինութեան, առողջ բարոյականին եւ մասամբ ալ Մ. Նահանգներու ու նոյնիսկ գաղթապետութեանց ազդեցութեանց ներքեւ։ Իրական այս սերունդին մէջ առանց չափազանցելու, իբրեւ խորհրդանիշ կարելի է առնել այս երկու Լօրընսները։ Մէկը պատրանազերծ, յեղափոխական, տարփական եւ արուեստապաշտ, միւսը հաւատքի եւ գործի մարդ, որ իր նպատակներու մեծութենէն պարտուած ըլլալով հանդերձ, իր երկրին շահերուն ծառայած ըլլալուն համար նուազ հպարտ չէ եղած։

Ռօպէռ Լ. Քոխ

II.— Մ. ՆԱՀԱՆԳՆԵՐ.— Աւելի քան քսան տարի առաջ, գրականութեան մէջ նոր մուտք գործած հեղինակ մը, Վան Ուիք Պրուքս մանիֆէսթ մը կը հրատարակէր, որով կը հռչակէր ամերիկեան գրականութեան կատարեալ անկախութիւնը եւ ասով իսկ կ'արտայայտէր նորահաս սերունդին բոլոր յոյսերն ու խանդավառութիւնը։ Ամերիկ. գրականութիւնը որ երկար ատեն կրտսեր քոյրը եւ ստորադասը համարուած էր անգլ. գրականութեան, վերջապէս ինքզինքը կը գտնէր, հրաժարելով իր մօտէլները փնտռելէ Անգլիայէն եւ դառնալով իրապէս ազգային, արտայայտելու համար ամերիկեան կեանքը: Երիտասարդ գրողները «անկլիքան» կոչուած անցեալին հետ ալ իրենց կապը կը խզէին, այդ անցեալէն ընդունելով միայն Ուալթ Ուիթմէնը։ Միւսները կամ պատեհապաշտ էին կամ մաքրակրօն, տեղ գտնելով Էմըրսընի վսեմացած եւ անարիւն մտածումին ու Բենեամին Ֆրանքլինի տափակ զուարթախոհութեան միջեւ։

Բայց ասոնց կը պակսէր իրականութեան հետ բուռն կերպով շփում ունենալու յատկութիւնը որ ո՜րքան անհրաժեշտ է գրագէտի մը համար, ինչպէս նաեւ ներքին կեանքի այլազանութիւնն ու հասունութիւնը։ Անարդար էր նաեւ անցեալը ուրանալ: Այս պատճառով Վէրնօն Բարինքթըն, հսկայ գործով մը երեւան բերած է այդ արհամարհուած անցեալին գոյութիւնն ու շարունակականութիւնը եւ նոյն ինքն Պրուքս վերադարձած է մաքրակրօնութեան Ֆլաուրինկ օֆ Նիւ Ինկլէնտ անուն գործին մէջ։

Օտար ազդեցութիւնները յստակօրէն կ'երեւան ամերիկ. գրական գործերուն մէջ։ Առաջին կարգի վրայ կու գայ անգլիականը եւ ամենէն աւելի Քիփլինկինը։ Հ. Ուէլսի ազդեցութեամբ շատ մը երիտասարդներ եւ վարպետ գրագէտներ, ինչպէս Սինքլէր Լըուիս իրենց գործերուն մէջ կը քննադատեն ընկերութիւնը եւ քաղքենին։ Հըքսլի, Վիրճինիա Վուլֆ, Տօն Պիրն, Քօուըրտ, Ճէյմս Ճօյս, Սըմըրսէթ Մօամ շատ աւելի ընթերցող ունին հոն քան իրենց երկրին մէջ։

Ֆրանսական նպաստն ալ աչքառու է։ Անաթօլ Ֆրանս վարպետ մը կը մնայ հեգնանքի, ճաշակի եւ իւմանիզմի։ Զօլայի ազդեցութիւ-

նը աւելի խոր ու ծաւալուն է։ Մօբասան կը մնայ իբրեւ մեծ արուեստագէտ մը, որուն կարճ պատմուածքներու (short story) գաղտնիքը կը ջանան կորզել սկսնակները։ Պօթլէռ եղած է աղօքամասեանը բանաստեղծներու ամբողջ սերունդի մը։ Ժիտի գործը նոյնպէս արձագանգ գտած է եւ վերջապէս Պէրկսոնի մէջ ամերիկ. հասարակութիւնը կարծած է գտնել արդարացումը բնազդին եւ ինքնաբուխ ժայթքումին, ազատագրումը կապանքներէ եւ արդարացումը այն կենսական խոյանքին որ ա՛յնքան հզօրապէս երեւան կու գայ այս երիտասարդ ժողովուրդին մէջ։

Թօլսթոյով, Տօսթօյէվսքիով եւ Կօրքիով խորապէս թրծուած է ամերիկեան մտածումը։ Սակայն այս բոլոր վարպետները դպրոց չեն կազմած։ Այսօրուան ամեր. գրականութիւնը գոյութիւն ունի ինքնիրմով եւ վերջին 20 տարիներու արտադրութիւնը իրաւունք տուած է Պրուքսի մարգարէութեան։ Այնքա՛ն ճոխ է ու այլազան, որ անկարելի է բաժանումներ գտնել։ Թէեւ գլուխ-գործոցները համեմատաբար քիչ, բայց տաղանդները շատ են եւ այնքան ինքնաբուխ կերպով երեւան կու գան ու այնքան ճարտարութեամբ ծաւալում կը գտնեն որ մարդ կը տարուի թէ այս առատութիւնը վտանգ մը չէ՞։

Քննադատութիւնը մեծապէս զբաղած է այս երեւոյթով. Իրվինկ Պապիթ մինչեւ իր մահը պայքարեցաւ այս կոհակին դէմ, բնազդին յաղթանակին դէմ անուարգել մը գնելու համար եւ բանաւոր ու իմացական առողջ կանոններ։ Նոյն դիրքը բռնած էր Բօլ Էլմէր Մօր (վերջերս մեռաւ)։ Սէթըրտէյ Րըվիւ օֆ Լիթըրէյչըր (Գրականութեան Կիրակնօրեայ Հանդէս) գլուխը անցաւ վերջերս անկախ ու հմուտ երիտասարդ քննադատ մը Հանրի Լ. Մէնքէն, մեծցած Հարուըրտ համալսարանի մէջ։ Կատաղօրէն հարուածելով քաղքենի ծիծաղելի բարքերը, ամբոխին անմտութիւնը, գեղջուկներուն թանձրամտութիւնը, զանգուածներուն ըմբռնելու անկարողութիւնը, իշխանութեանց ղեղծումները, ռամկավարութեան թերութիւնները, անիկա երեւան կու գայ մտաւորական ազնուական մը, արտակարգօրէն ճոխ ու բուռն բառամթերքով եւ օժտուած՝ հայհոյելու հանճարով։ Թէեւ մեծ դատի մը կամ որոշ վարդապետութեան մը չէ կապուած, սակայն վերջին 15 տարուայ ընթացքին առաջնակարգ դեր խաղացած է։ Ան է որ հանրութեան ծանօթացուց Սինքլէր Լըուիսը, Քէպէլը, Սքօթ Ֆից-ճէրըլտը, եւ քաջալերեց նոր սերունդին բազմաթիւ երիտասարդ-դրագէտներն ու նորավիպագիրները։ Բազմաթիւ են հիմա քննադատները, որոնք սակայն առաջնորդ մը ըլլալէ աւելի դիտող են:

Քանի մը մեծ վիպասաններ.— Նախ Ըփթըն Սինքլէր որ տուած է ընդարձակ մէկ համայնապատկերը ամերիկեան կեանքին, քաղաքներուն, հանքերուն, գործարաններուն, Շիքակոյի սպանդանոցներուն, թրըսթներուն եւ ամբողջ ամեր. մեքենականութեան։ Սակայն արուեստագէտ չէ։ Աւելի հզօր ու բուռն է Թէօտօր Տրայզըր, նկարիչը ամեր. կեանքին ուրիշ մէկ կերպարանքին եւ դարաշրջանին. այն պահը՝ ուր ճարտարարուեստականացումը սկսաւ ճնշիչ ու աճաբեկիչ ուժ մը դառնալ։ Առարկայօրէն ուզած է ներկայացնել ժողովուրդի

կարգ մը դասակարգերուն, մասնաւորաբար բանուորներու եւ խեղճերու հոգիին կատարեալ ամայութիւնը, ներքին կեանքին բացակայութիւնը ու բարոյական զսպանակներու չգոյութիւնը, հզօր եւ մերթ ողբերգական տեսիլներով։

Ինչ որ Տրայզէր փորձած է ընել, աւելի արուեստով բայց նուազ ուժով ձեռք առած է Շէրուուտ Անտէրսըն, թշուառ մարդոց վիպասանը։ Ուինէսպուրկ Օհայօ, Փուր Հուայթ եւ Տարք Լաֆըր վէպերուն մէջ կը գտնենք կեանքը մռայլ եւ չարաշուք փոքրիկ Արեւմուտքի քաղաքներուն, անյոյս ու զուրկ մեծութենէ եւ որոնց գոյութենէն անտեղեակ են շատ մը ամերիկացիներ իսկ։

Հէմինկուէյ թերեւս ամենամեծ ներկայացուցիչն է այս սերունդին։ Երկար ատեն Ֆրանսա ապրած, պատերազմի մասնակցած, թըրծուած է Ֆլօպէռի մէթոտով ու ոգիով քան թէ նիւթերով։ Իր յատկանիշներն են գեղարուեստական ճաշակ, անկարեկիր դիտողութիւն, ոճի մաքրութիւն եւ անձնական զգացումներու բացակայութիւն։ Իր Վարպետին պէս սիրահար է լոյսին, շլացուցիչ բնանկարներու եւ վերջերս աչքը դարձուցած է դէպի Սպանիա, արիւնի, հեշտանքի ու մահուան այդ երկիրը։ Տիր Սըն Օլսօ Րայզըս եւ Քէրուէլ թու Արմս գլխաւոր գործերն են։

Ջտարիւն արուեստագէտ մըն է նաեւ Ճէյմս Պրէնչ Քէպէլ, որ փորձած է Առօրեայէն փախուստ տալ եւ ինքզինքին համար ստեղծել քիմծին աշխարհ մը։

Իբրեւ լրագրող տարիներով աշխատելէ վերջ, Սինքլէր Լուիս յանկարծ հռչակաւոր դարձաւ իր Մէյն Սթրիթ (Մեծ փողոց) գործով, իր երկրին կեանքին ամէնէն հաւատարիմ նկարիչը նկատուած է. Ֆլօպէռի եւ Ուէլսի ազդեցութիւնները կը գտնենք իր գործերուն մէջ։

Պապիթ հռչակաւոր գործին մէջ անողոք կերպով հեգնած է փողոցի մարդը, միջակորեար դասակարգը, անոր յարգելի երեւոյթին տակ սքօղուած խոր ունչութիւնը, տափակութիւններն ու ծիծաղելի կողմերը։

Գաւառական գրականութիւնն ալ ծաղկած է։ Ամերիկացի գրողները հակած իրենց անցեալին վրայ, գիտակցած են իրենց ժողովուրդին այլազա՛ն կերպարանքին եւ անոր մեծութեան։ Ոմանք իրենց գաւառը, ուրիշներ գաւառին անցեալը կը նկարագրեն: Ուիլլա Քաթըր ցոյց կու տայ ամերիկեան արեւմուտքը հիմող յանդուգն բաղդախնդիրներու դանդաղ խորտակումն ու անհետացումը, Կէրթրուտ Աթըրթըն կը նկարէ Գալիֆօրնիոյ կեանքը, Սթրիպլինկ կ'ուսումնասիրէ կերպարանափոխութիւնը հարաւային նահանգներուն, սկսեալ քաղաքային պատերազմէն մինչեւ մեր օրերը։ Այս գործերը շատ կը ծախուին. ոմանք 3 ամսուայ մէջ մինչեւ 400000 օրինակ ծախուած են։ Գաւառական գրողներ են Էլլէն Կլասկօ, Մարի Օսթէնսօ, Ալլէն Հուայթ, Հէրվէյ Ալլէն, որ մեծածաւալ գործ մը ունի Անթընի Ատվըրս, պատմական վէպ, Սապարթլընի եւ Ճէյմս Նորման Հօլ։

Վերջին տասնամեակին կատարեալ բարելաւման շրջան մը թեւակոխած է թատերական արուեստը, որմէ կը վախցուէր որ հանրու-

թիւնը բոլորովին պիտի հեռանայ, սինէմայի ազդեցութեամբ։ Մինչ Պրօտուէյի (Նիւ Եօրք) թատրոնները բեմադրելու կ'ելլէին միայն այն պիէսները, որոնց յաջողութիւնը ի յառաջագունէ ապահովուած կը նկատէին, ամաթէօռներու թատրոնները սկսան բազմանալ եւ այսօր երկրին ամէն կողմը տարածուած են։ Կառավարութիւնն ալ այս շարժումը քաջալերեց ստեղծելով Ֆէտերըլ Թիաթրը, կազմուած երիտասարդ հեղինակներէ եւ աշխատանք չունեցող դերասաններէ, որոնք քաղաքէ քաղաք շրջելով, հասարակութեան մեծ մասը գրաւեցին։ Բրօվինսթաունի թատրոնին մէջ է որ երեւան եկաւ մեծ թատերգակ մը, Եօժէն օ Նէյլ (*) Անոր գործը մտաւորականի եւ բանաստեղծի ըմբոստութիւնն է ընդդէմ գործի մարդուն (Պըզինէսմէն) եւ կատաղի թշնամի քաղքենիութեան, ժամանակակից ընկերութեան, նախապաշարումներու եւ պայմանադրական սովորութիւններու։ Մարդկային տառապանքներուն վեհափառութիւնը զգացած ու նկարագրած է։ Արուեստագէտի շատ գեղեցիկ խառնուածքի տէր, ոչ մէկ զիջում ըրած է հասարակութեան։ Գլխաւոր գործերն են «Տիզարթ ընտըր տհը Էլմս, Սթրէնճ Ինթըրլիւտ, Ահ Ուիլտըրնէս։

Բանաստեղծները, գրեթէ բոլորն ալ դժգոհներ ու բողոքողներ են իրենց ապրած ընկերութեան ու միջավայրին մէջ եւ ճարտարարուեստի ծաղկումը անոնց թափը չէ ջլատած։ Ստուարաթիւ են, բայց յիշատակենք քանի մը գլխաւորները։ Ռապըրթ Ֆրոսթ, Էտուըրտ Արլինկթըն Ռոպինսըն, Թ. Ս. Էլիօթ, որ Անգլիա կը բնակի։ Ժողովրդական բանաստեղծ մըն է Վաչէլ Լինտզէյ, որ փորձած է բանաստեղծութեան մէջ մտցնել ժողովրդական կշռոյթներ ու ճազպանտէն՝ տարրեր։ Իր Քօնկօ գործը մեծ գայթակղութիւն յարոյց եւ յաջողութիւն ունեցաւ. Թափառական ապրող մըն է Քարլ Սէնտպուրկ։ Կատարեալ արուեստագէտ է Էդրա Բունտ. Սթէֆըն Պէնէթ, Էտնա Միլէյ տաղանդ ունին։

Իբրեւ եզրակացութիւն ըսենք թէ աննախընթաց ճիգ մը կը թափուի ազգ. գրականութեան ծաղկման ի նպաստ։ Հետաքրքրական պարագայ. գրականութեան եւ Մ. Նահանգներու մակերեսային կեանքի միջեւ կապ չկայ, անջատ են իրարմէ։ Գրականութիւնը իր ամբողջութեան մէջ եթէ ոչ յոռետես, բայց գոնէ կը ցուցնէ թէ միջավայրին հետ ներդաշնակ չի քալեր, դժգոհ է անկէ, հակառակ ամերիկացիին լաւատեսութեան ներկային հանդէպ ու կոյր վստահութեան՝ ապագային հանդէպ։ Ասոր պատճառներէն մէկը կրնայ նկատուիլ մաքրակրօնութեանխոր եւ ներուժ վերապրում մը եւ երկրորդ՝ հաղորդութեան պակասը ընդմէջ հեղինակին ու ընթերցողին։ Հեղինակները ենթարկուեցան հասարակութեան անգիտակից բռնակալութեանց ու հրատարակիչներու չարաշահութեան։ Ցետոյ շատ քիչ են որ չեն հրապուրուիր Հոլիվուտի հրաւէրներէն եւ ապարանքներէն։ Իսկ իրենց անկախութիւնը պահել գիտցողները կը շարունակեն քալել այն ուղիէն, զոր գծած էին ինքզինքնուն համար։

Ժիլպէռ Շինառ

(*) 1936ին Նոպէլի գրական մրցանակին արժանացած։ (Ծ. Թ.)

Բ. ՍԼԱՒ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

I. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՌՈՒՍԻԱ.— Գրական կալուածին մէջ Խորհրդային Ռուսիա շատ քիչ յաջողութիւն ունեցած է, ճարտարարուեստական իրականացումներուն հետ բաղդատելով։ Մարքսիզմը կը յաւակնի վերանորոգել տնտեսութեան հետ արուեստներն ու գիտութիւնն ալ։ Սակայն թափուած բոլոր ջանքերը դեռ մինչև հիմա չեն կրցած ստեղծել գրական եւ գեղարուեստական շարժում մը — լայն առումով մշակոյթ մը— որ ներշընչուած ըլլար մարքսիզմէն։ Ծրագիրները մեծ են, բայց իրականացումները շատ յաճախ յուսախաբութեան պատճառող։

Պատճառը ան չէ որ այս օրուան Ռուսիան լաւ գրագէտներ չունի. ինչպէս երէկ, այսօր ալ մեծ անուններու կը հանդիպինք, գրական բարձրորակ գործեր են Ալէքսիս Թոլսթոյի «Մեծն Պետրոսը» Միշէլ Շոլօխովի «Խաղաղ Տոնը», Պուլկաքովի թատերգութիւնները. բայց բոլորն ալ ծաղկած են մարքսիզմէ դուրս։

Հազիւ 20 տարեկան է Խորհրդ. Ռուսիան եւ իր հիացողները կրնան պատճառաբանել թէ ժամանակ չէ ունեցած նոր մշակոյթ մը ստեղծելու, որովհետև ամէնէն անհրաժեշտին, պետութեան քաղաքական եւ տնտես. վերակազմութեան նուիրուած է, յետոյ մարքսական մշակոյթը ինքնաբերաբար օր մը պիտի փթթի ընկերվարական ոստանին մէջ։ Բայց մակերեսային է այս պատճառաբանութիւնը, որովհետեւ կրնանք հաստատել թէ մշակոյթը մարքսական ուղղութեամբ չէ որ այսօր կը զարգանայ։ Բոլոր մարզերուն մէջ, հանդիպատես ենք աւանդական ձիրքերուն վերադարձին։

Ահաւասիկ շօշափելի օրինակներ։ Սովիէթ ճարտարապետները ոչ մէկ նոր ձև գտած են և կը նախընտրեն կորնթական սիւներ և ուրիշ հինցած դասական զարդեր, ինչ որ զարմացում կը պատճառէ։ Մատի վրայ համրուող օպերաներ կան, որոնց սէնարիօն թէև դասակարգային պայքարէն առնուած է, բայց երաժշտութիւնը տարօրինակ կերպով յարմարողական է (conformiste). առի չգոյէ լաւագոյնին, հին խաղացանկը (repertoire) պահուած է։ Թարմացած քանի մը մեծածախս բեմադրութիւններով։ Ի զուր նոր գաղափար մը փնտռելու ենք նկարչութեան մէջ, որ արդէն շատ աղքատ է և ժամանակակից նկարիչներուն գործերուն վերջին ցուցահանդէսը Թրէթիաքովի սրահին մէջ, տաժանելի տպաւորութիւն թողուց։

Երկար ատեն տիրապետող դէմք մնաց պատմական ուսումնասիրութիւններով ծանօթ Բոքրովսքին, որ կը փորձէր ընկերութեանց բնաշրջումը բացատրել տնտեսութեանց զարգացումին ընթացքով (processus) և դասակարգային պայքարով. շահեկանպիտի ըլլար եթէ լաւ կիրարկուէր։ Դժբաղդաբար այնքան պարզունակ տարազաչափութեան (schématisme) կը յանգէր որ ոչինչ բացատրեց։ Եւ հակազդեցութիւնը չուշացաւ։ Մարքսական փիլիսոփայութեան այս փորձը այնքան ձախաւեր նկատուեցաւ որ այսօր Բոքրովսքին աչքէ ինկած է։ Ա՛լ հրաժարեցան պատմական բնաշրջումը բացատրել զանազան դարաշրջաններու հացին գինով։ Համայնավարները ինքզինքնին կը նկատեն վաղուան մշակոյթին կառուցանողները։ Թերեւս ապագան իրաւունք տայ իրենց. բայց առ այժմ իրենց ճիգերուն արդիւնքէն ոչ մէկ նոր մշակոյթի հետք կարելի է գտնել։ Խստամբեր վարդապետութեամբ մը սահմանափակուած, ենթարկուած անողոք կարգապահութեան մը

եւ անկարեկիր պատիժներու սպառնալիքին ներքեւ, անոնք ինքզինքնին կը դատապարտեն անհորիզոն համակերպութեան եւ դատարկ ու ցնորային տարազներու։

Մտածումի ազատութիւնը առաջին պայմանն է ամէն ճշմարիտ մշակոյթի եւ գիտենք թէ այս էական պայմանը գոյութիւն ունենալէ հեռու է Խորհր. Ռուսիոյ մէջ:

Ինչպէս Տիկթաթէօրական միւս երկիրներուն, Խորհր. Ռուսիոյ մէջ ալ գրականութիւնը կը ձգտի ըլլալ մէկ ձեւը քաղաքական քարոզութեան (բրօբականտ) ան ալ պէտք է ծառայէ միտքերուն տիրապետելու։ Հեղինակէ մը սպասուած առաջին յատկութիւնն է ըլլալ «Ուղիղ գծին մէջ»։

Ռամկավար երկիրներու մէջ հեղինակ մը, գէշ աղէկ, հրատարակիչ մը կը գտնէ. յոռեգոյն պարագային անձնական ծախքովն իսկ իր գործը հրատարակելու առիթ ունի։

Խորհր. Ռուսիոյ մէջ միակ հրատարակիչն է պետութիւնը, որ ձեռքին մէջ ունի տպագրուած խօսքին մենաշնորհը։ Խորհրդային գիրքերու կողքերուն վրայ կը տեսնէք Աքատեմիա, Մօլօտայա Կվարտիա, Սովիէթսքայա Լիթէրաթօրա, Քրասնայա Նօվ, Բարբիզեար, Կօնզիսար եւն. հրատարակչականներու անուններ։ Խաբուելու չէ. ասոնք բոլորն ալ մաս կը կազմեն Օկիզի, այսինքն Պետական Հրատարակչականներու Միութեան։ Գրագէտը միշտ պէտք է դիմէ պետութեան։ Եւ որովհետեւ Պետութիւնը կը քարոզէ պաշտօնական վարդապետութիւն մը, զոր ամէնուն կ'ուզէ ներարկել, գոնէ երեւութապէս այս վարդապետութեան չյարող հեղինակ մը բնաւ իր գործը հրատարակուած տեսնելու յոյսը չկրնար ունենալ։ Արդէն ոչ մէկ գրուածք կրնայ լոյս տեսնել առանց գրաքննութեան արտօնութեան: Այս մարմինը որ ծանօթ է Կլավլիթ անունին տակ, այսինքն գրական եւ հրատարակչական գործերու գլխաւոր տնօրէնութիւն, հիմնուած 1922ին, կապուած է Կրթական Գործավարութեան։ Կլավլիթն է որ հրատարակչական տուներու բացումը կ'արտօնէ, կը պատրաստէ անոնց ծրագիրը եւ կը հսկէ աշխատանքներուն վրայ, կը քննէ ձեռագիրները, փոփոխութիւններ, սրբագրութիւններ ու ջնջումներ կը պարտադրէ։ Գիրքերուն եւ թերթերուն արտասահման առաքումը կ'արտօնէ կամ կը մերժէ եւ իր անդամները պաշտօն ունին փրկելու Խորհր. Ռուսիոյ մշակութային, տնտեսական, զինուորական, գաղափարական ու քաղաքական շահերը: Անոնց դերն է արգիլել ո եւ է բացայայտ քարոզչութիւն ընդդէմ ռէժիմին։ Մտաւորականներու հսկողութիւնը կը կատարեն։ Ո եւ է հեղինակ ուրեմն պետական հրատարակչականէն եւ գրաքննիչէն բացարձակ կերպով կախում ունի։

Բայց այս գրաքննիչներն ալ մարդ են եւ կրնան սխալիլ, խաբուիլ, արթնամտութեան պակաս ունենալ օր մը եւ կամ շատ ուշ անդրադառնալ գործուած սխալին։ Պարագաներ եղած են, ուր գրաքննիչը պէտք եղած հոտառութիւնը կամ հեռատեսութիւնը չէ ունեցած։ Օրինակ վերջերս, հրապարակային պարսաւանքի ենթարկուեցաւ Օսիբով անուն գրող մը որ գրած էր «Հիթլէրեան դաւաճան Թուխաչէվսքիի» կենսագրութիւնը։ Անիկա չէր նախատեսած յունիս 11ի տռամը(*) եւ Կլավլիթի պաշտօնատարն ալ առանց յետին մտածումի արտօնած էր գիրքին հրատարակութիւնը։ Երկուքին ալ

(*) Ինչպէս յայտնի է, 1917 Յունիս 11ին հրացանազարկ եղաւ մարաջախտ Թուխաչէվսքի իր սպայակոյտի 6 զօրավարներուն հետ։ (Ծ. Թ.)

կը մնայ մազերնին փետտել։ Երբեմն ալ գրագէտները օրէնքէն խուսափելու միջոցներ կը գտնեն։ Կարգ մը գործեր հրատարակուած են արտասահմանի մէջ գերմաներէն, ֆրանսերէն կամ անգլիերէն լեզուով, առանց ռուսերէնով լոյս տեսած ըլլալու։ Այսպէս Զամիաթինի Մենքը, որ հրատարակուեցաւ ֆրանսերէն թարգմանութեամբ Փարիզի մէջ. Բիլնիաքի Ագաժուն գերմաներէն՝ Պերլինի մէջ։ Պուլկաքովի կարգ մը թատրերգութիւնները, արգիլուած Մոսկուայի մէջ՝ խաղացուած են Փարիզի եւ Պերլինի մէջ: Սակայն ցանցառ են այս օրինակները եւ սկզբունքով ոչինչ պէտք է խուսափի Կլավլիթի արթուն աչքէն։

Այս պայմաններու տակ, Սովետ հեղինակ մը չի կրնար ընդդիմադիր ըլլալ։ Զայն կարդալէ առաջ, կրնանք վստահ ըլլալ որ ընդունած է պարտադրուած օրէնքները։

Խորհր. քննադատներն ալ սովոր են գրողներու գործը դատել համաձայն այն ընթացքին, զոր անոնք բռնած են ներկայ վարչաձեւին հանդէպ։ Անոնց չափանիշը գեղարուեստականէ աւելի քաղաքական է։ Քննադատ Կորպաչով, 1932ին հրատարակած գործին մէջ 4 խումբի կը բաժնէ ժամանակակից ռուս գրողները։ Ա. «Նոր-քաղքենի (néo bourgoise) գրականութիւն» կոչուածը, որուն մէջ կ'իյնան Ալէքսիս Թօլսթոյ, Էհրէնպուրկ եւ Պուլկաքով։

Բ. «Մանր-քաղքենի գրականութիւնը.— Պօրիս Բիլնիաք, Լէօնիտ Լէօնով, Քօսթանթէն Ֆէտին, Նիքիթին, Վալանթէն Քաթաէվ. Ռօմանով, Զօշչէնքօ եւ բանաստեղծներ Քլիուէվ ու Բասթէրնաք եւն։ Այս ճիւղը ձախ թեւ մը ունի որ կը կազմէ Գ. Խումբը, Պապէլ, Թիխօնով, Իվանով, Սէյֆուլինա, Օլէշա, Մայակօվսքի եւն.։ Դ. խումբը կը կազմեն Կլատքով, Ֆատէէվ, Լիաչքօ, Լէպէտինսքի եւ բանաստեղծներ Տէմեան Պէտնի եւ Պէզիմէնսքի, որոնք բառին բացարձակ իմաստով համայնավար չըլլալով հանդերձ, ընդունած են վարչաձեւը եւ համընթաց են պրոլետարական գրողներու հետ։ Ասոնք կը կոչուին բօբուչիքի, այսինքն ճամբու ընկերներ։

Վերջին տարիներս սակայն բարեշրջումներ կատարուած ըլլալով, կարելի է թեթեւ ռըթուշ մը ենթարկել այս դասակարգութիւնը։ Այսպէս Ալէքսիս Թօլսթոյ այսօր նկատուած է ամենամեծ գրողներէն մին. Կորքիի մահէն վերջ, անիկա է որ Խորհրդ. գրականութիւնը կը ներկայացնէ միջազգ. համաժողովներու մէջ եւ հիմա ոչ ոք այլեւս զայն կ'որակէ «նոր-քաղքենի»։ Լէօնով դէպի «ձախ» շատ հակած է: Իսկ «պրոլետար բանաստեղծ» Պէզիմէնսքի այսօր կուսակցութենէն վտարուած է իբրեւ թրոցքիական։ Եւ վերջապէս Միշէլ Շօլոխովի դիւցազներգութիւնը Խաղաղ Տօնը ոչ իսկ յիշատակուած է Կորպաչովի գործին մէջ, հակառակ անոր որ խազախներու կեանքէ առնուած այս մեծ դիւցազներգութեան Ա. մասը լոյս տեսաւ 1928ին:

Հիմա յիշատակենք ամէնէն թիփիկ եւ ամէնէն հետաքրքրական քանի մը մեծ գրողներ: Նախ հասկնալի է որ ժամանակակից ռուս գրականութեան ամենամեծ նիւթերն են յեղափոխութեան զանազան երեւոյթերը եւ յետոյ հսկայ տակնուվրայութիւնները, վերաշինութիւնները, նոր ընկերութեան ծընունդը, ընկերային զանազան խմբակներու դիրքը այս բոլորին հանդէպ։ Խորհր. գրողներու սիրական լէյթմօթիվներն են 1905ին յեղափոխական խռովութիւնները, 1917ին Հոկտեմբերեան պետական հարուածը, քաղաքական

պատերազմի դրուագները, առաջին օրերու Թշուառ եւ Հերոսական Ռուսիան, Ա. Հնգամեայ ծրագրին ատեն խանդավառութիւնները, հաւաքական տնտեսութեանց տռամը, եւ վերջապէս վերջին ատեններս, զինուորական եւ հայրենասիրական առաքինութիւններու փառաբանութիւնը ու ընկերվարական շինարարութեանց յաջողութիւնը: Ա. շրջանի կը պատկանին ծանօթ եւ արդէն իսկ հին վէպեր, ինչպէս Բիլնիաքի Մերկ Տարին (1922), որ կը պատկերացնէ քաղաքային կռիւները եւ սովի տարիները, Իվանովի Թիւ 14—69 Զրահապատ Կառախումբը, Սէյֆուլինայի Վիրինէյան (1924), Ֆէտինի Քաղաքներ եւ տարիներ (1925), Կլադքովի Կրաղիսը եւ Բաբէլի Կարմիր հեծելազօրը (1927), որ կենդանի մէկ դրուագն է ճերմակներու եւ Լեհերու դէմ մղուած պատերազմին։

Միշէլ Զօշչէնքօ այսօրուան լաւագոյն գրողներէն է: Ծնած է 1895ին Բոլթավայի մէջ։ 1915ին Ս. Բեթերսպուրկի համալսարանը ուսանող էր, երբ կամաւոր գնաց։ Յեղափոխութենէն վերջ, բազմաթիւ արհեստներ ի գործ դրաւ, յետոյ մտաւ Կարմիր բանակին մէջ։

1922ին սկսաւ գրել եւ Սէրապիօն Եղբայրներ գրական խմբակը կազմեց Ֆէտինի, Իվանովի, Նիքիթինի եւ Սլոնիմսքիի հետ։ Ասոնք «արուեստը արուեստին համար» տեսութեան կը հաւատային։ «Ոչ մէկ կուսակցութիւն մեր լիովին կը գոհացնէ», «մենք ոչ համայնավար ենք, ո՛չ յեղափոխական ընկերվարական, ո՛չ ալ միապետական, մենք ռուս ենք»: Արուեստին ընկերային դերին թշնամի էին։ Աւելորդ է ըսել անոնք հաճելի չերեւցան Պոլշեւիկներուն, որոնց համար այս տեսութիւնը հակայեղափոխական է. հետեւաբար խմբակը ցրուեցաւ։

Զօշչէնքօ մասնագէտ մըն է կարճ պատմուածքներու։ Խորհրդաքաղաքացիին առօրեայ կեանքին այլազան տեսարանները կենդանի եւ երբեմն հեգնոտ գիծերով կը ներկայացնէ ու ձեւով մը Չեխովը կը յիշեցնէ։ Արտակարգ կենդանութիւն մը ունին իր գրուածքները, ժողովրդական լեզուով։ Անձնաւորութիւնները անտարբեր են յեղափոխութենէն ծնած «Նոր մարդուն» հանդէպ. այս պատճառով մեղադրուած է քննադատներէն։ Եւ սակայն այսօրուան Ռուսիոյ մէջ միլիոնաւոր անձեր Զօշչէնքոյի թիփերուն պէս կ'ապրին։

Լէոնիդ Լէոնով ծնած 1899ին, արդէն իսկ բազմաթիւ կարեւոր վէպեր գրած է. Իշխարներ (ամենակեր եւ գարշահոտ կենդանի մը) (1925), Գողը (1927), Սօթ (1930) Սքուտարեւսքի (1933)։ Յաճախ Լէոնով նկատուած է ամէնէն թիփիկ բօքուչիքին (ճամբու ընկեր). երկար ատեն վարանոտ ընթացք մը բռնած է յեղափոխութեան հանդէպ։ Իր առաջին գործերուն տպաւորութիւնը սա է թէ, յեղափոխութիւնը թէեւ բուռն կերպով ցնցած է Ռուսիան, բայց խորապէս չէ կերպարանափոխած երկրին կեանքը։ Գաւառական պատմութիւն գործին մէջ (1928) գրագէտը կ'արտայայտէ այն գաղափարը թէ ճարտարարուեստական քաղաքակրթութիւնը չի կերպարանափոխեր մարդը, որ նոյնը կը մնայ։ Իր անձնաւորութիւններէն մին կ'ըսէ. «Անոնք պիտի շինեն մեքենաներ, որոնցմով աշխարհը կովու մը պէս պիտի կթեն, բայց հնադարեան անասունը, հոգին, նոյնը պիտի մնայ, ինչպէս ստեղծա-

գործութեան առաջին օրերուն»։ Լէոնով սակայն բարեշրջումի մէջ է եւ իւրաքանչիւր նոր գործը ցոյց կու տայ թէ վիպասանը կը լքէ իր վարանումները, ամբողջովին ներկայ վարչաձեւին յարելու համար։

Վալանթին Քաթաէվ, որ պէտք չէ շփոթել 1896ին կուսակցութենէն վտարուած Իվան Քաթաէվի հետ, նոյն յեղաշրջման մէջ է։ Ծնած 1897ին (Օտեսա). 1915ին կամաւոր, երկիցս վիրաւորուած, նախ գրեց քաղաքային պատերազմի յիշատակներ, յետոյ վէպեր Հայրը (1922), Ռասպրաչիկներ։ Քաթաէվ նախապէս շատ մեղադրուեցաւ իբրեւ մէկը, որ հեռու կը մնայ «ընկերվարական շինարարութենէն», կը հեգնէ վերխորհր. կեանքը ու թարգմանն է մանր քաղքենի միջավայրին։ Վերջին գործերով սակայն այլեւս մեղադրանքէ ազատուած է։ Յառաջընթաց ժամանակներու (1933) խորքն է Մակնիթօրսքի հսկայ գործարանին կառուցումը. իսկ Հեռուն կը ճերմկի մենաւոր առագաստ մը (1936), վէպին տեսարանները կը կազմեն 1905ի յեղափոխութիւնը Օտեսայի մէջ։ Այս գործին գլխաւոր հերոսն է համակրելի եւ քաջասիրտ ստահակ մը, Կավրիկ անունով, որ ըմբոստացած Փօթէմքին զրահաւորին նաւաստիներէն մէկուն փախուստը կը դիւրացնէ, ոստիկանութեան հետապնդումներէն։

Փավլէնքօ նախապէս նկատուեցաւ իբրեւ գեղագէտ, յետագային ստիպուեցաւ իր գործերը զոհել քաղաքականութեան։ Երկար ատեն Թուրքիա ապրած է իբրեւ անդամ առեւտրական պատուիրակութեան։ Ասիական հէքեաթներ, գրուած 1929ին, Բէյմալական Թուրքիոյ մէկ պատկերն է. Թիւրքմէնստան եւ Պասնէշներ (1936) գործերէն վերջ, վերջին գործին Մայրագոյն Արեւելք (1936)ի մէջ Փավլէնքօ կ'երեւակայէ պատկերները Սովետ-Ճապոն ապագայ պատերազմի մը, ինչպէս նաեւ այն ճիգերը, որոնց շնորհիւ Սիպերիոյ բնական աղբիւրները կ'արժէքաւորուին։ Այս երկար վէպին մէջ կը հանդիպինք Պոլշեւիկ պետերու, Ճապոնցի համայնավարներու, Քորէացի յեղափոխականներու, Չինացի կուսակիցներու ամբողջ աշխարհի մը։

Ալէքսանտր Ֆատէեւի Ուտէկէներու վերջինը եւ Ռազկրոմ երկու վէպերուն ալ նիւթը արեւելեան աշխարհն է. երկուքն ալ կը նկարագրեն քաղաքային կռիւները եւ Պոլշեւիքներուն պայքարը հակայեղափոխականներուն դէմ։

Միշէլ Շոլոխով.— Վերջապէս կը հասնինք այսօրուան Ռուսիոյ ամենամեծ գրագէտին, Միշէլ Շոլոխովի, որուն գլխաւոր գործն է Խաղաղ Տոնը: Այս մեծ դիւցազներգական վէպը բաղդատուած է Թոլստոյի Պատերազմ եւ Խաղաղութիւն գործին հետ եւ իրաւ անվիճելի կերպով գլուխ-գործոց մըն է այս վէպը, որ խորապէս մարդկային է, անկեղծ ու իրական, պտուղը անձնական արկածախնդրութիւններու եւ փորձառութեան։

Մ. Շոլոխով ծնած է 1905ին, հետեւաբար դեռ շատ երիտասարդ տիրացաւ համբաւի, սակայն հաւատարիմ մնալով իր ծննդավայրին, կ'ապրի իրեններուն, այսինքն Խազախներուն հետ, իր ներշնչումը սնուցանող հողին վրայ, հեռու Մոսկուայէն եւ գրական շրջանակներէն։ 1924 հրատարակեց Տոնի (գետ) պատմութիւններ, 1932ին Բիւրուած հողը, բայց Խաղաղ Տոնն է որ շինեց իր փառքը։

Խաղաղ Տօնի Ա. մասը երեւցաւ 1928ին. 1930—33 միւս 2 հատորները լոյս տեսան, իսկ ներկայիս Շոլոխով կ'աշխատի աւարտել 4րդ հատորը։ Պատերազմ եւ Խաղաղութիւնի եւ Սթանիսլաւ Ռէյմոնտի(*) Գիւղացիները վէպերուն պէս հոյակերտ գործ մըն է։ Նիւթը 1912—1919ի շրջանի խազախներու կեանքէն է՝ ներկայացուած Ա. եւ Բ. հատորներուն մէջ. Պատերազմը նախորդող խաղաղութեան տարիները, օտար պատերազմը, յետոյ յեղափոխութիւնն ու քաղաքային կռիւը, ներկայացուած են այնպէս ինչպէս կը տեսնէին ու կ'ապրէին խազախները։ Խորհ. քննադատներ յարգանք ընծայելով հանդերձ Շոլոխովի մեծ վէպի արժէքին, մեղադրած են հեղինակը իբրեւ ոչ-պրոլէտար գրող մը կամ «վարանոտ» գիւղացիութեան եւ նոյնիսկ կուլակներու տեսակէտներուն թարգմանը։ Բայց վէպին վերջին մասին մէջ, հերոսը, Կրիկորին պոլշեւիկ դառնալով, մեղադրանքները կը փարատին։ Արդէն հեղինակն ալ համայնավար կուսակցութեան շարքերէն է. Ամբողջ վէպը սակայն ոչինչ ունի համայնավար։

II. ԼԵՀԱՍՏԱՆ .— Լեհ ժամանակակից գրականութիւնը երկու յեղափոխութիւն ճանչցաւ, երկուքն ալ քաղաքական դէպքերու հետեւանք։

1905ի յեղափոխութենէն առաջ և 1831ի Լեհ ըմբոստութենէն ի վեր գրականութիւնը դարձած էր ազգին ուղեցոյց մը և գրեթէ ամբողջական արտայայտութիւնը ազգ. կեանքի։ Սակայն 1905ի յեղափոխական տագնապէն վերջ, երբ Լեհաստան ապացոյցը տուաւ ազգ. գիտակցութեան, նոր ձգտումներ երեւան եկան, ընկերային մտահոգութիւններ տեղ գրաւեցին և գրականութիւնը դարձաւ ինչ որ եղած էր Լեհաստանի բաժանումէն առաջ, այսինքն Լեհ հոգիին կարեւոր արտայայտութիւններէն մին և չփման մէջ մտաւ ազգ. կեանքի բոլոր մարզերուն հետ. 1905ը կը փակէ նոր վիպապաշտութեան շրջանը և իրականութեան սուր զգացումը տիրապետող կը դառնայ։ Մեծ պատերազմին դէպքերը, Ժօզէֆ Բիլսուցքիի լեգէոններուն կազմութիւնը, 1920ի Վիստուլայի յաղթանակը, (կ'ակնարկէ այն արշաւանքին, որ 1920ին Լեհաստանի վրայ կատարեցին Պոլշեւիկները հրամանատարութեամբ զօր. Թուխաչեվսքիի, բայց յաղթուեցան. Ծ. Թ.)։ Ազգ. անկախութեան վերահաստատումը, սկիզբն են գրական երկրորդ յեղափոխութեան կամ աւելի ճիշդ բարո-

(*) Լեհ մեծ վիպասան որ Նոպէլի գրական մրցանակը շահած է։ Ծ.Թ.

յական և հոգեկան յեղափոխութեան մը որ ուղղակի ազդեց գրական ստեղծագործութեան վրայ։

Նոր մտահոգութիւններ երեւան եկան. պատերազմի թշուառութիւնները, յետպատերազմի տարիներուն, մասնաւորաբար 1930ի Լեհ տնտես. տագնապին ստեղծած խեղճութիւնը յուզեցին հոգիները։ Աւանդական իէալիստին տակնուվրայ եղաւ, բարքերը փոխուեցան և ընկերային հարցերը առաջնակարգ տեղ գրաւեցին։ Իրաց այս նոր վիճակը ինչպէս Եւրոպայի միւս մասերուն, Լեհաստանի մէջ ալ բերաւ իրապաշտութեան վերադարձը։ Մարդկային թշուառութիւնները, որոնցմով մեր դարը այնքան հարուստ է, տակնուվրայ ըրին բոլոր ազնիւ հոգիները։ Նոր գաղափարապաշտութիւն մը ծնաւ, որ կը հռչակէ մերձաւորը սիրելու, ամէն ստապաշտ ոգիէ ձերբազատուած արդարութեան անհրաժեշտութիւնը. կարճ խօսքով, գործնապէս իրականացընել քրիստոնէական քաղաքակրթութեան սկզբունքները։ Խղճմտանքի այս հարցերը մեծ տեղ կը գրաւեն Լեհ գրականութեան մէջ, որ լուրջ է և ծանրախոհ և ուր կը ցոլանան տառապեալ հոգերը, և մարդկային էակներու միօրինակ ու քայքայիչ աշխատանքը։ Ոեւէ վէպ կը ձգտի ճշմարտութեան գործ մը ըլլալ, տեսակ մը խղճի պարտք։ Հետեւաբար ռամկավարական լայն շունչ մը կ'անցնի հեղինակներուն գործերուն մէջէն, ինչ որ ալ ըլլան գրողներուն քաղաքական համոզումները։ Եւ ընկերային հարցերը հեղինակներէն զատ ընթերցողներուն ալ մտահոգութեան գլխաւոր առարկաներն են։

Բայց վերջին 15 տարուան Լեհ գրականութիւնը «փակ ամանի մէջ» չէ զարգացած: Լեհերը միշտ լայնօրէն հետաքրքրուած են միջազգային կեանքով։ Ժամանակակից գրականութիւնը երկու վճռական ազդեցութիւններ կրած է. ֆրանսացի Բրուսթի իրապաշտ հոգեբանութեան և անգլիացի Ճէյմս Ճօյսի տպաւորապաշտ հոգեբանութեան ազդեցութիւնները։ Նշանակալից պարագայ մըն է որ այս նոր հոգեբանութիւնը ամէնէն աւելի տաղանդով արտայայտողները գրագիտուհիներ են. տիկին Սօֆի Նալքօվսքա վէպերով ու թատերգութիւններով և տիկին Իլլաքօվիչ ու Տիկ. Բավլիքօվսքա քնարերգութեամբ։ Քաղաքական մտահոգութիւնները նոյնքան նիւթ եղած են գրագէտներուն և մասնաւորաբար ամէնէն ազդեցիկ և ամենէն

յատկանշական գրագէտին՝ Ժիւլ Կատէն-Պանտրովսքիի։

Պանտրովսքիի Լեհ կեանքի երկու ժամանակաշրջաններու սահմանին վրայ գտնուող սերունդին կը պատկանի։ Գրականութեան մէջ մուտք գործած է պատերազմէն առաջ իբրև իրապաշտ. 1914ին կը մտնէ Բիլսուտսքիի լէգէոնը և 1915էն ու 1916էն սկսեալ կը հրատարակէ երեք գիրք. Բիլսուտցիականները, Քօնարիի ճակատամարտը և Գերեզմանները։ Երեքին մէջ ալ գրագէտը կը ցանկայ իր հայրենակիցներուն ցոյց տալ Բիլսուտսքիի և իր լէգէոններուն հայրենասիրական ճիգերը։ Ասոնք յետագային ամփոփուեցան երկու հատորի մէջ, Սեմին վրայ և Բիլսուտցիականները, որոնք ոչ միայն գրական գեղեցիկ գործեր են, այլեւս պատմական եզական արժէք ունին, ուր դիւցազներգական պարզութեամբ կը վերապրին Բիլսուտսքի և իր առաջին հետեւորդները։ Պատերազմէն վերջ հրատարակեց Կամարը, յետոյ Ջօրավար Պարչ, Սեւ թեւեր (2 հատոր), Մաթէօ Պիկտա երկուքն ալ ընկերաքաղաքական վէպ։ Ժամանակակից ամենամեծ արձակագիրներէն մէկն է, որ ամենաբուռն պահանջը կ'զգայ գտնելու և հիմնելու մարդկային կեանքի հոգեկան արժէքը։

Սօֆի Նալքովսքա, ժամանակակից մեծագոյն վիպասանուհին, նախ քնարերգութիւններ, յետոյ վէպեր գրեց։ Պատերազմը խորապէս յեղաշրջեց իր տաղանդը։ Սիրոյ, գեղեցկութեան, արուեստի և իմաստասիրական մտածումի այս երգչուհին, կ'զբաղի խոնարհներով և մարդկային ընկերութեան բարոյական ու ընկերային կերպարանափոխութեամբ, Թէրէզ Հէննէրթի վէպը (1923) և Չար Սէր (1928) գործերուն մէջ։ Առիթ ունեցած է մօտէն տեսնելու յանցապարտներու կեանքը և Աշխարհի պատերը (1935) վէպի մէջ այսպիսի խօսք մը ունի. «Գողերու մէջ գտայ այնպիսիներ, որոնք իրենց ուսերուն վրայ առած են ամբողջ մարդկութեան բաժին ինկող չարիքը և այնպիսիներ, որոնք այս չարիքը վրանին առած են պարտականութեան մը պէս. Քանինե՞ր կ'անգիտանան իրենց ոճրապարտ արարքներուն պատճառները»։

1935էն, իր Սահմանը վէպին մէջ, որ գլուխ գործոցն է եւ արժանացած գրական մեծ մրցանակին, տիկ. Նալքովսքա կը վերլուծէ սիրային ոճիրի մը պատմութիւնը։ Գրած է նաև թատերգութիւններ և Կիներու տունը, ներկայացուած

1930ին, մեծ յաջողութիւն գտաւ ու Եւրոպայի մեծ համբաւաւոր դարձած է։

Տիկին Մարի Տամպրովսքա նոյնպէս հեռաւոր մըն է նոր հոգեբանութեան. կ'զբաղի ընկերային, տնտեսական և քաղաքական հարցերով. բայց զանոնք կ'ըմբռնէ իբրև բարոյական հարց, մերձաւորին օժանդակելու ձեւին տակ։ Ա. Գործը Կեռասենիի ճիւղը հրատարակեց 1922ին, սակայն անուն հանեց 1925ին, Այնտեղի մարդիկը անուն նորավէպերու հաւաքածոյով. նիւթը գիւղացիներու կեանքն է. Իր գլուխգործոցն է Գիշերներ եւ ցերեկներ 6 հատորնոց վէպը, գրական մեծ մրցանակի արժանացած։

Նիւթը պատմութիւնն է Լեհ ազնուական ընտանիքի մը ընկերային անկումին, սկսեալ 1880էն մինչև մեծ պատերազմ։ Յաւիտենական տառապանք վէպին Բ. մասը ամենամեծ տպաւորութիւն կ'ընէ։ Պատկերացումն է անյոյս անբանացման ու բացարձակ դատարկութեան այն մթնոլորտին, ուր կ'ապրի գիւղացին, կեանքի առօրեայ տաժանելի պայքարին մէջ։ Հոգեկան ոչնչականութեան այս կլիման ճնշիչ ուժով մը գրուած է հոս։

Տիկին Մարի Քունցեվիչ հոգեբանական աչքառու վէպ մը գրած է 1936ին Օտարուհին անունով։ Էապէս հոգիի մը ուսումնասիրութիւն մըն է։ Դժբախտ ամուսնութիւն մը կրնքած և գէշ դաստիարակուած երաժիշտ կնոջ մը յուսախաբութեան պատմութիւնն է։ Հոս երաժշտական տպաւորութիւններուն նկարագրութիւնները ուղղակի գլուխ գործոցներ են։

Պատմական վէպը որ այնքան մեծ ծաղկում ունեցաւ Սէնքեվիչով, յետոյ լքուեցաւ, վերածնունդ մը ունեցաւ շնորհիւ ՎԱՑԼԱՎ ՊԷՐԷՆԹԻ Կենդանի քարեր, Տամպրովսքիի Չեզեռները վէպերուն և Եարօսլաւ Իվաշքիեվիչի ու տիկին Սօֆի Կոսաքի վէպերուն։

Ինքնատիպ մտածում և բացարձակ անկեղծութիւն, ահաւասիկ երկու տիրական յատկութիւնները Իվաշքիեվիչի, որ գրած է Կարմիր վահանները, Ուիլկոյ աղջիկները (1928) գործին մէջ. Սօֆի Կոսաք նկարագրած է Լեհ կեանքը Բարենորոգութեան (Réforme) շրջանին։ Խաչակիրները վէպին մէջ կը նկարագրէ խաչակրութիւնը մինչև Երուսաղէմի թագաւորութեան հիմնադրութիւնը։ Այս գործը մեծ յաջողութիւն ունեցաւ ինչպէս իր Բորոտ թագաւորը վէպը, ուր կը

վերապրի Պօտուէն Թագաւորին յուզիչ և հերոսական դէմքը։

Գաւառական գրականութիւնը բազմաթիւ ներկայացուցիչներ ունի, ինչպէս Ժան Վիքթոր, յետոյ Էմիլ Զեկատլովիչ։ Տարաշխարհիկ (exotique) կոչուած վիպասաններուն ամէնէն տաղանդաւորն է Ֆերտինանտ Կեօթել, որ արկածալից կեանք մը ունեցած է պատերազմի ընթացքին։ Գրած է Հրդեհուած անտառը (1923) գործը, ուր կը չէզոքի մարդոց բնութիւնն ու անյողդողդ նկարագիրը։ «Միակ երջանկութիւնն է իրեն անհնարանկացին գանձ մը պահել փակ շուրթներու եւ սեղմուած բռունցքներու»։ Անկեղծօրէն և մերթ վայրագօրէն կը նկարագրէ մարդը երբեմն հեգնոտ ժպիտով։ Գրած է 3 հատոր յիշատակներ, Մէկ օրէն միւսը ինքնատիպ գործը, Եգիպտոս, Սառուցեալ սիրտեր (գրական մեծ մրցանակի արժանացած) և Ուղեւորութիւն Հնդկաստանի մէջ։

Լեհ բանաստեղծութիւնը հոծ է և կը տարուբերի մէկ կողմէ դասական կամ վիպապաշտ աւանդութիւններու, միւս կողմէ բացարձակ նորութեան ճաշակին մէջ։ Բանաստեղծութեան սէրն ու պաշտամունքը սակայն միշտ մեծ կը մնայ Լեհաստանի մէջ։ Պատերազմէն վերջ, Վարշաւիոյ մէկ սրճարանին Պիքատորին մէջ հիմնուեցաւ երիտասարդ քերթողներու խմբակը, ծանօթ Սկամանտեր անունին տակ, որ համանուն հանդէս մը հրատարակեց յետագային։ Նոր դպրոց մը չէր և քերթողները իրար միացնող կապը իրենց զգացումները ազատօրէն արտայայտելու հասարակաց փափաքն էր։ Ամէնէն մեծ բանաստեղծները այս խմբակին կը պատկանին. Թուվիմ, Լեչոն, Սլոնիմսքի, Վիերզինսքի, Իվաշքիեվիչ։ Ասոնցմէ դուրս կը մնան օր. Իլլաքովիչ, Էմիլ Զեկատլովիչ և Քազիմիերա Իլլաքովիչովնա։

Ռոժէ Քաբրըլէն

III. ՉԵԽՈՍԼՈՎԱՔԻԱ. — Անցեալ դարու Չեխոսլովաք գրագէտները, բանաստեղծները, փիլիսոփաներն ու պատմագիրները նախեւառաջ ազգային գաղափարի մարտիկներ էին. նոյնիսկ երաժիշտներն ու թատերագիրները աւելի բան քան առաջ կը ջանային «արթնցնել» ազգը և անոր ներարկել անկախութեան ճաշակն ու կամքը։ Մազարիքի (հանրապետութեան նախորդ նախագահը որ վերջերս մեռաւ) շուրջ խմբուած ընկերվարականներուն իրապաշտութիւնն ու Բրամարի և ընկերներուն վիպապաշտութիւնը նոյն դատին կը ծառայէին։

Ազգային անկախութիւնը ձեռք ձգելէ վերջ, գրողներուն մեծ մասը պաշտպանուելիք նոր խտէալ մը փնտռեցին։ Ռուսական յեղափոխութեան յառաջ բերած տակնուվրայութենէն ազդուած և հրապուրուելով յեղափոխութեան ու տիեզերական խաղաղութեան կրկնակ խտէալներէն, մանաւորաբար երիտասարդները դարձան ընչազուրկներուն պաշտպանն ու երգիչը։

Այսպէս ծնաւ Տեվիցիլը, (ինը ուժեր) պրոլետարական քնարերգութեան նուիրուած շարժումը, որուն գլխաւոր ներկայացուցիչներն են Վոլքըր, Նէզվալ և Թէյկէ, որոնք յետագային յեղաշրջուեցան սակայն ու փորձեցին «զուտ բանաստեղծութիւնը» հիմնել, ասոնց ծայրայեղութեան դէմ հակազդեցին Հալաս, Զավատար, Զահրատնիչէք, Զաբէք, որոնք վերադարձան լքուած աւանդութեան։ Ասոր պատճառը թերեւս Եւրոպայի և իրենց երկրին սպառնացող վտանգներն են։ Պրոլետար բանաստեղծութեան ամենայանդուգն դէմքերէն Հորա, այսօր սիրով կ'երգէ «վերագտնուած հայրենիքը» և Ռիբի սրբազան լեռը։ Նէզվալ այսօր կ'երգէ Փրկիչ Նախագահը (Մազարիք) և Բրակայի հանդէպ ունեցած սէրը։

Վիպասանները կարեւորագոյն տեղը կը բռնեն։ Մէտէք դերասան և Չեխ լեգէոններուն պատմիչը, ունի պատերազմի յիշատակներ և զոյգ վէպ մը Պարապանի կամ Նաւ-Բինկի Սուասպեղը։ Պրոլետար գրողէ Իվան Օլպրախթ. Լեռներ եւ Դարեր, Նիքոլա Շուհայ վէպերուն մէջ։ Ընկերվարութենէ համոզնավարութեան անցած է վիպասանուհի Մարի Մաժէրովա, որ իր վերջին վէպին Ցաւերժահարսին մէջ կը գծէ թշուառութեան ու մոլութեան դէմ մղուած յաւիտենական պայքարը։ Ետ պատերազմեան ամէնէն հզօր և տաղանդաւոր վիպագիրն է Վլատիսլաւ Վանչուրա որ գրած է Երեք գետակներ, Փախուստ դէպի Պուտա վէպերը, ընդարձակ գործ մը ունի Եարոսլավ Տիւրիխ, որ գրական բոլոր սեռերը յաջողութեամբ փորձած է և կրօնական խոր շունչ մը կ'անցնի անոր ամբողջ գործին մէջէն։ Ամէնէն հաւրազատօրէն Չեխ գրողը կը նկատուի Ժան Չէփ, որուն Պեն-սքինսկ, Սոււերին սահմանը և այլ գործերը կատարեալ դաշ-

նուաճումներ են լոյսի և հնչիւններու, բնութեան և հոգիներու։ Բազմաձև տաղանդ ունի Չաբէք, որ մասնաւորաբար արտայայտման մէջ համբաւ ունի իր թատրերգութիւններով։ Միաժամանակ հեղինակ է մեծարժէք իմաստասիրական և բարոյագիտական փորձերու։ Սեռ մը, որուն համար բնականօրէն օժտուած են Չեխերը՝ քննադատութիւնն է։ Ֆ. Սալտա, որ քանի մը ամիս առաջ մեռաւ, ամբողջ կէս դար եղաւ մենտորը (առաջնորդը և տեսակ մը կենդանի խիղճը ազգային գրականութեան։ Նոր քննադատներէն Ժէլինէք կը յայտնէ թէ Սալտա անչափելի ծառայութիւններ մատուցած է չեխ գրականութեան, ազգ. արժէքները պահպանելով համաշխարհային գրականութեան աստիճանին վրայ»։

Ռուպէռ Պէօվ-Մէռի

IV. ՅՈՒԿՈՍԼԱՒԻԱ.— Քաղաքական, կրօնական և իմացական հոսանքներու քառուղիին վրայ գտնուելով, Յուկօսլաւները, իրենց պատմութեան սկիզբի օրերէն իսկ ենթարկուած են Արեւելքէն և Արեւմուտքէն եկող ազդեցութիւններու։ Իրենց գոյութեան պահպանման սպառիչ պայքարին մէջ, ջանացած են պաշտպանել հոգեկան անկախութիւնը։ Կրօնական դաւանանքներու, օրթոտօքսութեան, կաթոլիկութեան, իսլամութեան դրոշմն ալ կը տեսնենք անոնց գրականութեան մէջ։ Յետ պատերազմեան գրականութիւնը երեք գլխաւոր տարրեր ունի. ընկերային, ազգային և օտար գրական հոսանքներու ազդեցութիւնը։ Պատերազմէն անմիջապէս վերջ, հայրենասիրական խանդավառութիւնն է որ ընթացք կ'առնէ. Շարթիչ, Վօյնօվիչ, Նազօր այս շարժման պարագլուխներն են։ Ամբողջ քնարերգութիւն մը ծաղկեցուցին Պիւզիչ, Ռաքիչ, Զիւբանովիչ, Խրուաթիոյ և Սլօվէնիոյ մէջ, ներկայացուցիչները ժամանակակից շարժումին։ Այս թափը կարճատև եղաւ և հակազդեցութիւնը չուշացաւ ազգայնականութեան դէմ, շնորհիւ ընկերային հարցերու հանդէպ սեւեռուած ուշադրութեան, Յուկօսլաւեան բաղկացնող ցեղերուն անջատողական ձգտումներուն։ Արժէքները գլխիվայր շրջեցան ու Նազօր, Վօյնօվիչ եւլն. եւլն. լքուեցան։ Ընկերային ձգտումներով լի գրականութեան դարաշրջանը կը բացուի Քրլէժա և Տրակիշա Վասիչ կը ձաղկեն «անմաքուր արիւնով» քաղքենիները։ Քրլէժա Խրուաթ է և լաւագոյն հեղինակներէն. ունի կուռ և անհամաչափ գործ մը, Խռուաթ Աստուածը, Ֆիլիփ Լաթինովիչի վերադարձը և Կլէմպայի չորքը, որ պատմութիւնն է Խռուաթ խաղճելի ընտանիքի մը։ Պօրա Սթանքօվիչ, բնապաշտ գրականութեան մեծագոյն ներկայացուցիչն է, որուն գլխաւոր գործն է Անմաքուր արիւնը։

Քնարերգութիւնը տիրական տեղ ունի ներկայ գրականութեան մէջ։ Նորերու մէջ աչքառու են Մազիւքա, Տիւզիչ, Պրանքօ Սիմիչ, Իվօ Անտրիչ եւլն, եւլն։ Մեծ, խիստ մեծ բանաստեղծ մըն է Թին Իւժէվիչ, կենցաղով պոհեմ մը և մոլի խոկական իշխան մը, որ Վէրլէնը կը յիշեցնէ յաճախ։ Ժամանակակից մեծագոյն քերթողներէն է Տիւզիչ, որ միանգամայն տաղանդաւոր արձակագիր է և որուն Ցար Ռատօվանի գանձը գործը Սերպ Խրուաթ լեզուին գեղեցկագոյն էջերը կը պարունակէ։ Կարճ նորավէպը մեծ ընդունելութիւն գտած է շնորհիւ Բէթրօվիչի, Զիվատինօվիչի, Քաչանինի, Միլիչիչի տաղանդին։ Համեղ վիպող մըն է համզա Ռումօ (մահմետական) որ կ'ապրի Սէրայէվօ և որ վերապրեցուցած է իր ծննդավայրին հարէմները. Թրքական սրճարանները և գաղտնախորհուրդ պարտէզներուն ու գինետներուն խորհուրդը։ Թատերագիրներն են Պէկօվիչ, Նուշիչ, Բէթրօվիչ, Քրլէժա, Նիքչայէվիչ եւլն. եւլն. Յուկօսլաւ ներկայ գրականութիւնը արտայայտիչն է ազգային նկարագրին, և իր երգերով ու բանաստեղծութեամբ դուրս կը ցցուի «գերութեանց խաւարէն, հին եկեղեցիներու գմբէթներուն պէս»։

Կասբօն Քասբէրան

V. ՊՈՒԼԿԱՐԻԱ.— Գրականութիւն մը և պատմութիւն մը ունենալէ առաջ, Պուլկարները, դարերով օտար լուծի ենթարկուած, յաջողած են գուրգուրանքով պահել դիւցազներգութիւններ և ժողովրդական երգեր, իրենց սովորութիւններն ու լեզուն և գրականութիւնն ալ սերտօրէն կապուած ազատագրական շարժումին հետ, անոր դրոշմը կը կրէ։ Հազիւ հարիւր տարի մը առաջ յարութիւն առաւ ան։ Ուսուցողական-քարոզչական և պայքարի նկարագիր ունէր ամէնէն առաջ և նպատակն էր թմրած ժողովուրդը դաստիա-

րակել ու ազատութեան ճաշակը տալ անոր։ Վերջին 75 տարուայ ընթացքին ընտանիին խանդավառ ճիգերուն արտայայտութիւնն է։ 1850էն սկսեալ ռուսական ազդեցութեան կ'ենթարկուի։ Ռաքովսքի, Քարավէլօվ, Պօթէվ ազգ. անկախութեան համար պայքարող գրագէտներ են։ 1878ի անկախութենէն վերջն ալ երկար ատեն գրողները ազգային և ընկերային հոգերով տարուեցան։ Մանաւանդ պայքարեցան ձեւաւորելու խօսուած գաւառաբարբառին երանգներուն ճկունութիւնն ու հարստութիւնը արտայայտելու ընդունակ լեզու մը։ Ընկերային յեղաշրջումին հետ, գրական յեղաշրջումն ալ լաւագոյնս կ'ըմբռնենք մեծ բանաստեղծ-վիպասան Իվան Վազօվի շնորհիւ, 1870 - 1921։

Վազօվ տիրական դէմքը կը մնայ, իր գործին ծաւալովն ու այլազանութեամբ։ Կենդանի փոխանցումն է երկու աշխարհներու, գերի և նահապետական Պուլկարիոյ ու նոր, անկախ, ռամկավար և արդիականացման ձգտող Պուլկարիոյ միջեւ։ Քնարերգակ և դիւցազներգակ, արտայայտիչն է իր ազգին ուրախութիւններուն և տառապանքներուն և իր հոգին գեղեցկութիւններուն։ Ամենաժողովրդական գործն է Լուծին տակ վէպը։ Հզօրապէս կերտած է նաև լեզուն։ Իր ժամանակակիցներն են Վէլիչքօվ, Միխայլօվսքի։ Երգիծաբան Ալէքօ Քօնսթանթինով իր Պայի Կանիու գործով առասպելային դէմք դարձած է։ Բէնչօ Սլավէյքօվն է որ առաջին անգամ կ'զբաղի մարդուն իմացական և բարոյական արժէքներով և զուտ գեղարուեստական ստեղծագործութեամբ (1900—1912)։ Իր Դիւցազնական Տաղերուն մէջ երեւան կուգան Հայնէի, Կէօթէի և մանաւանդ Նիցչէի ազդեցութիւնները։ Մեծ ազդեցութիւն ունեցած է կարգ մը տաղանդներու, ինչպէս Բ. Թոտորօվի վրայ, որ ծանօթ է իր Հովուերգութիւններով և Քիրիլ Խրիսթօվի վրայ։ Սլավէյքօվի տուած անհատապաշտութեան դասը ապարդիւն չէ անցած։

Ֆրանս. խորհրդապաշտութեան ազդեցութեան մեծապէս ենթարկուեցաւ խռովայոյզ բանաստեղծ մը, որ չարչրկուած է թէ՛ իր կեանքին և թէ՛ իր գործին մէջ. Բ. Եավօրօվ, անձնասպան եղած 1914ին։ Նոր կշռոյթներ տուած է իր Անքնութիւններ գործին մէջ. Թէքնիք կատարելութեան մտահոգութեամբ լեցուած այս բանաստեղծը մեծ մասամբ հիմը կը դնէ ժամանակակից բանաստեղծութեան։ Հիւթեղ, ան-

կեղծ և մեծ զարգացումի տէր է Տէպէլեանօվ, սպաննուած 1916ին Մակեդոնիոյ ճակատին վրայ։ Նիքօլա Լիլիէվ, Է. Բ. Տիմիթրօվ նոյն դպրոցին կը պատկանին։ Պուլկար խորհրդապաշտութեան հիմնադիրներէն է Թրայանով, որ նորերուն համար վարպետ մըն է անհատապաշտութեան։ Լ. Սթօյանով ռուս խորհրդապաշտութեան ազդեցութիւնը կրած է։

Պատերազմէն վերջ, պուլկար բանաստեղծութեան նիւթը ունի ընկերային և քաղաքական բնոյթ։ Նոր հորիզոններ, արդիականացման ձգտումներ բանաձեւեցին Կէօ Միլէվ, Սմիրէնսքի։

Ժամանակակից արձակագիրներուն գործը աւելի ստուար է։ Կարճ պատմուածքներու մէջ մասնաւորապէս ներշնչուելով ռուս մեծ գրողներէն, ասոնք կը ներկայացնեն գիւղացիներն ու արհեստաւորները։ Վլայքօվ, Էլէն-Փէլին, Եօվքօվ, Գարալիյչէվ, լաւագոյն ներկայացուցիչներն են այս սեռին։ Վիպագիրներ են Նէմիրօվ, Բէթքանօվ և մանաւանդ Սթրախիմիրօվ ու Սթամաթօվ աւելի բարդ հարցեր կ'ուսումնասիրեն։ Ասոնց կը հետեւին Շիշմանօվ, Ռայչէվ, Քօնսթանթինով, Բօլեանօվ և շատ ուրիշներ։ Քանի մը պատմական վէպեր ունի Ռայնօվ։ Նախանձելի տեղ ունին կին գրողներ, ինչպէս Մառա Պէլչէվա, Տօրա Կապէ, Պակրիանա, Բօրօվա-Մութաֆօվա, Քամէնօվա և Նորահաս Եանա Եազօվա։ Թատերգութիւնը դեռ ծաղկում չէ ունեցած և լաւ ընդունելութիւն գտած են միայն Սթօյանովի և Ռայչէվի երկու գործերը։ Իսկ մեծ յաջողութիւն գտած է Սթ. Քօսթօվին քօմէտիները։

Ժօրժ Հայօ

Գ, ՌՈՄԱՆԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

I. ԻՏԱԼԻԱ.—Ականաւոր իտալացի գրագէտ Ճիօվաննի Բափինի քանի մը տարի առաջ հմտալից ուսումնասիրութեան մը մէջ ուզելով ցոյց տալ թէ, ժողովուրդի մը կառավարութեան և հոգիներու փթթումին միջեւ պատճառի և արդիւնքի յարաբերութիւն չկայ, հեգնելով կը յիշէր Նափոլէոնի սա խօսքը. «Կը տրտնջան որ գրականութիւն չունինք. Ներքին գործերու նախարարն է յանցաւորը»։ Մեծ կայսրը կարծես կը հաւատար թէ կարելի է հրամանագրով գրականութիւն

տոնէլ: Եթէ այդպէս ըլլար, Մուսոլինիի վարչաձեւը, որ Իտալիան օժտեց արհեստակցական կազմակերպութեամբ, կարգապահութեամբ- ընկերային նոր բարոյականի մը ուժով և նոյնիսկ կայսերական առաքելութեան մը գիտակցութեամբ, արդէն իսկ Սեւ Շապիկաւորներու յեղափոխութիւնը ցոլացնող գրականութիւն մը ստեղծած պիտի ըլլար։ Սակայն գրական և գեղարուեստական շարժումները լայն չափով կը թուին անկախ ըլլալ վարչաձեւերէն։ Անտարակոյս կառավարութիւն մը կրնայ նպաստել հոգեկան արժէքներու զարգացման, բայց չի կրնար անոնց ծնունդ տալ։ Գրական ստեղծագործութեան օրէնք չկայ։ Տաղանդին կամ հանճարին ծնունդը դիպուածէն միայն կախում ունի և բոլորովին անկախօրէն երեւան կուգայ։ Լուի ԺԴ.ի շրջանը նպաստաւոր եղած է գրականութեան ծաղկման. սակայն Նափոլէոնի իշխանութեան տակ, Ֆրանսա իմացական ամենաաղքատ շրջան մը ունեցած է, նոյնպէս Յեղափոխութեան ընթացքին։ Արդարեւ, կը թուի թէ քաղաքական խոր յեղաշրջումները անմիջապէս բնաւ երբեք գրականութեան չեն նպաստած։ Ֆաշիսթ վարչաձեւն ալ այս ճշմարտութեան նոր փաստ մը կը բերէ։ Պատճառները դիւրահասկնալի են։ Յեղափոխութեան մը մէջ, այսինքն տակնուվրայ եղած աշխարհի մը մէջ, որ նոր ճամբայ մը կը գծէ իրեն համար, ատիպողականն ու անհրաժեշտը բոլորին գործունէութիւնը կը վերածէ շօշափելի ճիգերու: Զուտ գրականութիւնը, վերացականութիւնը, գաղափարներու պաշտամունքը, արուեստը արուեստին համար սկզբունքը, համաշխարհաքաղաքացիական ոգին, կը կորսնցնեն իրենց յենակներուն մեծ մասը: Գրական ստեղծագործութիւնն ալ ինքնին կը դառնայ պայքար, կռիւ և շարժում և կը մղուի գործին մասնակցելու, ընդհ. թափին կը հետեւի. մեծ չափով կը դառնայ պաշտօնական, օգտապաշտ գրականութիւն մը, ընկերային, բարոյական և գործնական։

Կ. Աննունցիօ.— Երբ իտալական գրականութեան խօսքը կ'ընենք, անմիջապէս անուն մը մեր միտքը կուգայ. տ'Աննունցիօ։ Կայսերական ծաւալապաշտ Իտալիոյ մեծ բանաստեղծը, հռչակաւոր Բօնաօթթիէօին, Ռազմիկը, Սաւանորդը. Մարգարէն, Ազգային հերոսը և մէկը՝ դարուս ամենաշլացուցիչ փառքերէն, այսօր 74 տարեկան է։ Ֆիումէի

գործէն ի վեր, քաշուած կ'ապրի Կարտ լճին եզերքներուն վրայ, իր Վիթթօրիալէ կալուածին մէջ։ 1921էն, մէկ աչքը մսխուած ռումբի մը կտորէն, գրեց Նօթթուռնօ, վերջին գործը, որ առաջին անգամ ըլլալով, կ'ոգեկոչէ տխուր ծերութիւնը և մահուան մօտիկութիւնը։ Այսօր ճշմարիտ պաշտամունքի մը, ծայրայեղ երկիւղած յարգանքի մը առարկան դարձած ամբողջ Իտալացի ազգին սիրոյն և երախտագիտութեան մթնոլորտի մը մէջ կ'ապրի, որովհետև քիչ մարդիկ այնքան գործ տեսած են իրենց երկրին համար որքան ինք իրենին համար։ 1930էն, իր ամբողջ ունեցածը իր ժողովուրդին կտակեց և խոստացաւ աշխատիլ մինչև վերջին շունչը։ Տ'Աննունցիօ արդարև կը շարունակէ աշխատիլ և կը հսկէ տպագրութեանը վրայ իր ամբողջական գործին, (Օբերա Օմնիա), 1935ին հրատարակեց Գաղտնի գիրքը՝ լեցուն մտածումներով, այլաբանական յիշատակներով, առածներով, արուեստի և ճակատագրի մասին նօթագրութիւններով։ Շլացուցիչ էջեր կան հայրենի տան, Պօլօնիոյ եկեղեցիին և Էլէօնարա Տիւզի վրայ։ Անկէ ի վեր, գրական կեանքի նշաններ տուած է երբեմն, Մուսօլինի և ֆաշիզմ բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու ուղղելով հրապարակային պատգամագիրներ։ Իտալիոյ վերականգնումին աւետաբերը, իր ցեղին մեծ երազին երգիչը, Իտալական կայսրութեան գուշակը մինչև մահ կ'ուզէ ծառայել իր հայրենի իտէալին։

Թէեւ տ'Աննունցիօական գրականութենէն բխող հայրենասիրական ներշնչումն ու ազգային աւանդական ոգին հիանալի կերպով կը վերապրի ֆաշիզմ Իտալիոյ մէջ, բայց անոր գրական սեռը բոլորովին անհետացած է։ Հակազդեցութիւնը հին է և այսօր ալ երթալով կը մեծնայ։ Մեծ պատերազմի ընթացքին իսկ, գրական խմբակները ինչպէս Ֆլօրանսի Վօչէ հանդէսին աշխատակիցները (Բրէցցօլինի, Բափինի, Սօֆֆիչի եւլն.). այս ուղղութեամբ մեծ ազդեցութիւն ունեցան։ Բայց այս հակազդեցութիւնը վարդապետութիւն մը չկազմեց։ Անոնք կը ձգտին ստեղծել գրականութիւն մը որ նուազ գեղարուեստական ըլլար, բայց պարունակութեամբ հոծ. ձեւէ աւելի ընկերային, բարոյական ու կրօնական գաղափարներու կարեւորութիւն տար. մէկ խօսքով նոր մտածումներ տար. իմացական այս նոր տրամադրութեան զարգացման նպաստեց պատերազմին բերած ցնցումը։ Տ'Աննուն-

ցիոյի գործին մէջ զգացումներն ու երեւակայութիւնը մշտագրգիռ են։ Ասոնք հետաքրքրուեցան ընկերային, քաղաքական, կրօնական հարցերով՝ վերադարձ դէպի պարզութիւն։

Այս ոգիով գրուած են պատերազմի շրջանի կեանքը նկարագրող գործերուն մեծ մասը։ Մինչեւ 1917ի վերջ, պատերազմական գրականութիւնը սկեպտիկ էր պատերազմի անհրաժեշտութեան և օգտակարութեան մասին։ Բայց 1917 հոկտեմբեր 24ին ամէն ինչ կը փոխուի։ Այդ միջոցին է որ իտալական բանակները կը նահանջեն. Իտալիան պաշարուած է և կորստեան սպառնալիքին ենթարկուած. հոգիները անմիջապէս կը յեղաշրջուին։ Անկէ վերջ հրատարակուող գիրքերը նոր ոգի մը կ'արտայայտեն։ Բայց այս շրջանը կարճատեւ եղաւ։ Յաղթանակէն վերջ Իտալիա հազար դժուարութիւններու մատնուած էր, հոգիները խոր ճնշումի ենթարկուեցան. պատերազմական գրականութիւնը յոգնեցուցիչ դարձած էր և նիւթերը փոխուեցան: Ընկերային կերպարանափոխութիւնները, նոր հարուստները և անհաւատ և անօրէն համայնավարները, յետպատերազմեան քաղաքներուն հետ կազմեցին Ուկօ Օժէթթիի, Բանցինիի և Պոնթամբէլլիի գրականութեան նիւթերը։ Սակայն նորածագ ֆաշիզմը հակազինուորական զգացումին տեղ նոր ոճ մը և նոր մթնոլորտ մը ստեղծեց, նպաստաւոր՝ պատերազմի գրականութեան։

Այսօր պատերազմը իր զանազան կերպարանքով նկարագրող պատմութիւնները մեծ սպառում ունին, Բօմմիսօ, Ալվարօ, Ֆօրմիկկիանի, Սթէֆանօ Լանտի այս տեսակէտով նշանակալից գործեր տուած են։ Սակայն համաշխարհային հռչակով գործ մը չէ տուած Իտալիա, նման Պարպիւսի Կրակին, կամ Ռըմարքի Արեւմուտքի մէջ ոչ մէկ նորութիւն։ Այսօր պատերազմի թեր կամ դէմ ոեւէ յայտարարութիւն ալ չկայ։ Ֆաշիզմը պատերազմը կ'ընդունի իբրեւ իրողութիւն մը շատ մը ուրիշ իրողութիւններու կարգին, աս է անոր բարոյականին հիմը. պատերազմը մարդկային իրողութիւն մըն է որ ոչինչ կը փոխէ այս աշխարհին մէջ. կեանքը պայքար մըն է և տիեզերական խաղաղութիւնը՝ ցնորք։

Ի՞նչ եղած է Մառինեթթիի Ապագայապաշտութիւնը (Futurisme). անոր ծնունդ տուաւ սերունդ մը, որ կ'ուզէր իր

վարպետներն ու նախորդները գլել անցնիլ, կը ցանկար ձերբազատուիլ, ամէն գնով նորը փնտռելով, պատերազմ կը հռչակէր անցեալին և անոր աւանդութիւններուն դէմ ու կը պանծացնէր կեանքին բազմապիսի երեսները։ Ամէն ինչ պէտք էր վերանորոգուէր. ձայներու երաժշտութեան տեղ աղմուկները. գծագրելու կանոնները կը տապալէին, որովհետեւ չէին կրնար արտայայտել կեանքին շարժումը, հարըստութիւնն ու բարդութիւնը. նոյն դատապարտութեան կ'ենթարկուէր նաեւ լեզուն, քերականութիւնն ու համաձայնութիւնը: Յետոյ անիկա կը հռչակէր արագութեան պաշտամունքը, բուռն յուծումներու սէրը և ատելութիւն՝ խորհըրդարաններու հանդէպ եւլն։ Հետեւաբար զարմանալու չէ որ ֆաշիզմը իշխանութեան գլուխ գալէ առաջ, ապագայապաշտութիւնը ընդունեց իբրեւ պաշտօնական գրականութիւն։ Սակայն Մուսօլինի պէտք ունենալով հեղինակութեան, կարգ կանոնի և նուիրապետական կարգերու, աւանդութիւններուն վերադարձաւ հետեւելով բոլոր դարաշրջաններու մեծ իտալացիներու ուղեգծին։ Արդ, անցեալին և աւանդութիւններուն թշնամի այս գրական շարժումը ինչպէ՞ս հաշտուեցաւ նոր վարչաձեւին հետ։ Մարինէթթի այս հարցումին կը պատասխանէ յայտնելով թէ ֆաշիզմն ու ապագայապաշտութիւնը արտայայտութիւններն են նոր ուժականութեան մը (dynamisme) ընդդէմ նախապատերազմի շրջանէն մնացած խել մը կարծիքներու, հետեւաբար սերտօրէն կապուած են իրարու։ Մուսօլինի ձախակողմեան մըն է, յեղափոխական, նոր գաղափարներով և ամէն ինչ նորոգելով, դէմ է հին անողնայար, դանդաղ, տարտամ, իզացած, հայեցող ու կարօտաբաղձ մարդոց: Վտանգն ու յանդգնութիւնը կը սիրէ և շարժում է ու արտայայտիչ կեանքը։ Ֆաշիզմը հարիւրին հարիւր ապագայապաշտ է։

Մարինէթթի թէեւ մեծ դպրոց մը չհիմնեց, բայց դեռ կը պայքարի անվհատ կերպով ու մեծ աւիւնով։ Աֆրիկեան պօեմա անուն գործ մը հրատարակեց վերջերս, շլացուցիչ երեւակայութեամբ։

Արձակագիրները առատ հունձք մը տուած են վերջին տարիներս։ Առաջին գծի վրայ կուգայ համաշխարհային համբաւի տէր Ճ. Բաբինի, որ երկար ատեն անհաւատ, մեծ պատերազմի չղթայազերծած կիրքերուն պատճառած զզուան-

քէն՝ կաթոլիկ ու հաւատացեալ դարձած, գրեց Քրիստոսի կեան-քը(*) (1922)։ Այս գործը աշխարհի շրջանը ըրաւ։ Ունի նաեւ Ս. Օգոստինոս և Կոկ գործերը։ Վերջերս հրատարակեց իտալական գրականութեան պատմութիւնը, ուր կը խօսի միմիայն մեծ ստեղծագործ վերանորոգիչներու մասին, չյիշատակելով ոչ մէկ երկրորդական հեղինակ (առաւելն 60 հոգի)։

Ժամանակակից բարքերը բուռն կերպով հեգնող կարգ մը գործեր տալէ վերջ, ուրիշ մեծ հեղինակ մը Ա. Բանցինի վերսկսած է իր վէպերու շարքին, լի՛ քաղաքական, բարոյական և ընկերային քմայքոտ նկատողութիւններով։ Իտալական արձակին մեծ վարպետն է. կարկառուն գիծերով։ Նրբախոհ, արուեստագէտ, վառ երեւակայութեան ու մեծ իմացականութեան տէր։ Վերջին գործն է Լեսբիոյ Համբոյրը։

Պոնթամբէլլի կը շարունակէ իր գրական գործը համաձայն բանաձեւի մը զոր ինքն իսկ կ'անուանէ «մոգական իրապաշտութիւն». երեւակայական, յաճախ անկարելի և անհեթեթ դէպքեր կ'ստեղծէ, որոնց հետեւանքները սակայն կը նկարագրէ իրապաշտութեամբ և հոգեբանական ճշդութեամբ։ Վերջին գործն է Մարդիկ ժամանակի ընթացքին (1937), որ կը վերլուծէ մահուան վախը։ Վիպող և քմայքոտ բանաստեղծ մըն է Ալտօ Բալացցէշի, ինքնատիպ և ստեղծագործ տաղանդով, որ վերադարձած է հոգեբանական վէպին։ Գլխաւոր գործն է Մաթէրասցի Քոյրերը (1935)։ Բըննադատ, գեղարուեստի պատմագիր, ժամանակակից բարքերու քրոնիկագիր դէմք մըն է Ուկօ Օժէթթի, որուն Տեսնուած բաներ (1923—1933) 6 հատորնոց գործը մեր ապրուած շրջանի լուրջ և կենդանի մէկ պատկերն է։ Ամէն մարզի մէջ Օժէթթի լրջախոհ է, հանդարտ ու չափաւոր։ Վերջին գործն է ԺԹ. եւ Ի. դարերը, գեղարուեստի քննադատութիւն։ Իր գլխաւոր ձգտումն է նորութիւններու ծայրայեղութեանց դէմ ցցուիլ, և ցոյց կուտայ որ արուեստներու մէջ յաւիտենական օրէնքներ կան։

Իտալացի գիւղացին, նաւաստին, արհեստաւորն ու գաղթականը պատկերացնող գրականութեան լաւագոյն ներ-

(*) **Ծանօթ.**—Հայերէնի թարգմանուած ողբացեալ Հայր Արսէն Ղազիկեանի կողմէ։

կայացուցիչն է Քորրատօ Ալվարօ, որուն ուժեղ և զուսպ լեզուով պատմուածքները ներշնչուած են նաև իր հայրենի Գալապրիայէն։ Իր վերջին գործը Ջրևեղեի Տեղերը (1935) նուիրուած է Սովետ Ռուսիոյ։ Անոսէ Ժիտի, Սէլինի, Կիլպոյի և շատ մը ուրիշներու պէս Ալվարօ այցելած է Ռուսիա, լաւագոյն տրամադրութեամբ և նոյնիսկ համակրանքով։ Սակայն նոյն պատրանաթափութեամբ վերադարձած է, ակնյայտ անկեղծութեամբ մը գրած է։ Թօսքանացի Ա. Սոֆֆիչի, հեղինակ շարք մը գործերու, յառաջապահ վարդապետութիւններու քարոզիչը ըլլալէ վերջ, հետզհետէ արմատական յեղաշրջումի ենթարկուած է։ Այս հին յեղափոխական գրողը, պաշտած բոլոր բաները այրելէ վերջ, այսօր դարձած է անցեալապաշտ մը, ազգայնական մը, մարդատեաց մը և պաշտպան՝ տիկտաթէօրութեան ու ֆաշիզմի։ Ամիօ Պօրկէզի Ջեռուստեսրը վերջին գործին մէջ կը պայքարի Ի. դարու նիւթապաշտութեան դէմ, ի փառս Հռոմի կաթոլիկ և կայսերական տիեզերականութեան։ Բեղուն և հզօր գրիչ մըն է Պաչչէլլի, որուն Ափրիկեան ցաւը գործը գաղթային ձգտումներէ ներշնչուած է։ Արդէն իսկ Եթովպիոյ պատերազմէն ներշնչուած առաջին գործերը սկըսած են լոյս տեսնել, ինչպէս Թ. Ճիօրչանայի Կորուղին 7րդ յարկը։

Մալաբարթ վիպագիր, թատերագիր, քննադատ և Պետական հարուածին թէքնիքը անուանի գործին հեղինակը, զուտ գրական գործ մը տուաւ վերջերս, Բանտի փախուստներ. Լիչիօ տ'Ամպրա, Հանգիստ՝ Կատուրցին վրայ, Կես Գիշերային Խօսակցութիւններ վէպերով ժամանակակից ընկերութեան այլազան երեսները կը ներկայացնէ։ Մ. Կոլիան իրապաշտ է և փաշիստ նիւթերէ կ'առնէ իր ներշնչումը։ Նօթարի տոտեւ. և ելեւմտական գրականութիւն մը կ'ընէ. նրբամիտ գրագիտուհի մըն է Տիկ. Մարկրիթ Սարֆաթի։

Կրացիա Տէլլէտտայի յետ մահու վէպը Քօզիմա վերջերս լոյս տեսաւ, առանց մեծ բան աւելցնելու Սարտենիացի այդ մեծ հեղինակի փառքին վրայ։ Իսկ Բիրանտէլլօ, առեն չունեցաւ աւարտելու այն մեծ վէպը զոր մտադրած էր գրել, Ադամ եւ Եւա։ Համաշխարհային համբաւ ունի Ա. Կաթթի Իլիա և Ալպերդ (1930) վէպը։ Արժէքաւոր գրողներու շարքին մէջ են Ա. Մօրավիա, Ժաննի Մանցինի, Օրիօ Վէրկանի,

Փօնտանթի, Անճիօլէթթի, Ա. Անիեանթէ, Պէթթի, Բօրրա, Լօրիա, Մօնթանէլլի, Բ. Սօլարի, Մ. Սօպրէրօ, Վօլփիչէլլի եւլն. եւլն.։ Լաւագոյն քննադատներն են Պէլլօնչի, տը Միչէլիս, Ա. Պաչէլլի, Է. Ցուքի, Ճ. Պէնէտէթթի, Բ. Բանքրացի եւ Ռավէնեանի. վերջին տարիներու ընթացքին Եւրոպայի մէջ հրատարակուած ամէնէն գեղեցիկ պատմական վէպը կը նկատուի Բալցինիի Վենետիկցի դերասանուհին վէպը։

Առաջին ակնարկով դժուար է ճշդել գրական հոսանքներն ու շարժումները։ Իւրաքանչիւր հեղինակ կարծես կը գրէ իր սեփական օրէնքներուն համաձայն։ Այսօր անհետացած են Լա Վօչէ և Լա Ռօնտա հանդէսներու շուրջ հաւաքուած գրագէտներու խմբակները։ Արդէն դարերու ընթացքին գրական արտադրութիւնը միշտ անհատապաշտութեան դրօշմը կրած է։ Բայց այս իրողութիւնը ցեղային յատկանիշ մը ըլլալէ աւելի արդիւնք է Իտալիոյ քաղաքական կառուցումին. յետոյ գրական կեդրոնները բազմաթիւ եղած են և մտաւորական մեծ կեդրոն մը գոյութիւն ունեցած չէր։ Հետեւաբար, դարերով գաւառէ գաւառ իրարմէ տարբեր խորհելակերպ և գրելակերպ մը երեւան եկած է. օրինակ Թօսքանեան, միլանական, նափոլիական, սիկիլիական եւլն. ոգի մը, միտք մը կար, այսինքն քաղաքներու և գաւառներու համաձայն տեսնելու և ըմբռնելու տարբեր եղանակներ։ 1870ին Իտալիոյ միութիւնը իրականանալէ վերջն ալ այս երեւոյթը չէ անհետացած, անկէ ի վեր իտալական միութիւնը քաղաքական և վարչական էր։ Արդ, ֆաշիզմն ալ միութիւն ապահովող շարժում մըն է և կ'աւարտէ ինչ որ չէր կրցած ընել քաղաքական և վարչական միութիւնն ու պատերազմի ընթացքին խրամներու հասարակաց կեանքը. այսինքն երկրին բարոյական միութիւնը։ Ֆաշիզմը կը ձգտի այդ միութիւնը իրականացնել իր բոլոր ձեւերուն մէջ, հոգեբանական, մտաւորական, հոգեկան։ Այսօր զգալի է յեղաշրջումը և արդէն իսկ իտալական հին գաւառները առաջուան պէս կենդանի իրողութիւններ չեն. Հռոմը այլեւս վարչական և քաղաքական պարզ մայրաքաղաք մը չէ, այլ բարոյական և և մտաւորական։ Կը ձգտի դառնալ այն ինչ որ է Փարիզը՝ Ֆրանսայի մէջ։ Գրական նորակազմ ընկերութիւն մը կը շեշտուի հետզհետէ որուն ճիւղաւորումները կ'երթան յանգելու մշակոյթի այս մեծ ու նոր օճախին։

Մասնաւորաբար նոր գրողները այս շարժման յառաջապահներն են և իտալական թերակղզիին ոգին է որ տիրական կը դառնայ։ Մինչև հիմա ազգայնական գաղափարով հաղորդուած գրագէտները ամէն բանէ առաջ կը ներշնչուէին պատմական, վերացական և իրենց երեւակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունեցող Իտալիայով մը։ Այսօր իրականութիւն դարձած է Ճիօպէրթիի, Բարտուչչիի, Օրիանիի, տ'Անունցիոյի երազած Իտալիան։ Յետոյ ֆաշիզմը չի հաւատար միջազգային ոգիի մը և իր աչքին գրականութիւնն ու արուեստը տիեզերական են միայն ազգային ըլլալնուն համար։ Իտալական արուեստն ու գրականութիւնը ճիշտ իտալական ըլլալու համար է որ տիեզերական եղած են։ Ֆ. Շիարինի կը գրէ թէ, «Բանաստեղծներուն ամենէն տիեզերականը, Տանթէն, իտալականութեան ամենամեծ դրօշն է»։ Այս պատճառով վերջին տարիներս, գրականութեան տիրական ձգտումն է վերադարձ դէպի իտալական աւանդապաշտութիւնը։ Վիպական և իմաստասիրական գործերը կը մօտենան իտալացի ժողովուրդին տիրական զգացումներուն, անոր պատմութեան, հոգեկան խորունկ ուղղութեան, իր պայքարներուն, ճիգերուն, ուրախութիւններուն և հըրճուանքներուն. և թարգմանը կը դառնան նաև ներկայ քաղաքակրթութեան թափին, տոկունութեան ու յոգնութեան. բազմաթիւ գրողներ կ'աշխատին ֆաշիզմէն դուրս, բայց քիչերն են որ կրնան անկէ խուսափիլ։ Աւանդապաշտութեան հետ իրապաշտութիւնն ալ ի պատուի է։ Կարճ խօսքով պատերազմէն և ֆաշիստ յեղափոխութենէն ծնունդ առած հոգեկան վերանորոգում մը կը հաստատուի, նախանշանը գրականութեան մը, որ ֆաշիզմի ազդեցութեան տակ պիտի ծաղկի։ Մուսօլինիի հետ, կ'ըսեն, հին աշխարհ մը կը քանդուի և նոր մը կը ծնի, կը խորտակուին անցեալ դարու խել մը փորձարկութիւնները, ռամկավարական, ազատական, նիւթապաշտ, յոռետես, բնապաշտ, ֆրէօյտական, եսապաշտ, անկապաշտ մէթոտներ և սկզբունքներ։ Նոր գրականութիւնը պէտք է արտայայտէ մեծ գաղափար-ուժերը, հիմնական և տիրական և պէտք է աւելի գիտակցի ժամանակակից կեանքը փոթորկող բարոյական հարցերուն, պէտք է աւելի համապատասխանէ առողջութեան, հաւասարակշռութեան, կարգապահական հոգիին։ Կեանքը իբրև բարոյական

հարց նկատի չառնող գրականութիւն մը օտար է Փաշիզմի ոգիին։ Այս ձգտումը սակայն խորքէ աւելի ձեւ է այսօր. դեռ փաշիսթ գրականութիւն մը գոյութիւն չունի. սակայն կայ փաշիսթ ոճ մը, որ երեւան կու գայ Մուսոլինիի գըրուածքներուն ու ճառերուն մէջ. ոճ մը, որ կ'ըսէ էական բաներ, կը գործածէ արտայայտիչ բառեր, այս տեսակէտով Տուչէն խոր ազդեցութիւն ըրած է գրականութեան վրայ։

Իբրեւ եզրակացութիւն, ըսենք թէ փաշիսթ յեղափոխութիւնը կ'ազդէ բարքերուն վրայ ալ եւ կը մտնէ բազմաթիւ գիտակցութիւններու մէջ։ Արդ, ոեւէ գրականութիւն չի կրնար կատարելապէս օտար մնալ իր ժամանակի ոգիին, միայն այս ոգին ատեն կ'ուզէ արտայայտուելու համար։ Ոեւէ գրականութեան ծնունդը երկար կը տեւէ։ Ֆրանս. Վիպապաշտութիւնը զաւակն է Յեղափոխութեան եւ Կայսրութեան։ Ինչ որ ալ ըլլայ, փաշիսթ ստեղծագործող ուժը դեռ չէ փթթած գրական կալուածին մէջ սակայն արդէն իսկ նոր ձգտումները երեւան կու գան ու կը զարգանան։ Մեծ հանճար մը դեռ չէ ծնած, բայց մեծ գրականութեան մը ստեղծման համար աշխատողները շատ են:

Բ. ԺԷՆՐԻԶՕՆ

II. ՌՈՒՄԱՆԻԱ.— Անվիճելի իրողութիւն մըն է որ ռումանական մշակոյթին ստեղծողն ու պահապանը եղած է ռումէն գիւղը։ Գրականութիւնը սկսած է Վասիլ Ալէքսանդրիի ժողովրդական բանաստեղծութիւններով։ «Մօր մը ստինքին պէս օրհնեալ եւ արգասաբեր է ժողովրդական մշակոյթը», կ'ըսէ Քարօլ Թագաւորին նախասիրած մէկ բանաստեղծը Պլակա, որ անցեալ յունիսին Ակադեմին ընդունեցաւ, ի ներկայութեան Թագաւորին։ «Ինչ որ ռումանական է, ժայթքած է ռումանական գիւղէն», կը յայտարարէր ներկայ վեհապետը։ Առաջին գրագէտները զբաղեցան գիւղացիին կեանքով ու երգերով, ռումանականութեան աղբիւրները գտնելու համար։ Եւ այս մօտէլէն է որ ծագում առին ազգ. գրականութեան գլխաւոր հոսանքները։ Բոլորին ալ խարիսխը գեղջուկ զգայապաշտութիւնն էր։

Մինչեւ պատերազմ երկու զուգահեռ շարժումներ տիրապետեցին եւ այսօր ալ կը նշմարուին ռումէն գրականութեան մէջ. Սեմանաթորականութիւն, այսինքն այն շարժումը որ ծնունդ առաւ եւ ուռճացաւ Սեմանաթորուլ գրական հանդէսին շնորհիւ (Սէմէնաթօրուլ, ֆրանսերէն semeur, այսինքն սերմնացան) եւ Բոբորականութիւն (այսինքն poporism=ժողովրդապաշտութիւն)։ Երկուքն ալ կը մղէին գրագէտը ներշնչուելու երկրին իրականութիւններէն։ Դէպի Գիւղն ու Հողը վերադառնալու այս շարժման ամենահաւատաւոր մէկ առաքեալը Բրօֆ. Եօրկա, դեռ կը շարունակէ իր քարոզութիւնը իր սքանչելի պարբերաթերթին Պայծառ Միտքի մէջ։ Օքթավեան Կոկայի ամբողջ գործն ալ ասոր գինովցնող բոյրը կ'արտահոսէ։ Պատերազմէն վերջ, այս շարժումին վրայ ձեւաւորուեցաւ «Ուղղափառականութիւն (orthodoxisme) որուն ներկայացուցիչն է Կանտիրեա հանդէսը։ Բոլոր արժէքաւոր գրողները աշխատակցած են այս հանդէսին, որ կը ներկայացնէ աւանդութիւնը։ Այս շարժումին քով կամ աւելի ճիշդ անոր իբրեւ հակազդեցութիւն կը գործէ քաղաքի գրականութեան շարժումը, որ ռումանական շրջանակներու մէջ օտար ներշնչման արդիւնք կը նկատուի։ Երբեմն մեծապէս փայլած է Մաքէտոնսքի. Մինուլէսքու եւ Բիլլաթ խորհրդապաշտներ են Վէռլէնի եւ Մալարմէի աշակերտ, մինչ Սթամաթիատ ունի շունչ մը Ուայլտէն եւ Պօտլէռէն։ «Արդիականութիւն» կոչուած այս շարժումին ներկայացուցիչները կազմուած են օտար գրականութեանց ազդեցութեամբ (Ֆրանսա եւ Գերմանիա)։ Լովինէսքու ամէնէն թիփիկ ներկայացուցիչն է։ Ատրիան Մանիուի, Պաքովիայի, Կրէկորիանի պէս բանաստեղծներ թէեւ օտար ցոլքեր ունին իրենց գործերուն մէջ, բայց նախանձախնդրօրէն կապուած են իրենց ցեղային աւանդութեան։ Երկու հակընդդէմ հոսանքներու միջեւ ներկայիս պայքար կայ։

Կարգ մը գրագէտներ սակայն բոլորովին անթափանցելի մնացած են օտար ազդեցութիւններու առջեւ եւ միմիայն իրենց երկրին տեսարանով ու կեանքով ուժգնօրէն հրապուրուած, օրինակ, Միհայիլ Սատովէանու, մին ժամանակակից Ռումանիոյ ամենաբեղուն վիպասաններէն։ 1904ին սկսած է գրել եւ արդէն իսկ 60 հատորներ ունի։ Գրած է պատմական վէպեր։ Դպրոցական գրասեղաններու առջեւ գրած է Սօիմին (Բազէները) յետոյ գեղջկական միջավայրին ուսումնասիրութեան նուիրուած, մինչեւ հրատարակութիւնը իր Հանու Անճուցէյ վէպը, ուր վիպողի իր բոլոր ձիրքերը

երեւան կուգան։ Ամէնէն գեղեցիկ պատմական վէպին Համաստեղութիւնէն վերջ, տուած է հռչակաւոր Պալբանիկը, Միօրիցա գեղօնը (ballade) եւն. եւն.։

Պրաթէսքու Վոյնէսթի, մէկն է ամէնէն գնահատուած հեղինակներէն, որ ունի 30ի չափ նորավէպ, մէկ քանին գլուխգործոցներ. բարդ եւ գունագեղ տաղանդ մը ունի Լիվիու Րէպրէանու որ իր իւրաքանչիւր վէպին մէջ մասնաւոր նիւթ մը կը մշակէ։ Թրանսիլվանիոյ գեղջուկ կեանքին վրայ ունի շքեղ վէպ մը Իօն. Կախուածներու անտառը, մէկն է պատերազմէ ներշնչուած ամենագեղեցիկ վէպերէն։ Ոմանք այս գործը բաղդատած են Թոլսթոյի Պատերազմ եւ Խաղաղութիւն վէպին հետ։

Ռումանիոյ ամէնէն բեղուն եւ ամենէն ժողովրդական գրողներէն մէկն է Սէզար Բէթրէսքու որ Խաւարում վէպին մէջ կը ներկայացնէ մտաւորական մը, գաղափարապաշտ մը, բոլորապէս քայքայուած՝ պատերազմին բերած յուսախաբութիւններէն։

Տրոմիշէթ թագաւորին գանձը եւ Սեւ ոսկին վէպերով կ'անդրադառնայ ճարտարարուեստի շնորհիւ կերպարանափոխուած գիւղական շրջանի մը։

Օտար գրականութեան ուղղակի ազդեցութեան կը հանդիպինք Իօնէլ Թէօտորէանուի գործերուն մէջ. շլացուցիչ ոճով պատկերներ կ'ստեղծէ եւ պատանութեան հոգեբանութիւնը կ'ուսումնասիրէ իր նորավէպերուն մէջ. Դիմակաւոր Պարահանդէս վէպով Եասիի գաւառական կեանքը կը նկարագրէ։ Նոյն գծին վրայ կուգայ Միհաէսքու (տարի մը առաջ մեռաւ) որ ունի Ռուսոյքա եւ Տօնա Ալպա վէպերը։

Ուժեղ դրոշմով բանաստեղծ, փիլիսոփայ եւ թատերգակ է Քամիլ Բէթրէսքու, որուն տաղանդը զարգացած է ֆրանս. գրականութեան ազդեցութեամբ։ Բրոքրուստի անկողինը գործին մէջ, կու տայ մէկ հոծ պատկերը ռումանական ժամանակակից կեանքին։ Բրուսթի ազդեցութիւնը որոշակի կ'երեւայ Տիկին Հորթէնսիա Բափատաթ-Պէնժէսքուի գործերուն մէջ, կանացի գրականութեան ներշնչողն է եւ իր շուքին տակ ծաղկած են տիկիններ Հանրիէթ-Իվօն Սթահլ, Լիւսիա Տէմէթրիուս եւ Օթիլիա Քազիմիր։ Բազմաթիւ են գրողները։ Ինքնատիպ գրագէտ մըն է Էմանոյիլ Պուքույա։ Արկէզի խոր մշակոյթի տէր գրագէտ մըն է եւ Էմինէսքուէն ի վեր, լաւագոյն լեզուի մշակը։ Մեծանուն քննադատ մըն է Բէրրէ-

սիքիու։ Բոլոր այս գրողները ընկերային վիճակներու լաւագոյն ծանօթութիւնը ունին եւ վերլուծողներ ներկայ ժամանակներու։ Ասոնցմէ ոմանք եւրոպական լաւագոյն գրագէտներու հետ մրցելու չափ տաղանդաւոր են։

ԼԷՕՆ ԹԷՎԸՆԷՆ

ԳԵՐՄԱՆԵՐԷՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

I. — **ԳԵՐՄԱՆԻԱ.** — Ազգային Ընկերվարութիւնը (Հիթլէրականութիւն) որ կը ձգտի վերանորոգել մտաւորական եւ գեղարուեստական կեանքը, գրականութիւնն ալ իր ձեռքին մէջ առած է։

Իշխանութեան գլուխ գալուն պէս յայտնի է որ զգայացունց ելոյթներ ունեցաւ. հազարաւոր գրքեր խարոյկի վրայ վառեց եւ գրագէտներ աքսորեց։ Հռչակաւոր հեղինակներ, ինչպէս Թոմաս Ման, ստիպուեցան գաղթել։ Գրատուններէ եւ գրադարաններէ դուրս նետուեցան հրեայ կամ համայնավար հեղինակներու գործերը. միայն արտօնուեցաւ վարչաձեւին հաճելի գրականութիւնը։ Ղեկավարները, Կէօպէլս, Ռօզէնպէրկ եւ նոյնինքն Ֆիւհրէր բացէ ի բաց կը պահանջեն նոր վարչաձեւին համապատասխան ձգտումներ արտայայտող գրականութիւն մը. Ֆէօլքիշ գրականութիւն մը, ինչպէս կ'ըսէ Քարոզութեան Նախարար Կէօպէլս, եւ զոր կարելի է թարգմանել ցեղապաշտ կամ ժողովրդական, թէեւ այս երկու բառերն ալ ճշդիւ չեն արտայայտեր յիշեալ բառը, բայց բուն ազգ. ընկերվարական գրականութիւն մը կայ, որ պաշտօնապէս կը քաջալերուի։ Նախ մեծ մասամբ կը բաղկանայ տեսական գործերէ կուսակցութեան, անոր ծագման, զարգացման եւ տեսութիւններուն մասին, ինչպէս Հիթլէրի Մայն Քամփֆ (Իմ Պայքարս) որ լոյս տեսաւ 1925—1926, Ռօզէնպէրկի Ի. Դարու Դիցաբանութիւնը (1930), Կիւնթէրի Գերման ժողովուրդի ցեղերուն ուսումնասիրութիւնը։

Սակայն բանաստեղծութիւնն է որ առաջին կարգի վրայ կուգայ. քնարերգութիւնը միշտ արժէքական կը մնայ։ 1931—1936, 169 հաւաքածոյ եւ 1776 նոր քերթուածներ լոյս տեսած են։ Գերմանիան տակնուվրայ ընող քաղաքական շարժումը խանդավառեց մանաւորաբար երիտասարդ սերունդը, որ իր զգացումները յայտնեց քնարերգութեամբ եւ

անկեղծօրէն: Թերեւս այս բանաստեղծութիւնը կարճատեւ կեանք ունենայ, բայց բոլորովին անկեղծ է: Այս սերունդին ներկայացուցիչներն են Հանս Շուարց, Հայնրիխ Լէրշ, Հէրպէրթ Պէօհմէ, Պրօքմէյէր, Պարթէլ, Մէօլլէր, Շիրախ, Անտէրս, Լինքէ և ուրիշներ, որոնց գործին մէջ սէրն ու հաճոյքը կը բացակային: Բոլորն ալ կ'երգեն կարգապահութեան ներշնչած առնական խանդավառութիւնն ու հաւաքական արշաւը: Մասնաւոր տեղ ունի Կէրհարտ Շուման, որ 1935ին ստացաւ Բարօրութեան նախարարութեան մրցանակը (100,000 ֆրանք), Ուիր աբէր զինտ տաս քորն գործին համար: Մտայլ աւխնով մը կը պատկերացնէ Ֆիւհրէրի ծառայողներուն հաւատքն ու խանդավառութիւնը: Այս քերթուածներուն մէկ մասը գրուած են երգուելու համար, ինչպէս հռչակաւոր Հորսթ Վեսէլ Լիտը որ դարձած է այսօր Հիթլէրեան պաշտօնական երգը, կամ 1923ին մեռած Տիթրիխ Էքարթի «Արթնցիր Գերմանիա»ն: Արդ, գերման բանաստեղծութիւնը ներկայիս ժողովրդական նկարագիր մը ստացած է:

Վէպը կը զբաղի հաւաքական կեանքով ու ազգային մեծ հարցերով. Յարձակման Գունդերը, Աշխատանքի Սպասարկութիւնը, Հողագործական բարենորոգումները, Ցեղային վէճերը երեւան կուգան հոս: Այս շարքին մէջ են Կլասէրի Յ. Գ. Կոտու մէկ գործը, Հանէնսի Հիրշերի տանող ճամբան, Քլաննի 138րդ գումարտակը, Բայզէրի Արշաւանք Պերլինի վրայ, Էքարտի Հարուածային Սերունդը և Նէպէլի Զէոֆ աննենք բանը վէպերը:

Պատերազմի տեսարանները սիրական նիւթեր կը մնան: Այս շարքէն մեծ յաջողութիւն գտաւ Հանս Զէօպըրլայնի Հաւատք ռեննաղ Գերմանիոյ վրայ վէպը: Յիշատակուած այս գործերուն մեծ մասը վարչաձեւէն առաջ գրուած են ու հեղինակները թէեւ միշտ ազգ. ընկերվարական չեն, բայց ազգայնական է իրենց ներշնչումը. ինչպէս Էրնէսթ Եիւնկէրի Պողպատէ Փոթորիկները, որ մեծ արձագանգ գտաւ արտասահմանի մէջ, յետոյ Տուինկէրի երկու հմայիչ վիպակները, Բանակը՝ Փշալարերին ետեւ ու Ճերմակին եւ Կարմիրին մէջտեղ:

Թէեւ ազգ. ընկերվարութիւնը կը յաւակնի ամէն ինչ վերանորոգել ու այս առթիւ ինքզինքը կը գովէ, բայց վէպին և բանաստեղծութեան ձեւին մէջ ամէն ինչ հին է.

Գէօթէի, Շիլլէրի, Հէօլտէրլինի, Ռիլքէի և ժողովրդական հին երգերու ազդեցութիւնը որոշ է: Նոր իրապաշտութեան ոճն է որ կը տիրէ վէպին մէջ: Նիւթերը սահմանափակ են և գրելակերպը միջակ ու արուեստէ զուրկ. նորերու մէջ խառնուածք ունեցողներ կան, խսկ տաղանդներ շատ քիչ: (Եիւնկէր, Շուման): Տարտամ ու հակասական տեսութիւններով կ'ուզեն արդարացնել գոյութիւնը քաղաքական բանաստեղծութեան մը. սակայն իրականին մէջ գոյութիւն չունի ան, և կէօպէլս վերջերս խոհեմաբար յայտարարեց թէ ատիկա սերունդներու գործն է: Արդէն քաղաքական սիսթէմ մը ունէ ատեն գեղարուեստական և քաղաքական նոր ձեւեր չէ ստեղծած: Եւ երբ կը յաւակնին ազգ. ընկերվարութիւնը վերածել կրօնքի մը, պէտք է յիշեն որ Քրիստոնէութիւնը, որուն տիրապետութիւնը հոգիներուն և միտքերուն վրայ բացարձակ եղաւ դարերով, չկրցաւ արգիլել ուրիշ ներշնչման աղբիւրներու եւ արուեստի ձեւերու ստեղծումը. Միջին Դարը գիւցազներգութիւններ տուաւ ու ասպետական վէպեր, թրուպատուրներ, առակներ եւլն. եւլն:

Զկարծուի սակայն թէ Ազգ. Ընկերվարութիւնը կրնայ խաթարել գերման գրականութիւնը. աւելորդ է վախը. կուսակցութեան ամէնէն յառաջապահ դէմքերէն մին Հանս Ճօհսթ, կ'ընդունի որ զուտ ազգային արուեստ մը չունինք: Ուրիշ գրագէտներ որոնք Վայմարի վարչաձեւին ներքեւ անտեսուած էին ու արհամարհուած, աւելի կամ նուազ չափով ազգային էին: Ասոնցմէ երկուքը վերջերս մեռան. Բասըլ Էրնէսթ, որ այլազան ու մեծածաւալ գործ մը ձգած է, ինչպէս Բայզէրպուխը, յետոյ Հայնրիխ Լէոշի Զինուորին կտակը: Տաղանդաւոր գրագէտներ են, Քոլպէնհէյէր, Պլունք, Պինտինկ, Շաֆէր, Կրիմ: Առաջինը բնագանցագիր-բանաստեղծ է. իմաստասիրական արժէք ունեցող վէպեր տուած է, ինչպէս Հերոսական կիրքեր:

Պլունք ծանօթ է նախապատմական վէպերով և ոգեկոչած է իր հայրենիքը Համպուրկը կամ Հիւս. Գերմանիոյ առասպելները, բնանկարներն ու բարքերը: Շաֆէր հեղինակ է մանրավէպերու և պատմական նորավէպերու ու Գերման ոգիին 13 գիրքերը գործին մէջ փորձած է գրել իր ժողովուրդին յեղաշրջումը, անոր ժողովրդական մեծ դէմքերը և նկարագրին լայն գիծերը: Պատերազմէն ի վեր ամենաշատ

սպառում ունեցող գործը եղած է Հանս Կրիմի Վօլք օհնէ Ռաում վէպը, որուն ժողովրդական տպագրութիւնը (90 ֆրանք) ծախուած է կէս միլիոն օրինակ:

Յիշատակենք նաև Վիլհելմ ֆոն Շոլց, Հէրման Ստեհր, Ժօզէֆ Բոնթէն, Էմիլ Շթրաուս, որուն Մերի մարդը մէկն է լուսագոյն պատմական վէպերէն, բնութեան և կենդանիներու նկարիչ Ֆրիտրիխ Շնաք և կիներէն՝ Ինա Զայտէլ, Ռիքարտա Հուխ: Այս հեղինակները հասարակաց նկարագիր մը ունին, որովհետև բոլորն կը հաւատան բնազդին գաղտնի ուժերուն և լուսաւորելէ աւելի կը ջանան ցոյց տալ մարդկային զգացումներուն ուժը, կը հաւատան լինելութեան եւ բնութեան խորհրդաւոր ու անդիմադրելի ազդեցութեան։

«Հողին ոգին», որ այնքան ուժեղ դրոշմ մը կը դնէ Ազգ. Ընկերվարական մտածումին և ձեռնարկներուն վրայ, տիրական է Պլլինկերի, Վինէրթի և Կրիգէի գործերուն մէջ:

Զարմանալի չէ որ այս հեղինակները յարած ըլլան հիթլէրականութեան, կամ իսպառ ըլլան անոր կողմէ: Կարճատև կեանք ունեցող քաղաքական և պայքարի գրականութեան կողքին, ասոնց գործերը կը համապատասխանեն անցեալի աւանդութիւններուն, որով վաղուանը կրնան ըլլալ: Յիշատակենք նաև մինխենցի բժիշկ մը Հանս Քարոսա, գերմանացի Տիւհամէլը, որ նկարչագեղ ու քնարերգական շեշտ մը ունի իբրև վիպող: Ճաշակաւոր մարդոց խըրախճանքը կը կազմեն իր բանաստեղծութիւնները և Ռումանական Օրագիրը (պատերազմի յիշատակներ)ը:

Տարեդարձները խնամքով կը տօնուին Գերմանիոյ մէջ: Մամուլը վերջերս պանծացուց Հէրման Հէսը, անոր 60րդ տարեդարձին առթիւ և Եօհաննէս Շլաֆը, անոր 75րդ տարեդարձին առթիւ: Առաջինը քերթող և վիպասան, Վիպապաշտ երգերով մտաւ գրականութեան մէջ. յետոյ հրապուրուեցաւ Միջին Դարէն, Արեւելքէն, Պուտտայականութենէն և միսթիքականութենէն: Բնապաշտութեան հիմնադիրներէն է Շլաֆ, որ երկրորդ կարգի աստղ մըն է Հաուբթմանի և Առնօ Հօլցի կողքին և ժամուլին կողմէ հանրութեան ուշադրութեան յանձնուեցաւ: Թերեւս պատճառը ան է որ, իր առաջին շրջանի ձգտումներէն հեռացաւ, գրելով Տեօյչլանտը և Հիթլէրէն շատ առաջ, Երրորդ Կայսրութիւնը: Բայց

բնապաշտութիւնը, որ կը նոյնացուէր մարքսականութեան հետ, ներկայիս վերստին իսպառ է շնորհիւ Բօլշէնհէյէյի:

Քանի որ Ազգ. Ընկերվարութիւնը այսքան ներողամիտ է, պէ՞տք է հաւատալ թէ շուտով պիտի ընդունի իր ծոցին մէջ Գերմանիոյ գրական ամբողջ անցեալը և նոյնիսկ ժամանակակից դպրոցները: Գեղագիտութեան մարզին մէջ հաւանաբար. միայն տարագիր պիտի մնան Հրեաներն ու քաղաքական կասկածելիները: Աս ալ մեծ բան է, քանի որ առաջին դասին մէջ կը գտնուի Հայնրիխ Հայնէ, իսկ երկրորդին մէջ՝ Թոմաս Ման և Հայնրիխ Ման, որոնք այսօր զրկուած են իրենց հայրենի հողին հետ շփում ունենալէ: Սակայն սխալ է կարծել թէ տարագիրներուն քաշուելուն հետ գրականութիւնը մեռած է Գերմանիոյ մէջ: Հին սերունդին և հասուն մարդոց մէջ բազմաթիւ արժէքաւոր գրագէտներ կան: Բանաստեղծներէն և վիպասաններէն զատ կ՚ապրին առաջնակարգ քննադատներ «փորձ» գրողներ, ինչպէս Պօրխարթ, Պէրթրամ, Քուրթիուս, Հուքէր. Կոմս Քէյզէրլինկ և Նատլէր, որ ներկայիս կ՚ապրի Վիէննայի մէջ: Գերմանիայէն դուրս միշտ բազմաթիւ գրագէտներ ապրած են, Եւրոպայի մէջ 15ի չափ գերմանական գաղութներ կան. (Աւստրիոյ, Զուիցերիոյ և Չեխօսլաւաքիոյ մէջ միլիոններով): Գերման հասարակութիւնը ոեւէ կերպով չի զատեր զանոնք իրարմէ և գրական տեսակէտով Վիեննան կամ գերմանախօս Զուիցերիան իրեն համար գերմանական նահանգներ են, Սիլէզիոյ կամ Վիւրթէմպէրկի պէս: Գերման լեզուով գրող հեղինակներու ազգութեամբ չի հետաքրքրուիր: Եւ այսօր գերման նոր վարչաձեւին պահանջներուն չհպատակող այս նահանգները անհրաժեշտ մթնոլորտն ու ընթերցող հասարակութիւն մը կը հայթայթեն գերման գրողին համար: Այս միջավայրն ու կլիման կրնան տարբեր ըլլալ Գերմանիայէն: Սակայն մտաւորական և գեղարուեստական տեսակէտով գրեթէ նոյնն է: Երկու գրականութիւն չկայ և Կէօթէէն Քարօսա երկարող գիծը կ՚անցնի տարագիր Թոմաս Մանի գործերուն մէջէն: Այս վերջինը արդէն ուրացած է ֆրանսական ազդեցութիւնը: Սխալ է հաւատալ թէ ֆրանս. ոգին ընդհ. առմամբ մեծ տեղ գրաւած էր Վայմարի Գերմանիոյ մէջ: «Ձախակողմեան» կոչուած մտաւորական շրջանակները աւելի արմատական էին և որոշակի դարձած էին դէպի Մոսկուա

ու արհամարհանքով կը նայէին Ֆրանսայի. միայն կաթոլիկներն էին որ ակնարկնին արեւմուտք կը դարձընէին։

Գերմանիան երբեք չէ յարած Տէքարթին և միշտ հաւատարիմ մնացած է Հէկէլի ու Նիցչէի։ Բնապաշտութեան հայր Հաուբթմանն իսկ չէ կրցած ազատիլ այն վիպապաշտութենէն և միսթիքականութենէն, որ գերմանացիին բնութեան էական գիծերէն մէկը եղած է և միշտ երեւան եկած։ Ինչ որ ալ ըսեն հիթլէրականները և անոնց հակառակորդները, քաղաքական շարժումները շատ քիչ, ա՛ն ալ անցողակի ազդեցութիւն կ'ընեն ժողովուրդի գրական կեանքին վրայ։ Հակառակ կարգ մը երեւոյթներու, ոչինչ կրնայ փոխել զայն և գերման գրականութիւնը կը յեղաշրջուի այն ուղղութենէն, որ բնական է իրեն համար։

Ռընէ Լօռէ

II — ԱՒՍՏՐԻԱ.— Անվիճելի կերպով աւստրիական գրականութիւն մը կայ. սակայն ազգայի՞ն է թէ ոչ մէկ ճիւղը գերմանականին։ Պերլինի և Լայփցիկի քննադատներն ու հրատարակիչները ամէն ինչ կ'ընեն երկրորդ թէզը ընդունել տալու համար։ Լեզուի նոյնութիւնը պատճառ մը չէ չփոթելու անգլ. և ամերիկեան գրականութիւնները։ Միթէ գերմանացի՞ է զուիցերիացի վիպասան Քարլ Սբիթըլէր, գերմանական Զուիցերիոյ գաւառաբարբառով գրած ըլլալուն համար իր Ողիմպիական Գարուն և Իմակօ վէպերը։ Կրիլ Բարզէրը, Լընաուն, Շնիցլէրը կամ Հօֆմանսթալը գերմանացի նկատել և ոչ թէ աւստրիացի բանաստեղծ, կը նշանակէ անգիտանալ ինչ որ պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը կատարած են 120 տարիէ ի վեր։ Սէն Ժէրմէնի դաշնագրով ստեղծուած այս փոքր պետութիւնը պատմական մեծ ժառանգութիւն մը ունի, գեղարուեստական գանձեր և բարոյական աղբիւրներ։

Ժամանակակից աւստրիական վէպին ամէնէն յատկանշական ներկայացուցիչներն են Ռաուլ Աուէրնհայմէր որ գրած է Գաղտնիքներու Վաճառորդը և Բաուլ Զիֆֆէրըր, հեղինակ՝ Կայսերական Բազէ վէպին։

Աուէրնհայմէր, աւստրիացի Մօբասանն է. իր աշխարհիկ իմաստասիրութեան նրբութիւնն ու քննադատութեան սրութիւնը կը պարտի ԺԸ. և ԺԹ դարու ֆրանսացի դասական հեղինակներուն։ Զիֆֆէրըր, կանխահասօրէն մեռած, ֆրանսերէնով ալ գրած է և վերջին գործերը՝ մայրենի լեզուով։ Եւրոպական համբաւի տէր են Արթիւր Շնիցլէր, Ռայներ Մարիա Ռիլքէ, Սթէֆան Ցուայկ և Ֆրանց Վէրֆէլ։ Տիկին Ժընըվիէվ Պլանքի հոյակապ գործ մը ունի Աւստրիական բանաստեղծութիւնը սկսեալ Հօֆմանշթալէն մինչեւ Ռիլքէ։ Ասոնք բոլորը կ'ապացուցանեն «աւստրիականութեան» մը իրողութիւնը։ Վերջին 5 տարուայ ընթացքին, մանաւանդ Տօլֆիւսի ճիգերուն շնորհիւ, աւստրիական ազգային ոգին յարութիւն առաւ։ Բայց ֆրանս. ազդեցութիւնը (բացայայտօրէն անկման մէջ է։ Ներկայիս գրական արժէքներու դասաւորման հանդէպ խոր փոփոխութիւն մը յառաջ եկած է։ Թէեւ դեռ Հիւկօ Հօֆմանսթալի հանդէպ պաշտամունքը մեծ է, սակայն անարդար վերաբերումի մը ենթարկուած են Շնիցլէրի թատրոնն ու նորավէպերը, իսկ հետզհետէ կը մոռցուին Հէրման Պահր, Բէթէր Ալթէնպէրկ և Հօֆման։ Անշուշտ ճաշակի փոփոխութեան և նորութեան բաղձանք։ Բայց հակահարուածն է նաև քաղաքական հոսանքներու, որոնք կ'ամփոփուին ցեղապաշտութեան և տարտամ հակասեմականութեան մէջ։ Աւստրիացի հրեայ կամ կէս-հրեայ հեղինակներու դէմ Գերմանիոյ մէջ հռչակուած պօյքօթին զուգահեռաբար պաղութիւն մը կը տեսնուի ամենէն նշանաւորներուն հանդէպ։ Նոյնիսկ արժէքները գլխիվայր կը շըրջին։ Ամէնէն տպաւորիչ օրինակը կուտայ Ֆրէօյտի պարագան։ Ենթագիտակցութեան այս հանճարեղ վերլուծողը հետզհետէ մոռացութեան կը դատապարտուի։ Սթէֆան Ցուայկ հեռացաւ Սալցպուրկէն, ուր հորիզոնը այլեւս նեղ կու գար իրեն։ Արդ. Աւստրիա իր լաւագոյն ներշնչումներն ու իրականացումները կը պարտի, լատին, սլաւ և գերման մշակոյթներու կողքին, ցեղերու խառնուրդին։ Աւստրիա իր հոգիին պաշտպանութեան համար ունի երեք պահեստի մեծ ուժեր. Գերմանացիներուն կողմէ այնքան արհամարհուած անցեալի մեծ յիշատակներու հաւատարմութիւնը, զարգացած դասակարգերու «մարդկայնական» զգացողութիւնը և վերջապէս քրիստոնէական հաւատքը, սերտօրէն կապուած ազգային միայնութեան հետ, որ ընդդիմութեան բնական տարր մըն է Գերման Գ. կայսրութեան նոր հե-

թանոս անաստուածութեան և հակաեկեղեցականութեան դէմ։

Գերման լուծումին դէմ յաջողութեան աւիւն ունի նաեւ ուրիշ յատկանշական իրողութիւն մը։ Աւստրիական գրականութիւնը, խորապէս Վիէննական՝ ԺԹ. և Ի. դարերուն մէջ մինչեւ Հայմվեհրըններու (Աւստրիացի ազգայնական) շարժումը, ներկայիս, մեծ մասամբ գաւառական նկարագիր ունի։ Խօսքը հիմա Թիրօլցի, Սթիւրիացի, Քարէնթիացի բանաստեղծներուն է։ Այլազան ձգտումներու տէր են Պիլլինկէր, Լինտնէր, Շթրուց. Ռուտօլֆ Լիսթ, Բրամէր, Ռիմէրշմիտ և մանաւանդ Հայնրիխ Սուսօ—Վալտէք, Շէյպէլբէյթէր 1935ի պետական մրցանակը ստացաւ և Վալտինկէր, Ժօզէֆ Վայնհէպէր։ Արժէքաւոր վիպասաններ են Բ. Վակկէրլ, Բէրքօնիկ (1936ին մրցանակի արժանացած), Բօլա Կրօկկէր, Կէօրկ Ռէնէլ, Էնրիքա ֆօն Հանտէլ—Մացէթի, Պրօխ եւն.։ Թիրօլցի Շէօնհէր ժողովրդական տաղմեր գրած է, որոնք միշտ կը ներկայացուին։ Թիբիկ Վիէննացի են Ֆրանց Ցօքօր որ գրած է Մարդկային Իրաւանց Ընկերութիւնը և 1918 Նոյեմբեր 3 և Ֆրիտրիխ Շրէյվօկէլ՝ Հապսպուրկեաններու Առասպելը։ Իսկ Մաքս Մէլ, Վէնթէր, Հէրման Հայնց Օրթնէր. Ռուտօլֆ Հէնց գաւառէն են։ Հեռուներէն, ինչպէս Բրակայէն Ֆրանց Վէրֆէլ, որուն Հայելիով Մարդը. Ժուարէզ և Մաքսիմիլիան։ Աստուծոյ թագաւորութիւնը Պոհեմիոյ մէջ թատրերգութիւնները հռչակաւոր դարձուցին Աշխարհի բարեկամին քնարերգակ բանաստեղծն ու Վէրֆէլի հզօր վիպասանը։ Հաւատային աւստրիացի է բանաստեղծ Հանս ֆօն Համմէրշթայն-Էքուոյտ, Բէն քլիւպի նախագահը և Կիտօ Զէրնաթթօ, որ արդի վարչապետին Շուշնիքի փափաքով, իբրեւ փոխ-նախարար կը վարէ Հայրենասիրական Ճակատի ընդհ. քարտուղարութիւնը։ Վերջին տարիներս ուրեմն կը զարգանայ գաւառական գրականութիւն մը, որուն կարեւորութիւնը դեռ կարելի չէ չափել։ Զուտ վիէննական գրականութեան մէջ տիրապետող եղած է հրեայ տարրը, ինչպէս Շնիցլէր, Պէր Հօֆման և Ֆրանց Վէրֆէլ։ Հիմա ուրեմն փոխանցման շրջան մը կ'ապրի, բայց ցաւալի է որ մտաւորական ղեկավարներ, ինչպէս Հօֆմանշթալ և Վիլտկանս կանուխ մեռան։ Սակայն կ'ապրին երիտասարդ տաղանդաւոր քնարերգակներ, յետոյ «հասած»ներ, զոր պէտք է լաւագոյնս ճանչնալ, ինչպէս Մաքս Մէլ, Վայնհէպէր, Վալտէք և ուրիշներ։

Մարսէլ Տիւեան

ՀՈՒՆԳԱՐԻԱ.— Հունգար գրականութիւնը անկման շրջան մը ունեցաւ պատերազմի յաջորդող տարիներուն և 1918ի ու 1919ի յեղափոխական խառնակութիւններու ընթացքին։ Այսօր աննախընթաց կերպով բեղուն է և բազմազան։ Հունգարացիք կը սիրեն բանաստեղծութիւնը, վէպն ու նորավէպը, բայց իմաստասիրութեան հանդէպ հակում չունին։ Հունգարացին, հետաքրքրական խառնուրդ մը երազանքի և իրապաշտութեան, անձնատուր չըլլար բնազդական մտապաշնումներու (spéculation)։ Գերազանցապէս անհատապաշտ, գրագէտները, նոյնիսկ երբ խմբակի մը կը պատկանին, կը պահեն իրենց կատարեալ անկախութիւնը։ Գրական դպրոցներ չկան։

Քաղաքական ներկայ վարչաձեւը թէև գրաքննութիւն չունի, բայց բաւական խիստ է գրուած խօսքին հանդէպ ու թէև ժամանակակից այս կամ այն գաղափարականութիւնը ունի կուսակիցներ, բայց ասոնք ստիպուած են օրէնքը նկատի առնելու։ Հունգարիա իր 4 դարէ ի վեր կորսուած անկախութիւնը վերագտնելով, կորսնցուց կարգ մը ազատութիւններ և այսօր կառավարութիւնը խիստ մօտէն ու նախանձախնդրօրէն կը հսկէ կարգ կանոնին վրայ, զոր անհրաժեշտ կը նկատէ երկրին բարիքին համար։ Գրողները դէպ աջէկ յարմարած են և աւելի ազատախօս են քան տիկտաթէօրական երկիրներունը. սակայն գրական հոսանքներու և քաղաքական դպրոցներու միջեւ կապը շատ աւելի տկար է։

Գրական ամէնէն կարեւոր խմբակը, որ կը շարունակէ տիրական մնալ հունգար կեանքին մէջ Նիւկաթի (Արեւմուտք) խմբակն է։ Այս գրական հանդէսը լոյս տեսաւ 1908 Յունվար 1ին և ձախակողմեան երանգ մը ունէր, բայց աւելի քաղաքական դաւանանք մը ըլլալէ աւելի ընդհ. ըմբռնում մըն էր։ Բոլորին մօտ կը գտնենք մարդկութեան պաշտամունքը, կարեկցութիւն՝ ճնշուածներու հանդէպ, անհատապաշտութեան ամբողջումը և սէր՝ դէպի մտաւոր ազատութիւնը։ Պաշտօնական շրջանակներն ու Ակադեմին մեղադրեցին ասոնք և ասոնց արեւմտականութիւնը, որովհետև ազգայնական ծայրայեղութիւններու հանդէպ անհամակիր վերաբերում ունէին։

Ասոնք բոլորը ձախ երանգ մը ունէին եւ ոմանք ասկէ տառապեցան։ Մեծ բանաստեղծ եւ հայրենասէր Միչէլ Պա-պիչ, պատերազմի ընթացքին հետապնդումի ենթարկուե-ցաւ իր Ջասէին առաջ եւ Ֆօրթիսիմօ երկու քերթուածներուն պատճառաւ։ Այժմ Նիւկաթի տնօրէն, կատարեալ արուես-տագէտ մըն է։ Գրած է երկու արժէքաւոր վէպեր, Վիրժիլ Թիմարի տղան եւ Մահուան Զաւակը։ Նիւկաթի միւս 4 բա-նաստեղծներն են Անտրէ Ատի, Տէզիրէ Կօսթօլանի, Ար-բատ Թօթ եւ Ժիւլ Եուհաս, որոնք կանխահասօրէն մեռած, բայց մեծ ազդեցութիւն ունեցած են երիտասարդ գրող-ներուն վրայ։ Ասոնց ամենամեծն է Ատի, ինքնատիպ եւ հզօր, որմէ անպայման բան մը առած է ոեւէ նոր գրող։ Բեղուն արձակագիր եւ քերթող է Կօսթօլանի, ինչպէս նաեւ վիպասան, քննադատ ու փորձերու հեղինակ։ Յիշենք իր Ներոն վէպը եւ գլուխ գործոցը Աննա Էտէշ, որ բազմաթիւ լեզուներու թարգմանուած է։ Ասոնց բոլորին մէջ ֆրանս. արուեստին եւ մտքին ազդեցութիւնը զգալի է։ Շատերը ինչ-պէս Ատի, Անտրէ Նոկի եւ վերջերս Մարայի Ֆրանսա ապ-րած են երկար ատեն։

Ներկայիս գերման եւ իտալական հոսանքներու ի նպաստ մթնոլորտ ստեղծուած է, շնորհիւ քաղաքական դէպ-քերու եւ ծանր անվստահութիւն՝ Ֆրանսայի հանդէպ։ Բայց ֆրանս. գրականութենէն կարեւոր չափով թարգմանութիւն-ներ կ'ընեն Բրոֆ. Էքհարտ, Ալպէր Ճէրճայի, Կէզա Պիրքաշ եւ Օր. Բէմէնի։ Նորերուն վրայ զգալի ազդեցութիւն կ'ը-նեն տակաւին Նիւկաթի լաւագոյն բանաստեղծներէն Օսքար Կէլլէթ եւ Միլան Ֆիւշթ։ Հունգարիացի Զոլան՝ Սիկիսմօնտ Մորից, կը նկարագրէ գեղացիները համեղ եւ քնարերգական ոճով։ Իր մէկ վէպը, Ասւոնդ կոնակին եսէն թարգմանուած է ֆրանսերէնի։ Մասնաւոր տեղ ունի վիպագիր, լրագրող, թատերագիր Ֆրէտէրիք Քարէնթի, որ ունի վէպ մը Ճամ-բորդութիւն Ֆանկլիս շուրջ։ Կէզա Լոցքօ նրբամիտ գրող մըն է եւ մեծապէս նպաստած հունգար լեզուին կատարելութեան։ 60 տարիէ ի վեր լեզուն կատարելապէս փոխուած է եւ այ-սօրուան սերունդը դժուարութեամբ կը հետեւի իր դարա-շրջանի ամենամեծ վիպագրին Ժօքայի գործերուն։ Նոխկաթը, որ լեզուն նորոգեց, այսօր տեղ կը պատրաստէ կրտսեր սե-րունդին համար։

Երկրորդ սերունդն ալ տաղանդներ ունի։ Ընկերվարա-կան գրող է Քասաք, վիպագիր եւ բանաստեղծ, որ սակայն մեկուսացած կը մնայ իր ժամանակակիցներէն, որոնք աւե-լի ազգայնական են քան թէ միջազգայնական։ 30ի կը հասնի ասոնց թիւը։ Ամենէն արժէքաւորներն են Ժիւլ Իլ-եէշ, որ ունի աչքառու գործ մը Բուսթայի ժողովուրդը, յե-տոյ Լորան Սապօ, Ժօզէֆ Էրտէլյի, Ալէքսանտր Մարայի (արձակագիր)։ Նոր երրորդ սերունդը աւելի տարտամ նկա-րագիր մը ունի եւ այլազան ձգտումներով երեւան կուգայ։ 1923ին, հակազդելու համար Նիւկաթի սերունդին, տիկին Սէսիլ Թորմայ հիմնեց Նապքէլէթ (Արեւելք) հանդէսը, որ կը ձգտէր տարածելու քրիստոնէական եւ ազգայնական պաշտօ-նական գաղափարաբանութիւնը ու պահպանողական վար-դապետութիւններ։ 15 տարիէ ի վեր աչքառու թատերա-կան գործեր չկան։ Ամենէն ծանօթ թատերագիրներն են Մօլնար, հեղինակը Լիլիօմի, որ ներկայացուեցաւ Բիթօէֆի կողմէ, յետոյ Ֆրանսուա Հէրցէկ եւ Հէլթայի։ Նորերէն համ-բաւաւոր է վիպասան Լուի Զիլահի, որ բազմաթիւ բիէսներ ալ գրած է։

Թրիանոնի դաշնագրով Հունգարիայէն անջատուած կամ Չեխիոյ եւ Ռումանիոյ թեւարկութեան տակ մնացող գա-ւառներուն մէջ հունգար գրականութիւնը մեծարժէք է։ Բլիւժը գրական ամենակարեւոր կեդրոնն է. Էրտէլյի Հէլի-քօն հանդէսին տնօրէն Ալատար Քունց մեծ աշխատանք կը թափէ այս տեսակէտով։ Թրանսիլվանիացի մեծ գրողներ են Օր. Իրէն Կուլաչի, Արօն Թամաշի, իսկ Չեխօսլովաքիոյ կցուած հիւս. շրջանը տուած է մեծ հայրենասէր եւ կաթոլիկ քերթող մը, աբբայ Լատիպաս Մէչ։ **Մաքսիմ Պոճօն**

Ամփոփեց **ՅՈՎՍԷՓ ՔԷՇԻՇԵԱՆ**

Ծանօթ.— *Տեղի անձկութեան պատճառով, կարելի չեղաւ մեզի ամփոփել սքանտինաւեան, սպանիական, հոլանտական եւ շարք մը ուրիշ գրականութիւններ. եւ յետոյ անքէթը դեռ կը շարունակուի*

ԹԱՏԵՐԱ - ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ
ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ(*)

Խորհրդային Հայաստանը՝ իր գոյութեան 16 տարուայ ընթացքում հսկայական նուաճումներ է ունեցել, ինչպէս կուլտուր-գեղարուեստական այլ ասպարէզներում, նոյնպէս և թատերա-երաժշտական ասպարէզում:

Մ. ՋԱՆԱՆ
Իր հեղինակած բիէսին Շահնամէի Գլխաւոր դերին մէջ

Սովի, համաճարակի ճիրաններից հազիւ ազատուած, քաղաքացիական կռիւներին դեռ նոր վերջ տուած, սոցիալիստական շինարարութեան հիմնադրման առաջին օրերին իսկ, աւերակների վերականգնումի անմիջական հոգերով ծանրաբեռնուած դժուարին այդ օրերին, Խորհրդային Հայաստանի նորակազմ իշխանութեան առաջին մտահոգութեան առարկաներից մէկն է հանդիսացել նաև ժողովրդի կուլտուր - գեղարուեստական կեանքի ստեղծումը:

Իրար ետևից հիմնուել են Պետական Համալսարանը, Պետ. Թատրոնը, Կոնսերվատորիան ևլն. ևլն. որոնք արդէն բոլորել են 15 փառայեղ տարիներ:

(*) Այս շահեկան գրութիւնը ուշ հասած ըլլալով, անցեալ տարուայ տարեգրքին մէջ կարելի չեղաւ զետեղել։ Այս տարի կու տանք, նկատելով որ ոչինչ կորսնցուցած է իր այժմէութենէն:

Իսկ հինգ տարի է, որ գոյութիւն ունի Պետական օպերան, որը կարճ ժամանակուայ ընթացքում ունեցաւ նոյնպէս խոշոր յաջողութիւն:

Աշխատաւորների կուլտուր-գեղարուեստական կեանքին աւելի զարկ տալու և արուեստի բնագաւառում բնակչութեան պահանջները լաւագոյն կերպով բաւարարելու նպատակով, ինչպէս Խորհրդային միութեան դաշնակից բոլոր հանրապետութիւններում, նոյնպէս և Հայաստանում մէկ տարի է ի վեր կազմուած է ՀՍԽՀ Ժողովրդական Կոմիսարների Խորհուրդին կից Արուեստի վարչութիւն, որի պետն է ընկ. Արտաւազդ Եղիազարեան, նախկին Լուսաւորութեան Ժողովրդական Կոմիսարը. հմուտ ու փորձուած և բոլորի կողմից սիրուած ու յարգուած մի անձնաւորութիւն, իսկ տեղակալը ընկ. Սեդրակ Ամիրխանեանը։

ԱԼ. ԿԱՐԱՏՈՎ (Կարապետեան)
օբերայի մեծագոյն դերասանը

Արուեստի վարչութիւնն ունի հետևեալ բաժանմունքները. Թատերական բաժին. վարիչ Սարգիս Մելիքսեթեան, երաժշտական բաժին. վարիչ Ռուբէն Թերլեմէզեան. մօտաւոր ապագայում կազմուելու են նաև կերպարուեստագիտական-նկարչական, կինօ-արուեստի և գրականութեան բաժիններ։

Երաժշտագէտ Ռուբէն Թերլեմէզեանը աւարտել է Վիեննայի համալսարանի երաժշտական ֆակուլտետը և աւելի քան տասնեակ տարի աշխատում է Խորհրդային Հայաստանում. ունի բազմաթիւ ուսումնասիրութիւններ և քննադատութիւններ նուիրուած երաժշտական հարցերին, ինչպէս նաև մէկն է այն անխոնջ աշխատողներից որ ոչ մի ջանք չի խնայում մեր անցեալի երաժշտութիւնը ծանօթացնելու Հայաստանի աշխատաւորութեանը։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿՈՆՍԵՐՎԱՏՈՐԻԱՆ

Արդէն 15 տարի է որ Երեւանում գոյութիւն ունի երաժշտական բարձրագոյն ինստիտուտ — պետական Կոնսերվատորիա, որի 15ամեայ յոբելեանը կատարուելու է այս տարուայ նոյեմբերին։

Կոնսերվատորիան ունի հետեւեալ բաժանմունքները.—

1. Վոկալ,

2. Գործիքային. — Դաշնամուր, ջութակ, վիոլենչել և փողային գործիքներ։

3. Մանկավարժական. - Երգի և Երաժշտութեան դասատուներ պատրաստելու համար։

4. Ստեղծագործական. — Կոմպոզիտորներ պատրաստելու։

ՕԼԳԱ ԴՈՒԼԱՁԵԱՆ (Դերասանուհի)

Կոնսերվատորիան ունեցել է բազմաթիւ շրջանաւարտներ, որոնք արդէն որոշ տեղ են գրաւում Հայաստանի երաժշտական ասպարէզում, մի շարք շրջանաւարտներ էլ Հայաստանի Կոնսերվատորիան աւարտելուց յետոյ գնացել են Մոսկուա և Լենինգրադ իրենց ուսումնքը կատարելագործելու համար և ամէն տարի էլ նոր ուսանողներ են գնում։

Հայաստանի Կոնսերվատորիան ունի թէ լարային ու թէ փողային գործիքների սիմֆոնիկ օրկեստր, որոնք յաճախակի համերգներ են ունենում Հայ-Ֆիլ-Արմոնիայի, (Երեւան), դահլիճում, արժանանալով երաժշտագէտների և երաժըշտասէր աշխատաւորութեան գնահատութեանը։

Կոնսերվատորիայում դասաւանդում են հռչակաւոր և կարող կոմպոզիտորներ և դասախօսներ, ինչպիսին են Պրոֆ. Կոնստանտին Սարաջեան, նախկին Լենինգրադի Կոնսերվատորիայի պրոֆեսորներից, որ Խորհրդային Հայաստանի իշխանութեան յատուկ հրաւէրով երկու տարիէ ի վեր աշխատում է Երեւանում։ Վաստակաւոր կոմպոզիտոր Պրոֆ. Սարգիս Բարխուդարեան, Պրոֆ. Լեկկեր, վաստակաւոր Կոմպոզիտոր Ցարո Ստեփանեան, հեղինակ «Բաջ Նազար» և «Սասունցի Դաւիթ» օպերաների, կոմպոզիտորներ՝ Վարդգէս Տալեան, Կարօ Զաքարեան, Եդուարդ Գզմարեան, դիրիժէօր Բուդաղեան և ուրիշներ։

Երգչուհի ՀԱՅԿԱՆՈՅՇ ԴԱՆԻԵԼԵԱՆ
Մադամ Բըթըրֆլայի դերին մէջ

Կոնսերվատորիային կից գոյութիւն ունի երգեցիկ խումբ 60 հոգուց բաղկացած, ղեկավարութեամբ խորմայստերթաթուլ Ալթունեանի, որը մի քանի տարի առաջ աւարտել է Լենինգրադի Կոնսերվատորիայի խորմայստրական ճիւղը։

Յիշեալ խումբը 1936 թ. գարնան մասնակցեց Համամիութենական երգեցիկ խմբերի ոլիմպիադային, որին մասնակցում էին 29 երգեցիկ խմբեր Խ. Միութեան 19 զանազան ազգութիւններից և արժանացաւ յատուկ գովասանքի երբեւ Խորհ. Միութեան լաւագոյն երգեցիկ խմբերից մէկը։ Այս առթիւ Մոսկուայի մի շարք ռուսերէն թերթերում տպագրուեցին գնահատական յօդուածներ յայտնի երաժշտագէտների և քննադատների կողմից։

Նախատեսուած է ներկայ տարուայ ընթացքում կազմել պետական երգեցիկ խումբ աւելի քան 200 հոգուց բաղկացած, որի կորիզը հանդիսանալու է յիշեալ խումբը։

Հայաստանի լաւագոյն կատարողական խումբերից մէկն է «Կոմիտասի անուան վաստակաւոր կըւարտետը» որ 1934 թ. տօնեց իր գոյութեան տասնամեակը։ Այս Կըւարտետը շրջելով Խորհրդային Միութեան կենտրոնական քաղաքները, համերգներ է տուել և արժանացել խոշոր գովասանքի ու

այսօր համարւում է ԽՍՀՄ-ի լաւագոյն խմբերից մէկը։ Յիշեալ կըւարտետը արժանացել է Խորհրդային Կոմպոզիտորների Միութեան առաջին մրցանակին. Ամէն տարի տալիս է համերգներ, ինչպէս Երեւանում և Հայաստանի զանազան քաղաքներում, նոյնպէս և ԽՍՀՄ-ի մի շարք քաղաքներում։

Գ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ
(Օբերայի նուագախումբի պետերէն)

Առանձին կատարողներից աչքի է ընկնում նոյն կըւարտետի անդամ ջութակահար Աւետ Գաբրիէլեանը, որ 1935 թ. ստացաւ երկրորդ մրցանակ Մոսկուայի Ոլիմպիադայում։

Կատարողական ուժերից հռչակաւոր է նաև Ալեքսանդր Մելիք Փաշաեանը — Մոսկուայի Մեծ Թատրոնի դիրիժէօրը — որ ամէն տարի գալիս է Երեւան կատարողների և որ մեծ հռչակ ու ժողովրդականութիւն է շահած Մոսկուայում, Թիֆլիսում, Երեւանում։

Բացի Կոնսերվատորիայից Խորհրդային Հայաստանն ունի մէկ Պրոֆ-Երաժշտական դպրոց, Երեւանում, Ալեքսանդր Սպենդիարեանի անուան, յայտնի կոմպոզիտոր և «Ալմաստ» օպերայի հեղինակի անուան յաւերժացումով։

Արդէն մէկ քանի տարի է, որ Լենինականում գոյութիւն ունի Երաժշտական Տեխնիկում և Կիրովականում, Ղարաքիլիսա, պրոֆ-երաժշտական դպրոց:

1937—38 ուսումնական տարեշրջանի համար նախատեսուած և Հայաստանի երկու շրջաններում — հաւանաբար Վաղարշապատում և Նոր-Բայազետում—, եւս բանալ 2 երաժշտական դպրոց:

Պետական Կոնսերվատորիայում և Երաժշտական դըպրոցներում սովորող ուսանողների թիւը 1000-ից աւելի է։

Պետ Կոնսերվատորիայի կից կազմուած է Երաժշտագէտ «Ռոմանոս Մելիքեանի անուան գիտահետազօտական կաբինետ»։ Այս կաբինետը արդէն սկսել է աշխատանքի, 1936 թ. աշնան յատուկ էկսպեդիցիա, ուղարկելով Շամշադինի շրջանը, հաւաքել ու ձայնագրել է բաւական թուով հայկական ժողովրդական երգեր։ Իսկ յետագայում հաւաքելու է Հայաստանի բոլոր շրջանների ժողովրդական երգերը։

ՇԱՐԱ ՏԱԼԵԱՆ
Ժողովրդական եւ աշուղական երգերու . անզուգական երգիչը

1936 թ. Արուեստի Վարչութեան հոգողութեան տակ կազմուեց նաև Արեւելեան Երաժշտական Ստուդիա, որտեղ գիտական մէթոտներով դասաւանդում են արեւելեան գործիքների (ուտ, թառ, քեմանչա, կանոն եայլն) նուագածութիւն։ Այստեղ առաւելապէս դասաւանդւում են պարսկական, թուրքական և Կովկասեան երաժշտութիւն։ Այս դպրոցը միակ և առաջինն է Անդրկովկասում։ Ներկայումս արդէն սովորում են մօտ 90 ուսանող։

***

Առանձին կատարողական ուժերից յիշատակութեան արժանի են նաև երգչուհի Շողիկ Մկրտչեանը, որ 1934 թ. առաջին մրցանակ շահեցաւ Անդրկովկասեան Ոլիմպիադայում, երգչուհի Արաքսի Գիւլզադեանը (Խոնդկարեանը), որ երկրորդ մրցանակ շահեցաւ նոյն Ոլիմպիադայում, ինչպէս նաև երգիչ՝ Վաղարշակ Սահակեանը, որ շահեցաւ երրորդ մրցանակ։ Այս երեքն էլ կատարում են ժողովրդական-կենցաղային, աշուղական երգեր։ Վերջին երկուսը յաճախակի ելոյթներ են ունենում նաև թուրքերէն ժողովրդական երգերով։

ՊԵՏԱԿԱՆ ՕՊԵՐԱ.

1933 թ. յունվարի 20ին հիմնուեց Հայաստանի Պետական Օպերան։ Մինչ այդ Հայաստանում կամ Հայաստանից դուրս ուէ վայրում չի եղել հայկական օպերա, եղել են միայն մի քանի օպերետային խմբեր։ Ինչպէս, 1924 — 25 թւին Լենինականում կազմուել է օպերետային խումբ և մէկ երկու տարի միայն գոյութիւն է ունեցել, նոյնպէս և Ռոստովում կամ Թիֆլիսում տարբեր ժամանակներում գոյութիւն ունեցել են հայկական օպերետային խմբեր։

ԱԼ. ՄԵԼԻՔՓԱՇԱԵԱՆ
Մոսկուայի Մեծ Թատրոնի խմբավարը

Գեղարուեստական ըմբռնումով Հայկական Օպերա, սա առաջինն է որ գոյութիւն ունի, որ շնորհիւ Խորհրդային Հայաստանի իշխանութեան զոհաբեր ջանքերի, տարուէ տարի յառաջդիմում և կատարելագործւում է։ Իր գոյութեան չորս տարուայ ընթացքում Պետ. Օպերան բեմադրել է 14 օպերա, եւրոպական, ռուսական և հայկական, եւրոպական օպերաներից յաջողութեամբ բեմադրել են «Կարմէն», «Ֆաուստ» և «Չիօ-Չիօ Սան» (Mme Butterfly) հայերէն լեզուով։ «Րիգոլետօ», «Սեւիլեան Սափրիչ» և «Տրավիատա» ռուսերէն լեզուով։ Ռուսական օպերաներից բեմադրել են Չայկովսկու «Եւգինէ Օնեգին», «Բոյարներ», «Գնեազ Իգոր», «Բոհեմա» եայլն: Այս օպերաները կրկին և կրկին անգամ բեմադրուել ու մեծ հաճոյքով ու երաժշտականբաւականութիւն պատճառելով Հայաստանի աշխատաւորութեանը։ Հայկական ռեպերտուարում ամէն տարի բեմադրւում է յայտնի կոմպոզիտոր Ալ. Սպենդիարեանի «Ալմաստ» օպերան, որի Լիպրետտոն, վերցւած է Յովհ. Թումանեանի «Թմկաբերդի առումը», պօէմից.

Արուեստի վաստակաւոր գործիչ Արմէն Տիգրանեանի «Անուշ»ը, լիպրետտոն՝ Յ. Թումանեանի համանուն պօէմից և վաստակաւոր կոմպոզիտոր Ցարօ Ստեփանեանի «Քաջ Նազար»ը, Լիպրետտոն՝ Դերենիկ Դեմիրճեանի։

Ռ. ԹԵՐԼԵՄԷԶԵԱՆ
(Երաժշտական քննադատ)

Ներկայ թատերական տարեշրջանի համար պատրաստւում են բեմադրութեան, Արուեստի վաստակաւոր գործիչ Անտոն Մայիլեանի «Սաֆօ» օպերան, ինչպէս նաև վաստ. կոմպոզիտոր Յ. Ստեփանեանի «Սասունցի Դաւիթ»ը, լիպրետտոն՝ Դերենիկ Դեմիրչեանի։

Միաժամանակ տարուայ ընթացքում բեմադրելու են ռուս-երիտասարդ կոմպոզիտոր Ձերժինսկու «Խաղաղ Դոն» օպերան, լիպրետտոն՝ վերցված է ռուս նշանաւոր գրող Շոլոխովի համանուն վէպից, ինչպէս նաև վրացական օպերա «Թայիսի» ժողովրդական կոմպոզիտոր Բալիաշվիլու հեղինակութիւնը։ Շուտով բեմադրուելու է նաև «Տօսկա»ն։

Պետական օպերան բոլոր միջոցները ձեռք է առել աւելի զարկ տալու ազգային օպերային։ Մեր կոմպոզիտորներից մի քանիսը արդէն աշխատում են նոր օպերաների ձայնագրութեան։ Կոմպոզիտոր Կարօ Զաքարեանը ձայնագրում է «Մարջան» օպերան (լիպրետտոն, Ա. Խնդկարեանի), վաստ. կոմպոզիտոր Արմէն Տիգրանեանը ձայնագրում է «Բեօր օղլի» օպերան (Լիպրետտոն՝ Վահան Տէր Առաքելեանի) Պրոֆ. Բարխուդարեանը արդէն մի բալետ է ձայնագրում «Նարինէ» անունով, որի լիպրետտոն հեղինակութիւնն է Սրբուհի Լիսիցեանի են. են.։

Ներկայ թատրաշրջանում օպերայի դիրեկտոր է Նշա-

նակուած վաստ. դերասան և դրամատուրգ Վաղարշ Վաղարշեանը։

Իբրեւ Դիրիժէօր հրաւիրուած են և աշխատում են Պրոֆ. Կոստանտին Սարաջեանը, դիրիժէօր Բուդաղեանը, Թավրիզեանը և Գր. Յաղուբեանը (նախկին Փարիզի Շանզ Էլիզէ Թատրոնի դիրիժէօր) որ 1936 Թ. գարնանը եկաւ Ֆրանսիայից։

ԲՐՕՖ. Կ. ՍԱՐԱՋԵԱՆ
(Խմբավար)

Օպերայում աշխատում են ինչպէս դրսից հրաւիրուած արտիստներ, նոյնպէս և տեղական ուժեր, որոնց մէջ արժէքաւոր ուժեր են հանդիսանում վաստակաւոր արտիստ Հայկանուշ Դանիէլեանը (Միլանոյի կոնսերվատորիան աւարտած) վաստ. արտիստ Իսեցկի (Լեւոն Յովհաննէսեան), վաստ. արտիստ Ալեքսանդր Կարապով (Կարապետեան), վաստ. արտիստ Շարա-Տալեան) հայկական և աշուղական երգերի լաւագոյն կատարող) երգչուհի Նաթենիկ Գասպար Բէկ, երիտասարդ արտիստուհի Անանեան, Ֆանարջեան, արտիստ Սոկրատեան, ինչպէս նաև ռուս արտիստներից Գրիգորիէվ, Սերգոպով ևն. ևն.։

Օպերայի հիմնադրման առաջին օրից իբրեւ ռէժիսէօր աշխատում է վաստակաւոր ռեժիսէօր Բուրջալեան, իսկ բեմադրական նկարչական աշխատանքները վաստակաւոր նկարիչ (միաժամանակ յայտնի ծաղրանկարիչ) Արուտչեանը և վաստ. քանդակագործ Արա Սարգսեանը։

1937 Թ. օպերան ունենալու է նաև բալետային բաժին, որի համար արդէն կատարւում են նախապատրաստական աշխատանքներ։

1937 Թ. վերջերին Մոսկւայում կայանալու է հայ Ար-

ուեստի Տասնօրեակ, որտեղ բեմադրուելու են մեր ազգային ինքնուրոյն օպաները։

Պետ. Օպերայի Սիմֆոնիկ նուագախումբը կազմուած է 50 հոգուց, երգեցիկ խումբը՝ 46, բալետային խումբը՝ 24, իսկ դերասանները աւելի քան 50 հոգուց, որոնց թիւը տարուէ տարի աճում է։

ԳՐ. ԱՒԵՏԵԱՆ
(Զինացի Ֆէյի դերին մէջ)

* * *

Օպերայի մասին գրելիս անհրաժեշտ է յիշատակել նաև պարի արուեստի մասին։ Այս ասպարիզում մեծ աշխատանք են թափել և հսկայական արդիւնք տուել Վահրամ Արիստակէսեանը յատկապէս ազգագրական պարերի ասպարիզում և Սրբուհի Լիսիցեանը, պլաստիկային պարերի ֆոնտում։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ

1928 Թ. Հայաստանի Պետ-Հրատին կից գոյութիւն ունի երաժշտական հրատարակչութիւն։ Այս ճիւղին աւելի զարկ տալու նպատակով նախատեսուած է ընդարձակել երաժշտական հրատարակչութեան գործը և հիմնել առանձին երաժշտական տպարան։

Մինչեւ այժմ լոյս են ընծայուած, ինչպէս անցեալի, նոյնպէս և ժամանակակից կոմպոզիտորների գործերը։

Լոյս տեսածներից յիշենք։

Կոմիտասի ժողովրդական երգերի 3 տետրակը.

Կարա-Մուրզայի ժողովրդական երգերի տետրակը.

Գրիգոր Սիւնիի ժողովրդական երգերի տետրակը.

Ժողովրդական կոմպոզիտոր Նիկ. Տիգրանեանի դաշնամուրային գործերը։

ինչպէս նաև Ալ. Սպենդիարեանի, Բարխուդարեանի և և մի շարք ուրիշ երաժշտագէտների գործերը։

Իսկ մինչև 1937 թ. վերջերը լոյս կը տեսնեն նաև Ռոմանոս Մելիքեանի բոլոր ստեղծագործութիւնները առանձին տետրակով։

ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԱՐԽԻՒ

Հսկայական աշխատանք է կատարւում նաև հայ երաժշտագէտների ձեռագրերը հաւաքելու, խնամքով պահպանելու և օգտագործելու ուղղութեամբ։ Մինչև այժմ հաւաքուած մեր երաժշտագէտների ձեռագրերը առայժմ պահպանւում են Երեւանի պետական թանգարանում։ Արդէն այդտեղ ամփոփուած են Կոմիտասի, Ալ Սպենդիարեանի, Ռ. Մելիքեանի, Տիգրան Չուհաճեանի, Ստ. Թեմուրեանի, Արշակ Բրուտեանի, Եղիշէ Բաղդասարեանի արխիւները։

Հայաստանի Արուեստի Վարչութիւնը միջոցներ է ձեռք առել 1937ի թ. հիմքը դնելու առանձին երաժշտական թանգարանի (արխիւի)։

*
* *

Երեւանում գոյութիւն ունի Հայ-ֆիլ Արմոնիա—նախկին կուլտուրայի տուն—որ ունի իր յատուկ դահլիճը և ամառային պարտէզը։ Հայ ֆիլարմոնիան ամէն տարի սիստեմատիկ կերպով կազմակերպում է բազմաթիւ համերգներ, նուիրուած հայկական, ռուսական, Եւրոպական և Արեւելեան երաժշտութիւնների։

Բացի տեղական ուժերից, Հայ ֆիլարմոնիան ամէն տարի հրաւիրում է եղբայրական հանրապետութիւնների լաւագոյն կատարողական ուժերը, ինչպէս Վրաստանից, Ադրբեջանից, Մոսկուայից, Խարկովից, Լենինգրադից, նոյնպէս և արտասահմանեան ուժեր։

*
* *

Հայաստանի երաժշտական կեանքի մասին գրելիս չենք կարող չյիշել նաև այն հոգատար վերաբերմունքը, որ ցոյց են տուել և շարունակ ցոյց է տալիս Հայաստանի Ս. Խ. Կառավարութիւնն ու Արուեստի Վարչութիւնը դէպի մեր արուեստի գործիչները։ Ինչպէս վերոգրեալ տողերից երեւում

է բազմաթիւ արտիստներ և կոմպոզիտորներ արժանացել են յատուկ գնահատականի և ստացել են վաստակաւոր կոչումը։

Երաժշտական արուեստի բազմավաստակ գործիչներից մէկն է նաև Նիկողայոս Տիգրանեանը, որ արժանացել է Հանրապետական Ժողովրդական Կոմպոզիտոր կոչումին և որի 80 ամեայ յոբելինական հանդէսը կատարուելու է 1936 թ. վերջերին։

Այս ծերունազարդ արուեստագէտը դեռ մանկական հասակում զրկուած է եղել տեսողութիւնից, սակայն ունի ստեղծագործական նախանձելի և բեղնաւոր աշխատանք և բոլորել է 53 տարուայ փառայեղ գործունէութիւն։ Նիկ. Տիգրանեանը սովորել է Վիեննայում և տուել է բազմաթիւ երաժշտական ստեղծագործութիւն. Նա ձայնագրել է հայկական, վրացական, իրանական և քրդական մոտիւներ ունեցող բազմաթիւ գործեր։ Նա տուել է ինչպէս վոկալ, նոյնպէս և ինստրումենտալ երաժշտական ստեղծագործութիւն։ Ցայտնի են նրա «Զարգեան», «Բայաթի Բիւրդ», «Բայաթի Շիրազ», «Թարսպար», «Զուռնի-Տրնգի» և այլ մի շարք երաժշտական գործերը, որոնք մեծ հաճոյքով լսւում են աշխատաւորութեան և երաժշտագէտների կողմից։

Երեւան

Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ծանօթ.— 230րդ էջի վրայի պատկերը Արուս Ոսկանեանինն է։

ՊԱՐԱՆՑԻԿ ՀՈՎԸ

Ցանկռտելով դպրոցէն տուն վերադարձող տղու խանդով,
Թուրումնայնեղ հովն իրիկուան պարտէզն ամբողջ կ'սապասակէ,
Մերթ կը նետուի ծարփոտ՝ կոյսին ծաղիկ ծոցին մէջ ակնարկով,
Ու մերթ անզուսպ՝ ուրըօրկած վարսը դէմքին կը քօղարկէ։

Ու կը շրջի տարփատենչիկ, ամու, ամու, ամէն անկիւն,
Աւազանին պորտին վրայ յորձապտոյտ կը պարէ մերթ,
Մինչ հեռուէն խումբ խումբ ծառեր կը ծափծափեն եռանդագին,
Ու նիւղերէն դարձդարձիկ չոր տերեւներ վար կ'իյնան փերթ
փերթ։

Հովն հապճեպ սաղարթներուն մէջէն ետ դարձ կ'ընէ ընդոստ,
Ցուցնել կրկին մազն աղջկան, զոր ան նոր էր կարգի բերած,
Որ վարսակալ սանտրը ձեռքին՝ կ'առնիշէ ժիր թելերն ըմբոստ,
Պագռոտ հովին դէմ աղեղձեւ քեւն ու լանջքը շարժման դրած։

ԱՇՈՒՂ

ՀԷՔԵԱԹԻ ԺԱՄ

Ծովերու հարս, հովերո՜ւ հարս...

Տո՛ւր ինծի նորէն, չլուսցող գիշերներու գրկնախառնումը, երազը՝ աւազանին մէջ անձրեւող աստղերուն եւ հոգի՛ն մատներուն դագաղին մէջ տժգունող վայրի ծաղիկներուն։

Կը բաղձամ քեզի մահուան պէս որ պիտի գայ շուտով առանց մեծ աղմուկի ու, ես պիտի յանձնուիմ անոր թեւերուն իբրեւ քուկիններուդ՝ եղերական մոլուցքով մը։

Դիպուածը ըլլայ այնքան բարի որ նետէ քեզ իմ աքսորավայրս, քեզի կ'ընծայեմ խաղաղութիւնը ժամերուն, մրրիկը ստեղծագործ ու թշուառ իմ հոգիին եւ մեռնող երաժշտութիւնը աշունի լացող ծառերուն, ո՛վ կղզիներու մութ հարս...

Պզտիկ սիրուհի դիցուհի...

Քալեր ենք երկա՜ր, ամայի ճամբաներէ լուռ ու սարսուռով, վախնալով երկուքս ալ գիշերուան թանձր խաւարէն եւ ողնայարները ցնցող կիրքէն։

Մերձեցումի վայրկեանը խաղաղ է հոգիներու համար եւ ճակատագիրը մեղապարտ։

Առանձին ենք։ Միջոցը շունչ է բռներ ու կը սպասէ մեր երդումին։

Լուսինը երազի գիշեր մը կը վառէ ծովուն վրայ եւ ալիքները կ'երգեն քարափի լոյսերուն հետ մեղմօրօր ու հեշտագին...

...Մինակ իմ հիմա աշխարհի դէմ, տառապանքի շիրիմներուն վրայ։

Պիտի բախեմ սուրբ քաղաքին բոլոր դռները այս գիշեր, ի՜նչ փոյթ թէ անոնք փակ ըլլան իմ յոգնած ոտքերուս առջեւ։

Մ. ՄԷՐՏԻՆԵԱՆ

ԿՈՒԼԻԵԼՄՕ ՄԱՐՔՈՆԻ

Վերջացող տարուան Յուլիս 20ին, մարդկութիւնը ողբաց իր մեծ դէմքերէն մէկուն կորուստը։ Մահը բրտօրէն կը խլէր Մարքիզ Կուլիելմօ Մարքօնին, հանճարեղ հնարիչը անթել հեռագրի, որուն գիւտը օդանաւորդութեան հետ կը կազմեն, ներկայ դարու երկու մեծ գիւտերը։

Կուլիելմօ Մարքօնի ծնած է 25 Ապրիլ 1876 թուականին, Իտալիոյ Պոլոնիա քաղաքին մէջ և զաւակն է գաւառական ազնուական գերդաստանի մը։ Իր նախնական և երկրորդական ուսումը առած է Պոլոնիայի, Ֆիորէնցայի և Լիվորնոյի մէջ։ Դեռ պատանի եղած ատեն, մեծ սէր և շահագրգռութիւն, ցոյց տուաւ բնագիտութեանց և մանաւանդ ելեքտրականութեան հանդէպ, և մեծ եռանդով հետեւեցաւ ժամանակակից մեծ գիտուններուն աշխատութեանց։ Արդէն այդ ժամանակներուն էր որ ելեկտրականութեան վերաբերեալ ամենէն փայլուն գիւտերը կը կատարուէին։

Այդպէս Կրահամ Պէլ հեռախօսը կը հնարէր, Էտիսըն ելեկտրական լամբը, Ռէօնթկէն՝ Ք. ճառագայթները և ելեկտրամագնիսական ալիքներու գիւտովը կ'ապացուցանէր Մաքսուէլի տեսութիւնը։

Գիտութեան այս արագընթաց յառաջդիմութեան հանդէպ, Մարքոնի՝ խանդավառուած Հերցի գիւտէն, նախագացում մը ունեցաւ թէ մօտաւոր ապագային մէջ այդ ալիքները մարդկութիւնը պիտի օժտէին նոր և ազդու հաղորդակցութեան միջոցով մը, որ ոչ միայն ժամանակը և հեռաւորութիւնները ոչինչի պիտի վերածէր, այլ նաև ովկիանոսներու վրայէն անցնելով կարելիութիւնը պիտի տար հեռաւոր հողամասերը և նաւերը մեկուսացումէն և նաւաբեկութեան վտանգներէն ազատելու։

Իր երազը իրականացնելու փափաքէն մղուած և առաջնորդուելով անվրէպ բնազդէ մը, ան՝ փորձերու կը ձեռնարկէ Պոլոնիայի հօրենական ագարակին մէջ։ Այս փորձերը հակառակ անոր որ նախնական միջոցներով տեղի ունեցան, մեծ յաջողութեամբ պսակուեցան, որովհետև մինչդեռ Հերցի oscillateurով արձակուած ալիքները զգալի կ'ըլլային սահմանափակ տարածութիւն ունեցող սրահներու մէջ միայն, Մարքոնի իր յղացած անթէններուն շնորհիւ զոր հաստատած էր, թէ արձակող և թէ ընդունող կազմածներու վրայ, յաջողեցաւ աւելի մեծ հեռաւորութիւններու վրայ զգալի ընել ալիքները կամ աւելի ճիշդը իր արձակած նշանները։

Այս փորձին մէջ Մարքոնի կ'օգտագործէ երկու անուանի գիտուններուն գիւտերը, այսինքն Հերցի ելեկտրամագնիսական ալիքները և Պռանլիի cohereurը կամ յայտնիչը որ այդ ատեններուն միակ միջոցն էր հերձեան ալիքներու ներկայութիւնը յայտնաբերելու։

Այս պարագան առիթ տուաւ ոմանց ժխտելու գիտունի և հնարիչի հանգամանքը։ Տարակոյս չկայ թէ այս գիւտերը գիտական մեծ նշանակութիւն ունէին, բայց ոչ Հերց և ոչ ալ Պռանլի խորհեցան զանոնք օգտագործել հեռաւոր հաղորդակցութեանց համար. անոնց նպատակը ըլլալով զուտ գիտական հետազօտութիւն։

Բայց Մարքոնիի բուն արժանիքը կը կայանայ անոր մէջ որ ան խորապէս համոզուած էր թէ այդ ալիքները գործնական մեծ ծառայութիւններ պիտի ընծայեն և կրցաւ հանճարեղ կերպով իրականացնել իր համոզումը շնորհիւ իր հնարած անթէններուն, որոնք անթել հաղորդակցութեանց հիմը կը կազմեն։ Արդէն այս առաջին փորձերէն ետք Մարքոնի սա հիմնական օրէնքը կը հաստատէր թէ, ուղարկող

կամ արձակող կազմածի մը անթէնը որչափ բարձր ըլլայ, արձակուած ալիքներու ուժը և հետևաբար անոնց ազդեցութեան շառաւիղը նոյնչափ մեծ կ'ըլլայ. փոխադարձաբար ընդունող կազմածի մը անթէնը որչափ բարձր ըլլայ, այնչափ ալ կը զօրացնէ և զգալի կ'ընէ իր գրաւած տկար և աննշան ալիքները։

Այս առաջին փորձերէն քաջալերուած յաջորդ տարին, այսինքն 1896ին Մարքոնի Անգլիա երթալով հոն կը ստանայ ելեկտրական ալիքներու վրայ հիմնուած անթել հեռագրի առաջին մենաշնորհը և նոյն տարուան ընթացքին անգլիական և օտար պետութեանց ներկայացուցիչներու ներկայութեան կարգ մը փորձեր կատարած է։ Նախ՝ Լոնտոնի և Սալզպըրիի մէջ և յետոյ Պրիսթոլի նեղուցին վրայէն։ Այս պատմական փորձերու ընթացքին յաջորդաբար երկու, յետոյ չորս և վերջապէս ինը մղոն հեռաւորութիւններու վրայ հաղորդակցութիւններ հաստատելու կը յաջողի։

Տարի մը ետք, իտալական կառավարութեան հրաւէրին վրայ նաւատորմին խարիսխը եղող Սբէցիոյ մէջ, անթելի կայան մը կը հաստատէր, որով կարելի կ'ըլլար 12 մղոն շառաւիղի մը մէջ մարտանաւերուն հետ հաղորդակցութեան մէջ մտնել։

Դիտելի է որ այս զանազան կիրարկումներու և զեկուցումներու ընթացքին, շնորհիւ շարունակական բարւոքումներու, Մարքոնի յաջողեցաւ արձակումի հեռաւորութիւնները աստիճանաբար բարձրացնել։ Բայց մինչև այն ատեն ձեռք բերուած հեռաւորութիւնները բաւական չէին անթելը լայնատարած և համաշխարհային հաղորդակցութեանց մէջ օգտագործելու, որով անոր կիրարկումը սահմանափակուած կը մնար նաւերու և փարոսներուն նաւային կայաններու հետ հաղորդակցութեանց մէջ։ Այդ ատեններն էր որ ընկերութիւն մը հիմնուեցաւ, նպատակ ունենալով շահագործել Մարքոնիի մենաշնորհները, և մեծ գումարներ տրամադրեց իրեն որպէսզի պէտք եղած կատարելագործումները կատարէ։

Արդիւնքը այն եղաւ որ նորանոր միջոցներով կայաններուն զօրութիւնը աւելցուց և 1878էն մինչև 1900 թուականները, փոխանցման կարողութիւնը բարձրացուց մինչև 100 մղոն։ Անթելի գործածութիւնը սկսաւ տարածուիլ ամբողջ աշխարհի մէջ. անգլիական նաւատորմը ամբողջու-

թեամբ սպառազինուեցաւ անթելով. Բոլոր պետութիւնները կայաններ հիմնեցին, նաւային, զինուորական և հեռագրական ծառայութեանց համար. պօէրական պատերազմին ատեն, առաջին անգամ ըլլալով, անթելը գործածուեցաւ զինուորական գործողութեանց համար։

Անթելի կատարելագործութեան համար Մարքոնիի կատարած բազմաթիւ հնարքներէն ամէնէն կարեւորը եղած է (antennes syntonisée)ներու գիւտը։ Այս անթէններուն յատկութիւնը այն է որ մինչդեռ սովորական aperiodique antenneները՝ որեւէ երկարութիւն ունեցող ալիքները հաւասարապէս կը փոխանցեն, անոնք որոշ երկարութիւն ունեցող ալիքները միայն կը փոխանցեն ուժգնօրէն, իսկ տարբեր երկարութիւն ունեցող ալիքները՝ գրեթէ աննշան կերպով։ Հետեւանքը այն եղաւ որ կայաններուն արձակման ուժը անհամեմատօրէն աւելցաւ և իւրաքանչիւր կայանին, ալիքի որոշ երկարութիւն մը յատկացուելով, հաղորդակցութեանց միջեւ գոյութիւն ունեցող շփոթութեան և խառնակութեան վերջ տրուեցաւ։

Անթելի ծաւալման պատմութեան մէջ նշանաւոր եղող այս գիւտը, գրական և արդիւնաւոր ճամբու մէջ դրաւ անթելի գործածութիւնը և անոր շնորհիւ 1900 թուականին, Մարքոնի ի մէջ այլոց, առաջին անդրատլանտեան հաղորդակցութիւնը կը հաստատէր Բօլտհիւ (Անգլիոյ) և Նոր Երկիր (Թէռնէօվ) ի միջեւ։

Անկարելի է հոս մանրամասնօրէն բացատրել Մարքոնիի միւս գիւտերը և հնարքները։ Միայն թուենք թէ 1902ին երկար ճամբորդութեան մը ընթացքին, ան՝ գտաւ որ 700 մղոնէն անդին չէր կրնար հաղորդակցութիւն հաստատել ցերեկ ատեն, մինչդեռ գիշեր ատեն մինչեւ 2000 մղոն հեռաւորութեան վրայ կարելի էր այդ։ Ռատիօ գործածողներու շատ ծանօթ եղող ցերեկին և գիշերուան այս ազդեցութիւնը, ինչպէս նաեւ ալիքներուն Երկրագունդի կորութեանը հետեւելու ընդունակութեան պարագան՝ առիթ եղան նոր ուսումնասիրութեանց և այդպէսով ծնունդ տուին Heasisideի, Ecclesի և Kennelyի մթնոլորտական ելեկտրականութեան վերաբերեալ աշխատութեանց։

Դարձեալ նոյն տարին Մարքոնի կը հնարէ մագնիսական «յայտնիչ»ը որ մետաղափոշիէ շինուած նախկին détec-

teurէն աւելի զգայուն ըլլալով, բոլոր ընդունող կազմածներուն մէջ գործածուեցաւ ամբողջ տասը տարի, մինչեւ եռուղի լամբին (lampe triode)ին գիւտը։

1905ին ան կը հնարէ մէկ ուղղութեան վրայ արձակող antenneները (antenne dirigée) որոնք մէկ կէտի վրայ կը կը խտացնեն իրենց բոլոր ուժը արձակումներ ընելով 6000 մղոն հեռաւորութեան վրայ, իսկ 1912ին նոր միջոց մը յղացաւ շարունակական ալիքներ արտադրելու համար։ Մարքոնի այս գիւտերը օգտագործեց Անգլիա—Պուէնոս Այրէս և Անգլիա—Աւստրալիա հաղորդակցութեան գիծերու հզօր կայանները կառուցանելու համար։

Յիշենք նաեւ թէ Մարքոնի կարճ և ամենակարճ (100—15 մէթր) ալիքներու գործածութեան ռահվիրան եղած է և մեծ դեր մը խաղացած է անոնց ծաւալման գործին մէջ։ Այս մարզին մէջ իր առաջին փորձերը տեղի ունեցան 1916ին նպատակ ունենալով պատերազմի մէջ գործածելի գաղտնի արձակումներ ընել, որոշ ուղղութեանց վրայ։

Այս փորձերու ընթացքին ան նախատեսած է թէ կարճ ալիքներու շնորհիւ ամենահեռաւոր կէտերու միջեւ կարելի պիտի ըլլայ փոխանցումներ հաստատել ցերեկ ատեն և քիչ ուժ սպառելով։

Իր այս տեսութիւնները կատարելապէս ապացուցուեցան 1924էն յետոյ, մանաւանդ անթել հեռաձայնի և télévisionի մարզերուն մէջ։ Եւ ամէն ոք գիտէ թէ ամենավերջին ռատիօ ընկալուչները, կարճ ալիքներու շնորհիւ, կըրնան ընդունիլ Ամերիկայի, Աւստրալիոյ և ուրիշ հեռաւոր երկիրներու արձակումները զօրաւոր և յստակ կերպով նոյնիսկ ցերեկ ատեն։

Այս երկար թուումը ցոյց կուտայ թէ Մարքոնի իր սկզբնական յաջողութենէն չշլացաւ, այլ իր ամբողջ կեանքը նուիրեց իր գիւտը կատարելագործելու համար, այսօրուան հոյակապ մակարդակին հասցնելով զայն, գերազանցօրէն իրականացուց իր պատանեկութեան գուշակութիւնները։

Անտարակոյս ուրիշ հնարամիտ գիտուններ եղան որ հանճարեղ նորութիւններ մտցուցին անթելի մէջ. Անոնց կարգին ամէնէն նշանաւորը եղած է Ֆլէմէնկի հնարած և Լի տը Ֆօրէսթի կողմէ կատարելագործուած եռուղի լամբը, որ յեղաշրջեց անթելի թէքնիքը և որը ծնունդ տուաւ ար-

գիական անթել հեռաձայնին (ռատիօ) ինչպէս նաեւ télévision (Թէլէվիզիօն) ին։

Բայց և այնպէս, հերձեան ալիքները, որոնք երկար ժամանակ միայն գիտուններու հետաքրքրութեան առարկայ էին, աշխատանոցի սահմանափակ կարեւորութենէն հանելով. քաղաքակրթութեան կենսական պէտքի մը վերածելու փառքը անվիճելիօրէն կը պատկանի Մարքոնիին։

Մարքոնի բովանդակ աշխարհի յարգանքին և հիացման արժանացաւ։ Ան պատուուեցաւ բազմաթիւ շքանշաններով և ակադեմական տիտղոսներով, և ի մասնաւորի 1907ի բնագիտութեանց Նոպէլեան մրցանակով.

Իբր հանրային մարդ ան եղաւ Իտալական ծերակոյտի անդամ և մասնակցեցաւ Հաշտութեան Խորհրդաժողովին իբր Իտալիոյ պատուիրակ, ինչպէս նաեւ ուրիշ քաղաքական առաքելութեանց, 1928ին Իտալիոյ գիտական հետազօտութեանց ազգային խորհուրդին նախագահը եղաւ և և 1929ին ի նշան երախտագիտութեան Իտալիոյ Թագաւորը անոր շնորհեց Մարքիզի ժառանգական տիտղոսը։ 1930ին Նախագահ ընտրուեցաւ Իտալական Արքայական Ակադեմիային, վայելելով սէրը և պաշտամունքը իր հայրենիքին, որուն ծառայեց գիտական, քաղաքական և ընկերային տեսակէտներով։

Խ. ՀԱՄԲԱՐԵԱՆ

ԽՈՐՀԵԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍՏԸ

Խորհիլը մարդուս կարողութիւններուն մեծագոյնն է։ Անով մարդ արարածը կը զանազանուի կենդանիներէն։ Իսկ մարդոց մէջ անոնք որ տիրացած են խորհելու արուեստին՝ միշտ առաջնորդի դիրք գրաւած են։ Մարդոց մեծամասնութիւնը զուրկ է իրապէս խորհելու կարողութենէն, հետեւաբար շատեր հետեւողներ են և հլու գերիներ ուրիշներու գաղափարներուն։ Կան նաեւ ուրիշներ որոնք օժտուած են խորհելու կարողութիւնով և սակայն չեն ուզեր և կամ անգէտ են զայն գործածելու արուեստին։ Յիրաւի խորհելու արուեստը բոլոր արուեստներուն բարձրագոյնն է։ Ան համազօր է իբրեւ մարդ ապրելու արուեստին։

Խորհելու արուեստը կարելի չէ ըմբռնել առանց գաղափար մը կազմելու անոր հիմը կազմող գիտակցութեան մասին։

Գիտակցութիւնը սահմանել գրեթէ անկարելի է, թերեւս անոր համար որ անոր տիեզերական յատկութիւնը ծանօթ է ամէն գիտակից էակի։ Բնագիտութիւնը մեզի կը սորվեցնէ թէ ոյժը նիւթի միջոցով միայն կ՚արտայայտուի։ Առանց նիւթի ոյժ գոյութիւն չունի։ Այսպէս է նաեւ գիտակցութիւնը։ Ան ի յայտ կուգայ միայն նիւթական գործարանի մը միջոցով։ Եւ երբ գործարաններ իրարմէ տարբերին, գիտակցութիւնն ալ տարբեր երեւոյթ կ՚առնէ։ Ան ելեկտրականութեան նման է։ Երբ ելեկտրականութիւնը հոսի լարերի մը մէջէն ան կը փոխանցուի լոյսի և արդուկի մը մէջ յառաջ կը բերէ տաքութիւն։ Այսպէս ան երեւան կուգայ իբրեւ լոյս, իբրեւ ջերմութիւն, իբրեւ շարժիչ ոյժ, իբրեւ ձայն, իբրեւ Ք. ճառագայթ, եւն., երբ կ՚անցնի տարբեր գործիքներու մէջէն։ Նմանապէս գիտակցութիւնը գոյութիւն ունի ուր որ նիւթ գոյութիւն ունի։ Անգործարանաւոր մարմիններու մէջ գիտակցութիւնը երեւան կուգայ իբրեւ հիւլէները իրարու կապող ոյժ, բոյսերու մէջ

իբրեւ զգացողութիւն, անասուններու մէջ՝ իբրեւ բնազդ, իսկ մարդոց մէջ իբրեւ իմացականութիւն։ Նոյնիսկ այս յատկութիւնները կը տարբերին տարբեր անասուններու և մարդոց մէջ, որովհետեւ զանոնք արտայայտող գործարանները, ջղային դրութիւնը կամ ուղեղը, տարբեր են զանազան արարածներու մէջ։ Արդ, այնպէս կը թուի թէ բնագիտութեան «ոյժի պահպանումի օրէնքին նման, «գիտակցութեան պահպանումի» օրէնք մը եւս գոյութիւն ունի տիեզերքին մէջ։

Մարդոց մէջ գիտակցութիւն արտայայտող գործարաններն են ուղեղը և ջղային դրութիւնը։ Գրգիռը ուղեղին կը հասնի զգայարաններու միջոցով և կը զարգանայ փորձառութեամբ և երբ զգացողութիւնը մտային գրգռում կը պատճառէ, անոր յուզում անունը կուտանք։ Ուրիշ խօսքով, երբ միտքը գործօն վիճակի մէջ է, մեր զգացումները կը գրգռուին և այս գրգռումին արդիւնքը կ՚ըլլայ յուզում։ Գիտակցութեան յաջորդ քայլն է ըմբռնումը (perception) որ արտաքին առարկաներու ճանաչումն է։ Այս կարողութիւնը կը պատկանի ոչ թէ միայն մարդոց այլ նաեւ անասուններու, որոնք բնազդով կը կառավարեն իրենց կեանքը։ Այս կարողութիւններէն զատ մարդիկ ունին նաեւ իմացականութիւն, որ իրերու միջեւ յարաբերութիւն տեսնելու կարողութիւնն է։ Միտք կը կոչենք այն գործարանը որ արտաքին առարկաներ ճանաչելու, ինչպէս նաեւ զգալու, ըմբռնելու և խորհուրդ յղանալու (conception) կարողութիւնը ունի։

Խորհիլ կը նշանակէ գաղափարներու, ինչպէս նաեւ իրերու միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութեան վերահաս ըլլալ։ Խորհելու կարողութիւնը երկուքի կը բաժնուի, գործնական և վերացական։ Գործնական կամ առարկայական խորհելակերպը (concrete thinking) մասնաւոր գաղափարներու և փորձառութիւններու հետ գործ ունի։ Գործնական միտքը օժտուած է պատճառաբանելու, տրամաբանելու և դատելու կարողութիւններով և կը զարգանայ կրթութեամբ և դաստիարակութեամբ։ Ան լաւ կը յարմարի գիտական մեթոտի կիրարկումին։ Վերացական միտքերը (abstract mind), որ յաճախ ստեղծագործիչ միտք կը կոչուի, մասնաւոր և տիեզերական կաղափարներով կը զբաղի։

Ան կը ջանայ թափանցել մարդուս ներքին, հոգեկան անծանօթ զգացումներուն և յոյզերուն և զանոնք արտայայտել կը ջանայ ի մասնաւորի գեղարուեստի միջոցով։ Ան երեւան կու գայ ներշնչումով ու կը պատկանի հանճարներու, որոնց մօտ գաղափարներու միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութեանց ըմբռնումը տեղի կ՚ունենայ դէմ յանդիման կերպով (intuitively), և ազատ է ժամանակի սահմանափակումներէն։

Մարդուս նկարագիրն ալ կախում ունի իր խորհելակերպէն։ Կեանքը լիուլի կերպով ապրել կարենալու համար անհրաժեշտ է ունենալ ազատ միտք։ Բայց մարդուս միտքը ազատ չէ։ Ան չարունակ կ՚ազդուի ուրիշներու, նամանաւանդ հեղինակաւոր կոչուած անձերու գաղափարներէն, թելադրութիւններէ, աւանդութիւններէ, նախապաշարումներէ և սովորութիւններէ։ Դաստիարակութեան իրական և վերջնական նպատակակէտը ըլլալու է ազատ խորհելու կարողութիւնը ունեցող մարդը արտադրել, մարդ մը որուն միտքը ազատ, անվախ և անկաշկանդ կերպով կրնայ գործել և որ գիտէ նաեւ յարգել ուրիշներու ազատամտութիւնը։

Արդ, խորհելու արուեստին համար անհրաժեշտ եղող առաջին քայլն է ձերբազատել միտքը բոլոր հին գաղափարներու ազդեցութենէն։ Երկրորդ քայլն է ունենալ զօրաւոր փափաք մը խորհելու արուեստին տիրանալու և պատրաստ ոգի մը՝ ընդունելու որեւէ գաղափար որ տրամաբանական կը թուի իր միտքին՝ հոգ չէ թէ ան տրամագծօրէն հակառակ ըլլայ իր նախապէս ընդունած գաղափարներուն։ Այս երկու քայլերը առնելէ ետքն է որ պատրաստ պիտի ըլլայ հետեւելու հետեւեալ միջոցներուն.

(ա) Մտքի կեդրոնացում (concentration), որ կը նշանակէ ամբողջ ուշադրութիւնը սեւեռել առարկայի մը կամ գաղափարի մը վրայ։ Մտամփոփումը կամ մտասեւեռումը պէտք է սուր ըլլայ որպէսզի մանրադիտակի մը նման յստակ կերպով պատկերացնէ գաղափարը կամ առարկան որուն վրայ միտքը կեդրոնացած է։ Մտքի կեդրոնացումը կը սորվեցնէ մեզի միտքը հանդարտեցնելու կերպը և բնութեան գաղտնիքներուն թափանցելու միջոցը։

(բ) Խոկում (meditation), որ կը նշանակէ կեդրոնացնել միտքը առարկայի մը կամ խորհուրդի մը վրայ և դիտել ու

վերլուծել զայն իր ամէն կողմերէն։ Խոկումը երեք քայլեր ունի։ Նախ՝ պէտք է քննել առարկային արտաքին երեւոյթը։ Երկրորդ, անոր ներքին զգացական յատկութիւնները, և երրորդ երեւան բերել անոր նպատակը։

(դ) Վերակերտում (synthesis). և հայեցում (contemplation), որ կը նշանակէ առարկան կամ գաղափարը վերստին կերտել իր վերլուծեալ մասերէն, և հոգեբանօրէն միանալով անոր հետ, անոր ներքին գաղտնիքին թափանցել։

Երբ մէկը յաջողի ի կատար հանել վերոյիշեալ երեք միջոցները անոր միտքը կը լուսաւորուի և իրողութիւնները յստակօրէն ըմբռնելու կարողութեան կը տիրանայ։ Նոյնատեն ուղղակի յարաբերութեան մէջ կը մտնէ տիեզերքի ստեղծագործիչ ուժերուն հետ, անոնցմէ ներշնչուելով, ինքն ալ կ՚ըլլայ ստեղծող ուժ մը։ Երբ մէկը հաւատարիմ կերպով յարատեւէ յատկացնել օրական տասնեւհինգ րոպէ իր միտքը հանդարտեցնելու և կեդրոնացնելու գաղափարի մը վրայ, ան կը տիրանայ ոչ միայն խորհելու արուեստի այլ նաեւ կ՚ընդլայնէ իր գիտակցութիւնը։

Նիւ Եորք

ԿԱՐԱՊԵՏ Յ. ՓԱՅԼԵԱՆ
Տոքթ. փիլիսոփայութեան

ՔԻՉ ՄԸ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(ԳԻՒՏԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ)

Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը երեսուն դար առաջ ծնունդ առած է Միջերկրականի եզերքներուն վրայ։ Այս քաղաքակրթութեան ռահվիրաները եղող հին ժողովուրդները աշխարհի շատ փոքր մէկ մասը միայն կը ճանչնային։ Դարերու ընթացքին անդուլ ու համբերատար աշխատութեամբ է որ անոնց յաջորդները կրցած են չփման մէջ դրուիլ ուրիշ ցամաքներու ժողովուրդներուն հետ, ճանչնալ անոնց բարքերն ու հետազօտել անոնց բնակած երկիրը։

Այս հետազօտութիւնը դանդաղ ու տաժանելի եղած է, նախ՝ որովհետեւ մարդիկ երկար ատեն չեն կրցած մեծատարած ծովերը կտրել անցնիլ. իրենց գլխարիկ նաւերը ծովափունքը քերելու միայն կը ծառայէին, ոչ թէ ովկիանոսները ճեղքելու։ Եւ յետոյ լեռնային հաստատմեստները, անջրդի անապատներն ու բեւեռային մարզերու սաստիկ ցուրտերը երկրախոյզներուն համար բաւական լուրջ խոչընդոտներ էին։ Ասոր համար է որ բոլոր երկրամասերու ծովեզերքները ամենէն ստուար ցամաքներուն ներքնաշխարհէն առաջ հետազօտուած են եւ, բարեխառն ու արեւադարձային երկիրները բեւեռային մարզերէն առաջ ճանչցուած են։

Երեք գլխաւոր շարժառիթներ երկրախոյզները մղած են մեր հողագունտին հետազօտութեան։ Նախ՝ առեւտրական շահը —Տարբեր կլիմայ և տարբեր բերքեր ունեցող հեռաւոր երկիրներու մէջ հաստատել մթերանոցներ և վաճառատուններ, փոխանակելու համար տեղական բերքերը այդ երկիրներու արտադրութեանց հետ։ Երկրորդ՝ գաղթային շահը, հիմնել գաղթականութիւններ, անոնցմէ ստանալու համար այնպիսի բերքեր զորս կլիման զլացած է մայր երկրին, ինչպէս նաեւ հոն զետեղելու համար բնակչութեան աւելորդը, երբ մայր հայրենիքը չափազանց խճողուած ըլլայ։ Առաջին

պատճառին համար է որ Անգլիա գաղթագործած և խուզարկած է Հնդկաստանը, երկրորդ պատճառին համար է որ ան գտած և գաղթագործած է Աւստրալիան:

Երրորդ շարժառիթն է կրօնական եռանդը. երկրախոյզներէն ոմանց փափաքը՝ իրենց կրօնքը ընդունիլ տալու անծանօթ երկիրներու բնակիչներուն. ասոր համար է որ կազմակերպուած են կրօնական առաքելութիւններ, որոնք դաւանական նպատակով կրցած են գիտութիւն տարածել, ինչպէս առաքելութիւն Սպանիացի Ճիզուիթներու, որոնք Փիլիպեան կղզիները գտան, առաքելութիւն Ֆրանսացի կրօնաւորներու, որոնք Սահարայի ներսերը թափանցեցին. առաքելութիւն Անգլիացի բողոքականներու, որոնց ամենէն նշանաւոր ներկայացուցիչն է Լիվինկսթըն՝ Ափրիկէի մեծագոյն երկրախոյզը:

Այս երեք գլխաւոր շարժառիթներուն վրայ յաջորդ դարերու մէջ աւելցած են երկու ուրիշներ ալ. այսպէս մարդասիրական եռանդը: Գերեվաճառութեան, մարդակերութեան պէս մարդկային բնութեան անարժան կարգ մը պատահաներ քանդելու իղձը: Այս զգացումին շնորհիւ է որ ճանչցուած է մեծ մասամբ Ափրիկէի ներքնաշխարհը:

Յետոյ գիտական հետաքրքրութիւնը. ճշմարտութիւնը ճանչնալ և ճանչցնելու բացարձակապէս անշահախնդիր փափաքը, որ մեծ երկրախոյզներէն շատերը մղած է գլխաւորաբար դէպի բեւեռներու անապատ ու սառնացուրտ մարզերը:

Հին ժամանակներու գլխաւոր երկրախուզութիւնները կը պարտինք Փիւնիկեցիներուն և ապա Յոյներուն ու Հռոմայեցիներուն:

Փիւնիկեցիները Քս.է 2200 տարի առաջ Միջերկրականի արեւելեան ծայրը հաստատուած, նոյն ծովուն գրեթէ ամբողջ ծովափունքը խուզարկած ու գաղթագործած են: Փիւնիկէ անջրդի, սահմանափակ և ամուլ երկիր մըն էր, այնպէս որ Փիւնիկեցիք բնականապէս պարտաւորուեցան իրենց միայարկ նաւերուն մէջ մտնելով, որոնց ատաղձը կը հայթայթէին Լիբանանու մայրիները, բախտ փնտռել ծովու վրայ. անոնք հին ազգաց մէջ առաջին յանդուգն նաւարկուներն եղան և իրենց գաղթականութիւնները տարածեցին մինչև Արշիպեղագոսի կղզիները, Սիկիլիա և Իտալիա, Գաղղիոյ, Սպանիոյ եզերքները: Հիմնեցին Կարքեդոնը՝ արդի Թունուզի մօտ, անցան Ճիպրալթարի նեղուցը, զոր հիները կ'անուանէին Հերակլեան Արձանք, կամ Կադէսի (Գատիչէ) նեղուցը և խոյացան Ատլանտեանի մէջ, հարաւէն մինչև Երջանկաւէտ կղզիները (Գանարեանք) և հիւսիսէն՝ մինչև Անագի երկիրը (Մեծն Բրիտանիա) և մինչև Դեղին Սաթի երկիրը (Բրուսիա): Փիւնիկեցիք Արեւելքի կողմն ալ մեծ գործունէութիւն ցոյց տուին: Հին կտակարանէն գիտենք թէ Տիւրոսի թագաւորը Քիրամ Ն. Ք. 1000 թուականին, Սողոմոն թագաւորին զրկեց իր նաւատորմն ու ընտիր նաւաստիները, Կարմիր ծովուն վրայ Եզոդ նաւահանգիստը, երթալու համար Սովփիրա ուրկէ Իսրայէլի թագաւորին բերին ոսկի և փղոսկր, կապիկներ, սիրամարգեր ու թանկագին փայտեր:

Փիւնիկեցիներն իրենց առեւտրական այս ընդարձակ գործունէութեամբ չկրցան այնքան օգտակար ըլլալ մարդկութեան, ինչպէս բնական էր ակնկալել: Վասնզի Փիւնիկեցիք ճանչցուած են Արեւելքի մէջ իբրև ժլատ և նախանձոտ ժողովուրդ. վաճառականութեան մենաշնորհն իրենց վերապահելու համար անոնք խնամքով կը ծածկէին իրենց գիւտերը:

Փիւնիկեցիներուն պէս մեծ գաղթարարներ ու մեծ վաճառականներ եղան Յոյները, որոնք թէպէտ աշխարհագրական նպաստաւոր հանգամանքներով օժտուած երկրի մը տէր, քաղաքական և բնական այլեւայլ դէպքերու բերմամբ կը պարտաւորուէին թողուլ իրենց բնագաւառը և գաղթել օտար երկիրներ: Քրիստոնէական թուականէն 8–9 դար առաջ, այն միջոցին ուր ծնաւ Հոմերական բանաստեղծութիւնը, Յոյները տակաւին կը ճանչնային միմիայն Բուն Յունաստանն ու իր կղզիները, Թրակիան, Եւքսինեան Պոնտոսը (Սեւ ծով), Փոքր Ասիան, Եգիպտոսն ու Լիբիոյ (Հիւսիսային Ափրիկէի) մէկ մասը: Սիկիլիայէն, Հելլեսպոնտոսէն (Տարտանէլի նեղուց), Փոքր Ասիոյ ծովափունքէն, Նեղոսի առաջին ջրվէժներէն անդին կ'սկսէր՝ ըստ Հոմերոսի ժամանակակիցներուն՝ հսկաներու, ճիւաղներու և ուրուականներու աշխարհը, անծանօթին երկիրը, և երկիրը սկուտեղ մըն էր իրենց համար, ամէն կողմէ շրջապատուած Ովկիանոս գետին ջուրերէն:

Հերոդոտոս Յոյն պատմագիրին հետ կը ծնին (Ն. Ք. Ե. Դար) միանգամայն դրական պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը։ Աշխարհի սահմանները կ'ընդարձակուին: Եւրոպա, Ասիա և Լիբիա անունները կը գործածուին որոշելու համար Հին Ցամաքին երեք մասերը։ Յոյները կ'այցելեն Իտալիա, Հարաւային Գաղղիա, Սպանիա. իրենց գաղթականութիւնները կը տարածեն Միջերկրականի բոլոր ծովեզերքին վրայ. կը հիմնուին Սիրակուսա, Տարենտոն, Մարսիլիա։ Յոյն նաւեր Փիւնիկեցիներու հետքերուն վրայէն կ'անցնին Հերակլեան արձանները և կը մտնեն Ատլանտեան։ Հիւսիսէն Իսդէր (Դանուբ) գետէն անդին իրենց կարաւանները կը թափանցեն Սկիւթացւոց և Սարմատացւոց երկիրը (արդի Ռուսիա), մինչև Վոլկայի և Կասպից ծովուն եզերքները, որոնց ձևն ու դիրքը գիտէ Հերոդոտոս։ Ասիոյ մէջ իր ծանօթութիւնները կը տարածուին մինչև Ինդոս ու Բակտրիոյ (Արդի Թուրքաստան) լեռները։ Ափրիկէի մէջ՝ Եգիպտացւոց Քուրմերը և Թարապլուսի Յոյն վաճառականներն իրեն կը յայտնեն Նեղոսի վերին ընթացքին, Եթովպիոյ, Մեծ Անապատին և անոր ովասիսներուն վրայ հազարաւոր մանրամասնութիւններ որոնց, ճշդութիւնը կրցած են հաստատել արդի ուղևորներն ալ։

Յունական Գաղթականութեանց աճումը, Յունաց Ասիա արշաւանքը, և մանաւանդ համբաւաւոր Նահանջն Բիւրուց՝ ընդմէջ Ասորեստանի և Հայաստանի՝ զոր վարած և պատմած է Քսենոփոն Աթենացին, մէկ խօսքով Պարսից տէրութեան Աղեքսանդրէ նուաճումը՝ կարևոր դէպքեր են որոնք Արևելքէն աշխարհագրական ծանօթութիւններ բերին Ոսկւոյ Քերսոնեսոնին (Մալաքքայի Թերակղզի), Գանգէսի հովտին, Էմօտ (Հիմալայա) և Իմաւոս (Երկնային) լերանց վրայ, որոնցմէ անդին կը տարածուէին Սէրիքի (Չինական Թուրքաստան) մետաքսի երկրին և Ասիական Սկիւթիոյ (Սիպերիա) կէս-առասպելական երկիրները։

Աղեքսանդրէն քիչ ժամանակ առաջ Մարսիլիացի Յոյն մը՝ Բիթէաս՝ Սպանիոյ, Գաղղիոյ և Ալպիոնի կղզիին (Մեծն Բրիտանիա) եզերքները քերելէ յետոյ, ելաւ ցուրտ ու մառախլապատ եզերք մը, զոր անուանեց Թիւլէ (հաւանականաբար Եութլանտ Թերակղզին)։ Աղեքսանդրի յաջորդները և մանաւանդ Եգիպտոսի Թագաւորները՝ Պտղոմէոսեանք՝

նպաստեցին աշխարհագրութեան յառաջդիմութեան, քաջալերելով Հնդկաց ովկիանոսի վաճառականութիւնը և Աղեքսանդրիոյ համբաւաւոր դպրոցին գիտունները։

Յունաց գաղափարները չատ փոխուած էին Հոմերոսէն ի վեր. այլևս չէին հաւատար ո՛չ Ովկիանոս գետին, ո՛չ ալ երկնային կամարը վեր բռնող Ատլասի ուսերուն։

Արիստոտէլ մեծ փիլիսոփան՝ Աղեքսանդրի դաստիարակը՝ արդէն ապացուցած էր երկրին ստուարութիւնը. սակայն ուսողական աշխարհագրութեան առաջին կատարել դրութիւնը յօրինեց Աղեքսանդրիացի աստղաբաշխ մը, Երատոսթենէս՝ որ չափեց Միջօրէականին մէկ աղեղը, արևադարձներուն դիրքը որոշեց և այս հիմերուն վրայ չինեց հարթագունտ մը։

Հռոմայեցիներուն աշխարհակալութիւնները աւելի լաւ ճանչցուցին Սպանիան, Գաղիան, Մեծն Բրիտանիան և ի վերջոյ Գերմանիան ու Ալպեանց և Դանուբի հիւսիսակողմը գտնուած երկիրները. բայց չընդարձակեցին հին աշխարհին սահմանները ա՛յն կէտերէն անդին ուր հասած էին Յոյները։ Քրիստոսէ յետոյ Ա. Դարուն աշխարհագիրները՝ Յոյն Սթրապոն և Բոմբոնիոս Մելա ու Բլինա հռոմայեցիները որ իրենց ատենին ծանօթ աշխարհի նկարագրութիւններ թողած են, իրենց նախնեաց գործին վրայ կ'աւելցնեն միայն աւելի ճիշդ մանրամասնութիւններ Հնդկաստանի, Արաբիոյ, Հիւսիսային Ափրիկէի, Եւրոպիոյ հիւսիսակողմին վրայ, ուր Սկանտինաւիա կը վարի միշտ իբր կղզի, և Եւրոպական ու Ասիական Սկիւթիոյ վրայ, զոր Հերոդոտոսէն աւելի լաւ չեն ճանչնար։

Հին Աշխարհագրութեան վերջին բառն է Պտղոմէոսի գործը (Յ. Ք. Բ. դարուն վերջը) որուն քարտէսներն ու աշխարհագրական ցանկը իբր դասական համարուած են մինչև Միջին Դարու վերջը։ Պտղոմէոսի օրով՝ հիներէն ճանչցուած աշխարհին կեդրոնն էր Միջերկրականը. իսկ ծայրագոյն հողամասերն էին բրիտանական կղզիներն ու Սկանտինաւեան, ռուսական դաշտագետինը, հարաւային Չինու և Հնդկաչինու լեռները, վերին Նեղոսն ու Սուտանը։

Միջին Դարու խռովայոյզ շրջանին՝ ուր մարդոց գործունէութեան լաւագոյն մասը անիմաստ պայքարներու մէջ

վատնուեցաւ՝ հեռաւոր հետազօտութիւնները դադարման շրջան մը բոլորեցին։ Սակայն Միջին դարու վերջերը անծանօթին սահմանները քիչ մը աւելի հեռուները գացին։

Դէպի հիւսիս՝ Սկանտինաւեան խիստ յանդուգն նաւազներ իրենց հետազօտութիւնները ամէն կողմ տարածեցին։ Մինչդեռ անոնցմէ ոմանք՝ Նորմանները (հիւսիսի մարդիկ) կը հաստատուէին Ֆրանսայի ծովեզերքը և նոյնիսկ մինչև Սիկիլիա, ուրիշներ նետուելով դէպի արեւմտեան մեծ ծովը, կը գտնէին Իսլանտան (սառոյցի երկիրը), Կրօէնլանտան (կանանչ երկիրը) և հաւանօրէն հասան Գանատա կամ Միացեալ Նահանգներու արեւելեան ծովեզրը զոր կոչեցին Ուայնլանտ (գինւոյ երկիր)։ Ատլանտեան ովկիանոսի առաջին ճամբորդութիւնն եղաւ այս։

Դէպի հարաւ Արաբները Մուհամմէտի նոր կրօնը տարածեցին Արաբիայէն դուրս, դէպ արեւմուտք և դէպ արեւելք։ Այս կերպով սկսան թափանցել՝ Ափրիկէի մէջ՝ մինչև Սուտանի խորը և Մոզամպիքի ծովեզրը. Ասիոյ մէջ՝ մինչև Ջինու ծովերը և Սոնտայի արշիպեղագոսը և այն տեղերէն բերին թանկագին տեղեկութիւններ, որոնք ամփոփուած են իրենց պատմագիրներուն և աշխարհագիրներուն գործերուն մէջ։ Արաբները անուանի ուղեւորներ ունեցած են։ Աշխարհագրական ծանօթութիւններուն ամենէն հարուստ հունձքը տուած է Իպն-Պատուտ (ԺԴ. Դար) որ այցելած է հիւսիսային Ափրիկէ և յետոյ յաջորդաբար ամբողջ Ասիա, Խրիմ և հարաւային Ռուսիա։ Արաբներու նոր ծանօթութիւնները Եւրոպացիներուն հաղորդուեցան՝ երբ իսլամներն ու Քրիստոնեաները իրարու բախեցան խաչակրութեանց ընթացքին։

Ամբողջ Միջին Դարուն՝ հակառակ Խաչակիրներուն ջանքերուն՝ Միջերկրականը իսլամական լիճ մը դարձաւ և Եւրոպա չկրցաւ վաճառականութիւն ընել Արեւելեան երկիրներու հետ։ Բայց ԺԴ. դարէն սկսելով Սպանիա և Իտալիա առեւտրական մեծ գործառնութեան մը ձեռնարկեցին և հեռաւոր երկիրներու հետ յարաբերութեան մտնելու փափաքով տոգորուեցան։ Իտալական Հանրապետութեանց հզօրագոյնն էր Վենետիկի Հանրապետութիւնը, որու մէկ քաղաքացին Մօրքօ-Բօլոյ այցելեց 1271ին ամբողջ ծայրագոյն Արեւելքը, անցաւ Թիպէտէն, Ջինաստանէն և ճանչցաւ մին-

չև իսկ Ճաբոնը որ ան ատեն կը կոչուէր Սիբոնկօ (ոսկւոյ երկիր)։

Այսպէս գիւտերու մասին որոշ դադար մը յետոյ Միջին դարու աշխարհը ծանօթացաւ Հնդկաստանին, այսինքն հարուստ և առասպելական հեռաւոր երկիրներուն որոնք մեծ ծովերէն անդին կը գտնուէին։

Վերածնունդի գիւտերուն շարժառիթը եղաւ Հնդկաստան հասնելու համար ամենէն յարմար ծովային ճամբան գտնելու իղձը. այս գիւտերուն նպաստեցին կողմնացոյցի գիւտը որով կարելի կ'ըլլար ապահով կերպով առաջնորդուիլ բաց ծովերուն վրայ, և երկրի կլորութեան գիւտը որ թոյլ կուտար Հնդկաստանի ճամբան որոնել արեւմուտքէն, եթէ արեւելքի ճամբան անանցանելի ըլլար։

Այս կերպով գտնուեցաւ Հնդկաստանի ճամբան դէպի արեւելք եւ դէպի արեւմուտք։ Դէպի Արեւելք՝ Ափրիկէի շրջանն ընելով և Հնդկաց ովկիանոսին մէջ նաւարկելով։

Բորթուկալի թագաւորութեան դրդումով, որ ԺԵ. դարուն լաւ նաւատորմ մը և առեւտրական մեծ գործունէութիւն մը ունէր, Բորթուկէզ նաւազներ կը փնտռեն ու կը գտնեն արեւելեան ճամբան, Ափրիկէի շրջանն ընելով։ Պարթելեմի Տիազ 1486ին կը հասնի հարաւային Ափրիկէ, կը գտնէ Բարեյուսոյ գլուխը, բայց կ'ստիպուի ետ դառնալ տեղի տալով նաւաստիներուն թախանձանքին։ Վասքօ տէ Կամա 1497 Յուլիս 8ին կը մեկնի Լիզպոնէն, Դեկտեմբերին կը հասնի Բարեյուսոյ գլուխ, և 1498 Ապրիլ 15ին Մելենտ, որու սուլթանը Բորթուկէզներուն կուտայ բնիկ Հնդկաստանցի նաւուղիղ մը և անոր առաջնութեամբ .Մայիս 20ին կը հասնին Մալապարի ծովեզրը և կը խարսխեն Գալիքութի առջև։ Բախը դառնալով Հնդկաստանի ճամբան գտնուած էր այլեւս։

Դէպի Արեւմուտք՝ Ամերիկայի գիւտով և Խաղաղական ովկիանոսի նաւարկութեամբ։ Սպանիական միապետութեան դրդումով Քրիստափոր Գոլոմպոս Ճենովացի նաւարկուն կը ձեռնարկէ Ատլանտեան ովկիանոսը կտրել անցնիլ, Հնդկաստան հասնելու համար արեւմտեան կողմէն։ 1492 Օգոստոս 3ին Գոլոմպոս կը մեկնի երեք նաւերով Բալօս փոքրիկ նաւահանգիստէն և Հոկտեմբեր 12ին կը հասնի կղզի մը

զոր բնիկները կուանահանի կը կոչէին և զոր Գոլոմպոս կ'անուանէ Սան-Սալվադոր. հոկտեմբեր 28ին կը գտնէ Քուպան և յետոյ Հայիդին զոր կ'անուանէ Սպանիոլա, և կը կարծէ թէ Սիբանկօն (Ճափոնը) պիտի ըլլար ան, խաբուելով «Սիպաօ» անունէն զոր տեղացիները կուտային պզտիկ ոսկեբեր գաւառի մը։ Գոլոմպոս 1493 Մարտ 15ին կը վերադառնայ Բալօս, իր երկրորդ ճամբորդութեան կը գտնէ փոքր Անթիլեան կղզիները, Բորթօրիքօ և Ճամայիքա կղզիները. իսկ երրորդ ճամբորդութեան կը հասնի Օրէնոքի գետաբերանը և Ամերիկեան ցամաքին վրայ ոտք կը կոխէ. Ամերիկան գտնուած էր։ Քիչ ժամանակ ետքը Բորթուկալցի Մաժէլլան Ամերիկայի չրջանը կ'ընէր հարաւակողմէն (Մակելլանի Նեղուց), Խաղաղական ովկիանոսը կը ճեղքէր, կը ճանչնար Ովկիանիոյ զանազան կղզիները և կը մեռնէր Փիլիպեան կղզիներուն մէջ (1521)։ Մակելլանի ուղեւորութիւնը վերջ դրաւ նոր գտնուած երկիրներուն հանգամանքին մասին տիրող տեսութեանց, և հարկ եղաւ ընդունիլ որ անոնք առանձին, անկախ աշխարհ մը կը կազմէին։

ԺԶ. Դարու ընթացքին հրապուրուելով մանաւանդ ոսկիի և արծաթի հանքերէն որ հոն գտնուեցան, Բորթուկէզները ու Սպանիացիք գտան ու նուաճեցին գրեթէ ամբողջ Հարաւային Ամերիկան. Սպանիացիք գրաւեցին նաև Անթիլեանները ու Կեդրոնական Ամերիկան, Մեքսիկան մինչև Գալիֆօրնիա։ Գլխաւոր Սպանիացի աշխարհակալներն եղան Ֆէրնան Քորթէզ և Բիզառ։ Սակայն Ֆրանսացիք Շամբլէյնի ձեռքով և Անգլիացիք Ուոլթըր Ռալէյի ձեռքով կը գտնէին ու կը գաղթագործէին Գանատան և Հիւսիսային Ամերիկայի ամբողջ Ատլանտեան մասը՝ Միսիսիբիէն մինչև մեծ լիճերը և մինչև Սէն Լորան։ Վերածնունդի միջոցին եռապատկուած էր ծանօթ աշխարհի մակերեւոյթը։

ԺԷ. Դարուն Եւրոպայի մէջ արքայացեղական մեծ պայքարներ տեղի ունեցան (Պուրպոններու և Աւստրիոյ տան կռիւները) և նոր ու կեդրոնացեալ մեծ պետութիւններ կազմուեցան. այնպէս որ գաղթային մեծ ձեռնարկներ պահ մը կասեցան. մինակ Հոլանտացիք՝ ժամանակին մեծ նաւարկուները՝ ճանչցան Հարաւային Ափրիկէն ու Սոնտայի կղզիները, և գաղթականութիւններ հաստատեցին հոն։

Բայց ԺԸ. դարուն գիւտերը վերսկսան. մանաւանդ չը-

նորհիւ Անգլիոյ որ ծովային ու գաղթային մեծ տէրութիւն մը եղած էր, Գանատան ու Հնդկաստանը գրաւելէն (1763) ի վեր. և շնորհիւ Ֆրանսայի՝ որուն հոյմանագիտական ուսմանց յառաջդիմութիւնը ամէն բան ճանչնալու և ամէն բան փնտռելու իղձը սրած էր։ Նաւարկութիւնները կեդրոնացած են քիչ ճանչցուած ծովուն՝ Խաղաղական ովկիանոսին վրայ. Պուկէնվիլ և Լաբէրուզ Ֆրանսացիք խուզարկեցին մին Ովկիանիոյ զանազան կղզիները (Թահիդի, Նոր Հեպրիտեանք 1768), միւսը Ճափոնի հիւսիսակողման կղզիները (1785—1791)։ Ճէյմս Քուք Անգլիացին երեք ճամբորդութիւններով (1768-1771) գտաւ Հավայի կղզիները, Նոր Զելանտան և յառաջացաւ Հակարջային Ովկիանոսին մէջ մինչև այն մարզերը ուր սառոյցները կ'սկսին։

Բոլոր քաղաքակիրթ ժողովուրդներու քով գիտական հետաքրքրութեան զարգացումը, եւրոպական գրեթէ բոլոր տէրութեանց կողմէ քաղաքականութեան որդեգրումը, վերջապէս հակադերեվարական ընկերակցութեանց կազմութիւնը մեր օրերուն մղեցին երկրախոյզները դէպի ներքնաշխարհը Ասիոյ և Ափրիկէի, որոնց արեւադարձային կամ անջրդի կլիման և լեռնային յօրինուածքը վախցուցած էին զիրենք մինչև ան ատեն։ Մինչդեռ Միացեալ Նահանգներն ու Գանատան կամաց կամաց կը տարածուէին մինչև Խաղաղական, և մինչդեռ Աւստրալիոյ անգլիական գաղթականութիւնը հետզհետէ կը տարածուէր ամբողջ համանուն ցամաքին վրայ, ԺԹ. դարուն իրականացան Ա. Ափրիկէի ամբողջական գիւտը.— Նեղոսի ակերը գտնուեցան Սբիք, Պըրթըն, Կրանթ և Պէյքըր Անգլիացիներէն (1861—1877). Քոնկոյի աւազանը՝ Սթանլի ամերիկացիէն, յանուն Անգլիոյ, և Սաւորնիան տը Պրացա Իտալացիէն՝ յանուն Ֆրանսայի (1871—1885)։ Լիվինկսթըն Անգլիացին գտաւ հարաւային Ափրիկէն և մեծ լիճերու մարզը (1861—1879)։ Վերջապէս Սուտանն ու Սահարան որոնց ինչ ինչ մասերը ճանչցած էին առաջին անգամ Մունկօ-Բարք Սկովտիացին, Ռընէ Գայեէ Ֆրանսացին, Պարթ Անգլիացին, և Նախթիկալ Գերմանացին, մանրամասն կերպով խուզարկուեցան իրենց արեւելեան մասին մէջ Ֆրանսացի երկրախոյզներու խումբէ մը որոնց մէջ կարեւորներն են Գրամբէլ, Կայիէնի, Մոնթէյլ, Լամի եւայլն։

Բ. Ասիոյ ամբողջական գիւտը.— Հնդկաչինու թերակղզին խուզարկողներն եղան Ժան-Տիւբիւի և Ֆռանսիս Կարնիէ, կեդր. Ասիոյ անապատները խուզարկեցին Տիւթրէօյլ տը Ռէնս քանատացին և մանաւանդ Բրժէվալսքի ռուս բնագէտն ու Սվէն. Հետին շուէտացին։

Գ. Հիւսիսային բեւեռային մարզերու գիւտը.— Ամերիկայի հիւսիսային կողմը անցք մը փնտռել Անգլիացիներուն գործը եղաւ։ ԺԹ. դարու սկիզբը, Բարրի և Ճօն Ռօս շարք մը խուզարկութիւններ ըրին հիւսիս-արեւմտեան անցքը գտնելու համար։ 1846ին անոնց յաջորդեց Ֆրանքլին որուն արշաւախումբը եղերական վախճան մը ունեցաւ։ Ֆրանքլինի ճակատագրին մասին երկար ատեն տիրող անստուգութիւնը գրգիռ եղաւ նոր արշաւախումբերու կազմութեան։ Ասոնցմէ մին Մաք-Քլիւրի արշաւախումբը (1850—53) յաջողեցաւ գտնել և մասամբ քալելով անցնիլ հիւսիս արեւմտեան անցքէն։ Ալ յայտնի էր թէ այդ անցքը կայ, բայց միեւնոյն ատեն կը հասկցուէր թէ ոչ մէկ առեւտրական արժէք ունի ան։ Այս անցքին վերջնական խուզարկութիւնը ըրաւ Ամունտսէն Նորվեկիացին (1906) որ որոնեց նաեւ մագնիսական բեւեռին դիրքը։

Հին ցամաքին հիւսիսակողմը ծովային ճամբու գոյութեան գաղափարը աւելի ընդհանրացած էր քան հիւսիս արեւմտեան Անցքի գաղափարը։ Կը մտածուէր իրաւամբ թէ ռուսական ու սիպերիական գետերուն բերած գաղջ ջուրերուն առատ զանգուածը պիտի հալեցնէր ծովային սառոյցները տարուան բաւական երկար մէկ միջոցին։

Անգլիացիները ամենէն առաջ հետապնդեցին հիւսիս արեւելեան անցքը, ինչպէս որ անոնք եղած էին դարձեալ դէպի հիւսիս արեւմուտք բեւեռային արշաւանքներ ընողը։ Անգլիացիներուն յաջորդեցին Հոլանտացիք, ասոնց ալ՝ Ռուսերն ու Սկանտինաւեանները։ Նորտէլսքիոտ անուն շուէտացի մըն է որ 1878ին գտաւ հիւսիս արեւելեան անցքը, հաստատեց թէ այս անցքը հիւսիս արեւմտեան անցքէն աւելի դիւրամատչելի է, և սակայն իր առեւտրական կարեւորութիւնը միւսէն աւելի մեծ չէ։

Դէպի Բեւեռ բազմաթիւ արշաւախումբեր մանաւանդ ամերիկեան, անգլիական և սքանտինաւեան՝ մեզի ճանչցուցին բեւեռային ցամաքներու ծովերը. Գլխաւորն է Նորվէ-

կիացի Նանսէնի արշաւախումբը (1893 99). անոր կը պարտինք բեւեռային գօտիին վրայ այսօր մեր ունեցած ծանօթութեանց ամբողջութիւնը. վերջապէս 1909 Ապրիլին ամերիկացի Բէրի հասաւ հիւսիս. Բեւեռ։

Հակարջային բեւեռական երկրախուզութիւնները շատ աւելի սակաւաթիւ եղան և շատ աւելի ուշ սկսան քան արջային բեւեռական խուզարկութիւնները. ասոր ամենագլխաւոր պատճառը սա է որ երկրախոյզներու նաւերուն պարենաւորման կեդրոն մը և յենակէտ մը հայթայթելիք մարդաբնակ մարզերը շատ հեռու են։

Առաջին հակարջային երկրախուզութեանց շարժառիթը եղած է փնտռել գտնել Հարաւ. Ցամաքը որ կ'ենթադրըուէր Ասիոյ հարաւակողմը։ Համբաւաւոր անգլիացի նաւապետը՝ Գուք 1772—1785 իր ճամբորդութեան մէջ հանդիպեցաւ հակարջային մարզերուն և յառաջացաւ մինչեւ հար. լայնութեան 71րդ աստիճանը։

Ուրիշ ճամբորդութիւններ տեղի ունեցան դէպի ԺԹ. դարու կիսուն։

Դէպի հարաւային բեւեռ գլխաւոր երկրախոյզներն եղան Տիւմոն տ'Իւրվիլ (1838—40) և Ճէյմս Ռօս որ 1842ին գտաւ Էրէպիւս և Թէրօր հրաբուխները և հասաւ մինչեւ 78°10′. Ի. դարու սկիզբը հակարջային երկրախուզութիւնները բազմապատկուեցան. հարաւ. Բեւեռին վրայ իրական յարձակում մը ըրին Ֆրանսացիներ, Պելճիքացիներ, Շուէտացիներ, Անգլիացիներ, Սկովտիացիներ ու Գերմաններ։ Գլխաւոր արշաւախումբերն եղան Սքօթ (1902) և Շէքըլթըն (1910) Անգլիացիներու արշաւախումբերը։ Հարաւային Բեւեռին ամէնէն աւելի մօտեցողն եղաւ Շէքըլթըն որ հասաւ մինչեւ 88°23′ այսինքն Բեւեռէն 178 քիլոմէթր միայն հեռու մնաց։ Վերջապէս 1911ի Դեկտեմբերին Նորվեկիացի Ամունտսէն հասաւ հարաւային Բեւեռ և իրմէ քանի մը շաբաթ յետոյ՝ Սքօթ անգլիացին 1912 Յունուարին։

Բեւեռներու մասին մեր ծանօթութիւններն ընդարձակելու և ամբողջացնելու կոչուած են այն գիտական արշաւախումբերը որ կը կազմակերպուին մեր օրերուն եւրոպական այլեւայն տէրութիւններուն կողմէ, օդանաւորդութեան հետզհետէ կատարելագործուելուն շնորհիւ։

Այս կերպով այսօր գրեթէ չկայ երկրագունտին վրայ բացարձակապէս անծանօթ մարզ։

ՀՐԱՆՏ Ս. ԽԱՆՃԵԱՆ

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐՈՒ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ՊԱՅՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՆԵՐՈՒ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Անցեալ տարի Ռուս մեծ գիտնական Պավլօֆի մահուան առթիւ հազիւ քանի մը կենսագրական գիծեր կարելի եղաւ տալ, գործերու հարեւանցի յիշատակութեամբ մը(1)։

Կ'արժէր սակայն աւելի լայն սահմանի մը մէջ ներկայացնել անոր գործը որ Բնախօսութեան և Հոգեբանութեան միջեւ նոր և ամուր կամուրջ մը ձգեց Պայմանադրական անդրադարձներու (*Réflexes conditionnels*) իր գիւտովը և որ վերջ ի վերջոյ Հոգեբանական Նոր Դպրոցի մը իբր ուղղութիւն և զանազան հոսանքներու ալ ելակէտ պիտի ծառայէր։

* * *

Պայմանադրական անդրադարձները հասկնալու համար անհրաժեշտ է կարճ վերաքաղը ընել անդրադարձ շարժում (*acte réflexe*) ըսուած բնախօսական երեւոյթին(2)։

Անդրադարձ շարժում ըսելով պէտք հասկնանք բոլոր այն շարժումները զորս կը կատարենք անգիտակցաբար և ակամայ և որոնց ի վերջոյ գիտակ կ'ըլլանք կամ ո՛չ։ Օրինակի համար, ձեռքերնիս կիզիչ առարկայի մը կը հպի, անմիջապէս ետ կը քաշենք, չենք սպասեր հասկնալու համար թէ ի՛նչ պատահեցաւ։ Ոտքերնիս միջատ մը կը խայթէ, չենք փորձուիր պատճառը փնտռելու, նախ ոտքերնիս ետ կը քա-

---

(1) Տեսնել Տարեգիրք Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցի, 1937, էջ 391։

(2) **Անդրադարձ շարժումներու մեքենականութիւնը**.— Մարմնի վրայ կատարուած ամէն ներգործութիւն, ցուրտ, տաք, հպում, եւն. մորթի մէջ տարածուած զգացական ջիղերու միջոցաւ իբրեւ **գրգիռ** կը փոխադրուի **ողնուղեղին**, անկէ ալ ուրիշ ջղային նեարդներու միջոցաւ կը բարձրանայ դէպի **երկարաձիգ** ուղեղը եւ կիսագունդերը ուր կը գիտակցի եղած **գրգիռին** ու մենք **զգացողութիւնը** կ'ունենանք պատահածին։

Զգայարաններէն մեկնող **գրգիռներն** ալ, ինչպէս համի, հոտի, լոյսի եւ ձայնի տպաւորութիւնները, յատուկ ջիղերու միջոցաւ կը փոխադրուին ուղեղին եւ հոն կրկին **զգացողութեան** կը վերածուին ու կը գիտակցուին: Ջղային գրգիռներուն ու տպաւորութիւններուն ուղեղին մէջ զգայութեան փոխուիլը, բնախօսական իրողութեան մը հոգեբանական երեւոյթի մը վերածուիլն է, որուն կը հետեւի ճանաչողութիւն, գիտակցութիւն եւ կամեցողութիւն, որոնք կ'արտայայտուին զանազան շարժումներով, ինչպէս աշխատիլ, քալել, խօսիլ եւն.։

Սակայն այս շրջանը միշտ իր ամբողջութեան մէջ չի կատարուիր։ Շատ յաճախ, մարմնէն դէպի ողնուղեղ գացող գրգիռ մը, հոն գտնուող կարգ մը բջիջներու մէջ զգայութեան կը վերածուի եւ կը փոխանցուի շարժիչ ջիղերու, որոնք մեր գործարաններուն շարժումները ընել կու տան, ինչպէս ձեռքերնուս կրակէն ետ քաշելը։ Անկէ վերջ կը գիտակցինք կամ չենք գիտակցիր եղածին։ Ասոր կ'ըսուի «անդրադարձական աղեղ» որ կազմուած է գրգիռը տանող զգացական ջիղէն + ողնուղեղին գորշ մասի բջիջներէն + շարժումը փոխադրող զգացական ջիղէն։ Կամ գրգիռ + զգայութիւն + շարժում։ (Irritation + Periode d'élaboration + réaction)։

Իսկ շնչառութեան, արեան շրջանի եւ գեղձահոսումի նման անդրադարձներու աղեղը, երկարաձիգ ուղեղի մէջէն կ'անցնի։ Այս մասին շատ հետաքրքրական փորձերէն օրինակներ։

Գանկուղեղը վերցուած աղաւնի մը կը շարունակէ ապրիլ, որովհետեւ շնչառութեան, սննդառութեան եւ արեան շրջանի կեդրոնները կ'անցնին երկարաձիգ ուղեղին մէջէն որ անաղարտ պահուած է, սակայն կամաւոր եւ գիտակից ո՛չ մէկ գործ կ'ընէ, քանի որ ուղեղի կիսագունտերը վերցուած են։ Ամէն բանի հանդէպ անտարբեր է. ո՛չ կը վախնայ, ո՛չ կը խրտչի եւ ոչ ալ սնունդի կը մօտենայ։ Եթէ հրեն՝ քանի մը քայլ կ'առնէ, եթէ օդին մէջ նետեն՝ քանի մը թեւաբախումներ կ'ընէ (ողնուղեղի յատուկ réflexներ), եթէ բերանը սնունդ դնեն՝ կ'ուտէ. ասկէ դուրս զգայողութեան կամ կամքի ո՛ եւ է արտայայտութիւն չունի։

Գանկուղեղը վերցուած շունը ճանաչողութեան կարողութիւնը կը կորսնցնէ, անօթութենէ կը մարի եւ առջեւը դրուած միսը չի տեսներ, կը տեսնէ թերեւս, բայց չի ճանչնար, որովհետեւ տեսողութեան կեդրոնը միջին ուղեղին մէջ է, իսկ ճանաչողութեան կեդրոնը կիսագունդերուն։ Խարազանէ չվախնար, շոյանքէ չհաճոյանար. ոչ կը բարկանայ, ո՛չ կը յարձակի։ Բայց եթէ ոտքը տաք ջուրի մէջ դնեն՝ անմիջապէս ետ կը քաշէ (ողնուղեղի réflexe), բերնի մէջ եթէ քինինով խառն միս դնեն՝ դուրս կը նետէ (bulbeի réflexe), երկար ատեն կ'ապրի, ապուշի պէս, առանց բնազդի եւ կամեցողութեան։

Առանց գանկուղեղի ծնած (en encéphale) մարդկային արարածներ ալ կ'ապրին որոշ ատեն մը ճիշդ այս պայմաններու տակ։

չենք, ապա կը սկսինք պատճառը փնտռել: Աչքերնուս մէջ փոշի մը պիտի իյնար, անմիջապէս թարթիչները կը գոցուին առանց ժամանակ տալու որ փոշին ներս մտնէ:

Ասոնք են անոր բնախօսական անդրադարձ շարժումները զորս կը կատարենք զիրենք ճանչնալէ և իրենց մասին ո՛ և է որոշում կայացնելէ առաջ, ու ասով է որ անոնք կը տարբերին կանաւոր շարժումներէն զորս կը կատարենք խորհելով, մասնաւոր նպատակներով և որոշ ուղղութեամբ:

Կեանքը կազմող բնախօսական գործունէութեան ամենամեծ մասը անդրադարձ շարժումներէ կը բաղկանայ: Անդրադարձներ են՝ շնչառութիւնը, սրտին զարկերը, մարսողութեան շարժումները, գեղձերու հիւթահոսումը ևն. ևն. որոնք բոլորն ալ մեր կամքէն ու գիտակցութենէն դուրս կը մնան: Աւելի մանրամասնելով՝ անդրադարձներ են նաև քալելը, ծամելը, կլլելը, հազալը, փռնգտալը, յօրանջելը, արտասուելը, դողալը, գունատիլը, շիկնիլը, քրտնիլը, հաւասարակշռութիւնը պահելու համար թեւերը ճօճելը կամ ուրիշ թեքումներ կատարելը ևլն. ևլն. ևլն:

Երբ այս բոլորը աչքի առջեւ ունենանք ա՛լ կրնանք չափել թէ որքա՛ն կը նեղնայ գիտակից ու կանաւոր գործունէութեան դաշտը, որ կը սահմանափակուի խօսելու, երգելու, աշխատելու, գործիք գործածելու և այլ ասոնց նման ձեռական շարժումներու մէջ միայն:

Անդրադարձները կեդրոնական ջղային դրութենէն և անոր ենթակայ համակրական ջղային դրութենէն (système sympathique) կը տնօրինուին: Այս պատճառաւ անոնց միջեւ աստիճանաւորում մըն ալ կը նշմարուի, տարրականէն դէպի բարդն ու բարձրագոյնը: Այս վերջիններուն հետզհետէ գիտակցական վիճակ մըն ալ կը սկսի ընկերանալ: Ոտքերու և ձեռքերու շարժումները և պաշտպանութեան համար եղած ճիգերը ողնուղեղի գործն են: Շնչելը, սրտին աշխատանքը, մարսելը, ևն. երկարաձիգ ուղեղի (Moelle allongée, bulbe) գործն են, իսկ ակնաքթիթը, ուրախութեան, վիշտի, խորամանկութեան, բարկութեան կամ գորովի դիմագծային արտայայտութիւնները կիսագունդերն տնօրինուած անդրադարձներ են: Գրելն իսկ բարդ կազմութիւն ներկայացնող ուղեղային անդրադարձ մըն է, ինչպէս նաև նուագելը, որոնք ի սկզբան—վարժութեան պահուն—

գիտակից շարժումներով կը համադրուին ու կ'ամբողջանան, ու աւելի վերջ ինքնընթաց (automatique) և մեքենական կը դառնան:

Պավլոֆ գեղձերու ծորումի երեւոյթը ուսումնասիրած ատեն, գիտեց որ գեղձահիւթը միմիայն ֆիզիքական դրդիչով մը չէ որ կը սկսի հոսիլ, այլ առանց առարկայական գրգիռի, պայմանադրական ո՛ եւ է նշանով ալ կարելի է հիւթ ծորել տալ գեղձերուն: Այս կերպով հաստատեց գոյութիւնը պայմանադրական անդրադարձներուն[3]:

(3) Ամէն ոք գիտած ըլլալու է որ խակ պտուղի մը տեսքը մարդուն բերնին ջուրերը կը վազցնէ: Ասիկա զգայարանական **ռէֆլէքս** մըն է, պտուղին տեսքը (լոյսի տպաւորութիւն) մեր լորձնահոսումի կեդրոնները կը գրգռէ, որոնք կը սկսին լորձունք ծորել, ինչպէս պիտի ընէին արդէն, եթէ ասեղով մը կամ ելեկտրական փոքր հոսանքով մը գրգռէինք նոյն կեդրոնները:

Սակայն յաճախ ալ առանց պտուղը մեր աչքին առջեւ ունենալու, անոր **մտաբերումն** իսկ, կամ թթուութեան **գաղափարը** միայն որ այլեւս պտուղի պատկեր կամ յիշողութիւն չունի իր հետ, բաւական է մեր լորձունքները վազցնելու: Ուրեմն **առարկայական** (բուն ինքն կերուած պտուղը) կամ **զգայարանական** (պտուղին տեսքը, անունը) գրգիռներէն զատ **իմացական** գրգիռներ (յիշողութիւն, գաղափար) ալ կան որոնք կրնան **ռէֆլէքսներ** առաջ բերել: Պավլոֆ այս վերջիններուն **հոգեկան գրգռիչներ** (excitants psychiques) անունը տուաւ, առաջ եկած **ռէֆլէքսին** ալ **պայմանադրական անդրադարձ** (réflexe conditionnel) ըսաւ ու բացատրեց թէ անոնք ի՞նչպէս կը կազմուին:

Շան մը բերանը կտոր մը միս կը դնէ եւ միեւնոյն ժամանակ ձայնացոյց գործիք մը (diapazon) կը հնչեցնէ: Այս փորձը բազմաթիւ անգամներ կրկնելէ վերջ, օր մըն ալ առանց սովորական միսին կտորը տալու, diapazonը կը հնչեցնէ. կենդանիին լորձունքները կը սկսին հոսիլ, այնպէս ինչպէս կը հոսէին միսը կերած ատեն: Այս հոսումը ստուգելու համար կենդանիին ստուգնը ստամոքսէն կը կտրէ եւ երկու կտրուած բերանները զատ զատ մորթին կը կարէ, այնպէս որ այս պատրաստութենէն վերջ երբ կրկին փորձը կը կատարէ, մէկ ծակէն լորձունք եւ միւսէն ստամոքսի հիւթ կը սկսի հոսիլ դէպի դուրս:

Ուրիշ անգոյ կերակուր մը (repas fictif) մարսողական հիւթ կը հոսեցնէ, որովհետեւ diapazonին ձայնը տեսակ մը զուգորդութեամբ համը մտաբերել կու տայ կենդանիին, կամ օտար ձայն մը միսին համին տեղը կ'անցնի: Այնուհետեւ կարելի եղաւ diapazonի իւրաքանչիւր հնչիւնին նոր **ռէֆլէքս** մը կապել եւ կենդանին բնաւ չի շփոթեր մէկ ձայնին առաջ բերելիք անդրադարձը միւսին հետ, ինչպէս նաեւ կարմիր, կապոյտ, կանաչ լոյսերու եւ իրենց խառնուրդներուն յառաջ բերած **ռէֆլէքսները**:

Այս անդրադարձները արտաքին աշխարհէն ջղային դըրութեան վրայ կատարուած ներգործութեան մը արդիւնքն են։ Ասիկա առաջ կու գայ ուղեղին կերպընկալ (plastique) ըլլալու յատկութենէն։ Կրկնութիւնը զանոնք կը հաստատէ և միայուն ունակութեան կը վերածէ։ Ցանկցումը դէպի մոռացում կը տանի և վերջապէս հակառակ անդրադարձներ զիրար կը զսպեն ու կ'արգիլեն (inhibition)։

Պարզ անդրադարձներէն կը տարբերին անով որ, նպատակաւոր խուսափողական ու զատորոշուած են (séléctioné) ու ներդաշնակ շարժումներով կը կատարուին։ «Ասոնք կը թուին իմացական([4]) բան մ'ունենալ իրենց հետ, հակառակ անոր որ ակամայ են ու ատոր համար ալ կը մնան միշտ անդրադարձներ (Richet)»։ Հոգեկան սոյն անդրադարձներու եթէն առարկայական գրգիռ բնաւ գոյութիւն չունի, զգայարանական տպաւորութիւնները աննշան են կամ բնաւ չեն, միմիայն զգացական ու իմացական վիճակներ կան, որոնք ուղեղին մէջ հաստատուած են կանխագոյն անդրադարձներու շնորհիւ ու կը շարունակուին կազմաւորուիլ ու ամբողջանալ նորագոյն անդրադարձներու միջոցաւ։ Հոս է ահա պայմանադրական անդրադարձներու նշանակութիւնը։ Ռուս երկու դըպրոցներն ալ([5]) այն եզրակացութեան կը յանգին թէ հոգեկան կարողութիւններու սկզբնաւորութիւնը պայմանադրական անդրադարձներու մէջ փնտռելու է։ Այդ կարողութիւնները ոչ ընդոծին (inné) են, ինչպէս կը կարծէր Իմացապաշտ Հոգեբանութիւնը և ոչ ալ ուրոյն ֆօնքսիօններ են,

---

([4]) Pflüger հիմնուած իր մէկ փորձին վրայ, կ'ընդունի թէ ողնուղեղի անդրադարձներուն ալ գիտակցութիւն մը կ'ընկերանայ։ Գորտ մը որուն ուղեղը անջատուած է, կը շարունակէ ողնուղեղէն եկած անդրադարձներով շարժիլ։ Եթէ կռնակին վրայ կաթիլ մը թթու (acide) դնէք, մէկ ոտքովը զայն սրբել կը ջանայ. եթէ այդ ոտքը կապէք, միւս ոտքովը կը փորձէ այրող նիւթը սրբել կռնակէն։ Ֆլիւկէր այս ձիգին մէջ արդէն որոշ իմացականութիւն կամ գիտակցութիւն տեսնել կը կարծէ։

([5]) Պավլօֆի հետ գրեթէ միաժամանակ (1904 – 5) Պէհթէրէֆ մեծ ջղաբանը (neurologiste) նմանօրինակ փորձերով միեւնոյն եզրակացութեան յանգեցաւ։ Ռուս երկու դպրոցները տենդոտ մրցակցութեամբ մը անդրադարձաբանութիւնը (Réfléxologie) հիմնեցին։ Պէհթէրեվ 1911ին իր «Psychologie objéctive» գործը հրատարակելով Առարկայական Հոգեբանութեան մը հիմը դնել կը յայտարարէր։

ինչպէս կը կարծէ Դիտապաշտ Հոգեբանութիւնը։ Հոգեկան կեանքի նախատարրերը, ինչ անուն ալ կրեն՝ ունակութիւն, բնազդ, ձգտում, զգացումներ կամ իմացականութիւն ու կամեցողութիւն՝ հակառակ իրենց առերեւոյթ պէսպիսութեան, էակին հակադարձութիւններն են, միջավայրէն եկած ազդեցութիւններու իբր պատասխան։ Անոնք էակին վարմունքի եղանակներն են: Երբ հոգեկան երեւոյթներու խորքը խուզարկենք, երբ զգացական վիճակներու վարի սանդխամատերը իջնենք, ու անգիտակցական կամ ենթագիտակցական ըսուած պահերու խոր մթութեան մէջ յածինք, պիտի տեսնենք որ հոն ծնունդ առնող բոլոր կողութիւնները արտաքին գրգիռներու հեռաւոր կամ մօտաւոր արձագանգն են միայն։

Տեսանք թէ ինչպէս պարզ գրգիռներէ և զգայութիւններէ անդրադարձներ կը կազմուին և կրկնուելով ու տպաւորուելով կ'արմատանան էակին մէջ։ Փոքրիկ օրինակով մը ցոյց տանք թէ ի՛նչպէս այդ տարրական անդրադարձները իրարու գործակցելով ու համադրուելով առաջ կը բերեն հոգեկան բարդ վիճակներ ու կը տնօրինեն էակին վարմունքը (comportement)։ Դիտեցինք թէ անուղեղ (décérébré) շուն մը բոլորովին անտարբեր էր իր շրջապատի անցուդարձին, որովհետեւ զուրկ էր ուղեղի այն մասէն ուր արտաքին գրգիռներէն թելադրուած անդրադարձները իրենց միայուն հետքը կը թողուն։ Եթէ անիկա անտարբեր է խարազանին շաչիւնին, բնականոն շուն մը արդէն կը դողայ, կը կծկտի, կը կաղկանձէ, կարեկցութիւն շարժող նայուածքներ կ'արձակէ, ինքնապաշտպանութեան համար փախչելու կամ յարձակելու փորձեր կ'ընէ։ Ասոնք բոլորը, ռեֆլեքսներ են։ Սակայն արդէն իրենց մէջ զանազանութեան մը, պէսպիսութիւն մը մտած է. ոմանք զգացական են (ցաւի նախազգացում, վախ, յուզում ևն.), ոմանք ալ իմացական են (յարձակելու կամ փախչելու մտածումը, օգտակար կամ վնասակարի գաղափարը ևն.)։ Ահա թէ ի՛նչպէս հոգեկան կամ պայմանադրական անդրադարձները համադրուելով վարմունքի բարդ վիճակ մը առաջ կը բերեն։

Առնենք հոգեբանական քանի մը հիմնական վիճակները։

Ունակութիւնները (Habitudes) ընելու և ըլլալու հաս-

տամ ու որոշ եղանակներ են։ Էակը կ'ընէ ու կը կրկնէ ա՛յն ինչ որ նպաստաւոր է իր գոյութեանը: Արարքներու այս կրկնութիւնները ի վերջոյ հաստատուն և որոշ շարժումներու կը յանգին, ինքնուրոյնութիւն կը ստանան և էակին նկարագիրը կը ձեւացնեն, անոր անհատականութեան և անձնականութեան (personnalité) ստորոգելիներէն կը դառնան։ Եւ եթէ ի նկատի ունենանք այն պարագան թէ ունակութիւնները էակին կեանքին գործունէութեան ամենախոշոր մէկ մասը կը կազմեն, այն ատեն պիտի ըմբռնենք թէ ինչքան մեծ է անոնց դերը մեր հոգեկան կեանքին մէջ։

Նմանողութիւնը (imitation) նոյնպէս հոգեբանական նախնական երեւոյթ մըն է։ Անիկա շատ մը պարագաներու մէջ ունակութենէն աւելի առաջ կուգայ, այն կերպով որ, ուրիշներու արարքները մեզի իբրեւ արտաքին գրգիռ կը ներկայանան — պայմանադրական գրգիռներ — և մենք ալ համապատասխան արտայայտութիւններ կամ անդրադարձներ կ'ունենանք։ Մանուկին սկզբնական բոլոր արարքներն ու շարժումները նմանողաբար եղած անդրադարձներ են, որոնք ունակութեան կը վերածուին հետզհետէ։

Բնազդները (instincts) դարձեալ անդրադարձներ, աւելի ճիշդը ժառանգականօրէն եկած ունակութիւններ են։ Եթէ անհատներու վրայ դիտենք զանոնք՝ ընդոծին (inné) և անձնական ըլլալ կը թուին, իսկ եթէ տեսակին (espèce) վրայ դիտենք, պիտի տեսնենք որ անոնք նախորդներէն յաջորդներուն փոխանցուած ու կայունացած վարմունքի (comportement) եղանակներ են։ Ունակութիւններն ու բնազդները հոգեկան իրողութիւններու առաջին տարրերն են, որոնց վրայ կը յենուն բարձրագոյն ըսուած իմացական երեւոյթները։

Յիշողութիւնը (mémoire) հիմնուած է հոգեկան կեանքի այս նախատարրերուն վրայ։ Նոր հոգեբանութեան համար՝ յիշողութիւնը ունակութիւնն իսկ է, անոր գիտակցուած ձեւը։ Արդարեւ յիշողութիւնը վերազարթումը կամ վերերեւումն է նախկին ստացումներու և ապրուած հոգեկան վիճակներու, հետեւաբար կրկնութիւն մըն է նոյն վիճակներուն, ուր վերյիշելու գիտակցական գործը կը նոյնանայ իր առարկային՝ ունակութեան հետ և կը կազմէ յիշատակը։ Առանց յիշողութեան մեր շահած ունակութիւններն ու բնազդները կորսուած պիտի ըլլային մեզի համար, մենք պիտի չունենայինք հոգեկան կեանք մը որ անցեալին երկարաձգումն է դէպի ներկան, կամ մեր կեանքը պիտի բաղկանար ներկայ վայրկեաններէ, բոլորովին անջատ ու անտեղեակ մէկ մէկէ, զուրկ տեւականութեան ու ամբողջութեան յատկութիւններէ։ Ինչպէս կը տեսնուի յիշողութիւնը իմացական կեանքի կազմաւորումի դաշտը կը ներկայացնէ։ Ասոր շրջանակին մէջ է որ նախապէս շահուած անդրադարձները՝ հոգեկան իրողութիւններ՝ նոր կերպարանքով մը կը ներկայանան, իբրեւ արտաքին աշխարհէն կտրուած ու հեռացած պատկերներ կամ մեր իմացողութեան մէջ ծնունդ առած յղացումներ, գաղափարներ։

Այս մասնաւոր փոխակերպութեան շնորհիւ է որ կը կազմուի հոգեբանական երեւոյթներու վերնագոյն խաւը, որովհետեւ Երեւակայութիւնը որ յիշողութեան մէկ ձեւն է, պատկերներ (images) կը գործածէ իր նոր կերտումներուն համար, իսկ Դատողութիւնը որ երկու եզրերու միջեւ եղած յարաբերութիւն մը ճշդող կարողութիւնն է, գաղափարներու (idées) վրայ կը յենու։ Առաջինները —պատկերները— իրենց իրական առարկայէն կտրուած ու անջատուած ձեւեր են, իսկ երկրորդները —գաղափարներ— ունակութիւններու և ըմբռնողութիւններու վերացեալ կամ symbolisé եղած հասկացողութիւններ են:

Դասական հոգեբանութիւնը մեծ տեղ մը կուտայ անգիտակցական կամ ենթագիտակցական վիճակներու, իբրեւ «հոգիին մութ կողմերը» ուր գիտակցութեան աչքը չի յածիր և չի լուսաւորեր անթիւ ու անհամար իրողութիւններ որոնք հոն կը վխտան։

Նորագոյն ըմբռնումը սակայն բոլոր անգիտակից կամ ենթագիտակցական վիճակները և Լայպնիցի «les petites perceptions» կոչած երեւոյթները մեր բնախօսական կամ հոգեկան անդրադարձներուն հետ կը նոյնացնէ, որոնք ինչպէս տեսանք անգիտակից ու ակամայ ներքին զգացողութիւններ էին։

Գիտակցութեան (Conscience) գալով՝ կարելի չէ զայն ներկայացնել առանց բնազանցական բացատրութիւններու դիմելու որոնցմէ սակայն ոեւէ՛ իրականութիւն կարելի չէ պատկերացնել։ Սակայն օգտագործելով ամենէն բարեբախտ բացատ-

բութիւնը որ նորագոյն հոգեբանութիւնը տուած է անոր՝ և որուն համեմատ «գիտակցութիւնը ա՛յն ծանօթութիւնն է որ մենք ունինք մեր հոգեկան վիճակներու մասին», պիտի համարձակէին թերեւս ոմանք ըսել թէ գիտակցութիւնն ալ անդրադարձ մըն է որ կը յենու հոգեկան նախնական վիճակներու վրայ։ Արդէն Դասական հոգեբանութիւնը բուն գիտակցութիւնը ենթագիտակցական վիճակներէ զատելու համար «Անդրադարձեալ Գիտակցութիւն», (*conscience réfléchie*) բացատրութիւնը կը գործածէր որ կը կարծենք թէ բոլորովին ալ աննպատակ չէ։

* * *

Շատ հարեւանցի այս ակնարկը անշուշտ անդրադարձաբան (*Réfléxologiste*) դպրոցի տեսութիւնը իր ամբողջութեան մէջ և արժանի կերպով ներկայացնելէ շատ հեռու է, ինչպէս Անդրադարձաբանութիւնը ամբողջ հոգեբանական հարցերը լուծելէ և սպառելէ հեռու է:

Սակայն հարկ է խոստովանիլ թէ մեծագոյն կամուրջն է որ ձգուեցաւ Հոգեբանութեան ու Բնախօսութեան միջև։ Գերման Վունտի և ամերիկացի Ճէյմսի օրերէն ի վեր, արդի հոգեբանութիւնը կը պարծէր որ իր բնախօսական հիմունքը գտած է, գիտական ու դրապաշտ դարձած է։ Սակայն իր դերը եղաւ հոգիին կամ հոգեբանական իրողութիւններուն կազմախօսական (*anatomique*) յենարան մը ապահովել. այն է ուղեղը. իսկ թէ հոգեկան իրողութիւնները ի՞նչպէս ծնունդ կ'առնեն ուղեղին մէջ՝ չէր կրցած հաւաստի կերպով պարզաբանել ու ապացուցանել։ Մնաց որ տեղ տեղ բնազանցական բացատրութիւններու ապաւինելէ հեռի չէր։ Ռուս դպրոցի հաստատած Ռէֆլէքսօլօժին ասոր է որ կը ձգտի։ Պայմանական անդրադարձներու ուսումը ապացուցուց թէ ուղեղը գերազանցապէս ձեւընկալ (*plastique*) հիւսուածք մըն է ինչպէս են մեր միւս հիւսուածքները, թէ ան հարուստ թանգարան մը չէ լոկ, և ոչ ալ միշտ յղացող ու ստեղծող՝ այլ առաւելապէս ստացող և իւրացնող գործարան մըն է։

Պավլօֆի մեթոդը ուղեղի վերի խաւերու ուսումնասիրութեան նոր միջոց մը և անոնց գործունէութեան նոր բացատրութիւն մը ընձեռեց, այն է թէ հոգեկան երեւոյթները ընդածին (*innée*) կարողութիւններ կամ ինքնեկ յատկութիւններ չեն, այլ կեանքի ընթացքին շահուած հակա-

դարձութեան (*réaction*) եղանակներ են։ Բնութիւնն ու ընկերութիւնը մեր ծնած օրէն մեզ կը կերտեն այնպէս ինչպէս որ ենք։ Այս տեսակէտով անդրադարձաբանութեան դերը հոգեբանութեան սահմաններէն դուրս ելլելով ընկերային, բարոյական, մանկավարժական ու իմաստասիրական մարզերու վրայ ալ կը տարածուի։(6)

* * *

Անդրադարձաբան դպրոցի ուղղակի ծնունդն է դարձեալ Պիհէյվիորիզմ ըսուած ուղղութիւնը որ առաւելապէս Ամերիկայի մէջ վարկ կը վայելէ և որ անդրադարձաբանութիւնը ուղղակի մարդկային իմացականութեան վրայ կիրարկելով գիտակցութեան վրայ հիմնուած հոգեկան իրողութիւններու տեղ *réaction*ի վրայ հիմնուած իրողութիւններ կ'ընդունի։ Իրեն համար հոգեբանական աշխատանքը ռէֆլէքսի մը համազօր է։ Հոգեկան բոլոր վիճակները էակին վարմունքն (*behaviour=conduite, comportement*) ու վերաբերումը արտայայտող երեւոյթներ են։ Մէկ խօսքով, Գիտակցութեան Հոգեբանութեան տեղ Վարմունքի Հոգեբանութիւն մը կը դնէ։

ՏՕՔԹ. Պ. ՄԱՆՈՒԵԼԵԱՆ

---

(6) Մասնաւորաբար յիշել կ'արժէ **հոգեկան հիւանդութիւններու** պարագան։ Ըստ անդրադարձաբանութեան՝ ասոնք հակադիր անդրադարձներու բախումէն առաջ կուգան: Մենք **սանձումի** կամ **արգելումի** (inhibition) օրէնքը տեսանք պայմ. անդրադարձներու կազմութեան մէջ. կարելի է կենդանիին վրայ միաժամանակ երկու հակոտնեայ անդրադարձներ առաջ բերել՝ որոնք սակայն զիրար կը վանեն, ու կենդանին կ'այլայլի ու կը շփոթի: Արդ, մարդոց մէջ ալ շատ յաճախ հակադիր յուզումներ, հակոտնեայ ցանկութիւններ, կիրքեր, կամեցողութիւններ եւն. միաժամանակ կ'արթննան եւ զիրար կը չեզոքացնեն կամ կը վանեն։ Այս հակադիր վիճակներու բախումէն է որ առաջ կուգան հոգեկան անհաւասարակշիռ վիճակներ եւ հիւանդութիւններ (nevroves, psychoses)։

Freud այս մասին ուրիշ տեսութիւն մը ունի որ **Ֆրէօյդիզմ** անունով յայտնի է։ Ըստ այս տեսութեան՝ բարոյական նկատումներու եւ ընկերային արգելքներու պատճառաւ կեանքի մէջ չիրականացած իղձերու, կիրքերու, բնազդներու եւ յուզումներու մեծ թիւ մը ետ կը մղուին եւ մեր ենթագիտակցութեան մէջ կը թաղուին (refoulement) մանկութեան առաջին օրերէն սկսեալ։ «Ետ մղուած» այս հոգեկան իղձերը չեն կորսուիր, անոնք շատ յաճախ **երազներու** ձեւին ներքեւ կը կենդանանան ու կ'ապրուին, երբեմն ալ հոգեկան ցնցումներ առաջ կը բերեն որոնց psychose կ'ըսենք։ Ֆրէօյտի մեթոդը psychanalyse կ'ըսուի որ քառորդ դարէ ի վեր մեծ աղմուկ եւ վիճաբանութիւններու դուռ բացած է։

ՎՐԻՊԱԿ.—253 էջի վրայ, վերէն սկսեալ 5րդ տողին սկիզբը **նաւ** պէտի ըլլայ **նա**;

ՄԷՆԴԵԼԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ժառանգականութեան առեղծուածը վերջին 30 տարիներու ընթացքին արտակարգ կարեւորութիւն ստացաւ և փորձի ու դիտողութեան միջոցաւ այնքան տուեալները բազմացան, որ ի վերջոյ կենսաբանութեան մը ժառանգականութեան վերաբերեալ նոր գիտութիւն մը կազմուեցաւ սերոյթաբանութիւն (génetique) անունով։ Ժառանգականութիւնը կարելի է դիտել իբրեւ ազդակ մը, որ կ'աշխատի նմանութեան սկզբունքը փրկել փոփոխութիւններու անիշխանութեան մէջ։ Ամէն էակ կը ծնի նախորդէ մը և կ'սկսի մէկ բջիջով, որ հօրենական ու մօրենական տարրերու միացումով չինուած է, այն պարագային, երբ բազմացումը կը կատարուի սեռային եղանակով։ Իւրաքանչիւր ծնուողի լինելակերպը ամբողջովին կախում ունի սաղմնաբջիջի (germe) սկզբնական կազմութենէն։ Այս բջիջը յաջորդաբար կիսուելով ու իրմէ ծնածներուն մէջ կրկնուելով՝ կը գոյանայ բջիջներու գանգուած մը, որ կը վերածուի հիւսուածք-գործարաններու, և վերջապէս օրկանիզմի։

Արդ ի՞նչ միջոցով և ի՞նչպիսի մեքենականութեան շնորհիւ կարելի կ'ըլլայ իրականացումը կրկնութիւններու օրկանական այս կամ այն ձեւերուն, այսինքն պահպանումը, նաև փոխանցումը յատկանիշներու (caractères) ամբողջութեան սերունդներու մէջ. խօսքը կը վերաբերի այն ձրգտումին, որ անխուսափելի կը դարձնէ ապահովելու մարդէն՝ մարդու յատկութիւններով ծնունդներ, շունէն շան, հաւէն՝ հաւու ելն.։

Ուսումնասիրելու համար ժառանգաբանական իրադարձութիւնները, կենսաբանները վերլուծական մեթոտ մը կը կիրարկեն որ կը կոչուի խառնածնում (hybridation), զուգաւորելով բոյս թէ կենդանի անհատներ, որոնք միեւնոյն տեսակին պատկանելով հանդերձ, խիստ որոշ յատկութիւններով կը տարբերին իրարմէ, ինչպէս նաև խաչաձեւելով նոյն իսկ երկու տարբեր տեսակներու (espèces) պատկանող նմոյշներ։ Փորձերու նպատակն է զանազան յատկանիշեր դէմ առ դէմ բերելով, անոնց փոխադարձ վերաբերմունքը պարզել ժառանգական իմաստով։ Այս խաչաձեւումներէն (croisements) սերած սերունդները խառնածին (hybride) կ'ըսուին։ Կենսաբանութիւնը այս խառնածիններու ուսումնասիրութիւնով յաջողեցաւ արծարծել ժառանգականութեան վերաբերեալ գրեթէ բոլոր արմատական հարցերը։

Խառնածնումի աշխատանքներու հիմը դրուած է 1860 թուականին. Նոդէն (Naudin) Ֆրանսա, Մէնտէլ (Mendel) Աւստրիա, երկուքն ալ գրեթէ նոյն հաւաստումները ըրած են, բայց, մինչդեռ Նոդէն տարուած էր աւելի խնդիրներու լուծումը սաղմնաբջիջներու ներքին հնարաւորութիւններու մէջ փնտռելով, Մէնդէլ, օգտագործեց վիճակագրական գործելակերպը, փորձնական հետեւանքները մատնանշելու համար և այնպիսի յստակութեամբ կարողացաւ երողութիւնները ի յայտ բերել, որ յաջողեցաւ ժառանգական փոխանցումի սկզբունքները ճշդել և օրէնքներ մշակել, որոնք իր անունով կոչուեցան Մէնդէլի օրէնքներ։

Մէնդէլականութեան էութիւնը ըմբռնելու համար օրինակ առնենք Անդալուզեան կապոյտ փետուրներով հաւերու մէկ տեսակը, որոնք զուտ ցեղ մը չեն ներկայացներ, յառաջ եկած ըլլալով սեւ և ճերմակ երկու տարբեր մաքուր ցեղերու խաչաձեւումէն (croisement)։ Խառնածիններ են, և իրենց կապոյտ գոյնը միայուն հանգամանք չունի, մինչ մաքուր ցեղերու յատկանիշերը անխառն զուգաւորումներու մէջ, նոյնութեամբ չարունակաբար կը կրկնուին սերունդներու ընթացքին։ Խառնածինները մէկը միւսի հետ զուգաւորելով՝ ընդհակառակը կ'ստացուին էակներ, որոնցմէ մաս մը կապոյտ են, ինչպէս ծնողները, ուրիշներ ճերմակ կամ սեւ՝ մեծ հօր և մեծ մօր նմանողութեամբ. այսինքն թոռներուն մէջ վերերեւում մը նախնիքներու յատկանիշերուն։ Ստիպուած ենք եզրակացնել թէ սեւ ու ճերմակ յատկանիշերը միանալով և տալով կապոյտ միջին գոյն մը, վերջնականապէս չեն չքանար իրարու հետ լուծուելով, այլ կը պահեն ինքնութիւննին և ի հարկին կրնան կրկին իրարմէ

թաժնուիլ ու վերստանալ իրենց նախկին անկախութիւնը։

Աւելի դիւրըմբռնելի դարձնելու համար՝ յատկանիշները փոխարինենք տառերով. սեւը Ս, ճերմակը Ճ. այս երկու զատ զատ յատկանիշներով ենթականերու բեղմնաւորումէն կը ծնի խառնածին մը, որ իր մէջ կը պարունակէ Ս և Ճ միութիւնը Ս×Ճ=ՍՃ։ Իսկ երբ խառնածինը խառնածինի հետ զուգաւորուի, այս անգամ սերունդին մէջ կ'երեւան զուտ Ս-եր՝ սեւեր, զուտ Ճ-եր՝ ճերմակներ, ինչպէս նաև Ս և Ճ-ով խառն անհատներ, այսինքն կապոյտներ։ Այս ճերմակները և սեւերը անխառն, մաքուր ցեղեր են ինչպէս իրենց նախածնողները, այնպէս որ ճերմակը ճերմակի հետ զուգաւորելով՝ ճերմակներու անվերջանալի շարք մը կ'արտադրուի՝ և սեւը սեւի հետ։ Իսկ կապոյտներէն ինչպէս միշտ՝ կ'առեղծուին ճերմակ, սև և կապոյտներ և այսպէս շարունակ սերունդներու յաջորդականութեան մէջ։ Սակայն ի՞նչպէս բացատրել այս երեք գոյներու միաժամանակ ներկայութիւնը խառնածիններուն մօտ։ Պէտք է դիմել հօրմէ և մօրմէ զատուած և, սաղմնաբջիջը ձեւացնող երկու՝ արու և էգ սեռաբջիջներու բաղկացութեան։ Յատկանիշները Ս. Ճ. և կամ ուրիշներ այնպէս մը բաշխուած կ'ըլլան սեռաբջիջներու մէջ որ իւրաքանչիւր բջիջ չի կրնար պարունակել երկու հակադիր յատկանիշներ. ուրեմն կ'ըլլան առանձին Ս և առանձին Ճ ունեցողներ, արդ՝ արու խառնածինը կ'ունենայ Ս և Ճ երկու տեսակի արու սեռաբջիջներ և էգը՝ էգ։ Բեղմնաւորումի ժամանակ, սեռային այս տարբեր տուեալները դէմ առ դէմ գալով, երկ երկու պիտի միանան. միացումը տեղի կ'ունենայ ըստ դիպուածի օրէնքներու և իր բնոյթը կախում ունի հանդիպումներու բաղդէն։ Իւրաքանչիւր արու կամ էգ սեռաբջիջ հաւասար հնարաւորութիւն ունի հանդիպելու ինչպէս իր նմանին, այնպէս ալ իր հակադիրին։ Առնենք 4ական սեռաբջիջներ արու և նոյնքան էգ, որոնցմէ կէսը Ս ունին և կէսը Ճ. հաւանականութիւնը այն պիտի ըլլար, որպէսզի անոնք միանային հետեւեալ ձեւով՝

Արու և էգ Ս-երը իրար հանդիպելով, պիտի տան ՍՍ։
Արու և էգ Ճ-երը միանալով՝ ՍՃ (խառնածին),
Արու և էգ Ճ-երը՝ զուտ ՃՃ (ճերմակ).
Արու Ճ և էգ Ս կրկին անգամ՝ ՃՍ (խառնածին);

Այսպէս կը գոյանան 4 սաղմեր, մէկ սեւ, մէկ ճերմակ, 2 խառնածին — այսինքն ընդհանուր գումարին մէջ կէսը զուտեր՝ քառորդական հաշուով և կէսը խառնածիններ. միայն թէ փորձը որքան շատ թիւով անհատներու վրայ կատարուի, այնքան աւելի համեմատութիւնը ճշգրտօրէն երեւան կուգայ։ Այսքանը կը բաւէ կարենալ ցոյց տալու համար Մէնտելականութեան հիմնական իրողութիւնները, այն է՝ տարբեր յատկանիշերով մաքուր ցեղ անհատներու զուգաւորումէն ծագած առաջին սերունդը խառնածին է և բոլորը միատեսակ. մեր օրինակին մէջ սեւէն և ճերմակէն՝ ամբողջովին կապոյտներ կրնային ծնիլ. երկրորդ, որ խիստ կարեւոր է, խառնածինին մէջ երեւոյթապէս միացած յատկանիշները իրարմէ կը քակուին և անոնցմէ ծնածներուն միջեւ այլատեսակութիւն կը մտնէ, իրենց հօր և մօր նմանողներէն զատ. այս անգամ կ'ըլլան անհատներ ալ, որ մեծ հօր և մեծ մօր կը քաշեն, և վերջապէս յատկանիշները կը փոխանցուին թուական որոշ կանոնաւորութեամբ։ Սակայն պէտք է նոյնքան գիտնալ թէ խառնածինը ամէն անգամ միջին որ և է արտաքինով չէ որ կը ներկայանայ, այլ կրնայ ուղղակի ծնողներէն մէկուն նմանիլ, բայց այդ չի նշանակեր, որ այդ զաւակը դաւաճանած է խառնածնութեան սկզբունքին. եղածը պարզապէս ժառանգուած յատկանիշներէն մէկուն գերակայութիւնն (dominance) իսկ միւսին՝ ժամանակաւոր սքօղումն է (recessivité), որովհետեւ թաքնուող յատկանիշերը անխուսափելիօրէն կը վերերեւան խառնածիններու զաւակներուն մէջ, համապատասխան Մէնդէլի օրէնքին։ Այսպիսով առհաւական (atavique) երեւոյթները, այսինքն նախնիքի մը որ և է յատկութեան յանկարծակի երեւումը թոռներուն վրայ, բացատրուած կ'ըլլան խառնածնումի սկզբունքով։ Ցոյց տրուած օրինակը խառնածնումի տարրական փորձերէն է, կարելի է փոխանակ մէկի շատ մը իրարմէ տարբեր յատկանիշեր գործողութեան մէջ դնել ու ձեռք բերել բազմազան արդիւնքներ, որոնց իսկութիւնը կախուած է պայմանաւորուած յատկանիշերու քանակէն ու որակէն։

Անհրաժեշտ է յիշատակել, որ Մէնդելականութիւնով ընդհանուր ժառանգականութեան հարցը իր ամբողջութեան մէջ չէ որ կը չօշափուի, այլ միակողմանի խորացման կ'են-

թարկուին անհատական տարբերութեան արտայայտութիւնները, բայց այսուամենայնիւ գիտնալու է թէ մէկուն ուսումնասիրութիւնը կը նպաստէ միւսին բացատրութեան, որովհետեւ վերջ ի վերջոյ անհատական թէ ընդհանուր՝ ժառանգականութեան ամէն լուծում սաղմնաբջիջի մէջ փընտըռելու է, և քանի որ մեզ կը պակսին ուղղակի միջոցներ գաղտնիքին թափանցելու, ուստի կամայ ակամայ ստիպուած ենք սահմանափակուիլ խառնածնումի ցուցմունքներով՝ իբրեւ միակ փորձնական հնարաւորութիւն, ցնոր՝ գիտական նուաճումներ:

Մէնդելական վարկածը, որ սերոյթաբանական վիճակագրութիւններու վրայ ակներեւօրէն հիմնաւորուած է, կը մղէ մտածելու թէ դիտուած ժառանգական յատկանիշերը բջիջներուն մէջ պէտք է որ ունենան զիրենք ներկայացնող ժառանգական մասնիկները և անոնք են, որ սերունդներու հեռանկարի վրայ անկորնչելի են ու կը պահեն իրենց ինքնութիւնը, մերթ միանալով յօրինելու համար այս կամ այն ձեւը, մերթ անջատուելով գործելու համար բաժան բաժան և մերթ պարզապէս իրենց ինքնութիւնը թաքցնելով։ Ահաւասիկ այս պարբերական անջատումներու, միացումներու և չեզոքացման կարելիութիւնները կը կազմեն բուն առանցքը բովանդակ ժառանգականութեան։

Կենսաբանները ուսումնասիրելով երկու զուգաւորուող էակներու զաւակները, կ'աշխատին թափանցել սեռաբջիջներու բովանդակութեան։ Յայտնի է, որ բջիջի մը կարեւոր մասերն են՝ բջիջանիւթը (cytoplasme) և անոր մէջ կորիզը (noyau)․ երկուքն ալ քիմիապէս գրեթէ նոյն շաղախներն են։ Բջիջները կը բազմանան կիսուելով և կիսումի միջոցին կորիզի մէջ ուշագրաւ անցուդարձեր տեղի կ'ունենան։ Կորիզանիւթը (nucléoplasma) զանազան բեկորներու կը վերածուի քրոմոզոմ chromosomes) կոչուող։ Իւրաքանչիւր կենդանական և բուսական իրեն յատուկ քրոմոզումներու որոշ անփոփոխ թիւն ունի․ օրինակ այդ թիւը մարդու մօտ 47 է, ձի՝ 30, ճագար՝ 22, վայրի վարդ՝ 14 եւլն։ Նախքան բջիջի կիսուիլը, որքան որ քրոմոզոմ կայ այդ բջիջի կորիզի մէջ, բոլորն ալ երկարութեան ուղղութեամբ կը ճեղքուին, և երկուքի կը բաժնուին, որով կ'ստացուի մայր բջիջի քրոմոզոմներու քանակի կրկնապատիկը․ անոնք երկու

խումբեր կը ձեւացնեն և իրարմէ կը զատուին ճիշդ այն միջոցին, երբ բջիջանիւթը երկու հատուածի կը վերածուի․ ուրեմն այս նորակազմ բջիջները իրենց բովանդակութեամբ մէկ մէկ վերարտադրութիւնն են նախորդին։ Այլ է սեռաբջիջներու պարագան․ անոնք սովորական բջիջներու նման ամբողջ չեն, որովհետեւ եթէ ամբողջ ըլլային, իրենցմէ ծագում առնող սաղմնաբջիջներու քրոմոզոմները անբնականոն համեմատութիւն մը պիտի առնէին․ օրինակ մարդու մօտ փոխանակ 48ի, պիտի ըլլար 96, 96ը պիտի դառնար 192 և այս ընթացքով քրոմոզոմներու բազմացումը պիտի յանգէր կատարեալ անհեթեթութեան։ Բայց քանի որ մարդու քրոմոզոմները անշեղօրէն միշտ կը պահեն իրենց հաստատուն սահմանուած չափը՝ 48ը բոլոր սերունդներու տեւողութեան, անհրաժեշտ էր խորհիլ գործակերպի մը մասին, որ ինքնաբերաբար իւրաքանչիւր բեղմնաւորումէ առաջ կանոնաւորէր քրոմոզոմներու թիւը։ Սեռային գեղձերու բջիջները բաժանումի ուրոյն եղանակ մը ունին․ քրոմոզոմները չեն կիսուիր, իրենց ամբողջականութիւնը կը պահեն, այլ միայն երկու խումբի կը զատուին հաւասար քանակութեամբ այսինքն եթէ 48 է, 24 մէկ կողմ և 24ը՝ միւս, այսպիսով կը կազմուի կէսական արժէք ունեցող բջիջներու շարք մը սեռաբջիջ անունով։ Բեղմնաւորումի ատեն արու և էգ կիսաբջիջներու իրար միացումով է որ կ'ամբողջանայ սաղմաբջիջի քրոմոզոմներու թիւը։ Ամէն անգամ նոյն գործողութիւնը կրկնուելով՝ հնարաւոր կ'ըլլայ ապահովել քրոմոզոմներու թուային կայունութիւնը․ և քանի որ ամէն տեսակ (espèce) բոյս թէ կենդանի իրեն յատուկ քրոմոզոմներու դրութիւնն ունի, բնական է հետեւցնել թէ նմանութիւններու պահպանման և քրոզոմներու քանակային յարատեւութեան միջեւ սերտ առնչութիւն կայ։ Ահա այս մտածումէն մեկնելով՝ ստեղծուեցաւ ժառանգականութեան քրոմոզոմային տեսութիւնը, (théorie chromosomiale de l'héredite) որ ժառանգական յատկանիշներու աշխատանոցը կը նկատէ կորիզը և իր քրոմոզոմները։ Առաջնորդուելով այն ենթադրութենէն թէ իւրաքանչիւր յատկանիշ կապուած է բջիջի մէջ որոշ մասնիկներու, քրոմոզոմները համարուեցան մէկ մէկ հաւաքածոյներ, նման բաղադրիչներու, որոնց՝ գիտութիւնը ծին (gène) անունը կուտայ և որոնց ի՛նչ ըլլալը բա-

ցատրուած։ Իրաւ է թէ այս ուսմունքը Մէնդէլի գաղափարներէն ուժ առաւ, սակայն իրական մշակողը և վերջնական ու ճշգրիտ վիճակի մէջ վերածողը Վայսման (Weismann) եղաւ։ Ներկայիս բազմաթիւ կենսաբաններ գործի լծուած են այս ուղղութեամբ հետախուզելու ժառանգական կառուցուածքի կնճիռը։ Մասնաւորապէս աչքի կ'իյնայ ամերիկացի Մորկան, Morgan) իր անթիւ հնարամիտ փորձերով, կատարուած դրոզոֆիլ (drosophile) ճանճերու վրայ։ Ասոնք փտած պտուղներու ճանճեր են, որ բազմաթիւ ցեղեր ունին ու արագ կը բազմանան, որով կարճ ժամկուան մէջ դիւրին կ'ըլլայ զանազան խաչաձեւումներով սերունդներ հասցնել։ Այս փորձերը կը ձգտին ճշդել քրոմոզոմները կազմող ծիներու դասաւորումը ու անոնց յարաբերութիւնները, որոշելու համար թէ յատկանիշը ի՞նչ մասնիկի կը համապատասխանէ և ի՞նչ եղանակով կը ժառանգուի։ Մորկան և իր հետեւորդները համոզիչ հիմերու վրայ դրին քրոմոզոմային տեսութիւնը, որովհետև յաջողեցան տեսականութիւնը արդարացնել փորձնական արդիւնքներով, այսինքն նախ քան կատարուելիք զուգաւորումը, կարելի կ'ըլլայ առաջուց նախատեսել գալիքը ըստ քանակի և որակի։ Պէտք է աւելցնել թէ քրոզոմային ուսումնասիրութիւնը որքան փորձնական միջոցներով, նոյնքան բջիջաբանական հետազօտութիւններով հաստատուած ու ստուգուած է։ Այս վարդապետութիւնը կը յաւակնի մինչև անգամ տեսակներու բազմապիսութիւնը մեկնաբանել, կապելով զանոնք քրոմոզոմներու փոփոխութիւններուն, հասակի, ձեւի, թիւի համաձայն: Հիւկօ տը Վրիսի անակնկալ պոռթկումներով երեւան եկող միւթասիոնները, որ տեսակներու մէջ նորութիւններ կը մուծեն, մէկ օրինակը կամ հետեւանքը կը նկատուին այս կարգի ձեւափոխութիւններուն։ Երկար տարիներ կենսաբաններ աշխատած են արհեստական միջոցներով, փորձնապէս ծնունդ տալ միւթասիոններու, գործածելով զանազան դրդիչներ այլ և այլ կենդանի մարմիններու վրայ, մինչդեռ Հիւկօ տը Վրիս կը մերժէր արտաքին ազդակներու միջամտութիւնը (ճանչնալ)։ Վերջապէս 1927ին Միւլլէր (Müller) յաջողեցաւ x կամ ռադիումային ճառագայթներու ներգործութեամբ կենդանիներու և բոյսերու մէջ միւթասիոններու յաճախականութիւնը զգալապէս

բարձրացնել: Այս անգամ ալ բջիջաբանական հետազօտութիւնները եկան հաստատելու որ նորէն քրոմոզոններն են ազդուող ու փոխուողը։

Իբրեւ ամբողջացում կարելի է ըսել թէ որքան ժամանակ որ քրոզոմներու կարգ ու սարքը անխախտ կը մնայ, նմանութիւններու յարատեւութիւնը ապահովուած է, իսկ եթէ պատահի որ ո և է ազդակի ներգործութեամբ ներքին անկանոնութիւններ ծայր տան քրոմոզոմներու կեանքի մէջ, ասոնք կ'ունենան իրենց անխուսափելի հետեւանքները, ծնունդ տալով աւելի կամ պակաս զգալի փոփոխութիւններու։ Ու որչափով որ բջիջի կորիզը նկատեցինք ժառանգականութիւնը ներկայացնող իսկական գործարանը (organe), բայց և այնպէս մոռնալու չէ ամբողջական բջիջանիւթի նշանակութիւնը։ Կորիզ և բջիջանիւթ այնքան սերտօրէն կապուած են իրարու իրենց կենսական գործառնութիւններով, որ վերջինին մասնակցութիւնը անխուսափելի կը հանդիսանայ։ Եթէ գիտութիւնը մէկի մասին կարողացեր է անջատաբար շօշափելի իմացութիւններ դիզել, ընդհակառակը միւսի վերաբերմամբ, անոր ճշմարիտ պաշտօնը մատնանշող տուեալներու հանդէպ մնացեր է խոր անյայտութեան մէջ։

Գալով մարդուն, մարդկային տեսակը անմատչելի է Մէնտելեան փորձարկութիւններու, որովհետեւ զոյգերու բեղմնաւորումը սահմանափակ է և մարդու արտադրումը խիստ դանդաղ. մինչդեռ կարճ ժամանակուան մէջ սերունդներու արագ ու առատ բազմացումն է որ կրնայ նորանոր ապացոյցներ հայթայթել միշտ աւելի դրական եզրակացութիւններու հասնելու համար. սակայն և այնպէս կենդանիներու թէ բոյսերու մարզին մէջ, փորձերէ հանուած հետեւութիւններ կրնան մեզ ուղեցոյց ծառայել մարդկայինի նկատմամբ ալ նոյն հաշիւներով չարժելու։ Դժուարին հարցարկութիւններով (enquêtes) ձեռք անցուած ծանօթութիւններ կը հաստատեն թէ բնականոն, ինչպէս և անբնականոն ու հիւանդագին յատկանիշերու ժառանգումը կը կատարուի ըստ Մէնդելի օրէնքներու. այդպէս են օրինակ կարգ մը մորթային և արեան հիւանդութիւններ, թեփամորթութիւն (ichtyose) ջրարիւնութիւն (hémophilie) ևն., որոշ պակասաւորութիւններ՝ բազմամատութիւն (polydac-

tilie) հակառակը՝ դալտոնականութիւն (daltonisme), գիշերակուրութիւն (héméralopie), ինչպէս և զանազան գոյնի ցեղերու արիւնախառնումներէ առաջ եկած արդիւնքները, են.։ Ժառանգականօրէն օրինակացուած հիւանդութիւններու և պակասաւորութիւններու թիւը շատ է. անգամ մը խուրացուելով ժառանգական մեքենային կողմէ, ասոնք բնականոն և առողջ յատկանիշներու պէս կը փոխանցուին զաւակէ զաւակ, երբեմն ժամանակաւորապէս կորսուելով և երբեմն վերյայտնուելով մէկ կամ աւելի սերունդներ վերջ, որով կը հանդիսանան մշտատեւ և անանցանցելի գործեր։ Թէ ինչպէս տեղի կ՚ունենայ այս զարտուղութիւններու մուտքը ժառանգական յորձանքին մէջ, մասնաւոր քննութեան կը կարօտի — ուստի այս առթիւ բաւականանք միայն նշմարելով, թէ բոլոր մարդկային արատները իրենց սկզբնաւորութեամբ այս կամ այն կերպ կապ ունին ամենայն հաւանականութեամբ հիւծախտի, սիֆիլիսի և ալքոլամոլութեան նման չարիքներու հետ, ասոնք իրենց հետ կը բերեն որոշ օրկանական խաթարումներ, որոնց անդրադարձները ժամանակի ընթացքին կը յանգին զանազան ախտաբանական արտայայտութիւններու։

Ներկայիս Մէնդելի սերոյթաբանական փորձերը, իրենց վիճակագրութիւններով՝ միակ միջոցներն են ժառանգականութեան վերաբերեալ գիտական պրպտումներ կատարելու. կարելի է աւելցնել թէ շնորհիւ այս մեթոտին, ժառանգական բովանդակ կալուածը վերածուած է միանգամայն վերլուծելի ամբողջութեան մը, ուր մանրիկներու կամ ժառանգանիշներու հնարաւոր բազմապիսի խաղարկութիւններով գիտութիւնը վաղ կամ ուշ ինքզինքը պիտի գանէ ամենաարտասովոր յայտնութիւններու հանդէպ։

ԷԼԻԶ ԳԱՎՈՒՔՃԵԱՆ ԱՅՎԱԶԵԱՆ

ԳԻՍԱՒՈՐՆԵՐԸ

Գիսաւորները տիեզերքի ամենէն տարօրինակ ու եզական մարմիններն են։ Մինչդեռ մոլորակները իրենց ձեւը չեն փոխեր ու միակերպ շարժում ունին Զոդիակոսին մէջ, ընդհակառակը գիսաւորները իրարմէ բոլորովին տարբեր, տարօրինակ ու փոփոխական ձեւեր ունին. անսպասելի վայրկեանի մը մէջ յանկարծակի կ՚երեւին երկնակամարին ուեւէ մէկ կէտին վրայ ու իրենց գծած ծիրերը աներեւակայելի կը թուին մեզի, այնպէս որ, մարդոց երեւակայութիւնը գրգռած ու երկար ատեն սնոտի վախեր ներշնչած են։ Անցեալի սերունդները գերբնական նշաններուն մէկ յայտնութիւնը կը նկատէին գիսաւորները ու իրենց երեւակայութիւնը անոնց ձեւին մէջ հրաշէկ սուրեր, դանակներ, արիւնոտ կացիններ, նիզակներ, մխչաններ, գազանային երախներ, մողէսներ, մարդկային դէմքեր եւն. կը պատկերացնէր։ Այս պատճառով գիսաւորի մը երեւումը մեծ սարսափ կը պատճառէր։ Ամէնէն լուրջ պատմագիրներն անգամ նշանաւոր դէպքերու ազդարարը նկատած են զանոնք։ Այսպէս հաւատացած են Ագիլլայի, Կոստանդիանոսի, Լուդովիկոս Ա.ի մահերէն առաջ։ Իսթանպուլի՝ Խաչակիրներու կողմէ գրաւումէն առաջ, երեւցած գիսաւորներ և երբեմն ալ անգոյ գիսաւորներ յերիւրուած են, ինչպէս Շառլմանեի մահուան՝ առթիւ։

1528ին երեւցած գիսաւորի մը մասին խօսելով Ամպրուազ Փառէ, կը գրէ. «Այս գիսաւորը այնքան սարսափելի էր ու ժողովուրդին այնքան վախ պատճառեց որ կարգ մը մարդիկ մեռան, իսկ շատեր ալ վախէն հիւանդացան։ Շատ երկար եղող պոչը արիւնի գոյն ունէր և արձակած լոյսին մէջ մեծ թիւով կացիններ, դանակներ, ժանտատեսիլ մօրուքով ու ցցուած մազերով դէմքեր կային»։

1456ի 29 Մայիսին կ՚երեւէր գիսաւոր մը, երբ արե-

ներք և արեւմուտք ստորագրուած զիրար ընաջնելու կը պատրաստուէին։ Արեւմուտքի մէջ տակաւին Իսթանպուլի գրաւման ահեղ տարափը չէր փարատած։ Ֆաթիհ Պելկրատը պաշարած էր, ամբողջ Եւրոպա կը դողար Քրիստոնեայ աշխարհին սպառնացող վտանգին առջեւ։ Յունիս ամսուան մէջ գիսաւորը արիւնի կարմիր գոյնով մը կը փայլէր, շատ խոշոր էր ու իր երեւոյթը՝ սարսափեցնող։ Մահմետականք խաչ մը տեսնել կ'երեւակայէին գիսաւորին մէջ, մինչդեռ Քրիստոնեաները եաթաղան մը, նկատելով զայն աստուածային բարկութեան մէկ նշանը։ Calixte Գ. Պապը, ամբողջ Քրիստոնեայ աշխարհին հսկումներ կատարել տուաւ, գիսաւորին պատճառելիք չարիքը հեռացնելու համար։

Այս թուականէն է որ մնացած է լատին եկեղեցիներու մէջ անժելիւսի սովորութիւնը։ Նմանօրինակ պարագաներ կարելի է յիշել պատմութեան մէջ, օրինակ 1811ի գինիներու ընտիր բերքը, Նափոլէոնի դէպի Ռուսիա արշաւանքը, այն տարւոյն մէջ երեւցած գիսաւորի մը վերագրած են։

Այս առթիւ պէտք չէ մոռնալ նաեւ աստղահմայները, որոնք մեծապէս օգտուած են գիսաւորներու երեւումէն, որոնք զանազան ցաւեր ու չարիքներ, մահ կամ աղէտ կ'ազդարարէին երբ գիսաւորը երեւար։ Խոյ՝ պատերազմ, կարիճ՝ մարախի անձրեւ և կամ օձի առատութիւն։ Իսկ Կոյս համաստեղութեան մէջ երբ գիսաւոր մը տեսնուէր, մանաւորաբար կիներու համար աղէտալից ու մեծ ցաւերու նշան էր։ Գիսաւորի մը երեւումը անուանի մէկու մը մահը կը ցուցնէր։ Նմանօրինակ պարագայի մը մէջ էր որ Colonne աստղահմայն Վօլթէրի՝ 32 տարեկանին մեռնիլը գուշակած էր, և սակայն Վօլթէր չմեռաւ նոյն տարին ։

*
* *

Հիները, որոնց համար արեգակնային դրութիւնը աւելի կամ նուազ չափով տիեզերքը կը համարուէր, կը վիճէին թէ պէ՞տք էր երկնային մարմիններուն շարքին դասել գիսաւորները թէ ոչ։ Արիստոտէլի վարդապետութեան համաձայն գիսաւորները երկնային մարմիններ չէին կրնար ըլլալ, քանի որ երկինք միայն բոլոր անեղծ ու անյեղլի իրեր կը պարունակէր։ Որով Արիստոտէլ երկրային մարմիններուն մէջ կը

դանոնք, նկատելով փոփոխական ու վաղանցուկ տեսիլներ, հողէն կամ ջուրէն գոյացած գոլորշիներ, որոնք կրակէ գունտին մէջ կը մխանային վերջապէս այրելով հատնելու համար։ Նոյնը կը խորհէր Հերակլիտ, որուն համար գիսաւորները բարձր ամպեր էին լուսաւորուած վարէն դէպի վեր։ Այս վարկածը Միջին Դարու և Վերածնունդի Արիստոտէլեան դպրոցին մէջ երկար ատեն ի պատուի եղած է։ Եւ սակայն ոչ միայն Արիստոտէլի ժամանակակից և կամ անոր յաջորդող փիլիսոփաներէ ոմանց համար՝ այլեւ անկէ շատ առաջ, Եգիպտացւոց ու Քաղդէացւոց համար գիսաւորները երկնային մարմիններ ըլլալէ չէին դադրած։ Մանաւորաբար Քաղդէացիք մոլորակներու շարքին մէջ կը դասէին զանոնք։ Պիւթագորաս գիսաւորները Փայլածուին նման աստղեր՝ իսկ Զենոն աստղերու կուտակումէ մը ձեւացած կը նկատէր զանոնք։

Քրիստոսէ 3 դար առաջ, Սարպոն պատմիչը, կարգ մը գիսաւորներու միգամածային երեւոյթը կը բացատրէր, ըսելով թէ անոնք աստղեր են շրջապատուած ամպով մը որուն մէջէն իրենց ակարացած լոյսը կը մղուի, եղջիւրէ կանթեղի մը մէջ վառող բոցին պէս։

Հիներու զանազան կարծիքները մինչեւ ԺԷ դար աւելի կամ նուազ փոխուած ձեւով և երբեմն ալ գրեթէ նոյնութեամբ դարձեալ հրապարակ նետուած են, մոռացութեան մատնելով սակայն Քրիստոսի Ա. դարուն ապրող, Սենեկայի մէկ գործը (questionum naturalium) որուն մէջ առաջին անգամ ըլլալով, կ'ըսէ թէ անոնք մթնոլորտային երեւոյթներ չեն, քանի որ ոչ ալ փոթորիկէն կ'ազդուին և իրենց շարժումը կատարեալ կանոնաւորութեամբ կը կատարեն, որով անոնք մոլորակներուն նման երկնային մարմիններ են։ Գալով անոնց Զոդիակոսին մէջ չգտնուելուն մասին եղած առարկութեան, կը պատասխանէ ըսելով՝ միթէ ստեղծողին թոյլատրուած չէ՞ աստղերը երկնակամարին վրայ զետեղել իրեն հաճոյ թուած տեղը։ Եւ սակայն Սենեկա մեզի համար հետաքրքրական կը դառնայ երբ գիսաւորներուն, միւս բոլոր երկնային մարմիններուն պէս, շրջանակային շարժում մը ունենալը հաւանական կը նկատէ։ Ու կ'աւելցնէ. «Թերեւս անոնց պարունակը այնքան խոշոր է որ մեզի համար անկարելի է անոր մեծութիւնը հաշուել և սակայն ապա-

գային կատարուելիք հաստատութիւնները բնական է գիսաւորները պատող այս խորհրդաւոր քողը պիտի պատռեն, թերեւս պիտի գայ մէկը, օր մը մեր այս տգիտութիւնը փարատելու համար»: Իրապէս մարգարէական եղող այս խօսքերը ոչ մէկուն ուշադրութիւնը գրաւեցին շուրջ 1700 տարի, բայց Montucla է որուն ծաղրանքին միայն արժանացաւ: Եւ սակայն իր կենդանութեան իսկ Հալլէյի գիսաւորին մէկ վերադարձը որ 1862էն ի վեր գուշակուած էր, այդ ծաղրանքին տրուած ամենէն մեծ հարուածը եղաւ:

Սենեկայի մարգարէութիւնը իրականացած էր. իր ակնարկած մարդը, Նեւտոն, աշխարհ եկած էր: Հին յունական փիլիսոփայութիւնը խոր հետքեր թողած էր մարդոց մտքին մէջ: Շրջանակը, միակ կատարեալ կոր գիծը, կը շարունակէր իշխել աստղագիտական դրութեանց մէջ: Իրաւ է թէ Քէբլէր շատ հինէն եկող այս աւանդութիւնը մէկդի թողած էր, ցուցնելով թէ մոլորակները ձուածիրներ կը գծեն, որոնց մէկ վառարանին վրայ կը գտնուի արեւը, բայց այս մտային յեղաշրջումին ծանրութիւնը ինչ որ ալ ըլլար, շրջանակային դրութիւնը հիմէն չէր կարողացած խախտել, վասնզի այս ձուածիրները այնքան քիչ տափակցած էին որ կարելի էր շրջանակներ նկատել, միւս կողմէն արեւուն տալով արտակեդրոն դիրք մը: Եւ սակայն ի՞նչ խորհիլ գիսաւորներու մասին: Նոյնինքն Քէբլէր վայրկեան մը իսկ չէր անդրադարձած որ գիսաւորներն ալ կրնային մտնել իր ստեղծած դրութեան մէջ: Անիկա աւելի կողմնակից էր նկատելու զանոնք մոլորակներ և կամ երկրէն ծնունդ առնող գոլորշիներ, որոնք միջոցին մէջ կը թափառին իրենց քմահաճոյքին համաձայն, ինչպէս ձուկերը ովկէանոսին մէջ:

Նեւտոն տիեզերական ձգողութեան օրէնքը հաստատ հիմերու վրայ դնելէ ետք, մտածեց թէ գիսաւորներն ալ միւս երկնային մարմիններուն նման այս օրէնքին պէտք էր որ հպատակէին, այսինքն անոնց պարունակն ալ ձուածիր մըն է որուն մէկ վառարանին վրայ կը գտնուի արեւը, միայն սա տարբերութեամբ որ այս ձուածիրները շատ տափակցած ըլլալով իրենց արեւուն մօտիկ եղող մասը (ուր միայն գիսաւորը տեսանելի է) կարելի է շփոթել զուգորդի մը հետ: Եւ հաշուելով, խնդրոյն տեսական լուծումը տուաւ: Իրեն

ժամանակակիցը ու բարեկամը Հալլէյ ոչ միայն այս տեսակէտին ջերմ պաշտպանը հանդիսացաւ այլեւ գործնականապէս գործադրեց զայն: 1862ին դէպի Ֆրանսա կատարած մէկ ճամբորդութեան միջոցին, Բարիզ հասնելուն, արեւուն ճառագայթներուն մէջէն գիսաւորի մը ելլելը տեսաւ, որուն քանի մը օր առաջ մտնելը տեսած էր Անգլիոյ մէջ: Իրեն հետ ունենալով 24 գիսաւորներու պարունակը ցոյց տուող ցուցակ մը և իր իսկ կատարած հաշիւները, տեսաւ որ այդ գիսաւորը 1607ին Քէբլէրի և Longomontanusի կողմէ և 1631ին Աբիանի կողմէ դիտուած գիսաւորներն էին: Ասկէ հետեւցուց թէ գիսաւորին շրջանը մօտաւորապէս 76 տարի էր ու 1758 տարուան համար վերադարձը գուշակեց: Արդարեւ գիսաւորը վերադարձաւ 1759ին, այսինքն մէկ տարի ուշ, վասնզի Լուսնթագին և Ուրանոսին ձգողական ազդեցութեան ենթարկուած էր իր ճամբու ընթացքին: Հալլէյ թէեւ գիտէր այս պարագան, սակայն պէտք եղած հաշիւները չէր կարողացած կատարել ինչ որ գիսաւորին վերադարձէն առաջ Clairaut կատարեց:

Հիմա որ այլեւս գիսաւորները վերջնականապէս երկնային մարմիններու շարքին մէջ մտած էին ու զանոնք վարող օրէնքներուն համաձայն կը շարժէին, նոր հարց մը երեւան եկած էր: Ի՞նչ էր անոնց ծագումը, արեգակնային դրութեա՞ն կը պատկանէին, թէ՝ ոչ:

Քանդի համար գիսաւորները մոլորակներուն նման ծագում մը ունին, միայն սա տարբերութեամբ որ անոնք արեւէն շատ հեռու կազմուած ըլլալով, իրենց պարունակները շատ տափակցած են, որով մոլորակներուն նման ուղիղ գնացքով կ՚ընթանան: Բնական է ասիկա անընդունելի է քանի որ հակադիր գնացքով գիսաւորներ ալ կան: Քանդ անգամ այս դիտողութենէն խուսափելու համար իր ժամանակին ծանօթ 19 հատ հակադիր գնացք ունեցող գիսաւորներու շարժումը աչքի խաբկանք կը նկատէ: Լափլասի համար արեգակնային դրութեան մէջ օտար մարմիններ են գիսաւորները: Պզտիկ միգամածներ են որոնք դրութենէ դրութիւն կը շրջագային: Այս պատճառաւ ամէն ուղղութեամբ կը շարժին և շատ արտակեդրոն ծիր մը ունին, որուն խաւարածիրին հետ կազմած անկիւնը շատ փոփոխական է: Լափլասի այս կարծիքը զանազան պատճառներով անընդունելի է:

Chamberlin ի նայելով, արեւուն կողմէ շատ հեռուները փչուած նիւթեր մօտաւորապէս 2 երկիլիոն տարի վերջ գիսաւոր ըլլալով դարձեալ կը վերադառնան։ Վերջին տարիներու ընթացքին գիսաւորներու արեգակնային դրութեան պատկանող մարմիններէն ծնունդ առած ըլլալը ընդունողներ եղած են։ Իսկ Boslerի կարծիքը այն է թէ գիսաւորները երկար ատենէ ի վեր մեր դրութեան կը պատկանին և սակայն միշտ անոր մաս կազմած չեն։ Վերջապէս գիսաւորներու ծագումին մասին առայժմ որոշ կարծիք մը յայտնել անկարելի է։

20րդ դարու սկիզբէն ի վեր դիտարաններու մէջ կատարուած հետազօտութիւններուն շնորհիւ գիսաւորներու կազմութեան վրայ կարգ մը որոշ տեղեկներ ունինք, այսուհանդերձ տակաւին մութ մնացած շատ մը անստոյգ պարագաներ կան, որոնք մօտաւոր ապագայի մը մէջ հաւանաբար լուսաբանուին։ Մասնայատուկ դժուարութեանց ու մանաւանդ կատարուած աշխատութեանց դանդաղ ընթացքը լաւ հասկնալու համար, անմիջապէս ըսենք որ գիսաւոր մը ամէն վայրկեանի համար դիտողին տրամադրութեան տակ չէ, ինչպէս արեւը, լուսինը, մոլորակները են.։ Գեղեցիկ ու փայլուն գիսաւորները չափազանց քիչ են ու անոնցմէ շատերը յանկարծակի կ'երեւին։ Իսկ դիտումի նպաստաւոր պայմանները հազուագիւտօրէն իրականալէ զատ քիչ մըն ալ իրարու հակասական են։

Գիսաւոր մը ըստ բաւականի փայլուն ու գիշերուան երկինքին վրայ լաւ դիրք մը ունենալու է որ արդիւնաւոր կերպով կարելի ըլլայ դիտել զայն. իսկ զայն լուսանըկարելու համար երկար ժամանակի պէտք ունինք։ Արդ, գիսաւոր մը որքան արեւուն մօտ ըլլայ այնքան փայլուն է։ Եւ սակայն այս միջոցին միայն արշալոյսին և կամ վերջալոյսին աղջամուղջին մէջ թաղուած ու հորիզոնին շատ մօտիկ ըլլալով քանի մը վայրկեանի համար միայն տեսանելի է։ Երբեմն ալ գիսաւորը արեւուն այնքան մօտէն կ'անցնի որ իրեն ամենէն փայլուն ժամանակը օր ցերեկով տեղի կ'ունենայ։ Ասոր հակառակ, երբ գիշեր ատեն շատ փայլուն է, կը նշանակէ թէ երկրին շատ մօտէն է որ կ'անցնի, որով իր անկիւնային արագութիւնը շատ մեծ է և հետեւաբար շատ կարճ ժամանակամիջոցի մը համար տեսանելի է։ Ասոր

վրայ պէտք է աւելցնել գէշ օդերը ինչպէս նաև լուսնին ներկայութիւնը երկնակամարին վրայ, որոնք դիտումի ժամանակամիջոցը ալ աւելի կը պակսեցնեն։

Գիսաւորի մը մէջ առհասարակ երեք մաս կարելի է զանազանել։ Կորիզը՝ որ աւելի կամ նուազ տարածուած փայլուն կէտի մը ձևը ունի. գիսակը՝ որ կորիզը շրջապատող միգամած մըն է, գէսը կամ պոչը՝ որ գիսակին շարունակութիւնն է։ Կորիզներու գիսակը միացեալ՝ կը կազմեն գիսաւորին գլուխը։ Այս երեք մասերը (երբեմն կորիզէն զատ) որոշ սահման մը չունին և ի մասնաւորի գիսակն ու պոչը յաճախ չփոթուած կ'երեւին երբ գիսաւորը արեւուն շատ մօտ է։ Յաճախ կորիզը անտեսանելի է։ Իսկ երբ գիսաւորը արեւէն շատ հեռու գտնուի, պոչ չունի։ Շատ մը գիսաւորներ հազիւ տեսանելի են դիտակներու միջոցով ու շատեր միայն լուսանկարով կարելի կ'ըլլայ տեսնել, իսկ ուրիշներ օր ցերեկով տեսանելի են։ Դիտակներու հնարումէն առաջ պարզ աչքով տեսանելի գիսաւորներու թիւը 400ի կը հասնէր։ Անկէ ասդին ահագին թիւով նոր գիսաւորներ գտնուած են։ Ամէն տարի 3—10 գիսաւոր կարելի կ'ըլլայ դիտել, որոնց մէկ մասը արդէն իսկ ծանօթ պարբերական գիսաւորներուն կը պատկանի։ 1899ին Պիկուստանի պատրաստած ցուցակին մէջ 1277 գիսաւոր կար։ Ներկայիս այս թիւը աւելցած է։ Գալով պարբերական գիսաւորներուն՝ անոնք թիւով 27 հատ են։ Գիսաւորներուն մեծութիւնը շատ փոփոխական է։ Գիսակը յաճախ գրեթէ կլոր է ու իր տրամագիծը միշտ երկրին տրամագիծէն աւելի մեծ է։ Երբեմն շատ մեծ համեմատութիւններ կ'առնէ, օրինակ 1881ին երեւցած գիսաւորին գլուխը 1,800,000 քմ. տրամագիծ ունէր մինչդեռ արեւունը՝ 1,300,000 քմ. է։ Գիսաւոր մը որքան արեւուն մօտենայ գլուխը այնքան կը պզտիկնայ։ Էնքէի գիսաւորը որ 3 տարին 8 ամիսը անգամ մը իր մերձակէտէն կ'անցնի այս տեսակէտով յատկանշական է։ 210 միլիոն քմ. հեռաւորութեան վրայ իր տրամագիծը որ 480 հազար քմ. է, 51 միլիոն քմ. ի վրայ 20 հազար քմ.ի կ'իջնայ, որով ծաւալը 10 հազար անգամ աւելի կը պզտիկնայ։ Հէրշէլ այս կծկումին երեւութական ըլլալը կը պնդէր թէև վերագրելով զայն գիսաւորին գլխուն արտաքին խաւերուն աւելի թափանցիկ ըլլալուն։ Ներկայիս արեւուն

վանող ուժին վերագրողներ կան սակայն և այնպէս խնդրին խնկական լուծումը առկախ կը մնայ: Գիսաւորի մը կորիզը գլխակին մէջ արտակեդրոն դիրք մը ունի: Իր մեծութեան մասին տարակարծութիւններ կան, քանի մը տասնեակ մեթրէ քանի մը հազար քիլօմեթր կ'ենթադրուի: Կարգ մը գիսաւորներու մէջ քանի մը կորիզ տեսնուած է: Կորիզին կազմութեան մասին երկու գլխաւոր վարկած կայ ներկայիս: Առաջինին համաձայն կորիզը խմբաւորում մըն է մէտէորաներու, որոնք իրարու շատ մօտ ըլլալով, իրենց ձգողական ուժին պատճառաւ իրարմէ չեն հեռանար ու միասնաբար կը շարժին: Ասուպներուն գիսաւորներէ ծագում առած ըլլալը, մասնաւորաբար այս վարկածին հիմը կը կազմէ: Երկրորդին հեղինակը Պալաէ, կորիզին միակտուր ըլլալը աւելի տրամաբանական կը գտնէ, առարկելով որ եթէ մէտէորաներու խմբաւորում մը ըլլար, գլխակին մէջ գտնուող կազերուն արագ շարժումը զանոնք իրարմէ հեռացնելով, գիսաւորին շատ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ քայքայուելուն պատճառ պիտի դառնար: Պալաէյի կատարած աշխատութիւններուն համաձայն այս միակ մետէորան որուն տրամագիծը 400 մեթրը չանցնիր, իր մէջ կազեր կը պարունակէ: Երբ գիսաւորը արեւուն մօտենայ կորիզին մէջ պարփակուած կազերը դուրս կը ժայթքեն: Ասկէ զատ արեւուն ջերմութեան ազդեցութեան տակ և մասնաւորաբար գիսաւորին կազմութեան հետ կապուեցող պատճառներով, կորիզը կը ճաթռի, կտոր կտոր կ'ըլլայ ու գիսաւորը իր ճամբու ընթացքին շատ մը պզտիկ մէտէորաներ և կամ ասուպներ կը ցանէ, որոնք գրեթէ գիսաւորին պարունակին վրայ կը շարժին: Այս մէտէորաները երբ մեր մթնոլորտին հետ շփման մէջ մտնեն տեսանելի կը դառնան: Երբեմն կրնայ պատահիլ որ կորիզը մէկ անգամէն երկուքի բաժնուի, այն ատեն երկու գիսաւոր յառաջ կու գայ: Ինչպէս Պիէլայի գիսաւորը որ նախապէս երկու գիսաւորի վերածուելէ վերջ, բոլորովին քայքայուեցաւ, յառաջ բերելով ասուպներու անձրեւ մը երկնակամարին վրայ: Եթէ գիսաւոր մը իր մէջ պարունակած կազերը կորսնցնելէ վերջ կորիզը առանձին մնար, ու այս վերջինն ալ բաւական խոշոր ըլլար, պզտիկ մոլորակի մը պէս պիտի երեւէր:

Բնական է շատ հետաքրքրական պիտի ըլլար թէ ինչ

պիտի պատահէր երբ գիսաւոր մը մեր երկրին հանդիպէր: Եթէ կորիզը շատ մը մէտէորաներու խմբաւորումէ մը ձեւացած է, հաւանական է որ քարերու տեղատարափի մը ենթարկուինք և կամ եթէ մէտէորաները չափազանց պզտիկ են, ասուպի անձրեւի մը հանդիսատես ըլլանք: Իսկ եթէ կորիզը միակտուր է բնական է գիսաւորին արագութեան պատճառով բախումը աւելի զօրաւոր պէտք է ըլլայ: Նմանօրինակ բախում մը կրնայ պատահիլ, քանի մը տասնեակ քիլօմեթր շրջանակի մը մէջ: 1908ին Սիպերիոյ մէջ ինկած երկնաքարին հարիւրապատիկը վնասներ յառաջ բերել, ոչնչացնելով կենդանիները, բոյսերը ինչպէս նաեւ շէնքերը: Բայց և այնպէս աղէտը սահմանափակ միջոցի մը մէջ կրնայ պատահիլ: Գալով գիսաւորին պարունակած կազային մարմիններուն, անոնք այնքան անօսր են որ անվնաս ըլլալէ զատ մթնոլորտին մէջ իրենց գոյութիւնն իսկ աննշմար կ'անցնի: Բազմամարդ քաղաքի մը մէջ, ինքնաշարժներու օրական արտադրած օքսիտ տը քարպօնը աւելի վտանգաւոր է քան գիսաւորի մը կազերը: Հաւանական է որ երկիրը 5-6 հազար տարի առաջ գիսաւորի մը հետ հանդիպում մը ունեցած ըլլայ: Արիզոնայի անապատին մէջ, Քանիօն Տիապլօի մօտերը 1200 մեթր տրամագիծով և 180 մեթր խորութեամբ կոնաձեւ ահագին խոռոչ մը կը գտնուի, որ խոշոր զանգուածի մը պայթումէն յառաջ եկած ըլլալուն երկրաբանական բոլոր յատկութիւնները կը ներկայացնէ: Ասկէ զատ խոռոչին բոլորտիքը, 9 քիլօմեթր տրամագիծով շրջանակի մը մէջ ահագին թիւով երկնաքարեր կան, որոնց մէջ մինչեւ 770 ք. կրմ. կշռողներ կը գտնուին: Խոռոչին տարածութիւնը նկատի առնելով, մօտաւորապէս 100 մեթր տրամագիծ ունեցող զանգուածէ մը յառաջ եկած ըլլալը կ'ենթադրուի: Ասոր հակառակ միայն 20 թօն երկնաքար կարելի եղած է գտնել: Այսուհանդերձ պէտք չէ մոռնալ որ բախումի ընթացքին յառաջ եկած ջերմութեան պատճառաւ երկնաքարերուն մեծ մասը այրած է:

Գիսաւորի մը կորիզէն դէպի արեւ կազերու արտահոսումներ կը մեկնին որոնք փետուրի մը ձեւը ունին: Ասոնք արեւուն վանող ուժին ազդեցութեան տակ դէպի ետ կը մղուին կազմելով պոչը, որուն երկայնութիւնը շատ փոփոխական է: Գիսաւոր մը արեւէն որքան հեռանայ, պոչը այն-

քան կը պզտիկնայ ու վերջապէս կ՚անհետանայ, իսկ քանի մօտենայ անհամեմատ կերպով կ՚աճի։ 1843ին դիտուած գիսաւորի մը պոչին երկայնութիւնը 320 միլիոն քիլոմէթր էր ինչ որ արեւուն երկրէն ունեցած հեռաւորութեան կրկինէն աւելի է։ Ու այս չափը դեռ մօտաւոր արժէք մըն է վասնզի գիսաւորին պոչին վերջաւորութիւնը տեսնել կարելի չէ։ Պարզ աչքերով դիտուած գիսաւոր մը երբ լուսանկարենք աւելի երկար կ՚երեւի։ Գիսաւորին պոչը որ միշտ արեւուն հակադիր ուղղութիւնը ունի, պարունակին մակարդակէն դուրս ալ կրնան ըլլալ։ Պոչ չունեցող գիսաւորներ ալ կան, ընդհանրապէս այս կարգին կը պատկանին պարբերական գիսաւորները։ Այնպէս որ երբեմն շատ փոքր աստղի մը ձեւը ունին եւ պզտիկ մոլորակներէն զանազանելը շատ դժուար է, օրինակ 1908ին դիտուած գիսաւորի մը մոլորակ մը ըլլալը միայն 1920ին է որ անդրադարձած են աստեղագէտները։

Գիսաւորներու զանգուածը չափազանց պզտիկ է։ Գիսաւորի մը զանգուածը չափելու համար պէտք է որ մոլորակի եւ կամ անոր արբանեակներուն մօտէն անցած ատեն անոնց շարժումներուն վրայ յառաջ բերելիք այլայլումները կարելի ըլլայ հաշուել։ Արդ, ամէն անգամ որ գիսաւոր մը մոլորակի մը եւ կամ անոր արբանեակներուն մօտէն անցած է, ինք է որ ազդեցութիւն կրած է, փոխելով իր ճամբան, իր շրջանի ժամանակամիջոցը։ Այսպէս Պրուք գիսաւորը 1886ին Լուսնթագին մօտէն անցնելով իր շրջանը 27 տարիէն 7 տարիի իջած է։ Նմանօրինակ պարագաներէ հետեւցնելով, հաշուուած է թէ գիսաւորի մը զանգուածը երկրին զանգուածին հարիւրհազարորդ մասէն աւելի պզտիկ պէտք է ըլլայ, քանի որ այս արժէքներուն համար իր ազդեցութիւնը զգալի կը դառնայ եւ առանց չափազանցութեան կրնանք ըսել թէ գիսաւորի մը զանգուածը երկրին մէկ միլիոներորդ մասն իսկ չէ։ Գալով խտութեան, մեր մթնոլորտէն շատ աւելի քիչ է։ Նկատի առնենք գիսաւոր մը, որուն տրամագիծը երկրին հինգ անգամը ըլլայ, իսկ զանգուածը 250 հազար անգամ պզտիկ։ Հաշիւը ցոյց կուտայ թէ գիսաւորին միջին խտութիւնը օդին իր հազարորդ մասը կ՚ըլլայ, ինչ որ ներկայիս ամէնէն կատարելագործուած մեքենաներով, գոց ամանի մը մէջ ձեռք բերուած պարապութիւնը կը ներկայացնէ։

Գիսաւորներու այդքան տարածուն նիւթին մէջ բնածուխի ներկայութիւնը մեծ զարմանք պատճառած է ու երկար վէճերու առիթ ընծայած։ Ներկայիս ամենուն կողմէ ընդունուած է եւ ածուխի չէզոք մօլէքիւլներու կը վերագրուի։ 1880ին լուսանկարչական ապակիներու կատարելագործումը, գիսաւորներու լուսապատկերին քննութեան համար մեծ դիւրութիւններ ընծայած է։

Միւս կողմէ ոչ միայն գիսաւորներու մէջ ածուխի գոյութեան մէկ նոր ապացոյցը երեւան եկած՝ այլեւ բորակածինի ներկայութիւնն ալ ճշդուած էր 1881 եւ 1882ին. արեւուն շատ մօտէն անցած 4 գիսաւորներու մէջ սոտիումի ներկայութիւնը տեսնուեցաւ։ 1902ին Բլիւլինել կը հնարէր prisme-objectifը որուն շնորհիւ կարելի է գիսաւորի մը զանազան մասերուն լուսապատկերը առանձինն քննել։ Մինչեւ այսօր գիսաւորներու քիմիական կազմութեան վրայ ստացուած արդիւնքները ամփոփ կերպով ներկայացնենք։ Գլուխին լուսապատկերը միշտ միեւնոյն է. ածուխ եւ cyanogène։ Կորիզէն արտահոսող կազերուն կազմութիւնն ալ միեւնոյնն է։ Միայն գիսաւորին արեւէն ունեցած հեռաւորութեան համաձայն այս երկու տեսակ մարմիններուն համապատասխանող գիծերուն փայլը կը փոխուի, քանի արեւուն մօտենայ Cyanogèneի գիծերը այնքան կը զօրանան։ Երբեմն ալ երբ գիսաւորը արեւուն շատ մօտիկ է լուսապատկերին կարմիրի մարզին մէջ նոր գիծեր երեւան կուգան, օրինակ Տանիէլի գիսաւորը այս երեւոյթը պարզած է 1907ին։ Կը կարծուի թէ Cyanogèneի մօլէքիւլներու կարգ մը պայմաններու տակ գրգռուելէն է որ յառաջ կուգայ։

Կորիզը որ ընդհանրապէս գլուխին միւս մասերէն աւելի փայլուն կազով մը շրջապատուած է, նոյն լուսապատկերը կուտայ ի բաց առեալ մանիշակագոյնին վերջաւորութեան տեսնուած կարգ մը գիծերէ որոնց ծագումը անծանօթ է տակաւին, Այս գիծերը գիսաւորէ գիսաւոր թէ՛ թիւով եւ թէ փայլով կը տարբերին եւ սակայն իրենց մէջէն ամենէն փայլունը ամէն գիսաւորի մէջ տեսնուած է, Պոչին լուսապատկերը իր մէջ կը պարունակէ յաջորդական լոյս եւ մութ երիզներ, Նախապէս թէեւ ինչ նիւթի պատկանիլը անծանօթ էր սակայն Fowlerի կատարած մէկ փորձով կարելի եղաւ ճշդել, Fowler գոց աման մը առաւ որուն մէջ շատ քիչ քանակութեամբ oxyde de carbon կար, Ելեկտրական հոսանք անցնելով այս կազին մէջէն գիսաւորին պոչին մէջ

տեսնուած լուսապատկերը ստացուէ։ Ներկայիս oxyde de carbonի մօլէքիւլներ ըլլալը ընդունուած է։ Գիսաւորը արեւէն քանի հեռանայ, արեւուն լուսապատկերէն զատ միւս բոլոր գիծերը կը կորսուին, որով միայն արեւուն լոյսն է որ կը ցոլացնէ։ Ինչպէս կը տեսնուի, գիսաւորները ածուխէ, բորակածինէ, թթուածինէ, Սոտիոմէ եւ տակաւին ծագումը անծանօթ եղող կորիզին մէջ գտնուող մարմինէ մը կազմուած են։

Երկար ատեն այնպէս կը կարծուէր թէ գիսաւորներուն արեւուն լոյսը ծծելով ցոլացնելը իրենց մէջ գտնուող նիւթի մասնիկներուն շնորհիւ է որ տեղի կ՚ունենայ եւ սակայն այս վարկածը ներկայիս աւելորդ դարձած է, քանի որ փորձերով ապացուցուած է թէ մօլէքիւլներն ալ կրնան լոյսը ծծել ու վերջ ցոլացնել։ Երկինքի կապոյտ գոյն ունենալը այս կարգի երեւոյթ մըն է։

Գալով գիսաւորի մը իրեն յատուկ լոյսին, առայժմ երկու ենթադրութիւն գոյութիւն ունի։ Առաջինը՝ 1895ին Տէլանտրի կողմէ հրապարակուած։ Այս վարկածին, որուն համաձայն, արեւուն կողմէ արձակուած էլէքթրոններ միջոցին մէջ տարածուելով երբ հասնին գիսաւորին, զայն կազմող կազերուն մօլէքիւլներուն զարնուելով, կը գրգռեն ու կը լուսաւորեն, միեւնոյն ատեն իոնացնելով։ Այս ենթադրութիւնը իրեն իբր հիմ ունի Fowlerի փորձը եւ Strömerի հիւսիսայգներու վրայ կատարուած ուսումնասիրութիւնները։ Իսկ երկրորդ ենթադրութիւնը հիմնուած է resonance optiqueի եւ flourescence optiqueի վրայ եւ արեւուն ճառագայթներէն բոլորովին ուրիշ պատճառներ ունի։ Սակայն խնդրին լուսաբանութիւնը տակաւին պէտք եղածին չափ յառաջացած չէ։ Աւելի հաւանական է որ վերյիշեալ երկու ենթադրութիւններն ալ դեր ունենան գիսաւորներու ինքնայատուկ լոյսին մէջ։

Գիսաւորներու ուսումնասիրութիւնը բաւական լուրջ ու կարեւոր խնդիրներու դուռ բացած է ոչ միայն աստղագէտներուն համար, այլեւ բջիջներուն համար ու անոնցմէ շատեր տակաւին իրենց վերջնական լուծումը չեն գտած, ինչպէս գիսաւորներուն ծագումը։ Եւ սակայն եթէ անոնց ծագումը չենք գիտեր գէթ անոնց վախճանը մեզի ծանօթ է։ Ասուպներու ու գիսաւորներու միջեւ եղած յարաբերու-

թիւնը այսօր վերջնականապէս ստուգուած է։ Գիսաւորի մը արեգակնային դրութենէն ներս մուտքը, աղէտաբեր է իրեն համար։ Ինչպէս թիթեռնիկները զիրենք քաշող բոցին վազելով կ՚այրին ու կը մեռնին, նոյնպէս եւ գիսաւորները անդիմադրելի ոյժէ մը մղուած դէպի արեւ կը դիմեն ու չկարողանալով դիմանալ անոր ջերմութեան կը քայքայուին եւ վերջապէս փոշիի կը վերածուին։

Գիսաւորներուն ուսումնասիրութիւնը որքան հետաքրքրական է, անոնց երեւումը նոյնքան ուշագրաւ ու անվնաս է, քանի որ մեր երկրագունդն ու անոր կենդանականութիւնը անոր չփումէն ու կազերէն չեն ազդուիր։ Մի միայն ռամիկ ժողովուրդի մտավախութիւնն է որ գիսաւորի մը երեւումը չարագուշակ ու աղէտաբեր կը նկատէ։ Տակաւին միտքերու մէջ թարմ է 1910ին Հալլէյ գիսաւորին երեւումը ու անոր պատճառած սարսափը, մինչդեռ Հալլէյը, իր նմաններուն պէս, անվտանգ ուղեւոր մըն է, որ պարբերաբար կու գայ ու կ՚երթայ։

Ռ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԱՍԹԻՔՄԱԹ ԱՉՔԵՐ

Մտաւորականներ ու մասնաւորաբար աչքի նրբին աշխատութեան հետեւողներ, տեսողական գործարանի ու գըլխու վրայ, այնպիսի այլազան անհանգստութիւններ կ'ունենան, որ յաճախ դժուար կ'ըլլայ ախտորոշումը։

Երբեմն հուզաթաղանթային բորբոքումի տեսարան մը կը պարզուի, որ դարմանումի ամէն փորձ ապարդիւն կ'անցնի։ Երբեմն ալ թարթիչները կը թափին, աչքերը կ'արցունքոտին ու դեղերն ալ օգտակար չեն ըլլար։ Մէկը սիրտ խառնուքով գլխի ցաւէ կը տառապի։ Ուրիշ մը կոպերուն վարհակելուն դիտողութիւն կ'ընէ:

Այս երեւոյթները յառաջ կուգան կազմութեամբ թերի ասթիքմաթ (astigmate) աչքերու վրայ, չփոթեցնելով նոյնիսկ ակնաբոյժները։

Թէ ինչ է ասթիքմաթ աչք մը։ Ժողովուրդը շատ լաւ կրցած է ըմբռնել կարճատես (myope), կամ հեռատես (hypermetrope) աչքերը։ Բայց ասթիքմաթ աչքերու մասին գաղափար մը չէ կրցած կազմել։

Առանց գիտական խրթին բացատրութիւններու մէջ մտնելու, եթէ երկու բառով բացատրել հարկ ըլլայ, կըրնանք ըսել որ, բնականոն աչքի գնդիկ մը եղջերիկ (cornée)-էն մինչեւ ցանցենի (retine) քսանըերեք միլիմէթր երկարութիւն ունի։ Եթէ այդ միջոցը երկար ըլլայ, ենթական կարճատես կ'ըլլայ. կարճ ըլլալու պարագային ալ՝ հեռատես։ Իսկ ասթիքմաթ աչքերու մօտ փոխանակ այս առանցքը երկար կամ կարճ ըլլալու, ուղղաձիգ, հորիզոնական կամ շեղ առանցքներէն մէկը երկար կամ կարճ կ'ըլլայ։ Այնպէս որ այսպիսի աչքի մը գնդիկին դուրսի մասը եթէ ուշի ուշով քննենք բոլորակ ըլլալու տեղ թեթեւ ձուաձեւի մը հակիլը կը տեսնենք: Բնականոն աչքերու մէջ լոյսի ճառագայթները ցանցենիին որոշ մէկ կէտին վրայ կը կեդրոնանան։ Որովհետեւ աչքի գնդիկին առանցքները հաւասար են

ու աչքի յառաջամասին վրայ ագուցուած կորնթարդ թափանցիկ եղջերիկը, ուրկէ լոյսի ճառագայթները կը թափանցեն, ամէն ուղղութեամբ միեւնոյն ատրճանի կորութիւն ունին, ինչպէս կիսուած գունտ մը։ Իսկ ասթիքմաթ աչքերու մէջ, այդ առանցքները ամէն ատրճանի վրայ հաւասար կորութիւն չեն ունենար, ինչպէս երկարութեանը կիսուած գլան մը։ Այս պատճառով ասթիքմաթ աչքերու մէջ առարկայէ մը ցոլացած լոյսի ճառագայթները, կանոնաւոր բեկբեկման չեն ենթարկուիր, հետեւաբար մէկ կէտի վրայ չեն կեդրոնանար։ Անոնցմէ մէկ մասը ցանցենիին պահանջուած կէտին վրայ կը ցոլանայ, որ աչքին գլխաւոր առանցքէն մուտ կը գործէ, ու որոշ պատկեր մը յառաջ կը բերէ։ Իսկ միւս ճառագայթները տարականոն առանցքէն մուտ գործելով, կը տաղտողին ու աղօտ պատկեր մը կը կը կազմեն։ Այս պատճառով ասթիքմաթ աչքերը աստղերու պէս լուսաւոր կէտերը, լուսեղէն գիծերու կը նմանցընեն։ Ժամացոյցին սլաքները որոշ տեղերու մէջ. ինչպէս եթէ ժամը վեցը ըլլայ, լաւ կը տեսնեն։ Իսկ եթէ սլաքները, ուրիշ ժամերու վրայ գտնուին որոշ տեսնելու դըժուարութիւն կ'ունենան։ Նկարիչներ կան որոնց նկարներուն հորիզոնական գիծերը չեշտուած են։ Որովհետեւ հորիզոնական գիծը պէտք եղած չափով չեն նշմարեր ու ստիպուած կ'ըլլան չափէն աւելի ներկելու։ Այսպիսիներու հեռուէն երբ խաչաձեւ պատկեր մը ցոյց տաք, հորիզոնական թեւերը աղօտ՝ իսկ ուղղաձիգները որոշ կը տեսնեն։ Եթէ փափաքին առարկայ մը իր ամբողջութեանը մէջ որոշ տեսնել, գլխու շարժումներ կ'ընեն, այդ առարկային ամէն մէկ մասը, իրենց գլխաւոր առանցքին պատշաճեցնելու համար։

Եթէ ենթական աչքերու այսպիսի որոշ ախտանիշներով ներկայանայ, ախտորոշումը շատ ալ դժուար չըլլար։ Բայց աչքերը բնականէն իրենց թերութիւնը ինքնաբերաբար կ'ուղղեն։ Տարականոն ճառագայթները ցանցենիին որոշ մէկ կէտին վրայ կեդրոնացնելու համար յարմարացումի (accomodation)ի աշխատութեան մը կը լծուին։ Կը ձեւափոխուին, բիբերու կծկումներ կ'ունենան, որոնց կ'ընկերանան նաեւ յօնքերու ու կոպերու ջիղերները։ Այս յարմարացումի գործողութիւնն է որ կը սքօղէ աչքերու թերութիւնը ու տեսողութեան մէջ դիտուած այս երեւոյթները պարտկելով, կը դժուարացնէ ախտորոշումը։

Թէպէտեւ բնականոն աչքերն ալ տոգորուած են յարմարացումի այս գործողութեամբ, որուն միջոցաւ միայն կարելի կ'ըլլայ, հեռուէն ու մօտէն ցոլացած անհաւասար ուղղութիւն ունեցող ճառագայթները մէկ կէտի վրայ ամփոփել, ու մէկ երկվայրկեանի մէջ տարբեր հեռաւորութեան վրայ գտնուած առարկաները տեսնել ու որոշել: Բայց ասթիքմաթ աչքերը ստիպուած են, ոչ թէ միայն կատարել հեռուի ու մօտի այս յարմարացումը, այլեւ յարմարացումով ուղղել ասթիքմաթ աչքին անորոշ պատկերը: Որով երկու ճիգ միասին կատարած կ'ըլլան,

Մանուկներ ու երիտասարդներ շատ դիւրութեամբ կը կատարեն յարմարացումի այս գործողութիւնը, ու այս պատճառով անոնց մօտ ասթիքմաթի թերութիւնն ալ զգալի չ'ըլլար: Բայց երբ տարիքը երեսունըհինգը անցնի, կը սկսի նուազիլ, դժուարանալ ու անհանգստութիւններ երեւան գալ: Յամարացումի այս նուազումէն ենթական ամէնէն առաջ կարդալու ու գրելու պէս մօտի աշխատութենէն կը նեղուի: Երբ կարդալու սկսի, աչքերու թեթեւ յոգնութիւն մը կը զգայ, որուն համար հինգ տասը վայրկեան դադարով մը աչքերը կը շփէ ու բոլորտիքը կը նայի: Յետոյ վերստին կը փորձէ աշխատիլ: Բայց քառորդ մը, կամ կէս ժամ վերջը աշխատութեան շարունակութիւնը անհանդուրժելի կը դառնայ ու կը ստիպուի գիրքը կամ տետրակը մէկդի դնել: Այսպիսիներու դիմագիծը եթէ ուշի ուշով դիտէք, կը տեսնէք կծուած բիբերով ու պրկուած յօնքերով կիսախուփ աչքեր, որոնք ընդելուզուած են ճակատի հորիզոնական կնճիռներով:

Ընդհանրապէս այս շրջանին մէջ էր որ ասթիքմաթ աչքերու վրայ կը դիտուին հուզաթաղանթի ու կոպերու բորբոքումներ, գլխի ցաւեր, սրտախառնուք ու ջղային նոպաներ:

Ասթիքմաթ աչքերու թիւը մեծ համեմատութիւններ ցոյց տուած ըլլալով հանդերձ մինչեւ վերջին ժամանակները, այս թերութիւնը անտեսուած էր: Միայն Whewellի Thomas Youngի նման գիտուններ իրենց անձին վրայ դիտելով այս թերութիւնը, կրցան գաղափար մը կազմել: Յետոյ ուրիշներ ալ միանալով մէջտեղ դրին այս թերութեան ամէն մէկ մանրամասնութիւնը: Այսօր Cuignetի մեթոտով ու Javalի գործիքով կարելի է որոշել ասթիքմաթ աչքին տկար առանցքը ու յարմար ակնոցներով ուղղել: Միայն թէ այս ակնոցները պէտք է անչափահաս տարիքէն սկսիլ, որովհետեւ եթէ այդ տարիքին մէջ աչքին թերութիւնը յարմար ակնոցներով չուղղուին, մանաւանդ երբ աչքերէն մէկը տկար ու միւսը զօրաւոր է, այն ժամանակ, այդ տկար ու ասթիքմաթ աչքը ժամանակով աշխատելու ու տեսնելու սովորութիւնը կը կորսնցնէ: Այդ աչքին կոպը վար կը հակի ու ենթական անգիտակցաբար, կը փափաքի փակել այդ տկար աչքը, անոր անորոշ պատկերէն խուսափելու համար: Այդ ժամանակ այդ աչքը կորսնցուցած կ'ըլլայ տեսնելու և աշխատելու վարժութիւնը. ինչպէս աջ ու ձախ ձեռքերը. ու ակնոցի գործածութիւնն ալ օգուտ մը չպահովեր:

Այսպիսի կանոնաւոր ու պարզ ասթիքմաթէն զատ կայ նաեւ բաղադրեալ ու խառն ասթիքմաթներ, որոնք կը դիտուին կարճատես կամ հեռատես աչքերու վրայ: Կայ նաեւ ասթիքմաթի անկանոն ձեւ մը, որուն մէջ աչքին մէկ քանի առանցքները, միեւնոյն ժամանակ անհաւասար կ'ըլլան: Այս անկանոն առանցքները յարմար ակնոցներով ուղղել շատ անգամ անկարելի ըլլալուն, մէկ երկու փորձէն վերջ, ենթական ստիպուած կ'ըլլայ դպրոցը կամ պաշտօնը թողուլ, աչքերու յոգնութիւն չպատճառող յարմար գործերով զբաղելու համար:

Վիճակագրութիւնները ցոյց կուտան որ, կին ասթիքմաթները շատ աւելի են քան էրիկմարդիկ: Անկլօսաքսոն ցեղը գրեթէ քիչ բացառութեամբ ասթիքմաթ է: Ընտանիքի մը անդամները ընդհանրապէս իրենց ծնողքէն ասթիքմաթ աչքերը կը ժառանգեն:

Թեթեւ ու պարզ ասթիքմաթները կարճատեսներու ու հեռատեսներու պէս, հեռուի ու մօտի առարկաները տեսնելու համար շատ դժուարութիւն չկրելնուն՝ անմիջապէս ակնաբոյժի չեն դիմեր: Մանաւանդ այնպիսիները, որոնք հեռուի կամ մօտի մանրակրկիտ աշխատութիւններով չեն զբաղիր: Ասթիքմաթները գրել, կարդալ ու կարելու պէս մօտի աշխատութեան շարունակութեանը մէջ դժուարութեան կը հանդիպին:

Այսօր թէպէտեւ ասթիքմաթի ախտորոշումը իրեն յա-

տուկ մասնաւոր գործիքներով դիւրացած է։ Բայց շատ անգամ այս հիւանդութիւնը կը խուսափի մեր ակնարկէն։ Կը հանդիպինք այնպիսի հիւանդներու, որոնք տարիներով գլխու ցաւէ կը տառապին և այս պատճառով բժիշկներու կը դիմեն, ու հազար կատարուած այլազան դարմանումներու չեն օգտուիր։ Ի վերջոյ միայն աչքերու քննութիւնը երեւան կը բերէ ասթիքմաթի թերութիւնն, և արմատապէս կը բուժուի այդ գլխու ցաւը, յարմար ակնոցներով։ Նոյնպէս յամառ հուզաթաղանթի, թարթիչի բորբոքումներու ու աչքի արցունքատեղներէն շատերուն պատճառը աչքին ասթիքմաթ ըլլալն է. և դարմանումն ալ ակնոց։ Դեռ վերջերս էր որ պատահեցայ հուզաթաղանթի բորբոքումի մը, և պարզ դարմանումով աչքին մէկը լաւացաւ, իսկ միւսին հիւանդութիւնը կը շարունակուէր, Երբ այդ աչքին ասթիքմաթ ըլլալը յայտնի եղաւ, ակնոցով մը քիչ ժամակէն այդ աչքին բորբոքումն ալ անհետացաւ։

Փորձառութիւնը ցոյց կուտայ որ յամառ աչքի հիւանդութիւնները բուժելու միակ միջոցը, ուշի ուշով այդ աչքին մէջ ասթիքմաթի թերութիւնը փնտռել ու այդ ուղղութեամբ դարմանելն է։

ՏՕՔԹ. ԵԴ. ՇԱՀՊԱԶ
Ակնաբոյժ

ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ԿԱԶԵՐԸ

Ներկայ դարուն գիտական և թէքնիք յառաջդիմութիւններուն շնորհիւ Տարրաբանութիւնը կրցաւ առաջ բերել բազմաթիւ բաղադրութիւններ, որոնց կարգ մը գործօն յատկութիւնները յաջողեցաւ զօրացնել, իսկ թունաւոր և վնասակար ազդեցութիւնները պակսեցնել։ Կրցաւ ընտելացընել ամենասաստիկ թոյները, անոնցմէ բարերար և օգտակար դեղեր պատրաստելով։

Թոյները և դեղերը իրարմէ զատող որոշ սահմանի մը չգոյութեան հետեւանք՝ բնախօսական կերպով գործօն և ազդեցիկ որ և է նիւթ կարելի է դասել առաջին կամ երկրորդ խումբին մէջ, փոխելով անոր գործածութեան չափը և տեղը։

Այդ դեղերուն բարիքները անթիւ են, մանաւանդ ներկայ դարուն սկիզբէն երբ թունաւոր մարմիններէ մեծ թիւով համադրական արտադրութիւններ կարելի եղաւ պատրաստել, իբր դեղ և դարմանումի միջոց, մարդկային թշուառութիւնը ամոքելու տեսակէտով։

Մինչեւ 1914 քիմիական նիւթերուն բուժիչ հանգամանքն էր որ գերակշիռ էր, իսկ թունաւոր և վնասակար ազդեցութիւնները մէկ կողմ թողուած էին։ 22 Ապրիլ 1915ին Գերմանները երբ քլօրի հոսանք մը ղրկեցին ֆրանսական ճակատը, կազերու պատերազմին բացումը կատարուեցաւ։ Անկէ վերջ, թոյները ընտելացնելու աշխատութեան երբ ձեռնարկուեցաւ, նկատի առին սպաննիչ յատկութիւնները՝ փոխանակ փնտռելու բուժիչ օգտակարութիւնները։

ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԶԷՆՔԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ

Նախապատմական շրջաններէն կ'սկսի թշնամին ծուխով զինաթափ ընելու եղանակը, երբ ան նետերէ զերծ քարայրի մը մէջ պահուըտած ըլլար։

Եւ սակայն կազերուն բուն գործածութիւնը երեւան եկած է Պելոպոնեսեան պատերազմին, (Քրիստոսէ V դար առաջ) երբ Լակեդեմոնացի Արշիտամոս թագաւորը թշնամին երկար ատեն պաշարելէ վերջ չէ կրցած պարիսպները խորտակել, ծծումբի և ձիւթի հսկայ կոյտեր այրել տուած է թունաւորելու համար զայն։

Հռոմայեցի սպարապետ Քէնթոս Սէրտորիոս, Սպանիոյ մէջ մղած պատերազմներուն ընթացքին թունաւոր և գրգռիչ ծուխեր գործածած է։

Մեծն Աղեքսանդր չմարած կիրի փոշի գործածած է թշնամիին դէմ։

Աննիբալ հռոմէական նաւատորմին մը հետ պատերազմած միջոցին, թունաւոր օձերով լեցուն պզտիկ կարասներ նետել կուտար թշնամիին վրայ. կենդանի թոյները Հռոմէացի նաւազները կը սարսափեցնեն և ծերունի Կարթագենացին յաղթանակը կը տանի։

Քրիստոսէ երեք դար վերջ Սէքսթոս Յուլիոս Ափրիկեցին իր մղած պատերազմներուն մէջ ծծումբ, սուլֆիւր տանթիմուան և սալփէթրի խմոր մը կը գործածէ, որ թէ թունաւոր է և թէ հրդեհիչ (feu grégeois)։ Ան փոխ առած է զայն Բիւզանդացիներէն։ Մինչեւ վառօդին երեւումը այս խառնուրդը յարգէ չէ ինկած։

Միջին դարուն ալ եղջիւրի, ծծումբի, ճարպի և կաշիի խառնուրդներ այրելով յառաջ բերած են թունաւոր և հեղձուցիչ ամպեր։

1499ին Լէօնար տը Վինչի հովին միջոցաւ չմարած կիրի և օրբիմանի փոշին արձակելու եղանակը հնարած է։

19րդ դարու պատերազմներուն ընթացքին քիմիական զէնքը շուքի մէջ կը մնայ, որովհետեւ ռումբ արձակելու գիտութիւնը մեծ յառաջդիմութիւններ կ'ունենայ և ամէն նախապատուութիւն թնդանօթին կը տրուի։ Եւ երբ 1813ին գերմանացի անուանի դեղագործ մը կը յանձնարարէ գերման զինուորներուն սուիններըը ասիտ սիանիտրիքի մէջ թաթխել

տալ, Նափոլէոնի դէմ յարձակելէ առաջ, զօրավար Պիւլօվ կարեւորութիւն չի տար անոր։

Ղրիմի պատերազմին Անգլիացի ծովակալը Գոգրան, կուպրոնի, յարդի և ծծումբի խառնուրդ մը այրելով հեղձուցիչ ամպեր կ'արձակէ։ Բայց Անգլիական կառավարութիւնը կ'արգիլէ Սեվաստաբոլի ռմբակոծումը օքսիտ տը քա-քոտիլ պարունակող թունաւոր ռումբերով, նոյնպէս գերման կառավարութիւնն ալ 1870ի պատերազմին կ'արգիլէ Վերա-թրինի գործածութիւնը զոր դեղագործ մը յանձնարարած էր։

Բայց 1914—1918ի պատերազմին երբ գերմանները պլօքիւսի պատճառով, ռազմամթերքի կողմէ կ'սկսին նեղուիլ, փրկութեան միակ միջոցը կը տեսնեն քիմիական ճարտարարուեստին բերելիք օժանդակութեանը մէջ, և 1915 Ապրիլ 22ին առաջին անգամ Ֆլանտրի մէջ 6 քմ. երկայնութեան մը վրայ քլօրի ահագին ալիք մը կ'արձակեն, 15 հազար հոգի կը թունաւորուին, որոնցմէ 5 հազարը տեղւոյն վրայ կը մեռնին շնչահեղձութեան ահռելի տառապանքներով։

Քիմիական իրական պատերազմը կ'սկսի։ Քանի մը օր վերջը արեւելեան ճակտին վրայ Սիպերիական բանակները 6000 մահ կուտան։ Հովը միայն թունաւոր կազերուն փոխադրական միջոց ծառայած էր։ Իրենց կարգին Համաձայնական տէրութիւնները այս նոր զէնքով փոխադարձել կը սկսին։

Անգլիացիները քլօր. Ֆրանսացիները tétrachlorosulfure de carbone կ'արձակեն։ 1917ին պատերազմական կազերուն գործածութիւնը շատ ուժգին հանգամանք մը կ'առնայ։ 11 Յուլիս 1917ին գիշերը Իբրի մէջ Գերմանները պալար բացող բաղադրութիւն մը կը գործածեն (sulfure d'ethyle dichlorée) որ Ֆրանսացիներուն կողմէ Ypérite կը կոչուի։

Ֆրանսացիները անոր փոխարէն Vincenniteը (Chlorure d'arsenic acide cyanhydrique) կը գործածեն։ Յետոյ փըռշտացնող և արցունք բերող բաղադրութիւններ մէջտեղ կ'ելլեն, որոնք շատ բարակ փոշիի ձեւին տակ հին դիմակներէն կը թափանցէին, զինուորները փռնգտալէն և փսխելէն ուժաթափ, կ'ստիպուէին դիմակները հանել, որկէ վերջ թունաւոր կազերը իրենց մահացու դերը կը կատարէին։

Պատերազմական կազերու մասին ժողովուրդը պէտք եղած կերպով անհրաժեշտ է լուսաբանել, զայն անտեղի սարսափի չմատնելու և կամ բոլորովին անտարբեր չձգելու համար։ Կարգ մը պայմաններու տակ կարելի է դիմադրել անոնց, հակառակ պարագային փճացումը անխուսափելի կը դառնայ։

Պատերազմի ճակատէն զատ պաշտպանումի միակ եղանակը անհատական ըլլալով, ամէն մարդ իր անձը փրկելու միջոցները պէտք է հայթայթէ:

Հետեւաբար խնդիրը պէտք է ուսումնասիրել յարձակողական և պաշտպանողական տեսակէտով։

I) ՅԱՐՁԱԿՈՒՄԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Գործածական պատերազմական կազերը — կազային, հեղուկ կամ հաստատուն — բնախօսական տեսակէտով հետեւեալ դասաւորումը ստացած են.

Ա) Արցունք բերողներ,
Բ) Փռնգտացողներ,
Գ) Հեղձուցիչներ,
Դ) Պալար բացողներ,
Ե) Թունաւորներ:

Ա) Արցունքաբերներ կամ ճերմակ խաչ

1) Bromure de xylyle
2) Chlore և կամ Bromacétone (Martonite)
3) Chloracétophénone
4) Bromocyanure de beuzyle
5) Oxyde de methyle dichloré կամ dibromé (Gaz labyrinthe).

Ասոնք աչքին conjonctif հիւսուածքին վրայ կ'ազդեն և նոյնիսկ շատ քիչ քանակութեամբ առատ արցունք և քթի հոսում յառաջ կը բերեն։ Գրգռութիւնը տեւած միջոցին աչքերը կարելի չէ բանալ, սակայն ազդեցութիւնը ժամանակ մը վերջը կ'անցնի առանց ենթական կուրցնելու։

Ասոնցմէ ամենէն ազդեցիկները Bromocyanure de beuzyle և Chloracétophénone են, որոնցմէ երբ մէկ մէթր խորանարդ օդին մէջ 0,3 միլիկրամ գտնուի, միջավայրը

արցունքաբեր ազդեցութեամբ անտանելի կը դառնայ։ Եւ սակայն ասոնք բաղդատաբար ամենէն անվնասներն են։

Անմիջական դարմանում

1) Կերակուրի աղ 14 կրամ
Եռացած ջուր 1 լիտր, կամ
2) Պիքարպօնաթ տը սուտ 22.5 կրամ
Եռացած ջուր 1 լիտր

Բամպակը թաթխել հեղուկին մէջ և աչքին վրայ կաթեցնել առանց քսելու։

Բ. Փռնգտացողներ կամ կապոյտ խաչ

1. *Diphenylchlorarsine (clark I)*
2. *Diphenylcyanarsine (clark II)*
2. *Diphenylaminochlorarsine (adamsit)*
4. *Ethyldichloroarsine (Dick)*

Ասոնցմէ ամենէն ազդեցիկները diphenylchlorarsine և մանաւանդ diphenycanarsine են։ Այս մարմիններէն եթէ մէկ մէթր խորանարդ օդին մէջ յաջորդաբար 0,50 և 1 միլիկրամ գտնուի, մէկ վայրկեանէ աւելի կարելի չըլլար այդ մթնոլորտին մէջ մնալ։ Բարեբաղդաբար բացի Adamsitէն միւսները ջուրէն դիւրութեամբ կը տարբաղադրուին (hydrolyse)։

Ասոնցմէ առաջին անգամ diphenylchloroarsine գործածուեցաւ 1917 Յուլիսէն Nieuportի մէջ։ Գերմանացիները այս մարմինները դիմակները խորտակող (brise-masques) կոչեցին։ Ասոնք նուազ ցնդական ըլլալնուն խիտ բարակ փոշիի (brouillard solide) ձեւին տակ այդ ատենուան դիմակներէն ներս թափանցեցին։

Arsineները ամենէն աւելի վտանգաւոր պատերազմական կազերն են, որովհետեւ իրաւ է թէ փռնգտացողներու խումբին կը պատկանին և սակայն եթէ աւելի շատ քանակութեամբ ազդեն, հեղձուցիչ և միեւնոյն ատեն պալար բացող կը դառնան։

Անմիջական դարմանում (քթի խոռոչներուն բորբոքումին դէմ)

Chlorhydrate de cocaïn 1gr,50 » d'adrenaline ($^1/_{1000}$) 3 gr. Solution isotonique de NaCl 100 gram	Քթի ծակերուն մէջ այս խառնուրդէն մէկ քանի կաթիլ կաթեցնել։

Գ. Հեղձուցիչներ կամ կանանչ խաչ

1. Chlore և կամ brome
2. Oxychlorure de carbone կամ phosgène
3. Chloroformiate de trichloromethyle, diphosgène կամ perstoff
4. Chloropicrine, klop կամ aquinite

Chloreը և bromeը շատ շուտ լքուած են, որովհետև դիւրաւ կը չէզոքանան։ Phosgèneը որ chloreէն մօտաւորապէս 20 անգամ աւելի ազդեցիկ է, և նուազ ցնդական, պատրաստութիւնն ալ համեմատաբար դիւրին ըլլալով, հեղձուցիչներուն տիպարը կը նկատուի։ Բարեբախտաբար ջուրը և ալքալիները դիւրաւ կը տարբաղադրեն զայն։

Գերմաններուն կողմէ, մեծ պատերազմին ֆրանսական phosgèneին յաջորդած է diphosgèneը, անոր չափ թունաւոր եւ անոր չափ կայուն է, բաց օդին մէջ մինչև երեք ժամ և անտառներու մէջ մինչև 12 ժամ կրնայ մնալ։

Հեղձուցիչները թոքի բշտիկները (alvéols) կը քայքայեն։ Ենթական քանի մը ժամ վերջը կ'սկսի արիւն փսխել և միեւնոյն ատեն շնչարգելութեան տաժանելի տառապանքներ ունենալ։

Կանխարգելիչ միջոց. — Ամոնեագի կամ գարպօնաթի լուծոյթի մը մէջ թաթխուած լաթով մը բերանը և քիթը ծածկել, իսկ մթնոլորտը մաքրելու համար, ամոնեագի, բօթասի և բօլիսիւլֆիւր տը բօթասիոմի խառնուրդ մը օդին մէջ սրսկել։

Անմիջական դարմանում.— Ենթական մաքուր օդին մէջ փոխադրելէ վերջ, հագուստները անմիջապէս հանել և առանց ոեւէ շարժում կատարելու անոր թթուածինով արուեստական շնչառութիւն ընել տալ։

Դ. Պալար բացողներ կամ դեղին խաչ

1. Sulfure d'ethyle dichloré, ypérite կամ Lost
2. Chlorovinyldichloroarsine կամ Lewisit B

Ypériteը մօտաւորապէս 70 տարի առաջ գտնուած և սակայն անոր վէրք բացող յատկութիւնը ծանօթ չըլլալուն մինչև մեծ պատերազմ չէ գործածուած։ Lommel և Steinkopf մեծ պատերազմին գերման ընդհ. սպայակոյտին յանձ-

նարարեցին անոր գործածութիւնը և Գերմանները այդ կազը lost անունին տակ առաջին անգամ արձակեցին Ypresի մէջ ուրկէ առած է իր անունը։

Իբէրիթը կլիսէրինի թանձրութեամբ դեղնորակ հեղուկ մըն է, կ'ազդէ մարմնոյն բոլոր մասերուն, մանաւորաբար գիրուցային (sébacé) գեղձերուն վրայ խոր վէրքեր բանալով, որոնք շատ դժուար կը բուժուին, աչքերը կը կուրցնէ և թոքերը կը փճացնէ արագօրէն մահ պատճառելով։ Իբէրիթը որուն ազդեցութիւնները մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրուած են, ծանօթ ամենասարսափելի կազերէն է, հագուստներէն և մինչև իսկ կաշիէն կը թափանցէ, տեղւոյն վրայ օրերով կրնայ դիմանալ ինչոր չափազանց վտանգաւոր կը դարձնէ իր գործածութիւնը։

Ասոր հակաթոյնը կը կազմեն օքսիտանները։ Գլխաւորաբար քլօրիւր տը չօն (քիրէչ գայմաղը) որ իբէրիթին ազդած մասերուն վրայ պէտք է քսել և բէրմանկանաթի լուծոյթ ձարձատել (pulvériser) օդին մէջ։

Lewisite B որ ամերիկացիներուն կողմէ 1918ին եւրոպա բերուած է, մեծ պատերազմին գրեթէ չէ գործածուած։ Իբէրիթէն աւելի ուժգին կը թուին ըլլալ իր ազդեցութիւնները և սակայն աւելի դիւրաւ կարելի է չէզոքացնել։

Ընդհ. պատերազմէն ի վեր այս մարզին մէջ է որ ամենակատաղի պրպտումները տեղի կ'ունենան, որովհետև ամենաազդեցիկ յարձակողականներն են ասոնք, նկատի ունենալով որ մարմնոյն բոլոր մասերուն վրայ կ'ազդեն և դիմակները բոլորովին անբաւական կը դառնան։ Ասոնց դէմ մասնաւոր կերպով պատրաստուած քաուչուէ հագուստներ պէտք է կրել։

Ե. Ընդհանուր թոյներ կամ սեւ խաչ

1. Acide cyanhydrique
2. Chlore և կամ bromcyane
3. Oxyde de carbone (ածխային թթու)

Ասիտ սիանիտրիքը չափազանց զօրաւոր թոյն մըն է, 5 cgr.ը յանկարծական կերպով կրնայ մարդ մը մեռցնել։ Ընդհ. պատերազմին ֆրանսացիները մեծ քանակութեամբ

պատրաստած են անկէ, օդէն թեթեւ ըլլալով՝ թրիքլորիւր տ'արսենիք, թէթրաքլորիւր տ'էթէն եւ քլորոֆորմի հետ խառնելով գործածած են vincennite անունին տակ. սակայն վճռական որեւէ ազդեցութիւն չէ ունեցած, որովհետեւ խոնաւութեան դէմ անկայուն է եւ դիւրաւ չեզոքացող է։

Քլոր եւ բրոմասեթոնները առաջինին նմանին կ'ազդեն օրկանիզմին վրայ եւ ներկայիս թրիքլորիւր տ'արսենիքի հետ խառնուած միայն իբրեւ մշուշաբեր (fumigène) կը գործածուին։

Օքսիտ տը քարպոնն ալ շատ զօրաւոր թոյն մըն է, միւսներուն վրայ իբր առաւելութիւն, դիմակներէն դիւրութեամբ կ'անցնի եւ քիմիական բաղադրութիւններուն ընկամամբ մասնաւոր դիմադրութիւն մը ցոյց կուտայ։ Միայն պղինձէ ամոնիաքալ կարգ մը աղեր մասնակի կերպով զայն կը չեզոքացնեն։ Օդէն թեթեւ ըլլալուն գրեթէ չէ գործածուած։

Ընդհանուր թոյներէն ասիտ սիանհիտրիքը եւ իր բաղադրութիւնները, արեան շրջանի եւ շնչառական գործարանի կեդրոններուն վրայ չանթահարիչ ազդեցութիւն մը կ'ունենան։ Իսկ օքսիտ տը քարպոնը արիւնը կը թունաւորէ, արեան հեմոկլոպինին հետ կայուն բաղադրութիւն մը կազմելով (carbonxhémoglobine)։ Թէեւ բոլոր այս մարմիններէ մեծ քանակութեամբ բանակներու պէտքին համար ներկայիս գործարաններուն մէջ կը պատրաստուին, եւ սակայն հետըզհետէ միայն պալար բացողներու եւ հեղձուցիչներու նախապատուութիւն կը տրուի (Haberի նշանացոյցը (indice) < 500) որոնցմէ ֆոսժենը (նշանացոյց = 450) իբրեւ նմոյշ կարելի է առնել. իրաւ է թէ ազդեցութիւնը վաղանցուկ է բաղդատաբար աւելի ցնդական ըլլալուն համար։

Ծծումբի կարգ մը բաղադրութիւնները մորթին վրայ կ'ազդեն լիփոիտներուն մէջ լուծանելի ըլլալուն համար, իսկ արսենիքի քլորը եւ մանաւանդ ֆլուորը բաղադրութիւնները վեզիքաններուն հիմը կը կազմեն։

Միւս կողմէ գերաթունաւորներու (hypertoxiques) մասին եղած նոր պրպտումները, plomb tétraéthyle եւ téllure diethyleի նման մորթէն ծծուող եւ ծայր աստիճան թունաւոր բաղադրութիւններուն նախընտրութիւն տուած են։

Սակայն բոլոր այս պրպտումները գաղտնի կը մնան եւ միմիայն իւրաքանչիւր երկրի զինուորական աշխատանոցներու ծանօթն ու գաղտնիքն է։

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

1. Հաւաքական պաշտպանութիւնը. — Կատարելապէս գոց վայրերու մէջ կարելի է միայն ապահովուիլ, թնդանօթի եւ օդանաւի ռումբերէ զերծ գետնախոր ընդարձակ սրահներ ստեղծելով։ Ինչպէս պէթոնի հսկայ զանգուածներէ կառուցուած արդիական ամրութիւնները որոնց ներսի մթնոլորտի ճնշումը միշտ դուրսինէն 10 սմ. ջուրի ճնշումի չափ աւելի կը պահուի, կազերուն հաւանական թափանցումը արգիլելու համար։ Փապուղիները իբր պատսպարան գործածուելու անյարմար են, որովհետեւ եթէ որեւէ ճեղքուածք մը գոյանայ, շուտով գերեզմանի կը վերածուին, թունաւոր կազի ամբարներ դառնալով։ Հետեւաբար բոլոր ժողովուրդին համար ապահով պատսպարաններ չինելու խնդիրը դժուար է իրագործել եւ ըլլայ պատերազմողին կամ քաղքենի ժողովուրդին համար անհատական պաշտպանութիւնը փրկութեան միակ միջոցը կը ներկայանայ։

2. Անհատական պաշտպանութիւն. — Առաջին առթիւ յայտնենք թէ բոլոր կազերուն ազդեցութիւնը չեզոքացնող բազմարժէք (polyvalent) դիմակներ գոյութիւն չունին։

Դիմակի մը պարունակած նիւթը որոշ թիւով կազեր միայն կրնայ անմնաս բաղադրութիւններու վերածել, ըլլայ օքսիտասիոնով, ըլլայ չէզոքացումով (neutralisation) եւ կամ մասնաւոր քիմիական գործողութիւնով մը ինչպէս իւրոթրոփինը ֆոսժենը կը տարբաղադրէ, զայն իւրէի վերածելով։

Ուրեմն չնախատեսուած կազ մը առանց իր բնոյթը փոխելու կրնայ դիմակէն անցնելով կենսական գործարաններուն հասնիլ։ Օքսիտ տը քարպոնը այդ կարգի կազերէն է որուն դիմակներէն մուտքը կարելի չէ եղած արգիլել։ Սակայն վերջերս այդ կազին դէմ ալ կարելի եղաւ պաշտպանուիլ շնորհիւ ամերիկեան hopcaliteին որ գաթալիթիք ազդեցութեամբ մը ածխային թթուն, ածխային թթուի կը վերածէ։

Դիմակները սկզբնական ձեւը։

Քլօրի առաջին յարձակումին դէմ յանկարծակիի եկած, համաձայնականները ալգոլի մէջ թաթխուած բամպակ կամ քօղ գործածած են, յետոյ հիբօսիւլֆիթի լուծոյթ մը որ քլօրը ծծելով սիւլֆաթի կը վերածէ, իսկ արցունքաբերներուն թափանցումը արգիլած են ոիսինաթ տը սուտի կամ հընդկուղի միջոցաւ որոնց մէջ անոնք կը լուծուին։

Ասիտ սիանիտրիքի դէմ Plantefol առաջարկած է նիքելի աղերու (ասէթաթ շագիֆ կամ գարպօնաթ) գործածութիւնը որոնք ասիտ սիանիտրիքին հետ անմիջապէս բաղադրելով (Complèxe) աղեր կը կազմեն։

Ֆօսժէնին դէմ, սիւլֆանիլաթ տը սուտ (Moureu և Kling) կամ ուրոթրոպին (Lebeau) գործածուած է։ Առաջինը՝ ֆօսժէնը տիֆէնիլուրէի, իսկ երկրորդը ուրէի կը վերածէ։

Առաջին դիմակները շատ նախնական եղած են և հետզհետէ երեւցող կազերուն դէմ նոր բաղադրութիւններ աւելցած են հիներուն վրայ։ Իսկ արսիններու չափազանց բարակ փոշիներուն դէմ մասնաւոր կերպով պատրաստուած սելիւլօզի խաւով մը յաջողած են պաշտպանուիլ։

Արդիական դիմակներուն ընդհանուր յատկանիշերը

1) Կազային փոշիները և մշուշները (brouillard solide) կեցնել։

2) Առաւելագոյն չափով բազմարժէք (polyvalent) ըլլալ։

3) Բաւական երկար ատեն դիմանալ։

4) Դիւրաւ գործածելի ըլլալ։

Այս պայմանները լրացնող դիմակներուն զտոցները (filtres) կազերուն դէմ պաշտպանութիւնը կ'ապահովեն ֆիզիքօշիմիք երեք գործողութիւններու շնորհիւ։

ա) Զտում (filtration) որ բարակ փոշիներու (aerosols) անցքը կ'արգիլէ։

բ) Adsorption որ թունաւոր շոգիներուն կամ կազերուն թափանցումը կը կասեցնէ։

գ) Քիմիական չէզոքացում որ վնասակար և թունաւոր նիւթերը անմիջապէս և ոչ ազդեցիկ կը դարձնէ։

ա) Զտումը տեղի կ'ունենայ շատ մաքուր սելիւլօզի խաւի մը շնորհիւ։

բ) Ատսորպսիոն կը կատարուի մասնաւոր կերպով պատրաստուած ածուխի փոշիի (charbon actif) միջոցաւ։ Ասիկա զտոցին ամէնէն կարեւոր մասն է, որովհետեւ առաւելագոյն չափով կազերը կը ծծէ։ Այդ ածուխի փոշիէն բերմանկանաթի մէջ թաթխուած հաստ կտաւ մը կը տրուի դիմակին մէջ պոլար բացող կազերը դիւրաւ կեցնելու և շուտով չյագենալու համար։

գ) Քիմիական չէզոքացումը. — Շարպօն աքթիֆի թէքնիքին յառաջդիմութեանը շնորհիւ քիչ թիւով մարմիններ կրնան առաջին երկու խաւերէն թափանցել, և բաւական է միայն ալկալին բաղադրութիւն մը գործածել ասիտ ձգտումներ ունեցող մարմինները կեցնելու համար։ Ասոր համար ամէնէն յարմարը chaux sodéeն է որուն հատիկները (granules) բերմանկանաթի մէջ թաթխուած են, իբերիթը և վերածիչ քարմիններն ալ չէզոքացնելու համար։ Իսկ օքսիտ տը քարպոնը հօբքալիթին քաթալիթիք ազդեցութեամբը բաղդատաբար անմիջապէս բնածխային թթուի կը վերածուի։

Հօբքալիթը որ կարգ մը օքսիտներու (մանկանէզ, պղինձ, քօպալթ և արծաթ) խառնուրդ մըն է խոնաւութենէն շուտով կ'ազդուի և իր քաթալիթիք յատկութիւնը բոլորովին կը կորսնցնէ։ Ասոր համար զայն կը զետեղեն քլօրիւր տը քալսիումի խոնաւութիւնը ծծող (déshydratant) երկու խաւերու մէջ։

Վերջին դրութեամբ պատրաստուած զտոցները հետեւեալ կազմը կը ներկայացնեն.

1) Մետաղէ կափարիչ մը,

2) Զուտ սելիւլօզի խաւ մը (արսիններուն դէմ),

3) Շարպօն աքթիֆի խաւ մը, սիւլֆաթ տը քիւիվրի մէջ թաթխուած։

4) Շօ սոտէի հատիկները,

5) Քլօրիւր տը քալսիումի խաւ մը,

6) Հօբքալիթ,

7) Քլօրիւր տը քալսիումի 2րդ խաւ մը։

Իսկ պոլար բացողներուն դէմ դիմակներէն զատ, կարծրացած վուշի հիւղի բազմաթիւ խաւերով պաշտպանուած քաուչուքէ հագուստներ պէտք է կրել, որովհետեւ իբերիթը և լեվիզիթը քաուչուքին մէջ ալ մասամբ կը լուծուին։

Վերջացնելէ առաջ անհրաժեշտ կը նկատենք հետեւեալ տեղեկութիւնները աւելցնել։

Պէտք չէ մոռնալ որ բոլոր ծակոտկէն մարմինները կազերը ուժգին կերպով կը ծծեն։ Ընդհ. պատերազմէն այդ կարգի բազմաթիւ օրինակներ կը յիշուին, ուր առանց դիմակի յանկարծակի կազային ալիքի բռնուած զինուորներ, հագուստները, յարդի տերեւները եւ նոյնիսկ ձիւնի մէջ ծածկուելով, անոր ազդեցութիւններէն կրցած են խուսափիլ, որովհետեւ այդպէսով իրենց թոքերուն եւ թունաւորուած օդին միջեւ կազերը ծծող միջավայր մը ստեղծած են։ Ուրեմն կարելի է նաեւ այս կարգի նախազգուշութիւններով յանկարծակի յարձակումներու դէմ մասամբ պաշտպանուիլ։

Միւս կողմէ կազերէ թունաւորուած մէկը երբեք պէտք չէ ջրահեղձ կամ շնչահեղձի մը նման կեանքի բերել աշխատիլ, անոր վրայ արուեստական շնչառութիւն կիրարկելով. Թունաւորուած մէկու մը մարմինը ընդհանրապէս բացարձակ անշարժութեան մէջ պէտք է պահել։ Մասնաւորաբար փոսժէնէ թունաւորուած մէկու մը վրայ կատարուած ուժգին շարժումները վտանգաւոր մահ կը պատճառեն։

25 Նոյ. 937 Գատը-գիւղ — **ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՐԱՖԵԱՆ**

ԿԵԱՆՔԻ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐԸ
ԵՒ
ԻՄԱՑԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ ԱՆԳԻՏՈՒԱԾ ՁԵՒԵՐԸ

Պատմութիւնը չունի զբաղելիք էակներուն կազմաւորութեամբը՝ որոնց արարքները կ՚արձանագրէ։ Օգտակար է սակայն համառօտակի նշանակել մեր ծանօթութիւններուն բնոյթը կեանքի եւ մտածումի երեւոյթներուն մասին, որոնցմէ կ՚ածանցին բոլոր մարդկային գործերն ու անոնց մեկնութիւնը։

Սովորաբար անասուններուն եւ բոյսերուն մօտ միայն կ՚ուսումնասիրեն կենսական յայտնութիւնները, իբրեւ թէ հանքային թագաւորութիւնը կեանքի շրջանէն դուրս մնար։

Գիտական յառաջդիմութիւններուն հետ, այս զանազանումը չպիտի կրնար պահուիլ։

Կեանքը կազմուած է հակազդեցութիւններու միասնութեամբ մը որոնց մէկ քանին ինչպէս զգայնութիւնը, հասարակաց են բոլոր էակներուն, քարէն մինչեւ մարդը, մինչ ուրիշներ, ինչպէս մտածումը, բարձրագոյն էակներուն մօտ կը գտնուին։

Զգայնութիւնը կեանքի ամէնէն պարզ եւ ամէնէն ընդհանուր երեւոյթն է։ Ամէն նիւթ զայն ունի։ Ճշգրիտ դիտողութիւններ ապացուցած են որ վերջին աստիճան անճկուն մարմիններ, երեւութապէս անզգայ, պողպատի ձող մը, օրինակի համար, մէկ միլիոներորդ աստիճանի բարեխառնութեան բարձրութեան մը ազդեցութեան տակ — այսինքն տաքութիւն մը զոր պիտի արտադրէր տասը քիլօմեթր հեռուն դրուած մոմ մը — պիտի հակազդէին։

Նիւթին զգայնութիւնը հետեւանքն է արագ յարմարումի մը միջավայրի փոփոխումներուն որոնք զայն կը չըր-

ջապատէն։ Միջավայրին զանազան փոփոխումներուն տակ միեւնոյնը մարմինը պիտի առնէ հեղուկ, կազային, բիւրեղային կամ սոսնձային ձեւը։

Տակաւին կարելի է նկատել իբրեւ նիւթին կինսական մէկ յայտնութիւնը տեւական շարժումը մասնիկներուն որոնց է կը կազմուին ատոմները, որոնք զայն կը բաղկացնեն: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը, հակառակ իր անհուն փոքրութեան, կազմուած է մասնիկներէ որոնք կը ձգտին կեդրոնի մը շուրջ ինչպէս մոլորակները կը դառնան արեւուն շուրջ։ Ժայռէ մը կազմուած քարակոյտը անփոփոխ կը թուի։ Իր ամբողջութեանը մէջ ժամանակուան մը համար այդպէս է, արդարեւ, բայց զինքը կազմող մասերուն մէջ ոչ, որովհետեւ անոնք զգայուն են բարեխառնութեան ամէնէն պզտիկ փոփոխութիւններուն (1)։

*
* *

Բուսական աշխարհը — որոշ հակազդեցութիւններով շատ դերազանց հանքային աշխարհէն — նախատարրական վիճակի մէջ կը ներկայացնէ երեւոյթներ, որոնց բազմամասնութիւնը պիտի յայտնուի անասնային աշխարհին մէջ միայն։ Աստիճանի տարբերութիւնը եղաւ ծագումը վաղեմի զանազանութեան ընդմէջ հանքային աշխարհին եւ ապրող աշխարհին։

Անասուններուն գործունէութեան երկու մեծ շարժառիթները, հաճոյքը եւ ցաւը, արդէն ուրուագծային վիճակի մէջ կ'երեւին բուսական աշխարհի մէջ։

(1) Բնագէտներու նորագոյն խուզարկութիւնները կը ցուցնեն որ անշարժ տարրերէ կազմուած հին ատոմը, անկազմ, ընդհակառակը, ծայր աստիճան բարդ է։

Անոնցմէ իւրաքանչիւրը կը բաղկանայ ելեքտրոն որակուած ժխտական ելեքտրական մասնիկներէ, բրօթօն որակուած դրական ելեքտրականութեամբ կեդրոնի մը շուրջ մնայուն թաւալումի մէջ, ինչպէս մոլորակները կը դառնան արեւուն շուրջ։

Ուրեմն դատարկ պիտի ըլլար ատոմին ամէնէն մեծ մասը։ Հաշուած է որ եթէ իրարու այն աստիճան մօտեցնէին որ իրարու կարենային դպչիլ ատոմներուն բոլոր տարրերը, հարիւր քիլօ կշռող չափահաս մարդու մը ծաւալը շատ վար պիտի ըլլար գնդասեղի գլխուն ծաւալէն, բայց գնդասեղի այս գլուխը միշտ հարիւր քիլօ պիտի կշռէր։

Տունկը կը փախչի ցաւէն եւ կը փնտռէ հաճոյքը, երբ, մթութենէն նեղուած, կը յաղթէ բազմապատիկ խոչընդոտները գտնելու համար արեւուն ճառագայթը, որուն պէտք ունի եւ որ կը կազմէ իր բարեկեցութիւնը։

Զգայնութեան այս երեւոյթներուն կ'ընկերանան միեւնոյն կարգէն ուրիշ շատ երեւոյթներ ինչպէս կարգ մը ծառերու — օրինակի համար կաղնիին — արմատներուն վրայ ապացուցուած գոյութեան ի խնդիր պայքարի այս ուրուագիծները, ճամբորդելով շատ հեռու այն հողին մէջ ուր կը գտնուի ուրիշ տունկերու արմատները, անոնցմէ յափշտակելու համար այն սննդային նիւթերը որոնք անհրաժեշտ են իրեն։

Գիտութեան կողմէ իր սկիզբները ատենօք հաստատուած այս ջրապատ միջնորմներուն մէջ կ'երեւին անասուններուն եւ մարդուն միջեւ նախապէս երեւակայուած տարբերութիւնները։ Անոնք այսօր հետզհետէ կ'անհետին։

Ինչ կը վերաբերի գործարանաւոր կեանքին, մարդուն եւ անասունին միջեւ հաւասարութիւնը կատարեալ է։ Ստնաւորներուն ամէնէն խոնարհին մօտ, բնախօսական կեանքի բոլոր պաշտօնները — արեան շրջան, մարսողութիւն, շնչառութիւն, եւն. — կը կատարուին ճիշդ այնպէս ինչպէս մարդուն մօտ։

Կրայուզական կեանքը կազմող զգացումներու եւ կիրքերու շրջանին մէջ, մարդուն եւ անասուններու միջեւ տարբերութիւնը նշանակելի է, բայց ոչ ահագին։ Նախանձը, ատելութիւնը, սէրը եւ բոլոր կիրքերը որոնք կը վարեն մարդը, կ'առաջնորդեն նաեւ անասունը։

Իմացական կեանքն է միայն որ կը նշէ տարբերութիւնը անասունին եւ մարդուն միջեւ։ Կեանքի այս բարձրագոյն շրջանին մէջ, անոնց միջեւ հեռաւորութիւնը բաւական մեծ է բացատրելու համար որ կրցած է ինքզինքը կարծել մասնաւոր ստեղծագործութեան մը առարկան։

*
* *

Ապրող ըլլալու համար նիւթը միշտ բջիջային ձեւ մը կ'առնէ։ Այս բջիջներուն ծոցին մէջ է որ տաքութիւնը, ելեկտրականութիւնը, օդին եւ սնունդներուն կողմէ հայ-

թայթուած զանազան ուժերը կը ձեւափոխուին նոր էներժիներու, որոնք անհրաժեշտ են կեանքի պարզուելուն։

Ուժերէն — որոնց ամբողջութիւնը կը կազմէ գործարանաւոր կեանքը, մէկ քանին կ'առաջնորդուին իբրեւ գործակալներ այնչափ կոյր որչափ ծանրութիւնը, ուրիշներ, ընդհակառակը, կ'երեւին կառավարել, հրաշալի յստակատեսութեամբ մը, անհունօրէն գերազանց գործողութիւններ այն գործողութիւններ զորս պիտի կրնար ոչ թէ իրականացնել, այլ պարզապէս հասկնալ ամէնէն լուսաւորեալ բանականութիւնը։ Մեր մարդկային դատողութիւններուն սանդուխէն չափուած, անոնք պիտի յայտնէին հրաշալի կառավարող իմաստութիւն մը։

Վեհագոյն կորովամտութիւն մը կը թուի ուղղութիւն տալ բջիջային աշխատութեան։ Գիտութեան ներկայ վիճակին մէջ ոչ մէկ գիտուն պիտի կրնար լուծել բնագիտութեան և տարրաբանութեան հսկայ խնդիրներ որոնց լուծումը ամէն վայրկեան կը գտնուի խոնարհ բջիջներուն կողմէն։

Ուեւէ ստնաւորի մը մարմինը կրնայ բաղդատուիլ ընդարձակ գործարանի մը հետ որ կը պարունակէ բազմամիլիառ մանրադիտային բջիջներ, որոնց իւրաքանչիւր խումբը կը ներկայացնէ գործօն գործաւորներու ընկերակցութիւն մը (1)։ Այս խումբերը դրուած են տնօրէնութեանը տակ ջղային բջիջներու զորս կարելի պիտի ըլլար որակել կենսախօսական պատճառաբանութեան կեդրոններ։

Այսպէս մենք ապրող բջիջներուն մօտ կը ստիպուինք ենթադրել ծանօթութեան ձեւեր անսահմանօրէն գերազանց մեր իմացականութենէն բայց առաջադրուած նպատակներու սահմանափակուած։

Այս ուժերուն մեքենաւորումը մեզի տակաւին այնչափ անծանօթ է որչափ բնութիւնը անոնց որոնք ուղեղային բջիջներէն կը բխեցնեն հրաշալի չէնքերը մտածումին։

---

(1) Այս պզտիկ գործաւորներուն թիւը հրաշալի է։ Արիւնային գնդիկները, օրինակի համար, 4—5 միլիոն են իւրաքանչիւր խորանորդ միլիմէթրի մէջ։ Սիրտէն դէպի զանազան գործարանները 4էն 500,000 անգամ ճամբորդելէ վերջ, կ'երթան իրենց գոյութիւնը վերջացնել փայծաղին մէջ եւ կը փոխարինուին նոր գնդիկներով։

* * *

Սաղմնաբանութիւնը և հնէաբանութիւնը կը ցուցնեն որ ներկայ ձեւերը որոշուած են իրենց կանխագոյն վիճակներուն կողմէ։ Իւրաքանչիւր անհատ իր գոյութիւնը կը սկսի բջիջով մը նման այն բջիջին որ, հեռաւոր անցեալի մը մէջ, եղաւ կեանքի մեկնակէտը. բայց ճամբան, ուրկէ անցնելու համար դարակոյտերու պէտք եղաւ, մայրական ծոցին մէջ քանի մը շաբաթէն կը կտրուի։ Իր սաղմնային վիճակին մէջ, էակը միայն կ'ուրուագծէ միջանկեալ ձեւերը որ ատենօք կայունացած էր իր նախահայրական ահագին կեանքին մէջ։

Այս խորհրդաւոր տիրապետող ազդեցութիւնները, որոնք կը դատապարտեն աշխարհը միշտ փոխուելու, անտեսանելի անհրաժեշտութիւններու տեսանելի յայտնութիւններն են միայն, անգիտուած ենթանիւթ իրերուն, համադրուած բնութիւն բառին մէջ։

Դարերու ի՜նչ կուտակում պէտք եղած է որպէսզի սկզբնական միգապատին աթօմները, ուրկէ մեր աշխարհը յառաջ կուգայ, յառաջդիմաբար հանքային կեանքէն անցնին մտածող կեանքին։

Թրգմ. Մ. ԹՈՐՈՍԵԱՆՑ — ԳՈՒՍՏԱՎ ԼԸ ՊՕՆ

ՄԱՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱԽՈԽԵԱՆ

Անցնող տարուայ ընթացքին (Փետր. 13) հայ ժողովուրդը կորսնցուց իր ամենէն հանճարեղ զաւակներէն մին, աշխարհահռչակ ծովանկարիչ Վարդան Մախոխեանը, որ իր մոգական վրձինին հմայքը քառորդ դարէ աւելի անեղծ պահեց Եւրոպայի ոստաններուն մէջ, առարկայ դառնալով արուեստի բծախնդիր քննադատներուն ներբողներուն եւ հիացումին։ Աքանտինաւեան երկիրներէն մինչեւ Ֆրանսա, ուր հաստատուեցաւ եւ անցուց վերջին տարիները, Մախոխեան տիրական դէմք մը մնաց օտար մեծ նկարիչներու կողքին եւ փառքն ու համբաւը մինչեւ մահ շլացուցիչ կերպով պահեց։

Բնիկ Տրապիզոնցի, ծնած է 1869 Մայիս 31ին։ Հայրը Արիստակէս Մոխոխեան, ունէր 4 մանչ 2 աղջիկ։ Բաւական ունեւոր եւ ծանօթ առեւտրական, միակ փափաքն էր իր զաւակները տեսնել իր հաստատած գործին գլուխը, բայց պատանի Վարդան ոեւէ հակում չունենալով առեւտրական ասպարէզին հանդէպ, ղրկուեցաւ Սանասարեան վարժարանը, որուն շրջանը աւարտելէ վերջ, 1891ին կը մեկնի Գերմանիա ու կը մտնէ Պերլինի գեղարուեստից ակադեմիան։ Հոն երկու վարպետներու, Գրախթի եւ մանաւանդ Հանս Ֆրէտէրիք Կուտէի ձեռքին տակ կ'աշխատի, կանուխէն երեւան բերելով նկարիչի առաջնակարգ ձիրքեր եւ աշխատելու ու յառաջդիմելու անվհատ կամք: Երեք տարուայ մէջ կը տիրանայ նկարչական արուեստի թէքնիքին եւ բոլոր նրբութիւններուն եւ կ'կսի նկարել բնութեան տեսարաններ։ Կանուխէն կ'սկսի մասնակցիլ նկարչական տարեկան ցուցահանդէսներու, Տանըմարքայի ափերէն առնուած տեսարաններով ու **Արեւմուտքը Սեւ Ծովու վրայ**, **Ձմեռը Կովկասի մէջ** նկարներով: 1904ին անդամ է Պերլինի Արուեստագիտական Ընկերութեան։ Նոյն տարին կ'անցնի Եգիպտոս, ուր կը ցուցադրէ 150 է աւելի նկարներ։ Կատարեալ յաղթանակ մը կ'ըլլայ այս ցուցահանդէսը, որ իր համբաւը կը շինէ ու կը տարածէ երկրէ երկիր։ 1907ին

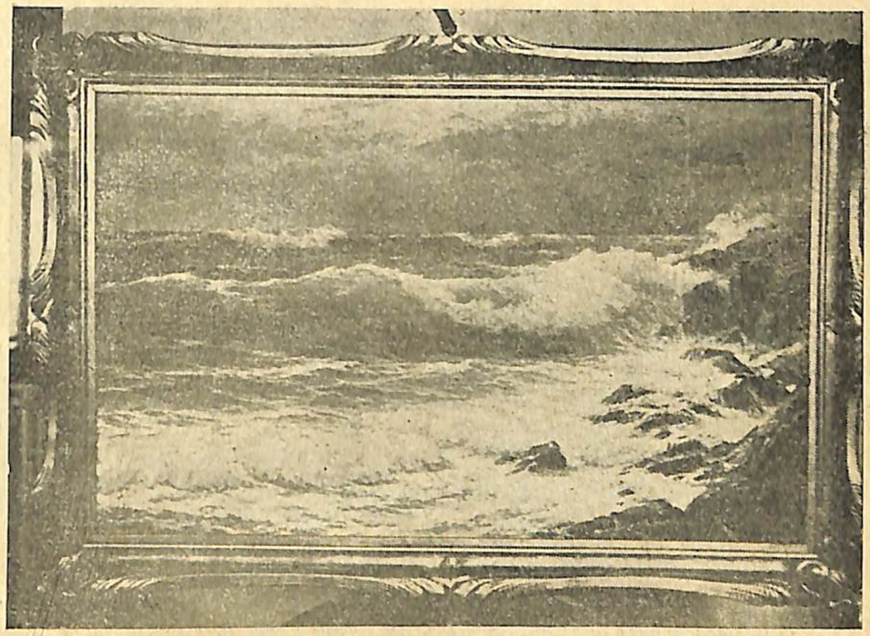

Ծովանկար Վ.. Մախոխեանի

կը մասնակցի Միւնիխի եւ Տիւսէլտորֆի ցուցահանդէսներուն։ 1914ին Մեծ պատերազմէն քանի մը ամիս առաջ կը վերադառնայ իր ծննդավայրը, բայց կարճ ատեն մը մնալէ վերջ, կ'անցնի Եւրոպա ու վերջնականապէս կը հաստատուի Նիս, ուր տեւական ամենաջերմ ընդունելութիւն գտաւ մինչեւ մահը։ Ֆրանսահպատակ դարձած էր եւ ստացած պատւոյ Լէ‡էոնի շքանշանը։ Ու հակառակ անոր որ ֆրանս. թերթերը ու հանդէսները պարծանքով յիշատակած են զայն իբրեւ իրենց քաղաքացին, Մախոխեան, Մամուլեանի պէս, միշտ հպարտութեամբ յիշած է իր ծագումն ու ազգութիւնը։ **Պալէ տը լա Մէտիթէրանէ**ի սրահներուն մէջ քանիցս տուած է ցուցահանդէսներ եւ Նիսի թանգարանն է որ գնած է իր մէկ գլուծ-գործոցը **Պարէկարը**։

Մախոխեանի ներշնչման աղբիւրները եղած են ոչ միայն Արեւելքը, մասնաւորաբար Սեւ ծովը, այլեւ Սքանտինաւեան բնանկարները, Մանշի եւ Պըլթանյի ծովեզերքներն ու Միջերկրականի ափունքները։ Նկարչական ոչ մէկ դպրոցի կը պատկանի, այլ ունի ինքնուրոյն տեղ մը։ Մինչ Այվազովսքին վիպապապաշտ է, Մախոխեան գերազանցապէս իրապաշտ նկարագրով կը ներկայանայ եւ ամենախոր թափանցողութեամբ կը վերարտադրէ մանաւանդ բնութեան ողբերգական ու փոթորկոտ ուժերը։ «Ողբերգականութիւնը իր տարրն է զոր ինք այնքան ազնուականօրէն եւ խանդով կը թարգմանէ», կը գրէր **Թանի** նկարչական քննադատ Թիէպօ-Սիսօն, Մախոխեանի գործերուն մեծ ցուցահանդէսին (1925) առթիւ։ Անոր վրձինը որքան մոգական, նոյնքան եւ բեղուն եղած է ու արտադրած քանի

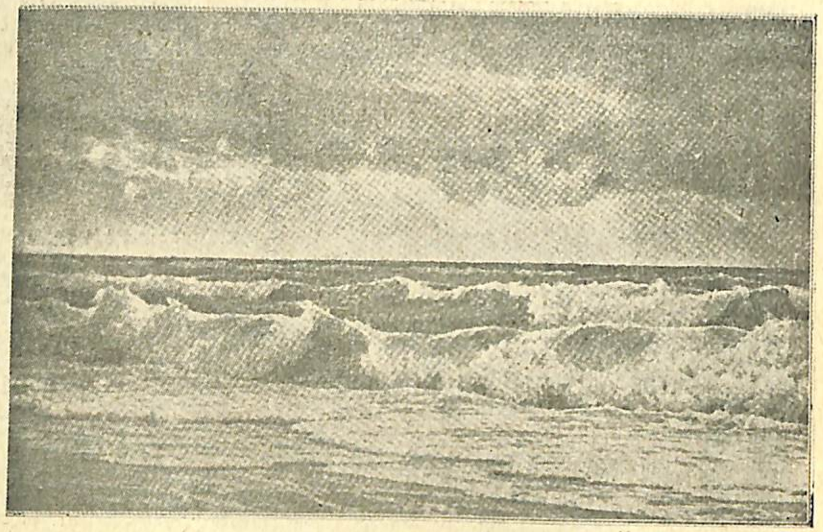

Ծովանկար Մ. Մախոխեանի

մը հարիւրէ աւելի նկարներ։ Ամենէն աւելի օտարներն են որ գնահատած են իր գործերը, որոնցմէ շատերը գնած են։ Իսկ հայ մեծահարուստներ եւ հայ հաստատութիւններ շատ քիչ: Խորհրդ. Հայաստանի պետական Թանգարանը գնած է միայն Մախոխեանի մէկ փոքր նկարը «Ալեկոծ ծովը»։

Մախոխեանի մահով կ՚անհետանայ բնութեան, բայց մասնաւորաբար Ծովուն մեծագոյն երգիչը, որուն գործը փառապսակը եղաւ ոչ միայն իր խորունկ արուեստին, այլ եւ իր ժողովուրդին գեղարուեստական ձիրքերուն։ 60 տարեկան էր ու դեռ առոյգ, բայց ցրտառութեան հետեւանք թոքատապը վաղաժամ կերպով խլեց այս մեծ արուեստագէտը, որ դեռ հրայրքն ու անշէջ կրակը կ՚զգար իր հոգիին մէջ, նոր գլուխգործոցներ արտադրելու համար։

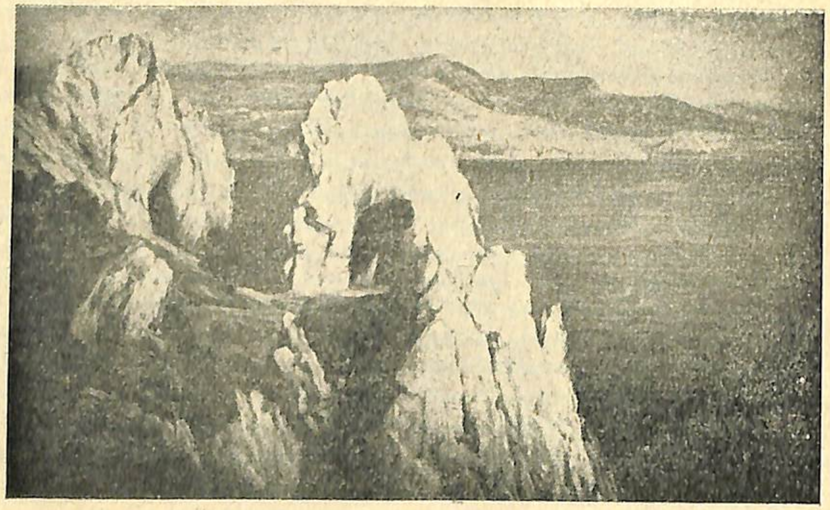

Ծովանկար Վ. Մախոխեանի

ԳԱՌՆԻԿ ՖՆՏԳԼԵԱՆ. — Ամէն բանէ առաջ հմուտ բանասէր, գրագատ (երիտասարդութեան), քաջատեղեակ մայրենի լեզուին, մասնաւորաբար գրաբարին, Գ. Ֆնտգլեան կէս դարէ աւելի ուսումնասիրեց, պրպտեց ու խորաթափանց qննողի մը խանդավառութեամբ մօտեցաւ մեր հին մատենագրութեան, եւ բաղդատական ուսումնասիրութիւններով լուսաւորեց Խորենացիի, Կորիւնի, Ագաթանգեղոսի երկերը։ Կանուխէն աշխատակցեցաւ **Մասիս**. **Արեւելք**ի եւ եղաւ աշխարհաբարի ախոյեաններէն մին, գրաբար-աշխարհաբարեան պայքարին ատեն։ Ծնած Պէշիքթաշ, շրջանաւարտ Ռոպէրթ Գոլէճէն, 1895էն վերջ անցաւ Մանչէսթր, ուր հետեւեցաւ համալսարանի դասընթացքներուն եւ ջերմոյ ինքնօգնութեամբ աւելի զարգացաւ։ Ծանօթ էր անգլիերէնի, ֆրանսերէնի եւ գերմաներէնի ու ինքնաշխատութեամբ սորված էր նաեւ լատիներէն, յունարէն եւ պարսկերէն, ինչ որ անհրաժեշտ էր իր բանասիրական ուսումնասիրութեանց համար։ Հազուադէպ եղած է մեր մէջ որ առեւտրական մը միաժամանակ ըլլայ գրականութեան եւ արուեստի մշակ մը։ Եւ Գ. Ֆնտգլեան այդ հազուադէպ օրինակներէն մին կը ներկայանայ։ Առեւտրականի իր ասպարէզին մէջ մինչեւ կեանքին վերջին օրերը (կը մեռնի 73 տարեկանին) անիկա տիպար աշխոյժով եւ կորովով հետեւեցաւ ոչ միայն բանասիրական-լեզուաբանական այլեւ միջազգային գրական ու գեղարուեստական շարժումներուն։ Տարիներով աշխատակցեցաւ բազմաթիւ թերթերու եւ պարբերականներու, ինչպէս Ա. Չօպանեանի հին եւ նոր շրջանի **Անահիտ**ներուն, **Լոչնակ**ին, **Սիոն**ին, **Հանդէս ամսօրեայ**ին **Հայրենիք**ին, ուր լոյս տեսան իր արժէքաւոր ուսումնասիրութիւնները, պատմաքննական, բանասիրական։ Թարգմանութիւններ եւս ունի, ինչպէս Օմար Խայեամի **Քառեակներ** (հատորով հրատարակուած), Շէյքսփիրի **Անտոնիոս եւ Կղէոպատրա** ողբերգութիւնը (հայկական չափով)։ Իր կարեւոր աշխատասիրութիւններէն մէկն է Կորիւնի «**Վարք Մաշտոց**»ի քննական ուսումնասիրութիւնը։ Երկու տարի առաջ, Խորենացիի մասին բրօֆ. Մանանդեանի գրած ուսումնասիրութեան առթիւ յօդուածաշարք մը գրեց, որ կիսաւարտ մնաց։ Կիսաւարտ մնացած է նաեւ իր խիստ շահեկան մէկ գործը, Հայոց քննական պատմութիւնը, անգլիերէն լեզուով։

Գ. Ֆնտգլեան ոչ միայն իր հոգեկան ու մտաւորական ձիրքերը, այլեւ նիւթական կարողութիւնն ալ ի սպաս դրած էր իր ժողովուրդին։ Թէեւ վերջին տարիներս իր առեւտրական գործը կորսնցուցեր էր նախկին փայլը, բայց անիկա միշտ եւ ամէն առթիւ իր բաժինը տուաւ ազգային ձեռնարկներուն եւ քաջալերեց գրականութեան մշակները։ Չօպանեան իր **Նահապետ Քուչակի դիւանը** հրատարակած է առաւելապէս անոր աջակցութեան շնորհիւ։

Գ. Ֆնտգլեան եղաւ մտաւորականի ազնուական տիպար մը, որ

իր ետեւ կը ձգէր բանասիրական արժէքաւոր գործ մը, մեծ մասով ցրուած թերթերու մէջ: Հակառակ իր յառաջացած տարիքին, երիտասարդութեան առաջին օրերու խանդով կը շարունակէր արտադրել, մեր մատենագրութիւնը օժտելով խնամուած աշխատասիրութիւններով, միշտ մնալով պրպտող ու տքնաջան, բանասիրութեան պէս դըժուարին ու համբերատարութիւն պահանջող մարզին մէջ.

ԱՒԵՏԻՍ Պ. ԺԴ. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. — Ծնած է Ակն, 185[illegible]ին։ 1873—75 թուականին հետեւած է Իսթանպուլի կղերանոցին։ Հռոմի Ուրբանեան վարժարանը աւարտած է 1883ին։ Լեւոնեան վարժարանի անդրանիկ աշակերտներէն եղած եւ 1884 Տեղակալ Մեծաւորի պաշտօնով քահանայ ձեռնադրուած է։ 1886—87 պաշտօնավարած է Զնքուշ. 1887 — 90 Արաբկիր։ 1890 — 1898 Եպիսկոպոս է Էլազիզի Թեմին։ 1898—1903 Իսթանպուլի պատրիարքական փոխանորդութեան շրջանը կը փակէ Լիբանան աքսորուելով։ 1911 - 1922 Մարաշի առաջնորդական Տեղապահ կ'անուանուի: 1928ին Պատ. Թեմ. փոխանորդ՝ եւ 1931ին Պատրիարք կ'ընտրուի:

Ժողովրդական համակրելի դէմք մը եղած է եւ անկէ «Հայրիկ» կոչուած։ Ապրած է շատ պարզ կեանք մը, ունեցած է ուղիղ նկարագիր, անկեղծ, ճշմարտախօս դիւրամատչելի եւ մասնակից եւ դարմանող ժողովրդական ցաւերուն։

Վախճանած է Պէյրութ 26 Հոկտ.ին։

Յուղարկաւորութիւնը կատարուած է մեծ հանդիսութիւններով եւ ստացած է համազգային սուգի մը կերպարանքը։

ԳՆԴԱՊԵՏ ՏՕՔԹ. ԱՐԹԻՆ ՊԷՅ ՏԷՎԼԷԹԵԱՆ. — Ծնած է Թոքաթ 1858ին. Իսթանպուլի Զին. բժշկ. վարժարանէն հարիւրապետի աստիճանով վկայական ստանալէ յետոյ՝ մեկնած է Եւրոպա ուր զանազան կարեւոր կեդրոններու մէջ, մեծ վարպետներուն գործակցած է իբր օգնական վիրաբոյժ. Եւրոպայէ վերադարձին նշանակուած է պետ Էտիրնէի զին. հիւանդանոցին, ուր ծառայած է 23 տարի, իր օգտակար ծառայութիւններն ու արժանիքը գնահատուելով պաշտօնի բարձրացումով Հայտար փաշայի զին. վարժարանին վիրաբուժապետ

կ'անուանուի։ Գալք. պատերազմին՝ Բ. Զօրաբանակի վիրաբոյժ-բժըշկապետը եղած է։ Ընդհ. պատերազմին Գատըգիւղի 1200 անկողիննոց տիպար հիւանդանոցը վարած է։

Կը մեռնի 79 տարեկանին, 53 տարի անընդհատ բժշկական ծառայութեամբ ուժասպառ։ Յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ մեծ շուքով եւ զինուորական հանդիսութիւնով։

Տօքթ. Ա. Տէվլէթեան մէկն էր այն հայ պաշտօնատարներէն որոնք իրենց ցեղը պատուաւորապէս ներկայացուցին պետական ծառայութեան մէջ։

ՏՕՔԹ. ԳՐ. ՃԷԼԱԼ.— Ծնած է Իսթանպուլ 1868։ Նախնական ուսումը Իսթանպուլի մէջ ստանալէ յետոյ՝ Փարիզ գնաց, ուր 1896ին բժշկական ուսումը աւարտեց, իբր յաջող աշակերտ՝ արժանանալով մրցանակի ու պատիւներու։ Հինգ տարի Փարիզի զանազան հիւանդանոցներու մէջ աշխատելով, լուրջ փորձառութիւնով ու մասնագիտական հմտութեան պաշարով մը Իսթանպուլ վերադարձաւ, ուրկէ 1923ին մեկնեցաւ Ամերիկա, ուր մեռաւ 12 Մայիս 1937։

Տօքթ. Ճէլալի մէջ կարելի է ի վեր հանել բժիշկը եւ հանրային մարդը։

Իբրեւ բժիշկ, եղած է իր ասպարէզին ու իր դասուն պատուաբեր անձ մը։ Ուսմունական թուականներուն բժըշկութիւնը ի հիմանց կը բարեփոխուէր ու կը նորոգուէր։ Գիտական բծախնդրութեամբ եւ ընկերային բարդ պահանջներուն գոհացում տալու մտահոգութեամբ բժըշկական նոր սերունդ մը կը կազմուէր։ Այդ շրջանին հայ ուսանողներու ալ հօսանք մը սկսաւ դէպի Բարիզ որ նոր բժշկութեան քրմատունը կը ներկայանար այն ատեն։ Տօքթ. Գրիգոր Ճէլալեան այդ խումբին պատկանող եւ նոյն պահանջներուն համեմատ պատրաստուածներէն էր։ Երբ Բարիզէն վերադարձաւ, հետը բերաւ թարմութիւն, նորութիւն եւ հմայք, զոր արժանաւորապէս կ'արդարացնէր։

Անկեղծ՝ թերեւս աւելին՝ միամիտ հաւատացող մըն էր իր արուեստին եւ անոր կարելիութիւններուն։ Չէր անոնցմէ որոնք ինքզինքնուն վրայ իսկ հաւատք չունին, եւ ոչ իսկ իրենց գործին, որոնք սկեպտիկ են միշտ եւ ամենուրեք։ Տօքթ. Գրիգոր Ճէլալի այդ հաւատքը իր յաջողութեան մեծագոյն գաղտնիքն էր թերեւս։ Անկա իրեն ներշնչեց քաջութիւն, վստահութիւն եւ յարատեւութիւն։ Իր ասպարէզին մէջ, իր հիւանդներուն հանդէպ եղաւ ուղղամիտ ու պարկեշտ։ Գիտցաւ բարձր պահել բժիշկի կոչումը եւ ասպարէզին նուիրականութիւնը։ Եղաւ միշտ բարի, առաքինի ու ազնիւ եւ մա-

նաւանդ օգտակար, թէ հոս գտնուած ատեն եւ թէ Ամերիկա, ու անցուց իր վերջին 20 տարիները։

Իբրեւ հանրային դէմք՝ Տօքթ. Գրիգոր ձէլալ քաշուած չէր իր ուժերը խնայել տալու հանրային ծառայութեան։ Եղած է Հոգաբարձու Ազգ. Հիւանդանոցին եւ Ազգ. Երեսփոխան։ Ծառայած է նաեւ Թագսիմի Ֆրանս. հիւանդանոցին մէջ։

Իր հանրային կեանքը նմանապէս եղած է ազնիւ, առաքինի ու անքասիր։ Իր դիրքն ու ազդեցութիւնը, բարեկամական յարաբերութիւնները միշտ օգտագործեց ի նպաստ այլոց, եղած է մեծ բարեկամ մը ուսանողներու եւ բազմաթիւ մարմիններու։ Իր բարութիւնն ու հաճոյակատարութիւնը պատճառ դարձած էին որ հանգիստ ու դադար չունենար։ Այս տեսակէտով կը վայելէր իր բարեկամներու սէրը եւ ուրիշներու յարգանքը։

Տօքթ. Գրիգոր ձէլալ՝ մեծ եղբայրն էր հանգուցեալ Փրօֆ. Յովսէփ ձէլալեանի։

ԱՐԱՄ ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ.— Ուսուցիչ, հրապարակագիր եւ հանրային մարդ, մօտ կէս դար աշխատեցաւ հաւատքով ու կորովով։ Կեանքի նեղութիւններուն եւ դառնութիւններուն մէջէն, միշտ պահելով իր զուարթախոհութիւնն ու աւիւնը, Ա. Նիկողոսեան դասախօսեց, գիտութիւնը ժողովրդականացնելու ձգտեցաւ եւ եղաւ մէկը նաեւ մարմնակրթանքի ու սքաութիզմի շարժման առաջին վարիչներէն։ Ծնած 1871ին, 1887ին շրջանաւարտ Պէրպէրեան վարժ.էն, նետուեցաւ ուսուցչական ասպարէզը եւ պաշտօնավարեց Պէրպէրեանի (փոխ-տնօրէն), Կեդրոնականի, Պէզազեանի մէջ։ Եղաւ տնօրէն Ատաբազարի Կեդրոնական վարժարանին (1914)։ Սկիւտարի Պաղլարպաշը մէջ հիմնեց իր սեփական վարժարանը (Արամեան կրթարան) ու տուաւ շրջանաւարտներ. քանի մը տարի տնօրէն Շիշլիի Գարակէօզեան որբանոցին։

Դաստիարակչական ինքնայատուկ մեթոդներու տէր, միշտ լաւատես ու գաղափարապաշտ, անխռով հաւատքով ջանաց կիրարկել եւ ուսուցանելով կիրարկել տալ «առողջ միտքը առողջ մարմնի հետ» սկզբունքը։ Մեռաւ Սեպտ. 8ին։

ԳՐԻԳՈՐ ՄԻՍԱՔԵԱՆ.— Բնիկ Պարտիզակցի, Դուրեան Սրբազանի աշակերտներու առաջին խումբին կը պատկանէր։ 1884ին աւարտած է տեղւոյն Ներսէս - Շուշանեան վարժարանի ընթացքը, անմիջապէս ուսուցիչ կարգուելով նոյն վարժարանին։ 50 տարի ջորդաբար ուսուցչական պաշտոններ վարած է Զէնկիլէրի, Արմաշի դպրեվանքի, Օվաճըգի, Պարտիզակի, Ամերիկեան վարժարանի, Հալէպի Անկլօ-Հայկական վարժարանի, Երուսաղէմի ժառ. վարժարանին մէջ. վարած է նաեւ Գահիրէի Գալուստեան վարժարանի տնօրէնութիւնը։

Հրատարակած է «Ժողովուրդի զաւկի մը յիշատակները» եւ տեղագրական ու պատմագրական ուսումնասիրութիւն մը Պարտիզակի մասին։

Թէեւ հետեւած չէր բարձրագոյն ուսման ընթացքի մը, բայց Դուրեանի շունչին տակ ստացած է հիմնական կրթութիւն մը, զոր ինքնազարգացումով ընդարձակած եւ խոր հմտութեան տէր դարձած էր։ Ունէր խօսելու եւ գրելու կարողութիւն։ Իբր մտաւորական մը ճանչցուած էր եւ ամէն տեղ սիրուած իր աշակերտներէն ու համայնքէն։ Զանազան օրաթերթերու եւ պարբերաթերթերու մէջ հրատարակած է հասարակական եւ կրթական յօդուածներ։

Մեռաւ ի Գահիրէ, 5 Ապրիլին։

Տ. ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍ Ծ. ՎՐԴ. ԹԱԳԱՃԵԱՆ.– Մարտին, Երուսաղէմի մէջ վախճանեցաւ Տ. Բ. Ծ. Վրդ. Թագաճեան ութսունութամեայ խոր ծերութեան մէջ։ Այս ծերունին չէ ունեցած լուրջ ու հիմնական մտքի դաստիարակութիւն մը, սակայն եղած է սրտի ու զգացումի տէր, անքասիր ու ամէնքի կողմէ սիրուած եկեղեցական մը։ Շատ դառնութիւններ ճաշակած, բայց իր հոգեկան կորովն ու հաւատքը միշտ հաստատուն պահած, այլասիրութեան ու նուիրումի տիպար կղեր մը եղած է ամէնքէն «սուրբ» ըսուելու աստիճան։

ՅՈՎՀ. ԶԱՐԻՖԵԱՆ.— Հայ բեմին վաստակաւոր դերասան ու սքանչելի արուեստագէտներէն Յ. Զարիֆեան, բնիկ Կովկասցի, խաղացած է Կովկասի, Թուրքիոյ, Եւրոպայի եւ Ամերիկայի զանազան կեդրոններուն մէջ, ուր գտնուած են Հայեր։ Արուեստի բնական ու անվիճելի յատկութիւններով օժտուած էր։

Արուեստին հանդէպ ունեցած իր խորունկ սէրը ու զայն արտայայտելու իր նուրբ ու շնորհալի ձեւերը ամենուրեք փնտռել տուած զինքը։ Իր հմայիչ առոգանութիւնն ու զգայուն խաղացուածքը ամենուն հիացումն ու ուշադրութիւնը գրաւած էին։

Իր մահովը մեր հազուագիւտ ու լուսապայծառ աստղերէն մէկը կը խաւարի։

Լ. ՆԱՖԻԼԵԱՆ.— Ծնած է Իսթանպուլ 1877ին։ Զաւակն է պալատական բժիշկ Տօքթ. Նաֆիլեան փաշայի։ Աւարտած է Փարիզի գեղարուեստից բարձրագոյն վարժարանը, ստանալով «պատուոյ առաջին յիշատակութիւնը մէտայլներու» եւ առաջին մրցանակը։ 1906ին մեկնած է Եգիպտոս, ուր կարեւոր շէնքերու շինութիւնները իրեն կը յանձնուին. ասոնցմէ գլխաւորներն են Նահապետեաններու շէնքը, Իշխանուհի Սալիհայի ապարանքը, քաղաքապետ Իպրահիմ փաշայի

ամարանոցը, ինչպէս նաեւ Սքուար Ալպոնիի շէնքը։ Շիրքէթը Խայրիէի Ղալաթիոյ պաշտօնատեղին, Վոսփորի քարաշէն նաւամատոյցները, Միւթ ապահովագրական ընկերութեան Ղալաթիոյ կեդրոնատեղին, Եաղուպեան եւ Ցակոբեան խաները իր գործն են։

Նաֆիլեան եղած է արուեստագէտ-ճարտարապետ մը, իր արուեստին մէջ հեղինակօրէն կիրարկելով հայկական ոճը, ինչ որ որոշապէս կը յայտնուի Գահիրէի եկեղեցիին եւ Փարիզի Հայ Ուսանողական Տան մէջ։

Ց. ԹՈՐՈՍԵԱՆ.— Ծնած է Լ·վէրէկ։ Իսթանպուլ գալով, առեւտրական գործերու մէջ մտած եւ իր աշխատասիրութիւնով ու պարկեշտութիւնով յառաջացած ու հրապարակի վրայ կարեւոր դիրքի մը տիրացած էր։

Եղած է Գում-գաբուի Թաղ. Խորհուրդի եւ այլ ազգ. մարմիններու ատենապետ եւ անդամ։ Քաղաք. եւ Վարչ. ժողովներուն անդամակցած եւ փոխատենապետ եղած է։ Ուղղամիտ եւ պարկեշտ մարդու մը համբաւը շահած էր։

Մեռաւ ուղեղային համախըռնումէ։

ԱՐԱՄ ԿԵՍԱՐԵԱՆ.— Երիտասարդ, հազիւ 47 տարեկան հասակին մէջ մեռաւ Ա. Կեսարեան, որ մեր առեւտրական հրապարակին վրայ ծանօթ ու եզական դէմք մըն էր։ Ձեռներէց, գործունեայ եւ բարեսիրտ մարդ մը, որ իր ուղղամտութեան շնորհիւ շահեցաւ բարձր վարկ մը եւ գրաւեց նախանձելի դիրք մը ամբողջ երկրին մէջ։

Սանասարեան խնամակալութեան գանձապետը եղած է։ Նպաստած է զանազան կրթական ու հանրային հաստատութիւններու։ Պաշտպանած է շատ մը կարօտ ուսանողներ եւ օգնած է բազմաթիւ աղքատ ընտանիքներու, առանց աղմուկի եւ ռէքլամի, իբրեւ իրապէս ազնուական բարերար։ Իր մահը եղաւ անակնկալ եւ ցաւալի։

ՊԵՏՐՈՍ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ. — Կը մեռնի 68 տարեկան հասակին մէջ։ Պէրպէրեանի անդրանիկ աշակերտներէն է, ուր պաշտօնավարած է երկար տարիներ իբր ուսուցիչ Թուրքերէնի։ Պէրպէրեանի բացակայութեանը վարած է նաեւ համանուն վարժարանին տնօրէնութիւնը։ Սկիւտարի մէջ ունեցաւ իր սեփական վարժարանը եւ հասցուց բազմաթիւ աշակերտներ։ Եղած է Ուսում. Խորհուրդի անդամ եւ Ազգ. Հիւանդանոցի տնօրէն եւ այդ միջոցին մահափորձի ենթարկուած ու հարուած մը կրած է, որուն ազդեցութիւնը կրեց մինչեւ վերջը։

Եղած է քարտուղար Պետ. Խորհրդոյ դիւանին։ Հրատարակած է Թրքերէն բազմաթիւ դասագիրքեր ու բառարաններ։ Մասնակցած է բոլոր եկեղեցական ու հանրային հանդիսութիւններու եւ յուղարկաւորութիւններու։ Կարդացած է ինքնագիր բանաստեղծութիւններ, ճառեր ու խօսած է անհամար դամբանականներ։ Ջանացած է օգտակար դառնալ հանրային ամէն հաստատութեան եւ բարեացակամ եղած է իրեն դիմող ամէն մարդու։

Տ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ Ա. ՔՀՆՑ. ՀԻՍԱՐԼԵԱՆ. — Երկարատեւ հիւանդութենէ մը վերջ՝ 6 Նոյ.ին վախճանեցաւ Սամաթիոյ եկեղեցիներու Աւագերէց Տ. Արիստակէս Քհնյ. Հիսարլեան, որուն «Պատմ. Հայ Ձայնագրութեան» գործը Իզմիրեանց Մրցանակին արժանացած էր։ Գրած է բանասիրական եւ երաժշտական յօդուածներ։

Ունէր ճոխ մատենադարան մը։ Կը ձգէ նաեւ ձեռագիր գործեր։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍ. — ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Հանր. Թուրքիոյ ճարտարարուեստական տարին	Ա. Գալփաքճեան	7
Հայ համայնքային բարենպատակ հաստատութիւնները	Է. Գույումճեան	20
Հալքէվիները	Արփ. Տ. Մարգարեան	35
Թուրք Պատմ. Ը. Համաժողովը	Կ. Գզիրեան	46
Հաւատքս	Ս. Ագօզան	46
Մասնաւոր հիւանդանոցներու օրէնքը	Ս. Կիւլպէնկ	50
Առեւտրական ընկերութիւններ	Գ. Գայսէրլեան	57
Դրամագիտութիւն	Եդ. Ալեանաք	60
Տարւոյն անցուդարձերը		70

Բ. ՄԱՍ — ՎԻՃԱԿԱԳՐԱԿԱՆ. Ս. Փ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑ

Ազգ. Մարմիններ		82
Ազգ. Հիւանդանոցի տեղեկագիրը, Հոգաբարձութիւն		92

Գ. ՄԱՍ.—ԳՐԱԿԱՆ, ԳԻՏԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Փառքը	Մեսր. Արքեպս. Նարոյեան	113
Այլաբանութիւն և Աստուածաշունչ մատեան (անտիպ)	Բաբգէն Կաթողիկոս	115

Սփիւռքի Հայութեան	Զ. Գալեմքեարեան	119
Օձի պաշտամունքը Հին Հայոց քով	Հ. Եփրեմ Պօղոսեան	122
Խարխափումներ	Ե. Այվազեան	126
Իսթանպուլի Հայ վարժարաններու կանոնագիրը	Յ. Թ. Հինդլեան	127
Պատմական անճշդութիւններ	Կ. Յ. Բասմաջեան	130
Հանիֆները և անոնց դաւանանքը	Ս. Կուրտիկեան	133
Սիրոյ խօսք	Ուլնեցի	139
Նուիրական կապեր	Նեվրիկ Սեպուհեան	140
Բաժակաճառ	Ն. Պէշիկթաշլեան	142
Ծիծաղն անոր	Աշուղ	145
Թատրոնական տագնապը	Ա. Մատաթեանց	146
Երաժշտական հասկացողութիւն	Մ. Հաճեան	151
Ընկերներս	Արփ. Տ. Մարգարեան	160
Ամէնքը կեցնող մարդը	Քեմալ Թահիր	163
Մոգերը	Արփ. Տ. Մարգարեան	168
Սելինէին մատանին	Է. Պարթալինի	169
Նոնենին է պտկեր	Աշուղ	172
Ժամանակակից Գրական Շարժումը	Յ. Քէշիշեան	173
Թատերա-Երաժշտական կեանք Խորհր. Հայաստանում	Մ. Մինասեան	218
Պարանցիկ Հովը	Աշուղ	229
Հէքեաթի ժամ	Մ. Մերտինեան	230
Կ. Մարքոնի	Խ. Համբարեան	231
Խորհելու արուեստը	Կ. Յ. Փայէլեան	237
Քիչ մը աշխարհագրութիւն	Հրանտ Ս. Խանճեան	241
Հոգեբանական երեւոյթներու ծագումը և Պայմանադրական անդրադարձները	Տօքթ. Պ. Մանուէլեան	252
Մէնտելականութիւնը ժառանգականութեան մէջ	Տիկ. Գավուգճեան-Այվազեան	
Գիտաւորները	Ռ. Ներսէսեան	

Աստիկմաթ աչեր	Տօքթ. Շահպազ	284
Պատերազմական կազեր	Գր. Սարաֆեան	289
Կեանքի երեւոյթները և իմացականութենէն անգիտուած ձեւերը	Թրգմ. Միհրան Թօրոսեանց	301

1937ի Տարեգրքի Պրն. Ռոպէր Կոտէլի «Սկզբնական Լեզու» մեծարժէք յօդուածին մէջ հետեւեալ վրիպակները ի նկատի ունենալ կը խնդրուի։

Էջ 269, տող 3, **շատ անհաւանական**-ը պէտք է ըլլայ **անհաւանական**։

Էջ 272, տող 8, **աւելի կողմեր**-ը պէտք է ըլլայ **տկար կողմեր**։

Հրամանաւ Պատրիարքին Հայոց Թուրքիոյ
Տ. ՄԵՍՐՈՊԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՕՐԱՑՈՅՑ ԸՍՏ ՆՈՐ ՏՈՄԱՐԻ
1938

ԹՈՒԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ
ԵՒ
ԲՈՒՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ
4430-4431

ՇԱՐԺԱԿԱՆ ՏՕՆՔ ԵՒ ՄԻՋՈՑՔ ՆՈՑԻՆ
Ի բաց առեալ Ծնունդէ եւ Աւետումէ

Ծնունդ	Եշ. Յունվ.	6
Միջոց ուտիք	օր	32
Առաջ. Բարեկենդան	Կիր. Փետր.	6
Տեառնընդառաջ	Բշ. »	14
Վարդանանց	Եշ. »	24
Բուն Բարեկենդան	Կիր. »	27
Աւետում	Եշ. Ապրիլ	7
Զատիկ	Կիր. »	17
Երեւման Խաչ	» Մայիս	15
Համբարձում	Եշ. »	26
Հոգեգալուստ	Կիր. Յուն.	5
Ելն ի Վիրապէն.	Շբթ. »	18
Գիւտ Նշխարաց	Շբ. Յլս.	2
Վարդավառ	Կիր. »	?4
Միջոցք ուտիք եօթնեակք պհք. . . .	Երեք	
Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի .	Կիր. Օգ.	14
Միջոց ուտիք եօթնեակք պհք. . . .	Չորս	
Խաչվերաց	Կիր. Սեպ.	11
Վարագայ Ս. Խաչ	» »	25
Միջոց ուտիք եօթնեակք	»	Ութը
Գիւտ Խաչ	Կիր. Հոկ.	23
Սրբոց Հրեշտակապետաց	Շբ. Նոյեմբ.	5
Յիսնակ. Ա. Կիր.	Կիր. »	27
Ս. Յակոբ Մծբնայ	Շբ. Դեկտ.	17
Միջոց ուտիք	13 օր	
Բարեկենդան Ծնդ. պահց	Եշ. Դեկտ.	29

Թրքական Հանրապետութեան Տօները

Ապրիլ 23	Բացումն Ազգ. Մեծ Ժողովին եւ Տօն Մանկանց,
Մայիս 11	Տօն Ազգ. Գերիշխանութեան
Յուլիս 23	Հռչակումն Սահմանադրութեան,
Օգոստ. 30	Տօն Յաղթութեան եւ Օդանաւային,
Հոկտ. 6	Տօն Ազատութեան Սթանպուլի,
Հոկտ. 29	Հռչակումն Հանրապետութեան Թուրքիոյ (1293),

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

Ն. Տ.	ԻՔԻՆՃԻ ՔԵԱՆՈՒՆ ՕՐ 31 — ՅՈՒՆՈՒԱՐ — ՋԻԼԳԱՏԷ ՕՐ 30	Լ. Ա.
1	Շբ. դկ. Գ. օր պհց. ծննդ. Կաղանդ 1938 թուակ. Քրիս:	29
2	✠ Կիր. աձ. Դ. օր պհց. Է. Միածնի։	1
3	Բշ. ակ. Ե. օր պհց. ծննդ. ։	2
4	Գշ. բձ. Զ. օր պահոց Ծննդ.։	3
5	Դշ. բկ. ճրագ. Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։	4
6	✠ Եշ. գձ. Տօն Ծննդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։	5
7	✠ Ուր. գկ. Բ. օր Ծննդ. (Յիշատակ մեռելոց։	6
8	Շբ. դձ. Գ. օր ծննդեան։	7
9	✠ Կիր. դկ. Դ. օր ծննդեան։	8
10	Բշ. աձ. Ե. օր ծննդեան։	9
11	Գշ. ակ. Զ. օր ծննդեան։	10
12	Դշ. բձ. Է. օր ծննդեան։	11
13	✠ Եշ. բկ. Ը. ծննդեան եւ տօն Անուանակոչութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։	12
14	Ուր. գձ. պահք:	13
15	Շբ. Տօն ծննդ. սրբոյն Յովհաննու Կարապետին։	14
16	✠ Կիր. դձ. Ա. կիր. զկնի ծննդ։	15
17	Բշ. դկ. Սրբոյն Պետրոսի հայրապետին, Վլասա եպիսկոպոսին եւ Աբիսողոմայ սարկաւագին:	16
18	Գշ. աձ. սրբոցն Անտոնի, Տրիփոնի եւ Պարսամայ.	17
19	Դշ. ակ. Պահք։	18
20	Եշ. բձ. սրբոցն Թէոդոսի թագ.ին եւ մանկանցն Եփեսոսի։	19
21	Ուր. բկ. պահք։	21
22	Շբ. գձ. սրբոցն հայրապետացն Աթանասի եւ Կիւրղի։	20
23	✠ Կիր. գկ. Բ. զկնի ծննդեան։	22
24	Բշ. դձ. սրբոցն Կիրակոսի եւ Յուղիտայի, Գորդիոսի։	23
25	Գշ. դկ. սրբոցն Վահանայ Գողթացւոյն, Եւգինեայ կուսին։	24
26	Դշ. աձ. պահք։	25
27	Եշ. ակ. սրբոցն Եւգինէոսի, Մակարիոսի։	26
28	Ուր. բձ. պահք։	27
29	Շբ. բկ. Սրբոյն Գրիգորի Աստուածաբանին.	28
30	✠ Կիր. գձ. Գ. զկնի ծննդ. .	29
31	Բշ. գկ. սրբոց Մակաբայեցւոցն Եղիազարու քահանային։	30

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

Ն. Տ.	ՇՈՒՊԱԹ 28 — ՓԵՏՐՈՒԱՐ — ՋԻԼՀԻՃՃԷ ՕՐ 29	Լ. Ա.
1	Գշ. դձ. սրբոց երկոտասան մարգարէից, Ովսեայ Ամովսեայ եւն։	1
2	Դշ. դկ. պահք.	2
3	Եշ. աձ. Սրբոցն Սոփիայ եւ երից դստերացն Պիստոսի Եղպիսի:	3
4	Ուր. ակ. պահք. հրց. հանգ. գկ. բանդ Աստուած. մկբ. ակ։	4
5	Շբ. Սրբոց որդւոց եւ թոռանց Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, Արիստակէսի Վրթանէսի եւայլն։	5
6	✠ Կիր. բկ. Դ. զկնի ծննդեան, (Բարեկենդան Առաջաւորաւ)։	6
7	Բշ. գձ. Ա. օր պահց. Առաջաւորաց։	7
8	Գշ. գկ. Բ. օր պահոյ. Առաջ։	8
9	Դշ. դձ. Գ. օր պհց. Առաջաւորաց։	9
10	Եշ. դկ. Դ. օր պահոց առաջ (Գուրպան պայրամը 4 օր)։	10
11	Ուր. աձ. Ե. օր պհց. առաջ. եւ յիշ. Յովնանու մարգարէին։	11
12	Շբ. ակ. սրբոյն Սարգսի զօրավարին եւ որդւոյն նորա Մարտիրոսին եւ չորեքտասան զինուորացն:	12
13	✠ Կիր. բձ. Ե. զկնի ծննդեան։	13
14	✠ Բշ. բկ. Տեառնընդառաջ։	14
15	Գշ. գձ. Սրբոց Ատովմանց եւ Սուքիասեանց վկայից:	15
16	Դշ. գկ. պահք։	16
17	Եշ. դձ սրբոց Ոսկեանց քահանայից:	17
18	Ուր. դկ. պահք։	18
19	Շբ. աձ. սրբոյն Իսահակայ Պարթեւի հայրապետին։	19
20	✠ Կիր. ակ. Զ. զկնի ծննդ. (Ճէմրէի էվվէլ պէրհավա)։	20
21	Բշ. բձ. Սրբոյն Մարկոսի եպսկ.ի Պիոնի քհնյ.ին եւայլն։	21
22	Գշ. բկ. Սրբոց Ղեւոնդեանց քահանայից։	22
23	Դշ. գձ. Պահք։	23
24	✠ Եշ. գկ. Սրբոց Վարդանանց զօրավ 1036 վկայից որք կատարեցան ի մեծ ճակատամարտին 451 թիւին յիշ. մեռելոց։	24
25	Ուր. դձ. Պահք։	25
26	Շբ. դկ. Կ. Պոլսոյ Ս. ժողովին 450 հայրապետացն։	26
27	✠ Կիր. դկ. Բուն Բարեկենդան Ա. Կիր. Քառասնորդաց։	27
28	Բշ. աձ. Ա. օր մեծ պահոց.	28

Ն. Տ.	ՄԱՐԹ — ՕՐ 31 — ՄԱՐՏ — ՄՈՒՀԱՐՐԷՄ — ՕՐ 30	Լ. Ա.
1	Գշ. ակ. Բ. օր մեծ պահոց։	29
2	Դշ. բժ. Գ. օր մեծ պահոց։	1
3	Եշ. բկ. Դ. օր մեծ պահոց։	2
4	Ուր. գժ. Ե. օր մեծ պահոց։	3
5	Շբ. գկ. Սրբոյն Թէոդորոսի զօրավարին։	4
6	✠ Կիր. դժ. Բ Բառասնորդաց։	5
7	Բշ. դկ. Ը. օր մեծ պահոց։	6
8	Գշ. աժ. Թ. օր մեծ պահոց։	7
9	Դշ. ակ. Ժ. օր մեծ պահոց։	8
10	Եշ. բժ. ԺԱ. օր մեծ պահոց։	9
11	Ուր. բկ. ԺԲ. օր մեծ պահոց։	10
12	Շբ. գժ. Սրբոցն Կիւրղի Երուսաղէմայ հայրապետին, եւ միւս Կիւրղի եպիսկոպոսին եւ մօրն նորա Աննայի։	11
13	✠ Կիր. գկ. Դ. Բառասնորդաց (Անառակին)։	12
14	Բշ. դժ. ԺԵ. օր մեծ պահոց։	13
15	Գշ. դկ. ԺԶ. օր մեծ պահոց։	14
16	Դշ. աժ. ԺԷ. օր մեծ պահոց։	15
17	Եշ. ակ. ԺԸ. օր մեծ պահոց։	16
18	Ուր. բժ. ԺԹ. օր մեծ պահոց։	17
19	Շբ. բկ. Սրբոցն Յովհաննու Երուսաղէմայ հայրապետին, եւ սրբոց հայրապետացն մերոց Յովհաննու Օձնեցւոյն եւ Յովհաննու Որոտնեցւոյն եւ Գրիգորի Տաթեւացւոյն։	18
20	✠ Կիր. գժ. Դ. Բառասնորդաց (Տնտեսին)։	19
21	Բշ. գկ. ԻԲ. օր մեծ պահոց։	20
22	Գշ. դժ. ԻԳ. օր մեծ պահոց։	21
23	Դշ. դկ. ԻԴ. օր մեծ պահոց։	22
24	Եշ. աժ. ԻԵ. օր մեծ պահոց։	23
25	Ուր. ակ. ԻԶ. օր մեծ պահոց։	24
26	Շբ. բժ. Սրբոց Բառասնից Մանկանց որք ի Սեբաստիա կատարեցան։	25
27	✠ Կիր. բկ. Ե. Բառասնորդաց (Դատաւորին)։	26
28	Բշ. գժ. ԻԹ. օր մեծ պահոց։	27
29	Գշ. գկ. Լ. օր մեծ պահոց։	28
30	Դշ. դժ. ԼԱ. օր մեծ պահոց։	29
31	Եշ. դկ. ԼԲ. օր մեծ պահոց։	30

Ն. Տ.	ՆԻՍԱՆ — ՕՐ 30 — ԱՊՐԻԼ — ՍԵՖԵՐ — ՕՐ 29	Լ. Ա.
1	Ուր. աժ. ԼԳ. օր մեծ պահոց.	1
2	Շբ. ակ. տօն Է. սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ ելին վիր.	2
3	✠ Կիր. բժ. Զ. Բառասնորդաց գալստեան։	3
4	Բշ. բկ. ԼԶ. օր մեծ պահոց։	4
5	Գշ. գժ. ԼԷ. օր մեծ պահոց։	5
6	Դշ. գկ. ԼԸ. օր մեծ պահոց։	6
7	✠ Եշ. դժ. ԼԹ. օր մեծ պահոց եւ տօն Աւետ. Ս. Աստուածնի.	7
8	Ուր. դկ. Խ. օր մեծ պահոց։	8
9	Շբ. աժ. յիշատակ յարութեան Ղազարու։	9
10	✠ Կիր. ակ. Ծաղկազարդ։	10
11	Բշ. Աւագ Երկուշաբթի պահք։	11
12	Գշ. Աւագ Երեքշաբթի պահք։	12
13	Դշ. Աւագ Չորեքշաբթի։	13
14	✠ Եշ. Աւագ Հինգշաբթի, յիշ. ընթրեաց Տեառն. մերոյ Յիս. Քս.ի։	14
15	Ուր. Աւագ Ուրբաթ, դժ. պահք, չարչարանացն խաչելութեան։	15
16	Շբ. Աւագ շաբաթ. դկ. ճրագալոյց Զատկի։	16
17	✠ Կիր. աժ. Զատիկ, Յարութիւն Տեառն մերոյ Յիս Քրիստոսի։	17
18	✠ Բշ. ակ. Բ. օր Զատկի, յիշատակ մեռելոց։	18
19	✠ Գշ. բժ. Գ. օր. Զատկի օրհ. բժ. ի գերեզման քո, հրց. աժ:	19
20	Դշ. բկ. Դ. օր Զատկի։	20
21	Եշ. գժ. Ե. օր Զատկի:	21
22	Ուր. գկ. Զ. օր. Զատկի:	22
23	Շբ. դժ. Է. օր Զատկի եւ յիշատակ գլխտ. Յովհ. Մկրտչին։	23
24	✠ Կիր. դկ. Ը. օր Զատկի, որ է Նոր Կիրակի։	24
25	Բշ. աժ. Թ. օր յինանց:	25
26	Գշ. ակ. Ժ. օր յինանց։	26
27	Դշ. բժ. ԺԱ. օր յինանց (Զայիր Փուրթունասը)։	27
28	Եշ. բկ. ԺԲ. օր յինանց։	28
29	Ուր. գժ. ԲԴ. օր յինանց։	29
30	Շբ. գկ. ԺԴ. օր յինանց։	1

Ն. Տ.	ՄԱՅԸՍ Օր 31 — ՄԱՅԻՍ — ՐԷՊԻՒԼԷՎՎԷԼ Օր 30	Լ. Ա.
1	✠ Կիր. դժ. Դ. Աշխարհամատրան, որ է Կանանչ Կիրակէ։	2
2	Բշ. դկ ԺԶ. օր յինանց։	3
3	Գշ. աժ. ԺԷ. օր յինանց։	4
4	Դշ. ակ. ԺԸ. օր յինանց։	5
5	Եշ. բժ. ԺԹ. օր յինանց։	6
6	Ուր. բկ. Ի. օր յինանց։	7
7	Շբ. գժ. ԻԱ. օր յինանց:	8
8	✠ Կիր. գկ. Դ. (Կարմիր Կիրակի)։	9
9	Բշ. դժ. ԻԲ. օր յինանց։	10
10	Գշ. դկ. ԻԳ. օր յինանց։	11
11	Դշ. աժ. ԻԵ. օր յինանց։	12
12	Եշ. ակ. ԻԶ. օր յինանց։	13
13	Ուր. բժ. ԻԷ. օր Ցինանց։	14
14	Շբ. բկ. ԻԸ. օր յինանց։	15
15	✠ Կիր. գժ. Ե. Երեւման Ս. Խաչի։	16
16	Բշ. գկ. Լ. օր յինանց։	17
17	Գշ. դժ. ԼԱ. օր յինանց։	18
18	Դշ. դկ. ԼԲ. օր յինանց։	19
19	Եշ. աժ. ԼԳ. օր յինանց։	20
20	Ուր. ակ. ԼԴ, օր յինանց։	21
21	Շբ. բժ. ԼԵ. օր յինանց։	22
22	✠ Կիր. բկ. Զ։	23
23	Բշ. գժ. ԼԷ. օր յինանց:	24
24	Գշ. գկ. ԼԸ. օր յինանց։	25
25	Դշ. դժ. ԼԹ. օր յինանց։	26
26	Եշ. դկ. Խ. օր յինանց. որ է օր Համբարձմանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ի յերկինս (Վիճակ)։	27
27	Ուր. աժ. պահք. ԽԱ. օր յինանց։	28
28	Շբ. ակ. ԽԲ. օր յինանց։	29
29	✠ Կիր. բժ. Է. Երկրորդ Ծաղկազարդ։	30
30	Բշ. բկ. ԽԴ. օր յինանց։	1
31	Գշ. գժ. ԽԵ. օր յինանց։	2

Ն. Տ.	ՀԱԶԻՐԱՆ Օր 30 — ՅՈՒՆԻՍ — ՐԷՊԻՒԼԱԽԸՐ Օր 29	Լ. Ա.
1	Դշ. գկ. Պահք, ԽԶ. օր Ցինանց։	3
2	Եշ. դժ. ԽԷ. օր յինանց։	4
3	Ուր. դկ. Պահք.	5
4	Շբ. աժ. ԽԹ. օր յինանց։	6
5	✠ Կիր. ակ. Ծ. օր յինանց Հոգեգալուստ (Պէնտէկոստէ)։	7
6	Բշ. բժ. Բ. օր Հոգեգալսեան պահք։	8
7	Գշ. բկ. Գ. օր Հոգեգալստեան պահք։	9
8	Դշ. գժ. Դ. Հոգեգալստեան պահք:	10
9	Եշ. գկ. Ե. օր. Հոգեգալստեան պահք։	11
10	Ուր. դժ. Զ. օր Հոգեգալստեան պահք։	12
11	Շբ. դկ. Է. օր. Հոգեգալստեան։	13
12	✠ Կիր. աժ. Ա. Կիրակի յարութ. եւ յիշտկ. Եղիա Մարգարէին։	14
13	Բշ. ակ. Սրբոց կուսանանցն Հռիփսիմեանց։	15
14	Գշ. բժ. Սրբոց կուսանանցն Գայիանեանց։	16
15	Դշ. բկ. Պահք։	17
16	Եշ. գժ. Սրբոցն Յովհ. Կարապետին եւ Աթանագինեայ եպսկ.ին։	18
17	Ուր. գկ. Պահք։	19
18	✠ Շբ. դժ. Տօն Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ելն ի վիրապէն։	20
19	✠ Կիր. դկ. Բ. տօն Կաթողիկէ եկեղեցւոյ սրբոյ Էջմիածնի։	21
20	Բշ. աժ. սրբոց մանկանցն Բեթղեհէմի եւայլն,	22
21	Գշ. ակ. Սրբոց կուսանանցն եւ Մանեայ:	23
22	Դշ. բժ. պահք։	24
23	Եշ. բկ. Սրբոց իշխանացն Սահակայ եւ Յովսեփայ եւայլն։	25
24	Ուր. գժ. պահք։	26
25	Շբ. գկ. Սրբոյն Մեծի Ներսէսի հայրապետին եւայլն:	27
26	✠ Կիր. դժ. Գ. օրհ. աւագ հրց. (Բարեկենդան Լուսաւորչի)։	28
27	Բշ. դկ. Պահք։	29
28	Գշ. աժ. Պահք. Սրբոցն Կոստանդիանոսի թագաւորին եւ մօրն նորա Հեղինեայ։	1
29	Դշ ակ. Պահք։	2
30	Եշ. բժ. Պահք. Սրբոցն Թէոդիտոնի Գաղատացւոյն եւայլն։	3

ՅՈՒԼԻՍ

ԹԵՄՄՈՒԶ Օր 31 — ՃԵՄԱԶԻՒԼԷՎՎԷԼ Օր 30

Ն. Տ.		Հ. Ա.
1	Ուր. բկ. պահք․	4
2	✠ Շբ. գծ. տօն է Գիւտի Նշխարաց սրբոյն Գրիգորի Լուսաւոր-չին մերոյ․	5
3	✠ Կիր. գկ. Դ.:	6
4	Բշ. դծ. Սրբոց վկայիցն Անտոնիոսի, Թէոփիլոսի, Անիքտոսի ևն․	7
5	Գշ. դկ. Սրբոցն Դանիէլի մարգարէին եւ երից մանկանցն Սեդ-րակայ, Միսակայ եւ Աբեդնագովի․	8
6	Դշ. ած․ պահք․	9
7	✠ Եշ. ակ. Սրբոց Թարգմանչաց Վարդապետաց մերոց Սահա-կայ եւ Մեսրոպայ․	10
8	Ուր. բծ. պահք․	11
9	Շբ. բկ. Սրբոցն Տրդատայ Թագաւորին եւ Աշխէն տիկնոջ եւ Խոս-րովիդխտոյն․	12
10	✠ Կիր. գծ. Ե. Գիւտ Տփոյ սուրբ Աստուածածնի․	13
11	Բշ. գկ. Սրբոցն Կալիստրատոսի եւ քառասուն եւ ինն վկայիցն եւ Ղունկիանոսի քահանային․	14
12	Գշ. դծ. Սմբոյն Զաքարիայի մարգարէին․	15
13	Դշ. դկ. պահք․	16
14	Եշ. ած. Սրբոցն Եղիսէի մարգարէին․	17
15	Ուր. ակ. պահք․	18
16	Շբ. բծ. Սրբոց երկոտասան առաքելոցն Քրիստոսի եւ սրբոյն Պօղոսի երեքտասաներորդ առաքելոյն․	19
17	✠ Կիր. բկ. Զ.	20
18	Բշ. գծ. Ա. օր պահոց Վարդավառի:	21
19	Գշ. գկ. Բ. օր պահոց Վարդավառի․	22
20	Դշ. դծ. Գ. օր պահոց Վարդավառի․	23
21	Եշ. դկ. Դ. օր պահոց Վարդավառի․	24
22	Ուր. ած. Ե. օր պահոց Վարդավառի․	25
23	Շբ. ակ. Ցիշատակ Տապանակին Հնոց եւ Տօն Նորոյս Ս Եկե-ղեցւոյ:	26
24	✠ Կիր. բծ. Վարդավառ․ Տօն Այլակերպութեան Տեառն մե-րոյ Յիսուսի Քրիստոսի․	27
25	✠ Բշ. բկ. Բ. օր Վարդավառի (Յիշատակ Մեռելոց)․	28
26	Գշ. գծ. Գ. օր Վարդավառի․	29
27	Դշ. գկ. Պահք․	30
28	Եշ. դծ. Սրբոյն Եսայեայ մարգարէին․	1
29	Ուր. դկ. Պահք:	2
30	Շբ. ած. Սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն եւ Սանդխտոյ կուսին․	3
31	✠ Կիր. ակ. Բ. Վարդավառի:	4

ՕԳՈՍՏՈՍ

ԱՂՈՍԹՈՍ Օր 31 — ՃԵՄԱԶԻՒԼԱԽԸՐ Օր 29

Ն. Տ.		Հ. Ա.
1	Բշ. բծ. Սրբոցն Կիպրիանոսի եպիսկոպոսին եւ քառասուն եւ հինգ վկայիցն եւայլն․	5
2	Գշ. բկ. Սրբոցն Աթանագինեայ եպիսկոպոսին․	6
3	Դշ. գծ. Պահք․	7
4	Եշ. գկ. Սրբոց նախահարցն Ադամայ, Աբելի, Սեթայ եւայլն:	8
5	Ուր. դծ. Պահք․	9
6	Շբ. դկ. Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն. երկու հարիւր հայր. ի Ք. 431)․	10
7	✠ Կիր. ած. Դ. Վարդավառի, (Բարեկենդան Ս․Աստուածածնայ)․	11
8	Բշ. ակ. Ա. օր. պհց. Ս. Աստուածածնի:	12
9	Գշ. բծ. Բ. օր. պահոց․ Ս. Աստուածածնի․	13
10	Դշ. բկ. Գ. օր պահոց Ս. Աստուածածնին.	14
11	Եշ. գծ Դ. օր. պահոց․	15
12	Ուր. գկ. Ե. օր պահոց Ս. Աստուածածնի․	16
13	Շբ. դծ Տօն է Շողակաթի Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին․	17
14	✠ Կիր. դկ Վերափոխումն Ս. Աստուածածնի․	18
15	✠ Բշ. ած. Բ. օր Վերափոխման (Յիշատակ մեռելոց)․	19
16	Գշ. ակ. Գ. օր Վերափոխման․	20
17	Դշ. բծ. Դ. օր. Վերափոխման պահք․	21
18	Եշ. բկ. Ե. օր Վերափոխման․	22
19	Ուր. գծ. Զ. օր Վերափոխման պահք․	23
20	Շբ. գկ. Է. օր Վերափոխման․	24
21	✠ Կիր. դծ. Ը. օր. Վերափոխման․	25
22	Բշ. դկ. Թ. օր Վերափոխման:	26
23	Գշ. ած. Սրբոյն Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողաց ելն․	27
24	Դշ. ակ. պահք․	28
25	Եշ բծ Սրբոյն Երեմիայի մարգարէին․	29
26	Ուր. բկ. պահք․	1
27	Շբ. գծ. Սրբոց առաքելոցն Թովմայի, Յակովբայ եւ Շմաւոնի․	2
28	✠ Կիր. գկ. Գ. Վերափոխման, Գիւտ Գօտւոյ Ս. Ածնի․	3
29	Բշ. դծ. սրբոցն Ստեփանոսի Ուլնեցւոյն եւայլն:	4
30	Գշ. դկ. սրբոց մարգարէից, Եզեկիէլի, Եզրի եւայլն․	5
31	Դշ. ած. Պահք․	6

Ն. Տ.	ԷՅԼՈՒԼ ՕՐ 30 — **ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ** — ՐԷՃԷՊ ՕՐ 30	Հ. Տ.
1	**Եշ.** ակ. Սրբոցն Յովհ. Կարապետին եւ Յոբայ արդարոյն։	7
2	**Ուր.** բձ. պահք։	8
3	**Շբ.** բկ. Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն 318 հայրապետաց (ի թուին 325):	9
4	✠ **Կիր.** գձ. Դ. Վերափոխման։	10
5	**Բշ.** գկ. Ա. օր պահոց Խաչի։	11
6	**Գշ.** դձ. Բ. օր պահոց Խաչի։	12
7	**Դշ.** դկ. Գ. օր պահոց Խաչի։	13
8	✠ **Եշ.** աձ. Դ. օր պահոց Խաչի եւ տօն Ծննդեան Ս. Աստուածածնի ի յԱննայէ։	14
9	**Ուր.** ակ. Ե. օր պահոց Խաչի։	15
10	**Շբ.** բձ. Տօն սրբոյ եկեղեցւոյս ի նաւակատիս սրբոյ Խաչի։	16
11	✠ **Կիր.** բկ. Խաչվերաց։	17
12	✠ **Բշ.** գձ. Տօն Խաչի (Յիշատակ Մեռելոց):	18
13	**Գշ.** գկ. Տօն Եկեղեցւոյ:	19
14	**Դշ.** դձ. Պահք, Տօն Եկեղեցւոյ։	20
15	**Եշ.** դկ. Տօն եկեղեցւոյ։	21
16	**Ուր.** աձ. Տօն Խաչի։	22
17	**Շբ.** ակ. Տօն Խաչի:	23
18	✠ **Կիր.** բձ. Բ. Խաչի։	24
19	**Բշ.** բկ. պահք. սրբոցն Մամասայ, Փիլիկտիմոնի եւ Սիմէոնի Սիւնակեցւոյն։	25
20	**Գշ.** գձ. պահք. սրբոց կուսանացն Փեփրոնեայ, Մարիանեայ եւ Շուշանայ, դստեր Մեծին Վարդանայ։	26
21	**Դշ.** գկ. պահք։	27
22	**Եշ.** դձ. պահք. սրբոց Հայրապետացն Բարաղամու, Անթիմոսի եւ Երանոսի;	28
23	**Ուր.** դկ. պահք։	29
24	**Շբ.** աձ. սրբոցն Գէորգայ զօրավարին, Ադոկտոսի եւ Ռոմանոսի երգեցողին։	30
25	✠ **Կիր.** ակ. Դ. Տօն է Վարագայ սրբոյ Խաչին։	1
26	**Բշ.** բձ. սրբոցն Դաւթի Դւնեցւոյն եւ սրբոց վկայիցն Ղամբէոսի եւ Ղամբէօսեանցն.	2
27	**Գշ.** բկ. սրբոցն Եւստաթէոսի եւ կնոջն Թէոփիստոսի եւ երկուց որդւոց եւ կուսանացն Երմոնեայ եւ Նեքտարի՝եայ։	3
28	**Դշ.** գձ. պահք։	4
29	**Եշ.** գկ. սրբոց իշխանացն Սահակայ եւ Համազասպայ:	5
30	**Ուր.** դձ. պահք։	6

Ն. Տ.	ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ ՕՐ 31 — **ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ** — ՇԱՊԱՆ ՕՐ 29	Հ. Տ.
1	**Շբ.** դկ. սրբոց եօթանասուն եւ երկու աշակերտացն Քրիստոսի։	7
2	✠ **Կիր.** աձ. Դ. Խաչի։	8
3	**Բշ.** ակ. սրբոյն Փոկասու հայրապետին եւ Երանոսի հետեւողին առաքելոց։	9
4	**Գշ.** բձ. սրբոց կուսանացն Թեկղի, Վառվառեայ եւ Պեղիքեայ։	10
5	**Դշ.** բկ. պահք։	11
6	**Եշ.** գձ. սրբոցն Պանդալէոնի բժշկին, Երմողեայ քահանային եւ Եւպրաքսեայ կուսին։	12
7	**Ուր.** գկ. պահք:	13
8	**Շբ.** դձ. սրբոց Թարգմանչացս Վարդապետացն մերոց Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսէսի Քերթողին, Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացւոյն եւ Ներսեսի Կլայեցւոյն։	14
9	✠ **Կիր.** դկ. Ե. Խաչի։	15
10	**Բշ.** աձ. Գիւտ նշխարաց սրբոյն Գրիգորի Աղուանից կաթողիկոսի եւ սրբոց հարցն Թաթլոյ, Վարոսի, Թումասու, Անտոնի եւ Կրօնիդեայ եւ եօթն խոստովանողացն որք յԻննակնեայ վանսն կատարեցան։	16
11	**Գշ.** ակ. սրբոց առաքելոցն Անանիայի, Մատթէի, Բառնաբայ, Փիլիպպոսի, Յովհաննու, Շիղայի եւ Սիղուանոսի։	17
12	**Դշ.** բձ. պահք։	18
13	**Եշ.** բկ. սրբոցն Դիոնեսիոսի Արիսպագացւոյն եւ սրբոց առաքելոցն Տիմոթէոսի եւ Տիտոսի։	19
14	**Ուր.** գձ. պահք։	20
15	**Շբ.** գկ. սրբոց աւետարանչացն Մատթէոսի, Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու։	21
16	✠ **Կիր.** դձ. Զ. Խաչի։	22
17	**Բշ.** դկ. սրբոցն Ղունկիանոսի հարիւրապետին եւ Յովսեփի Աստուածահօրն, Յովսեփայ Արիմաթացւոյն եւ բարեկամին Քրիստոսի Ղազարու եւ քերցն նորա Մարթայի եւ Մարիամու	23
18	**Գշ.** աձ. սրբոցն Թէոդիտոնի քահանային, Զենոնի զինուորին, Մակարայ, Եւտոքսեայ եւ Ռամլայ։	24
19	**Դշ.** ակ. պահք։	25
20	**Եշ.** բձ. սրբոց Խարիթեանց եւ սրբոց վկայիցն Արտեմեայ եւ Քրիստափորի եւ երկուց կանանցն Կալինիկեայ եւ Ակիլինեայ։	26
21	**Ուր.** բկ. պահք:	27
22	**Շբ.** գձ. սրբոց երկոտասան վարդապետացն Ռէթէոսի եւայլն։	28
23	✠ **Կիր.** գկ. Է. Խաչի, Գիւտ Խաչ։	29
24	**Բշ.** դձ. սրբոցն Անաստասայ քահանային, Վարոսի, եւն.	1
25	**Գշ.** դկ. սրբոց Հիպիրիկեանց որք ի Սամուսատ կատարեցան։	2
26	**Դշ.** աձ. պահք։	3
27	**Եշ.** ակ. սրբոցն Սեւերիանոսի Սեբաստացւոյն, Բարբելայ ծերոյն։	4
28	**Ուր.** բձ. Պահք։	5
29	**Շբ.** բկ. սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերան հայրապետին:	6
30	**Կիր.** գձ. Ը. Խաչի։	7
31	**Բշ.** գկ. սրբոցն Ստեփաննոսի Հռովմայ հայրապետին եւն.։	8

Ն. Տ.	ԻՔԻՆՃԻ ՔԵՇՐԻՆ — ՕՐ 30 — ՆՈՅԵՄԲԵՐ — ՌԱՄԱԶԱՆ — ՕՐ 30	Հ. Ա.
1	Գշ. դժ. սրբոցն Ակիփսիմեայ եպիսկոպոսին․	9
2	Դշ. դկ. Պահք․	10
3	Եշ. աժ. սրբոց հայրապետացն Մետրոփանոսի եւայլն․	11
4	Ուր. ակ. Պահք․	12
5	Շբ. բժ. սրբոց Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի․	13
6	✠ Կիր. բկ. Թ. Խաչի,	14
7	Բշ. գժ սրբոցն Մելիտոսի Անտիոքայ հայրապետին․	15
8	Գշ. դկ. սրբոցն Դիմիդրեայ վկային, եւ Բասիլիսկոսի քհնյ.ին․	16
9	Դշ. դժ. Պահք․	17
10	Եշ. դկ. սրբոցն Գուրիասայ, Սամունասայ, Աբիբայ․	18
11	Ուր. աժ. Պահք․	19
12	Շբ. ակ. սրբոց առաքելոցն Անդրէի եւ Փիլիպպոսի․	20
13	✠ Կիր. բժ. Ժ. Խաչի․	21
14	Բշ. բկ. սրբոցն Անդրէի զորավարին․	22
15	Գշ. գժ. սրբոցն Անդրիանոսի եւ կնոջն Անատօլայի:	23
16	Դշ. գկ. Պահք․	24
17	Եշ. դժ. սրբոցն Աբրահամու եւ Խորէնայ․	25
18	Ուր. դկ. Պահք․	26
19	Շբ. աժ. տօն ամենայն սրբոց, (Գատիր կէճէսի)․	27
20	✠ Կիր. ակ. ԺԱ. Խաչի, (Բարեկենդան Յիսնակի պահոց)․	28
21	✠ Բշ. բժ. Ա. օր պահոց Յիս. եւ Ընծ. Ս. Աստուածածնի․	29
22	Գշ. բկ. Բ. օր պահոց յիսնակաց․	30
23	Դշ. գժ. Գ. օր պահոց Յիսնակաց․	1
24	Եշ. գկ. Պահք, Դ. օր պահոց յիսնակաց․	2
25	Ուր. դժ. Ե. օր պահոց յիսնակաց․	3
26	Շբ. դկ. սրբոյն Գրիգորի սքանչելագործին. Նիկողայոսի հայրպտ․	4
27	✠ Կիր. աժ. Ա. յիսնակաց․	5
28	Բշ. ակ. սրբոց կուսանացն Յուլիանեայ եւ Վասլուհւոյ․	6
29	Գշ. բժ. սրբոցն Ղունկիանոսի քահանային եւայլն․	7
30	Դշ. բկ. Պահք․	8

Ն. Տ.	ՊԻՐԻՆՃԻ ՔԵԱՆՈՒՆ — ՕՐ 31 — ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ — ՇԵՎՎԱԼ — ՕՐ 29	Հ. Ա.
1	Եշ. գժ. սրբոցն Կղեմայ հայրապետին եւ Բագաբատայ եւայլն․	9
2	Ուր. գկ. Պահք․	10
3	Շբ. դժ. սրբոց առաքելոց լուս. Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի․	11
4	✠ Կիր. դկ. Բ. յիսնակաց․	12
5	Բշ. աժ. սրբոցն Գենարիոսի եպիսկոպոսին եւայլն․	13
6	Գշ. ակ. սրբոյն Աբգարու Նախավկային․	14
7	Դշ. բժ. Պահք․	15
8	Եշ. բկ. սրբոց հարցն Եգիպտացւոց, Պօղոսի, Պօղայ եւայլն․	16
9	✠ Ուր. գժ. Պահք, Յղութիւն Ս. Աստուածածնի․	17
10	Շբ. գկ. սրբոյն Նիկողայոսի Զմիւռնիոյ սքանչ. հայրապետին․	18
11	✠ Կիր. դժ. Գ. յիսնակաց, (Բարեկենդան Ս. Յակոբայ)․	19
12	Բշ. դկ. Պահք, սրբոցն Մինասայ, Երմոգինեայ եւայլն․	20
13	Գշ. աժ. պահք, սրբոցն Կոռնելիոսի հայրապետին եւայլն․	21
14	Դշ. ակ. Պահք․	22
15	Եշ. բժ. Պահք․	23
16	Ուր. բկ. պահք․	24
17	Շբ. գժ. սրբոցն Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին․	25
18	✠ Կիր. գկ. Դ. յիսնակաց․	26
19	Բշ. դժ. սրբոց հայրապետացն Իգնատիոսի եւ Ադդէի եւայլն:	27
20	Գշ. դկ. սրբոցն Թէոպոմպայ եպիսկոպոսին եւայլն․	28
21	Դշ. աժ. պահք:]	29
22	Եշ. ակ. կուսանացն, Ինդոսի եւ Դոմնայի եւայլն․	1
23	Ուր. բժ. պահք․	2
24	Շբ. բկ. սրբոցն Դաւթի մարգարէին եւ Յակոբայ առաքելոյն․	3
25	✠ Կիր. գժ. Ե. Յիսնակաց:	4
26	Բշ. գկ. սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային․	5
27	Գշ. դժ. սրբոցն առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի:	6
28	Դշ. դկ. պահք․	7
29	Եշ. աժ. սրբոց Որդւոյ Որոտման Յակոբայ առաքելոյն եւ Յովհաննու Աւետարանչին (Բարեկենդան Ծննդ. պահոց)․	8
30	Ուր. ակ. Ա. օր պահոց ծննդեան․	9
31	Շբ. բժ. Բ. օր պահոց ծննդեան սրբոցն Բարսեղի եւայլն:	10

Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ

Յաջորդը

ՕՆՆԻԿ ԱԳԹԱՐԵԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ

Իսթանպուլ, Չաքմաքճըլար, Սիւնպիւլլիւ խան թիւ 28

Տպարանիս մէջ կը տպուին խիստ նպաստաւոր գիներով ամէն տեսակ գիրքեր, տետրակներ, հաստատեկան թուղթեր նամակագլուխներ, պահարաններ եւայլն։

ՏՊԱՐԱՆԻՍ ՍԵՓԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ԵՆ

Բառարան Ֆրանս.-Հայ. Ե. Տէմիրճիպաշեան	400
» Հայ.-Ֆրանս. Ե. Տէմիրճիպաշեան	200
Մոնթէ Քրիսթօ, 6 հատոր	650
Հազարումէկ գիշերներ	650
Քսան տարի ետք	450
Երեք հրացանակիրներ	300
ՏԱՐԵՐՔ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ	
Հ. Մըսըրլեան Նախապատրաստական	30
» » Ա. Տարի	50
» » Բ. Տարի	75
Աստուածները ծարաւի են	125
Ազգային ջոջեր	125
Երբ պատանի են	50
Կնոջ հոգիներ (Սիպիլ)	80

Արտասահմանէ ալ յանձնարարութիւններ կ'ընդունուին։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՔԷՉԷՃԵԱՆ

ՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ ԿԵՐՊԱՍԵՂԷՆԱՑ

Անգլիական եւ ուրիշ ամէն տեսակ տոկուն եւ առաջնակարգ կերպասներ

Պալաթիա, Հառաճճի փողոց թիւ 36

Մեր վաճառատունէն առեւտուր ընողները բացարձակապէս կրնան վստահ ըլլալ թէ երբեք չպիտի խաբուին որովհետեւ մեր անշեղ սկզբունքն է՝
ՊԱՏՈՒԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ,
ՈՒՂՂԱՄՏՈՒԹԻՒՆ,
ԵՒ ԹԻՉՈՎ ԳՈՀԱՆԱԼ.

ԱՇԽԱՐՀ ՀԱՄՈԶՈՒԵՑԱՒ ՈՐ

ԱՆՃԱՐԱԿ ՋՆՋՈՂ ամէն կին

ՀԻԱՆԱԼԻ ԱՐԴԻՒՆՔՆԵՐ

ձեռք կրնայ բերել մէկ ժամէն

Իր փափաքած գոյնին ներկելով բուրդէ, բամպակէ, մետաքսէ, հիւսուածեղէնները

G. H. T. HOLSTINA

Հաստատութեան ներկերովը։

ՃԱՇԱԿԱՒՈՐ ՏԻԿԻՆՆԵՐ

ՇԻԹ ՕՐԻՈՐԴՆԵՐ

Դուք ու երջանիկ եղէ՛ք

Որովհետեւ

միայն ձեզ համար հանրածանօթ մասնագէտ ու ճաշակաւոր «Գուաֆէօր»

" ԳԱՏԸՆԼԱՐ

ԹՈՒԱԼԷԹ ՍԱԼՕՆՈՒ"Ի ՏԷՐ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԱՋԱՐԻԿԵԱՆ

Ամենավերջին նորութեանց Վիեննայէն նոր բերել տուած է վերջանական պերմանանթի անհրաժեշտ մեքենաներ, որոնք միայն օդով կ'աշխատին եւ բնական գեղեցկութիւն մը կուտան։

Զարըֆ Գափու Թէաթրօ Ճատտէսի թիւ 4

700

ԼԱ ՖՕՆՍԻԷՌ
ՀՐԴԵՀԻ ԵՒ ԿԵԱՆՔԻ
ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ԱՆՕՆԻՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

Կեդրոնը Բարիզ, Կրամօն փողոց թիւ 12

Պոլսոյ կեդրոնատեղին, Ղալաթիա
Քարաքեօյ Փալաս, 4րդ յարկ, թիւ 20—21 եւ 22
Թէլէֆօն 41337

Թուրքիոյ Ընդհ. Տնօրէններ
ԺԵՐՕՄ ՍԱՎԵՐԻՕ ԵՒ ԺԻՒԼ ԳՕՆԹ ԿԱԼԻՔՍ

ԴՐԱՄԱԳԼՈՒԽԸ 51,000,000 ՖՐԱՆՔ
Պահեստի դրամագլուխ 143,618,036 Ֆրանք

«ԼԱ ՖՕՆՍԻԷՌ» ապահովագրական ընկերութիւնը կ'ապահովագրէ շէնքեր, կարասիներ, կը կատարէ ամէն տեսակ ապահովագրական գործեր եւ հրդեհի պահուն կը հատուցանէ վնասները առանց այլեւայլի։

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ST. NERSES SHNORHALI LIBRARY

13297